Sn. No
1968

1
1968

Siva Pouran
(l'un des petits pourans)
(Incomplet).

Le commencement & la fin manquent

—

14 3036

ZZ. e. 32.

143086

दृष्टस्तदांतेसुश्रुत्वाहर्षसमन्वितः॥उवाचवचनंतत्रऋषीणांश्रृण्वतांतदा॥१॥इतिश्रीशिवपुराणेपरि
परीप्रश्नाध्यायः॥१॥सूतउवाच॥सम्यक्प्रष्टंभवद्भिस्तुयथावत्कथयाम्यहं॥कपोलकल्पितंनैतत्पूर्वं
व्यासेनभाषितं॥१॥भवद्भिःपृष्टमद्यैतद्यत्तदाचनारदेनवै॥पृष्टंपित्रेस्वयंतत्त्वज्ञानायपरमात्मनः॥२॥
कस्मिंश्चित्समयेविप्रानारदोऋषिसत्तमः॥पृथिव्याःभ्रमणंकृत्वाशिवस्थानान्यनेकशः॥३॥दृष्ट्वानत्वा
चसंपूज्यतत्वंज्ञातुंमहात्मनः॥पप्रच्छब्रह्मणेतत्रशिवरूपमनंतकं॥४॥श्रीनारदउवाच॥ब्रह्मन्ब्रह्मवि
दांश्रेष्टपितामहजगद्गुरो॥त्वत्प्रसादात्मयासर्वंविदितंमाहात्म्यमुत्तमं॥५॥भक्तिमार्गंज्ञानमार्गंतपो
मार्गंचदुस्तरं॥दानमार्गंचतीर्थानांमार्गंविश्रुतवानहं॥६॥नज्ञातंशिवतत्वंचपूजांचविधिवत्क्रमात्॥
चरितंविधिवत्तस्यनिवेदयममप्रभो॥७॥ससंदिग्धंचरित्रेहिदेवस्यपरमेष्टिनः॥प्रच्छेयंपरंमेतत्वंनि
र्गुणस्यगुणात्मनः॥८॥तस्मात्त्वयावक्तव्यंमहात्म्यंशंकरस्यच॥लोकानामुपकारार्थंव्रतानिचशिव

3-1968

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

त्रिवि·
२

स्यच॥९॥संतुष्टेनत्वक्वयेर्म्यः किंकिंयछतिवैफलं॥ तउत्पत्तिर्विवादंचगिरिजायाःसविस्तरं॥१०॥वक्तुम्प
स्यस्त्वंतेपूर्वंनत्वतोस्मिजगत्प्रते॥इतिश्रुत्वावचस्तस्यनरदस्यागजस्यच॥११॥उवाचवचनेतत्रब्र
ह्मलोकपितामहः॥ब्रह्मउवाच॥ब्रह्मन्नतेसाधुपृष्टोहंलोकानांहितकाम्यया॥यतश्रुत्वासर्वपापे
भ्यामुच्यतेचक्षणात्रयात्॥१२॥तत्वंनैवमयासम्यक्विष्णुनाप्रत्नविष्णुना॥शिवस्यपरमंज्ञातं
किंपुनःपामरैनरैः॥१३॥सदाब्रह्ममयंतेजोनानागतिसमन्वितं॥नस्थूलंनातिसूक्ष्मंचनचोष्मं
नातिशीतलं॥१४॥आद्यंतरहितंदिव्यंसत्यज्ञानमनंतकं॥योगिनोंतर्निधायैतत्॥ध्यायंतिनिर्म
लाशयाः१५॥तद्रूपंसकलंह्यासितज्ज्ञानविज्ञानदंमहत्॥कियताचैवकालेनतस्येच्छासमपद्यत
॥१६॥प्रकृतिनामसाप्रोक्तामूलकारणमित्युत॥आसन्नष्टौभुजायस्यानानायुधसमन्विता॥१७॥
राकाचंद्राननानानारीविचित्रवसनावृता॥नानाभरणैःसंयुक्तानानागतिसमन्विता॥१८॥नानाभ

राम·
२

रमयीदेवीप्रफुल्लपंकजाक्षिका॥अचिंत्यचेतसायुक्तासर्वयोनिसमुद्यता॥१९॥एकाकिनीयदाजाता
विकारेचाप्यनेकधा॥यतोवैप्रकृतिर्देवीततोवैपुरुषस्तदा॥२०॥उभोचमन्त्रितौतत्रविचारेतत्परौमुने
॥आवाभ्यांकिंप्रकर्तव्यंध्यायतःस्मपरस्परं॥२१॥एतस्मिन्नंतरेवाणीसमुत्पन्नागुणाश्रुता॥तपश्चैव
प्रकर्तव्यंसंशयस्यापनुत्तये॥२२ततस्ताभ्यांचतच्छ्रुत्वातपस्तप्तंसुदारुणं॥कियत्कालंतदाब्रह्मन्
ध्यानमार्गपरायणौ॥२३॥प्रकृतिपुरुषश्चैवप्रबुद्धोध्यानमार्गतः॥प्रबुद्धौविस्मयंप्राप्तौकियत्तत्सम
हातपःइति॥२४॥तदंगाज्जलधाराहिसंजाताविविधामुने॥ताभिर्व्याप्तंचसकलंब्रह्मरूपमभूत्क्षणे॥
२५॥अनंतेष्वनवत्रत्रस्यर्शेनात्तापनाशने॥तदाश्रांतश्चपुरुषतयासहजलेस्वयं॥२६॥सुष्वाप
परमप्रीतौवहुकालंतयासह॥नारायणेतिसंजातंतदानाममहात्मनः॥२७॥नारायणीतदाना
मप्रकृतेःसंमतंमुने॥नान्यत्किंचित्तदाह्यासीत्प्रकृतीपुरुषौविना॥२८॥तस्मिन्नंतरेब्रह्म

5
1968

शि॰वि॰
३

तत्वान्यासन्महन्मन:॥प्रकृतेश्चमहानासीत्महतश्चगुणास्त्रय:॥२९॥अहंकारस्ततोजातस्ततस्त
न्मात्रका:परा:॥पंचभूतान्यतोप्यासन्ज्ञानविज्ञानकान्यत:॥३०॥तत्वानामितिसंख्यानंमुक्तेरू
पिसत्तमा:॥जडात्मकंचतत्सर्वंप्रकृतिंपुरुषंविना॥३१॥नाम्यामेकीकृतंसर्वंचतुर्विंशतिसंज्ञकं
॥तद्बुहित्वाचसुघापजल्पेब्रह्मस्वरूपिणी॥३२॥सुप्तेनारायणेदेवेनाभौपंकजमुत्तमं॥अनंतपत्रि
कायुक्तंकर्णिकारसमन्वितं॥३३॥अनंतयोजनायाममनंतोछ्रायसंयुतं॥कोटिसूर्यप्रतीकाशंसु
दृशंतत्वसंयुतं॥३४॥तस्मात्पद्मात्ततोयज्ञोपुत्रोहंहेमगर्भक:॥तन्मायामोहितश्चाहंनाविदंकम
लंविना॥३५॥कोहंवाकुतआयात:किंकार्यंचमदीयकं॥कस्यपुत्रोहमुत्पन्न:केनैवनिर्मितोप्यहं
॥३६॥इतिसंशयमापन्नोविधिर्मोसमपद्यत॥किमर्थंमोहमायामियत्रैवैकमलस्थलं॥३७॥मत्क
र्त्रीवतवेत्तत्रइतिचेतस्यचिंतयं॥इतिबुद्धिंसमासाद्यकमलादवरोहयन्॥३८॥नालेनालेगत

राम॰
३

स्तत्रवर्षाणांशतकंमुने॥नलब्धंतुमयातत्रकमलस्थानमुत्तमं॥३९॥संशयंतुपुन:प्राप्त:कमलंगंतुमुद्यत:
॥आरुरोहाथकमलंनालमार्गेणवैमुने॥४०॥नालमार्गेतुव्रजत:गतंवर्षशतंपुन:॥क्षणमात्रंततस्तत्रति
ष्ठतिष्ठेतिवैश्रुतं॥४१॥परावाणीसमुत्पन्नातपेतिपरमाद्भुता॥तच्छ्रुत्वातुततस्तप्तंदादशाद्वंमयतप:तत:॥
४२॥तदाहिभगवान्विष्णुश्चतुर्बाहु:सुलोचन:॥ममैवानुग्रहंकर्तुंपीतांबरधर:प्रभु:॥४३॥शंखचक्रायुध
स्तत्रगदापद्मधर:पर:॥घनश्यामलसर्वांग:॥प्रसन्नमुखपंकज:॥४४॥मुकुटादिभूषणैर्युक्त:कोटिकंदर्प
संमत:॥प्रकृत्यानिर्मितसोथमयादृष्ट:पुरामुने॥४५॥तंदृष्ट्वासुंदरंरूपंविस्मयंपरमंगत:॥कालात्माकोच
नाम्नश्चस्वरूपमस्यनिर्गुण:॥४६॥नारायणोमहाबाहु:वासितमासदसन्मय:॥तथाभूतमयंदृष्ट्वाहर्षितो
ह्यभवंतदा॥४७॥माययामोहितस्तस्यतमवोचममर्षित:॥कस्त्वंवदेतिहस्तेनसमुत्थाप्यसनातनं॥४८
॥मयाप्रशोहिभगवान्मायामोहितचेतसा॥इत्येतद्वचनंश्रुत्वानामतोभगवान्हरि:॥४९॥उवाचत

7/1968

शि.वि.
४

वनिर्मातासत्वेनसमलंकृतः॥ वक्तुं जानिहि भद्रं ते सत्यमेतद्वदामि ते॥५०॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्मितपूर्वं म
हामुने॥ मायया मोहितस्तस्य तमवोचं जगत्प्रभुं॥५१॥ नाथ सेवस्व स्वेति सगर्वं तुच्छया गिरा॥ मामहात्वं
स्मितं कृत्वा गुरुः शिष्यमिवानघे॥५२॥ इति प्रोक्तो मया देवः साक्षाच्च प्रकृतेः प्रभुः॥ अब्रवीन्मामजाद्यात्म
ज्ञर्पंडितः॥५३॥ कर्त्तारं जगतां साक्षात्प्रकृतेश्च प्रवर्त्तकं॥ सनातनमजं विष्णुं विरंचे विश्वसंभवं॥५४॥
विश्वात्मानं विधातारं धातारं पंकजेक्षणं॥ किमर्थं कथ्यसे ब्रह्मन्नैष्ठिकं पालयव्रते॥५५॥ त्वं च ध्याताहि
जगतामवतीर्णोऽमदंगतः॥ विस्मितोसि जगन्नाथं नारायणमनामयं॥५६॥ पुरुषं परमात्मानमात्मानं ज
गतां गुरुं॥ विष्णुमच्युतमीशानं विश्वस्य प्रभवोद्भवं॥५७॥ तवापराधो नास्त्यत्र मम मायाकृतं त्विदं॥ शृणु राम.
सत्यं परं ब्रह्मन्सर्वतन्त्रमसंभवं॥५८॥ मयासृष्टं पुरो व्यक्तं चतुर्विंशतितत्त्वकं॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ४
ब्रह्माक्रोधान्वितस्तदा॥५९॥ कोवात्वमिति संत्रस्य कश्चित्कर्त्ता न वेत्तव॥ मायया मोहितश्चाहं युधं च

क्रे सुदारुणे॥६०॥ विवादशमनार्थं च बोधार्थं मुनयोरपि॥ ज्वालामाला सहस्राढ्यं कालानलचयोपमं॥६१॥ क्षयवृद्धिविनि
र्मुक्तमादिमध्यांतवर्जितं॥ अनौपम्यमनिर्देश्यमव्यक्तं विश्वसंभवं॥६२॥ यस्य ज्वालासहस्रेण मोहितो भगवान्हरिः॥ 9/1968
एवंविधं तयालिंगं प्रीतोहं मुनिसत्तमः॥६३॥ मामाह भगवांस्तत्र किमर्थं स्पर्द्धसे धुना॥ आगतं किंचिदद्यैवेति तिष्ठतां युव
मावयोः॥६४॥ कृतएवास्य संभूतिः परीक्षा क्रियतामज॥ वायुवेगसमो भूत्वा गच्छोर्द्ध्वं विश्वनाथ नेव॥६५॥ भवान्हंस्य
प्रयत्नेन एतदंतं गवेषय॥ हंसरूपं त्वया धार्यं वराहं च मया पुनः॥६६॥ एवं व्याहृत्य भगवान्स्वरूपमकरोत्तदा॥ हंस
श्चाहं तदा जातो विचित्रः पक्षसंयुतः॥६७॥ तदाप्रभृति माऽहंसोहंसो विराडिति॥ हंसो हंसेति यो ब्रूयात्तस्य मुक्तिर्भ
ऊर्ज्जन॥६८॥ सुश्वेतस्त्वनिलपक्षो विश्वतः पक्षसंयुतः॥ मनोनिलजवो भूत्वा तत्रोर्द्ध्वं गतो ह्यहं॥६९॥ नारायणोपि वि
श्वात्मा सुश्वेतो ह्यभवत्तदा॥ दशयोजनविस्तीर्णं आयातं शतयोजनं॥७०॥ मेरुपर्वतवर्ष्माणं तीक्ष्णदंष्ट्राग्रदंष्ट्रिकं॥
कालादित्यसमाभासं च दीर्घघोणं महास्वरं॥ ऋग्वेदादिचतुःपादं विचित्राङ्गजराजितं॥७१॥ वाराहं रूपमास्थाय गतवान्

शि॰वि॰ ५

तदधोजवान्॥एवंवर्षसहस्रंतुचरन्विष्णुरधोगतः॥७२॥तदाप्रभृतिलोकेषुश्वेतवाराहकल्पकः॥७३॥इतिश्रीशि
वपुराणेद्वितीयोध्यायः॥२॥ ॥सूतउवाच॥तदानंतरंचयज्ञोतेप्रक्ष्यतांऋषिसत्तमाः॥ब्रह्मातंचबुध्वाकालं॥विष्णु
नाप्रभविष्णुना॥१॥नापश्यदस्यमध्यस्थमूलंलिंगस्यमूकरः॥तावत्कालंगतोत्युर्ध्वमहमप्यरिसूदन॥२॥सत्वरं
सर्वयत्नेनतस्यांतंज्ञातुमिछयाश्रांतोनदृष्टतस्यांतंमहत्कालादधोगतः॥३॥तथैवनगवान्विष्णुःश्रांतःसुत्रस्त
विलोचनः॥समागतोमम॥यासाईसस्मारकिमिदंत्विति॥४॥अनिर्देश्यंचतद्रूपंनामकर्मविवर्जितं॥अलिंगंलिं
गतांयातिध्यानमार्गप्रगोचरं॥स्वस्थचित्तंतदाकृत्वानमस्कारपरायणो॥जानीयावोनतेरूपंयोसिसोसिनमोस्तु
ते॥५॥एवमस्माद्व्राह्यतंजातंनमस्कारंप्रकुर्वतो॥तदासमभवत्तत्रनादंशब्दलक्षणं॥ॐमितिचमुनिश्रेष्ठसु राम॰ ५
स्पष्टंप्लुतलक्षणं॥किमिदंत्वितिसंचिंत्यमयातिष्टंमहास्वने॥७॥यस्माछब्दःसमुत्पन्नेसस्मेतुभ्यंनमोस्तुते
॥लिंगस्यपश्चिमेभागेतदापश्यसनातनं॥८॥मितिसूर्यमंडलसंकाशंवर्णमाद्यंतुदक्षणे॥उतरेपश्चात्

पश्चादुकारंऋषिसत्तमा॥९॥रितांचमंडलप्रख्यंमकारंतस्यमध्यतः॥तस्योपरितदापश्यतच्छुद्धस्फटिकसन्नि
भं॥१०॥ॐकारात्तितमममलंनिष्कलंनिरुपद्रवं॥निर्द्वंद्वंकेवलंतत्वंबाह्याभ्यंतरवर्जितं॥आदिमध्यांतरहितंमा
नंदस्यापिकारणं॥सत्यमानंदममृतंपरंब्रह्मपरायणं॥एकाक्षराद्कारश्चोनगवान्निललोहितः॥सर्गक
र्ताअकारश्चउकारश्चस्तपालकः॥मकारश्चस्त्ययोनित्यमनुग्रहकरोभव॥अहमेवहरिब्रह्मन्विस्मयौवि
ष्टमासः॥एतस्मिन्नंतरेन्यद्रूपमद्भुतसुंदरं॥पंचवक्त्रंदशभुजंकर्पूरगौरकंमुने॥नानाकांतिसमायुक्तंना
नाभूषणसंयुतं॥महोदरंमहावीर्यमहापुरुषलक्षणं॥तंदृष्ट्वापरमेरूनिपंमोताअयमेवहि॥इतिविज्ञाय
देवेशंयथावत्स्तुतिसम्भितैः॥मंत्रैर्महेश्वरंदेवंतुष्टुपविचमहोदयं॥आवयोस्तत्यासंतुष्टोलिंगेगास्मि
न्निरंजनः॥दिव्यंशब्दमयंरूपमास्थायप्रहसंस्थिताः॥आकारस्तस्यमूर्धन्विललाटंदीर्घउच्यतेरकारं
दक्षिणंनेत्रंमिकारंवाममलोचनं॥उकारंदक्षिणंश्रोत्रंमृकारंवामउच्यते॥पंक्तीसकारोदक्षिणस्तस्यक

11/1968

शि॰वि॰
६

पोल परमेष्ठिनः॥ वामकपोलऋकारन्तु ऌकारो नासापुटे उभे॥ एकार ऊर्द्ध्वतश्चोष्ठे ऐकारश्चाधरस्मृतः॥ ओंकार
श्चनयोऽकारो दंतपंक्तिद्वयं क्रमात्॥ अं अश्च तालु तुंडे तु देवस्य धीमतः॥ कादिपंचाक्षराण्यस्य पंचहस्ता
श्च दक्षिणाः॥ चादिपंचाक्षराण्येव पंचहस्ताश्च वामतः॥ टादिपंचाक्षरं पादो तादिपंचाक्षरं तथा॥ पकार
श्च फकारश्च देवपार्श्वे उदाहृते॥ बकारः पृष्ठदेशः स्यात् नकारो नाभिरेव च॥ मकारो हृदयं प्रोक्तं महादेव
स्य योगिनः॥ यकारादि सकारांते विज्ञेया वै सप्तधातवः॥ हकारः प्राणभूतश्च अंतरात्मा ळेच हृदये॥ परमा
त्मस्वरूपं च क्षकारः सर्वशक्तिमान्॥ एवं शब्दमयं रूपमगुणस्य गुणात्मनः॥ ते दृष्ट्वा शंकरं देवमावाभ्यां
संस्तुतं विभुं॥ प्रार्थयंतौ पुनस्तं वै रूपाकार्यायतं विभो॥ इति मे वै वचनं श्रुत्वा तत्र विष्णुर्मया सह॥ उ
वाच यद्वि देवेश प्रसन्नो भगवानिह॥ त्वदीयास्मो न वा स्तत्र यथा युक्तं करोतु वै इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भर्गो
दुर्वाक्यमथाब्रवीत्॥ सृष्टिकर्त्ता भवेत् ब्रह्मा सृष्टेश्च पालको हरिः॥ मदीयश्च तथाप्यंशो अंत्ये तं सेह

राम॰
६

रिष्यति इयं च प्रकृतिर्देवी यानारायणमाश्रिता॥ एतस्याः संभवं प्राप्ता ब्रह्माणी सा भविष्यति अन्या शक्तिः प्र
नस्तत्र प्रकृतेः संभविष्यति समाश्रयिष्यते विष्णुं लक्ष्मीरूपेण सा तदा॥ पुनश्च कालिनाम्नी वै मदंशं प्राप
यिष्यति॥ ज्योतिरूपेण सा तत्र कार्यार्थे संभविष्यति॥ एवं देव्यस्तथा प्रोक्ताः परमास्तु भाः॥ सृष्टिकृद्विष्णुरुद्रे
षु सम्यक् संबंधितो गताः॥ प्रीताः कुर्वंति कल्याणं सर्वसौभाग्यदाः शुभाः॥ इत्येवं च वचः श्रुत्वा विष्णुर्वाक्यम
थाब्रवीत्॥ श्रीभगवानुवाच॥ भवदुक्तं करिष्यामि कार्यं सर्वमतंद्रिताः॥ किंचिद्विज्ञापनामेस्ति यदाह्मेतेव
शाम्यहं॥ ततो वचनमारब्धं शंकरेण महात्मना॥ यद्यदिष्टं तमेंतु से दास्यामि हितकाम्यया॥ विष्णुर्मयास
होवाच शंकरं लोकशंकरं॥ श्रीभगवानुवाच॥ देवदेव नमस्तुभ्यं देहि तत्त्वं नमोस्तु ते॥ ध्येयं सेव्यं तथा पू
ज्यं वक्तुमर्हसि सुव्रत॥ यत्कृत्वा सर्वसामर्थ्यं भविष्यति न संशयः॥ इत्युक्तः शंकरस्तस्मै ददौ नादात्म
कं शिवं॥ प्रणवात्मकं परं तत्त्वं लब्धवान् परमात्मनः॥ हरिः तत्र परं तत्त्वं ज्ञात्वा रूपमपश्यत॥ तद्रूपं

12
1968

शि॰वि॰
७

तेप्रवक्षामि मंत्रतत्वं श्रुणु नान्यथा॥ विदेमिहरोयथोवाचतथाते हं ब्रवीमिह॥ ॐकार प्रणवं मंत्रं कलापंचकसं
युतं॥ ॐतत्वमसित्युक्तं महावाक्यं हरस्य च॥ स्फुतास्फटिकसंकाशं मंत्ररूपमनुत्तमं॥ मेधाकरमनंत
न्मयः सर्वकामार्थसाधकं॥ पुनर्मंत्रं तथा स्वंच गायत्रीलक्षणं महत्॥ चतुर्विंशति वर्णाढ्यंच तुर्वर्गफलप्रदं
॥पुनर्मृत्युंजयं मंत्रं दक्षिणामूर्त्तिसंज्ञकं॥ पंचमंत्रान् तथा लब्ध्वा जजाप भगवान् हरिः॥ जपतस्तस्य देव
स्य प्रादुर्भूतो हरः स्वयं॥ पुनः प्रसन्नतत्रैव हरये परमात्मने॥ निगमं श्वासरूपेण ददौ तस्मै महात्मने
॥तत्र मंत्राश्च नेकैवै तत्र कर्माण्यनेकशः॥ सर्वविद्याविद्याविधिर्देवो हरश्चासीन्महामुने॥ स्नानः स
र्वविद्यानां स्फूर्तिरेषा सनातनी॥ हरोविष्णुमहाविद्यां हरिर्मध्यमरात्पुनः॥ पुरतः श्वासरूपेण प्राप्तवान्नि राम॰
गमं तदा॥ स्वीयं ज्ञानमदात्तस्मै रहस्यपरमात्मने॥ परमात्मा पुनर्महद्यं दत्तवान् तपसा ७
मुने॥ संप्राप्य निगमं पप्रच्छ पुनरेव तां॥ कथं चतुष्प्रसेदेवमयाधेयः कथं प्रभो॥ किंध्येयं

चैषप्रकर्त्तव्यं शंकरं च कथं व्रजेत्॥ एतत्सर्वं महादेव कृपां कृत्वा ममोपरि॥ कथनीयं प्रयत्नेन श्रृणवतां पापहार
कं॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्रसन्नो भगवान् हरिः॥ उवाच हरयेतत्र श्रृणुष्वावहितो हरेः॥ इदं लिंगं सदा पूज्यं ध्यानेन चै
तारकं मम॥ इदं मनीदृश्यते यत्तत्तथा कार्यं त्वया सह पूजितो लिंगरूपेण प्रसन्नो विविधं फलं॥ दास्यामि सर्वलो
केभ्यो मनोभिष्टान्यनेकशः॥ यदा दुःखं भवेत्तत्र पूजिते दुःखनाशनं॥ इति दत्वा हरस्तस्मै वरानन्यान्नेक
धा॥ उवाच वचनं देवविस्मये भन्नविष्णवे॥ अयं ब्रह्मा तथाकर्त्ता सृष्टेः कार्यं निरंतरं॥ पालयत्वं सदा देवमद्भ
क्तिं परमां कुरु॥ इत्युक्त्वा तु पुनस्तस्मै पूजाविधिमदात् प्रभुः॥ येनैव पूजितः शंभुः फलं यच्छत्यनेकशः॥ तद
हं कथयिष्यामि सर्वपापहरं परं॥ ततः सर्वमयं देवं विश्वरूपं महेश्वरं॥ अनंतं निष्कलं देवं ऋग्यजुः सा
मरूपिणं॥ सर्गस्थितिलयानां हि कर्त्तारं परमेश्वरं॥ तुष्टाव पुनरिष्टाभिर्वाग्भिर्देवं महेश्वरं॥ हरिरुवाच॥
ॐअकारात्मदेवाय उकारात्मदेवाय उकारात्मकरूपिणे॥ तृतीयाय मकाराय शिवाय परमात्मने॥ जलाय

शि॰वि॰
८

जलजस्थायनमस्तेजलव्यापिने॥चित्तयेचित्तरूपायस्मृतिरूपायतेनमः॥ज्ञानायज्ञानगम्यायनमस्ते
परमात्मने॥हिरण्यबाहवेतुभ्यंनमस्तेहेमरेतसे॥कपर्दिकेनमस्तुभ्यंनागागानरणायते॥वृषा
कपयेशर्वायकस्त्रैर्वेहर्येनमोनमः॥शिवायशिवरूपायव्यापिनेव्योमव्यापिने॥नमोनिधीनांपत
येलिंगिनेलिंगरूपिणे॥तेजसेतेजसोभर्त्रेनमस्तेशार्वरूपिणे॥शाश्वतायवरिष्ठायवारिगर्भाययो
गिने॥आत्मनेऋषयेतुभ्यंस्वामिनेविघ्नवेनमः॥ॐकारायनमस्तुभ्यंसर्वज्ञायनमोनमः॥विर
रामइतिस्तुत्वाब्रह्मणासहितोहरिः सूतउवाच॥इदंस्तोत्रंपरंपुण्यंसर्वपापप्रणाशनं॥यपठेच्छृणु
याद्वापिश्रावयेद्वाद्विजोत्तमान्॥सयातिब्रह्मसदनंपापकर्मरतोपिसन्॥कल्याणंवर्द्धतेतस्यशु
क्लपक्षेयथाशशी॥सर्वपापविशुध्यर्थंविष्णुनापरिभाषितं॥इतिशिवपुराणेतृतीयोध्यायः॥३॥
॥सूतउवाच॥अथोवाचमहादेवःप्रीतोहंसुरसत्तमः॥पश्यतांमांमहादेवंभयंसर्वंप्रमुच्यते॥

राम॰
८

युवांप्रसूतौप्रकृतेर्मदिच्छयामहाबलौ॥मयारूपंचयानित्यंनिर्गुणंसगुणीकृतं॥अयंमेदक्षिणेब्रह्मा
पार्श्वेलोकपितामहः॥वामपार्श्वेचमेविष्णुर्विश्वात्माहृदयेपरः॥प्रीतोहंहृदयेसम्यक्वरंददामियदीप्सि
तं॥एवमुक्त्वातुमांविष्णुःकराभ्यांपरमेश्वरः॥पस्पर्शकरुणापूर्वंघृणयासघृणानिधिः॥ततःप्रहृष्टम
नसाप्रणिपत्यमहेश्वरं॥प्राहनारायणोदेवोलिंगस्थंतिलिंगवर्जितं॥यदिप्रीतिःसमुत्पन्नायदिदेयो
रस्थनौ॥भक्तिर्भवतिनोनित्यंत्वयिचाव्यभिचारिणी॥महादेवोवाच॥देवप्रसन्नवदनोभूत्वोवाचमहामु
ने॥कार्यार्थंनिर्मितौदेवौनादेयंविद्यतेमम॥जनुत्यामवनींगत्वापुनर्नारायणःस्वयं॥प्रणिपत्यचविश्वेशं
प्राहमंदतरंवचः॥आवयोर्देवदेवेशविवादोभूत्पुरातन॥इहागतौसिभगवान्विवादशमनायनौ॥त
स्यतद्वचनंश्रुत्वापुनराहहरोहरिं॥प्रणिपत्यस्थितंमूर्ध्नाकृतांजलिपुटंतदा॥शिवउवाच॥मयिभक्ति
दृढाभूयात्पुवयोरप्यनुज्ञा॥यापार्थिवीचैवमन्मूर्तिर्विधायकृतांयुवां॥सेवाचविधिवत्माज्ञौकृत्वासु

17/1968

शिवि
९

खमवाप्स्यथ॥उपरिष्टादखिलान्धर्मान्कर्माणिविविधानिच॥ब्रह्मन्सृष्टिंकुरुत्वंहिमदाज्ञापरिपालक॥
वत्सवत्सहरेत्वंचपालयस्वचराचरं॥त्रिधाभिन्नोस्म्यहंविष्णोब्रह्मविष्णुहराख्यया॥सर्वरक्षाकरगुणोवि
ष्णोहंसदाहरे॥मद्रूपंपरमंब्रह्मन्नरदंशंनवरंगतः॥प्रकटीभवितालोकेनाम्नारुद्रःप्रकीर्त्तितः॥
मदंशात्तस्यसामर्थ्यंन्यूनंनैवभविष्यति॥योहंसोयंनभेदोस्तिपूजाविधिविधानतः॥पथाच्चयोति
षःसंगात्जलादेःस्पर्शतानहि॥तथाममगुणस्यापिसंयोगाद्बंधनंनहि॥शिवरूपंममैतच्चरुद्रोपिशि
ववञ्चदः॥नतत्रपरभेदोवैकर्त्तव्यश्चमहामुने॥वस्तुतोप्येकरूपंत्वंद्विधाभिन्नंजगत्सुत॥सुवर्णस्यय
थैकस्यवस्तुत्वंनैवगच्छति॥अलंकारेकृतेदेवनानाभेदोनवस्तुतः॥यथैकस्यवस्तित्वंनैवगच्छति
मृदोभेदोनानापात्रेनवस्तुतः॥यथैकस्यसमुद्रस्यविकारोनैववस्तुतः॥कारणस्यैवकार्येचनिदानेच
निदर्शनं॥एवंज्ञात्वाभवद्भ्यांतुनदृश्यंभेदकारणं॥वस्तुतःसर्वसदृशंशिवरूपंमतंमम॥अहंभवा

राम
९

न्यश्चैवरुद्रोयंयोभविष्यति॥एकंरूपंनभेदोस्तिकृतेभेदेचबंधनं॥तथापिचमदीयंवैशिवरूपंसनातनं॥
मूलभूतंसदोक्तंयत्सत्यंज्ञानंतकं॥एवंज्ञात्वासदाध्येयंतत्वजिज्ञासुनात्वया॥विशेषोत्रकथंत्वमेतच्छ्रू
यतांकथ्यतेमया॥भवंतोप्रकृतेर्जातौनायंवैप्रकृतेपुनः॥मदंशोभविताताततब्रह्मणोन्कुटस्तथा॥गु
णोप्यपियथाप्रोक्तस्तामसःप्राकृतोहरः॥वैकारिकश्चविज्ञेयोयोहंकारउदाहृतः॥नामतोवस्तुतोनै
वतामसःपरिचक्षते॥एतस्मात्कारणात्ब्रह्मन्करणीयमिदंत्वया॥समोहंसर्वलोकेषुपालयेजगदं
डकं॥एतस्याप्रकृतेर्लक्ष्मीएतदंशाभविष्यति॥महाकालीतिसाख्यातासर्वकार्यविशारदा॥त्वंविशेषमा
ससमाश्रित्यकार्यंकर्तुमिहार्हसि॥ब्रह्मन्त्वंचस्वरांदेवींकार्यंकुरुअतंद्रितः॥अहंकालींसमाश्रित्य
करिष्येकार्यमुत्तमं॥चतुर्वर्णमयंलोकंतथाश्रमचतुष्टयं॥तदन्यैर्विविधैःकार्यकृतैःसुखमवाप्स्यथ
॥ज्ञानविज्ञानसंयुक्तालोकानांहितकारकाः॥मुक्तिदोप्रभावान्देनेनवलोकेसनातनः॥मदर्शनेफ

19
1968

शि॰वि॰
१०

लेयं वै तदेव तव दर्शने॥ ममैव हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये ह्यहं॥ उभयोरंतरं वेत्ति समजय निपूर्वजान्
॥ इदं लिंगं सदा पूज्यं तव शंभोः सुखहेतवे। तस्माच्च विधेरन्यो वर्त्तनोन मतो मम॥ हे मे वा पार्थिवं वापि
लिंगं पूज्यं सदा बुधैः॥ एवमुक्त्वा स भगवान् तत्रैवांतरधीयत॥ तदा प्रभृति लोकेस्मिन् लिंगे पूजाविधि
स्मृता॥ लिंगवेदी महादेवी लिंगसाक्षी महेश्वरः॥ यस्तु लिंगसमीपे तु कार्यं किंचित्करोति च॥ तस्य फलस्य
संख्यानं न शक्नोमि महामुने॥ यस्तु लिंगसमाख्यानं पठते लिंगसंनिधौ॥ षण्मासाल्लिंगरूपी वै नात्र
कार्या विचारणा॥ इति श्रीशिवपुराणे शिवोत्पत्तिवर्णनो नाम चतुर्थोध्यायः॥४॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ सूत सूत
महाभाग लिंगोत्पत्तिः श्रुता वह॥ श्रुत्वा यस्याः प्रभावेन दुःखनाशो भवेदिह॥ तदंते च यथा जातं माहात्म्यं राम॰
शंकरस्य च॥ सृष्टेश्चैव प्रकारं तु कथयस्व विशेषतः॥ सूत उवाच॥ सम्यक्पृष्टं महाभागा यज्जातं तदनं १०
तरं॥ कथयिष्यामि संक्षेपाद्यथा पूर्वं श्रुतं मया॥ अंतर्हिते तदा देवे शिवरूपे सनातने॥ ब्रह्मणा विष्णु

नातने॥ ब्रह्मणा विरूपं हंसवाराहयोस्तदा॥ संकृतं तस्ताभ्यां यत्कृतं श्रूयतामिति॥ ऋषय ऊचुः॥ ॥अस्मा
कं संशयस्तावत छेत्तुमर्हसि प्रभो॥ हंसवाराहयोस्त्वं ताभ्यां चैव धृतं कथं॥ अन्यद्रूपं विहायैव किमत्र
कारणं वद॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिको ब्रवीत्॥ गगने हंसरूपस्य गतिर्भवति निश्चला॥ हंस
स्यैव विवेकोस्ति जलदुग्धविभागयोः॥ अज्ञानाज्ञानयोस्तत्वं तद्विवेकाय हंसकः॥ विवेको लभ्यते नैव यतो
हंसो व्यलीयत॥२००॥ सृष्टेः प्रवर्त्तिकामस्य हंसरूपं च सिद्धिदं॥ वाराहकारणं रूपं कल्पार्थं च प्रकल्पि
तं॥ यद्दिने च समारभ्य रूपं च धृतवान्हरिः॥ तद्दिनं प्रथमं कृत्वा कल्पो वाराहसंज्ञितः॥ तदिच्छा वा त
थाजाता ताभ्यां रूपं तथा धृतं॥ नैवात्र विस्मयः कार्यो हंसवाराहकारणे॥ प्रस्तुतं श्रूयतां पुत्र ब्रह्मैव विकृ
तं च यत्॥ अनेन निष्कलेर्लिंगे निर्गुणे गुणरूपिणि॥ तथैव ब्रह्मा विष्णुश्च तेपाते परमं तपः॥ कियं
ताचैव कालेन प्रादुर्भूतो हरः स्वयं॥ विष्णवे च वरान्दत्वा गुणेषु मनस्थतां व्रज॥ गुणाः सत्वादयश्चैते

तेसर्वेदिविमोहिताः॥तस्मात्त्वंसर्वलोकेषुमान्योपूज्योभविष्यति॥ब्रह्मणानिर्मितेलोकेयदादुःखंप्रजा
यते॥तदात्वंसर्वदुःखानांनाशायतत्परोभव॥५०॥विधिधानवतारांश्चगृहीत्वाकीर्तिमुत्तमां॥विस्तार
यहरेलोकेकृपालुपरमेश्वरः॥गुणरूपोह्यहंरुद्रेत्यनेनवपुषापुनः॥कार्यंकरिष्येलोकानांसर्वथानात्रसंश
यः॥ममध्येयेनवोऽश्चैवतवध्येयोप्यहंसदा॥आवयोरंतरंनैवत्वमुक्तंपुरातव॥मद्भक्तोयःपुरात्वांनि
द्यातेयःकरिष्यति॥तस्याहंसकलंपुण्यंभस्मीकृत्वाक्षणान्महत॥नरकेपातयिष्यामित्वद्वेषात्पु
रुषोत्तम॥लोकेस्मिन्मुक्तिदोभक्तानांभक्तिदश्चविशेषतः॥ध्येयःपूज्यश्चसर्वेषांनिग्रहानुग्रहंकुरु॥
इत्युक्त्वाचैवब्रह्माणोहस्तेधृत्वास्वयंहरः॥कथयामासदुःखेषुसहायोभवसर्वदा॥सर्वाध्यक्षश्चदे
वेषुभुक्तिमुक्तिप्रदायकः॥भवत्वंसर्वथाश्रेष्ठोभुक्तिमुक्तिप्रदायकः॥सर्वेषांप्राणरूपश्चभवत्वंच
ममाज्ञया॥त्वंचसमाश्रितायेवैमामेवसमुपाश्रिताः॥अंतरंयश्चजानातिनिरयेपततेध्रुवं॥इदंरू

पंत्वयापातावत्रक्षणीयंमदाज्ञया॥यावच्चब्रह्मणोप्यायुःशतवर्षमुदाहृतं॥चतुर्युगसहस्रंतुब्रह्मणो
दिनमुच्यते॥रात्रिश्चतावतीतस्यमानतःक्रमेणतु॥तावत्त्वत्श्चेवकार्यंवैकर्तव्यंविविधंगुणैः॥गुणैश्च
भवान्सृष्टेःसात्वतःपुरुषोत्तमः॥इत्येतद्वचनंसर्वंतथेत्योमितिवैहरिः॥उवाचपरमःप्रीतःशं
करःप्रियकाम्यया॥हरिरुवाच॥शंकरःश्रूयतामेतत्कृपासिंधोजगत्पते॥सर्वंचैतत्करिष्यामि
भवदाज्ञापरायणः॥मध्येयःसदात्वंहिभविष्यतुनचान्यथा॥भवतःसर्वसामर्थ्यंलब्धंचैवंपुरामया॥
क्षणमात्रमपिचतेध्यानंवैपरमात्मनः॥चित्तसोहूरतोनैवमागच्छतुकदाचन॥ममभक्तश्चयोनि
त्यंतवनिंद्यांकरिष्यति॥तस्यवैनिरयेवासोजायतेनात्रसंशयः॥त्वयोर्वैविजानातितस्यमुक्तिर्न
दुर्लभा॥महीमाचरीयोत्रवर्द्धितोभवतानघ॥कदाचिद्देवगणानांजायतेतेगुणोपरि॥तर्हितेव्यभि
तिप्रोक्तंवचनंविष्णुवक्रतः॥तुष्टुत्तावचनंदेवःक्षंतव्याःतेपराधकाः॥इत्युक्त्वातदृधेशंभुःसर्वकल्प

23
1968

शि॰वि॰ णकारकः॥अतर्हितेतदादेवेब्रह्मालोकपितामहः॥तदीयंवचनंकर्तुंसमाधानपरायणः॥नमस्कृत्यत
११ दाविष्णुंज्ञानंप्राप्यहरेस्तथा॥आनंदंपरमंगत्वासृष्टिंकर्तुंमनोदधे॥विष्णुश्चापितदातत्रब्रह्मांतर्धानं
मुपागमत्॥पूर्वंसृष्टंजलंयच्चतत्रांजलिंसमाक्षिपत्॥अतोंडकःसमभवत्तत्रचतुर्विंशतिसंज्ञके॥वि
राट्रूपंसमभवत्जडरूपंतदंडकं॥ततःसंशयमापन्नंतपस्तेपेसुदारुणंद्वादशाब्दंपुनस्तावविष्णु
ध्यानपरायणः॥तस्मिंश्चसमयेविष्णुःप्रादुर्भूतोहिनारद॥प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिनारदेयंविधतेत्तवा॥
ब्रह्मोवाच॥युक्तमेतन्महाराजदत्तोहंत्वांनुयाचते॥तत्कृतंयाच्यतेमेद्यजडोभूतेप्रदत्वपते॥प्रा
णभूतोभवानद्यतत्रचैतन्यमावह॥इत्युक्तेचतदातेनब्रह्मांतोशाशोरोपयणः॥अनंतरूपम राम॰
स्थायप्रविवेशतदंडकं॥सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षः॥सहस्रपात्॥सभूमिंसर्वतःस्पृष्ट्वात १२
दंडंव्याप्नवानिति॥इतिश्रीशिवपुराणेब्रह्मांडनिर्माणंनामपंचमोध्यायः॥ ॥५॥ ॥सूतउवाच

श्रूयतांऋषयःश्रेष्ठाःकथांपापप्रनाशनीं॥प्रविष्टेविष्णुनातस्मिन्ब्रह्मणासंस्कृतेनवै॥सचे
25/1968
तनमभूत्तच्चचतुर्विंशतिसंज्ञिकं॥तोपालादिसमारभ्यसत्यलोकावधिस्वयं॥राजतेसमहरिस्त
त्रसर्वलोकेश्वरः॥ब्रह्मांडस्यचनाशोवैनास्तिनाशोत्रयस्यवै॥तत्पदंमेबुधाआऊःश्रूयतांसमता
चनारद॥ततोब्रह्माऋषीन्सप्तभृग्वादीन्निर्ममेतदा॥उत्संगान्नारदंश्रेष्ठंछायायाःकर्दमंतथा
॥अंगुष्ठाच्चतथादक्षंएवंचैवदशक्रमेणतु॥भृगुश्चैवतयाजातोमरिचिर्नामवैऋषिः॥ततश्चकश्य
पोजातोतेनेवपूरिताधरा॥षष्टिकन्यास्तथाजाताःदक्षस्येवमहात्मनः॥त्रयोदशातयाकन्याकश्य
पायमहात्मःने॥दत्ताःदक्षेणताःकन्याःविधिवत्सर्वतप्रिय॥तत्रत्यमसूतिभिर्व्याप्तंतासांचकश्यप
स्यच॥देवश्चदक्षजाश्चैवदैत्याश्चविविधास्तथा॥वृक्षाश्चपक्षिणश्चैवसर्वपर्वतवीरुधःप्रसूता
दक्षकन्याभिव्याप्तमेतच्चराचरं॥पातालेचसमारभ्यसत्यलोकावधिर्ध्रुवं॥ब्रह्मांडंसकलंव्याप्तंम्र

स्यंनेव कदाचन॥ सतीनामचिरं कालाग्रे शंभुना रक्षिता सदा॥ तापोर्थं निर्मिता पूर्वं शंभुना प्रतविष्णुना॥
तत्र गत्वा स्वयं शंभुः रुद्ररूपमहेश्वरः॥ वामांगो गेयस्य देवं कुंगेत दक्षणेणगे तथा सती॥ रुद्ररूपमिस
तिकन्या रुद्राय परमात्मने॥ दत्ता दक्षेण विधिवत ब्रह्ममालोद्भवायसा॥ ऋषयऊचुः॥ सूतसूत
महाभागकथापापप्रणाशनी॥ रुद्रोत्पत्तिमयंसाधो कथयस्वप्रसादतः॥ सूतउवाच॥ ॥श्रु
णवंतु ऋषयः श्रेष्टाः कथां दिव्यां परस्य च॥ अंतर्हिंमते महादेवे विष्णुर्वैतद्दितेतया॥ ध्यानमा
र्गमुपाश्रित्य शंभोराज्ञामवाप्य च॥ तपोलोकंसमास्थाय ब्रह्मातिष्टत्तपोधनः॥ अन्येषु सर्वलो
केषु यथायोग्यमवस्थिता॥ ततश्च मानसाः पुत्राः ब्रह्मणा निर्मिता पुरा॥ तेचोर्ध्वरेतसः सर्वे
पश्चादन्यान् ऋषीन् प्रभुः॥ तैर्विरक्ताश्च संजाताः पश्चात्क्रोधमवापत॥ तेनैव रोदनं चक्रे तत
श्चैवनवद्धरः॥ रोदनाद्रुद्रनामेति प्रसिधो भगवान् हरः॥ ब्रह्मन् किंदुःखमुत्पन्नं स्फेटय

27
1968

मितियानघ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा वचनमब्रवीत्॥ साधु चोक्तं त्वया देव सृष्टौ विघ्नो दयो नवतन्नया
कार्यं त्वया देव सृष्टिः स्यादनपायिनी॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा लोकानां दुःखहा हरः॥ वचनं त्वमुक्तवान्
तत्र सृष्टेः प्रियचिकीर्षया॥ अहं चैव करिष्यामि सृष्टिमेतां सनातनीं॥ इत्युक्तो ब्रह्मणे रुद्रो गुणरू
पी हरः स्वयं॥ कैलासं नाम चलं यावं निर्मितं ऋषिसत्तमाः॥ कैलाशे नागरं रम्यं पंचवक्त्रसहास हः॥
ब्रह्मांडस्य तथा नाशे नाशो नास्ति च यस्य वै॥ ततश्च मनसाः पुत्रा ब्रह्मणा निर्मितास्तदा॥ नारद
श्च प्रपाद्याश्च दश पुत्रा महाबलाः॥ दक्षपुत्री सती नाम्नी मुपेये मे सदाशिव॥ दत्ता दक्षेण सा
देवी भवानीति प्रकीर्त्यते॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रयो गुणापुयत्र दद्भुतः॥ तथा गुणमयी देवी ल
क्ष्मीसत्वमुपाश्रिताः॥ राजसी च तथा ब्राह्मी तमोरूपा च सासती॥ गुणरूपा महालक्ष्मीयां वे रुद्र
मुपाश्रिताः॥ पुनश्च पार्वती जाता सा शिवं समुपागता॥ ततो नानान्यनेकानि जातानि ऋषीसत्त

शिवि.
१४

मा:॥कालिकाचंडिकाभद्राचामुंडाविजयाजया॥जयंतीभद्रकालीचदुर्गाभगवतीतिच॥कामाक्षा
कामदादेवीभुक्तिदामुक्तिदासती॥नामधेयान्यनेकानिप्राप्तापर्वतात्मजा॥गुणमय्यस्तथादेव्यो
देवागुणमयास्तथा॥मिलित्वाविविधांसृष्टिंचक्रुस्तेकार्यमुत्तमं॥इत्येवंवचनंश्रुत्वाऋषयोह्य
मलाशया:॥एवंततःपरंसोदिव्यांकथांचैवपुरातनीं॥अप्राप्यतृप्तिंतेसर्वेपप्रच्छुःपुनरेवतं॥
ऋषयऊचुः॥सूतसर्वंविजानासिप्रतापाच्चगुरोरिह॥त्वन्मुखांभोजसंभूतांपीत्वाहरिकथांव
यं॥नतृप्तास्मपुनस्तांचपातुमिच्छामहेवयं॥प्रथमंदक्षपुत्रीचपश्चाच्चपर्वतात्मजा॥कथ
मेकशरीरेणद्वयोःपुत्रीप्रजायते॥कथंवैपार्वतीपुण्यापुनःशिवमुपागता॥एतत्सर्वंतथा
न्यच्चसर्वंकथयितुमर्हसि॥तदुक्तंचतदाश्रुत्वासूतोवचनमब्रवीत्॥इतिशिवपुराणेरह
स्यसंहितानिरूपणंनामाध्यायः॥ ॥६॥ ॥सूतउवाच॥श्रूयतांऋषयःश्रेष्ठाःकथयामिशुभां

राम.
१४

कथां॥यच्छ्रुत्वासफलंजन्मभविष्यतिनसंशयः॥पूर्वंदक्षस्यरुद्रस्यस्पर्धाजातामहात्मनो॥ततो
दक्षःस्वयंयज्ञंकृतवान्देवसन्निधौ॥नाह्वयततयारुद्रंसर्वप्रमथसंयुतं॥तदादेवीसतीना
म्नीपुत्रीनाकारितायदि॥तथागतापुनस्तत्रनादृतापिपितुर्गृहे॥प्राप्यवज्ञांश्रुत्वातत्रदेह
त्यागमथाकरोत्॥यज्ञध्वंसेतदाजातेदेवलोकविवर्जिते॥रुद्रस्यानुचरैस्तत्रवीरभद्रादि
भिःकृते॥रुद्रेक्रुद्धेकथंलोकेसुखंभवतिसत्तमः॥पश्चाद्रुद्रःप्रसन्नोभूत्देवानांस्तवना
दपि॥पूर्ववच्चकृतंतेनकृपायुक्तेनमहात्मना॥रुद्रश्चपूजितस्तत्रदेवैर्देववरस्तदा॥सती
पूर्वदेहसमुत्पन्नाज्वालालोकसुखावहा॥पतितापर्वतेतत्रपूजितासुखदायिनी॥ज्वालामुखी
तिसाप्रोक्तासर्वकामफलप्रदा॥इदानींपूज्यतेलोकेःसर्वकामफलाप्तये॥सादेवीशैलरा
जस्यपत्नीमेनेतिविश्रुता॥पितृणांमानसीकन्यातस्यांजन्मसमादधे॥ततश्चपार्वतीनाम

29/1968

शि॰वि॰
१५

प्रसिद्धमन्ववन्तरं॥ सा पुनः शिवमाराध्य भर्त्तारं शिवमाश्रिता॥ भजतां सर्वलोकानां फलं यच्छत्य
नेकधा॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टोहं पुरातना॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः
॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य नैमिषारण्यवासिनः॥ पप्रच्छुः ऋषयः प्रेष्ठ कथां पापविशोधनीं॥ ऋष
य ऊचुः॥ सूत सूत महाभाग कथां पापपरिहारिणीं॥ श्रुत्वा च त्वन्मुखाद्देव नतृप्तास्म वयं प्रभो॥
पुनः कथय तत्सर्वं शिवस्याराधनं क्रमं॥ यस्य यस्य विधिः प्रोक्तो येनैवाराधितः शिवः॥ प्रसन्ने
न शिवेनैव यस्मै दत्तं फलं च यत्॥ पार्वत्या यत्कृतं पूर्वं शिवस्याराधनं पुनः॥ त्रिपुरस्य वध
श्चैव ज्योतिर्लिंगसमुद्भवा॥ ज्योतिर्लिंगानि कतिधा किं तेषां दर्शने फलं॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वै
श्यैः शूद्रैर्वर्णिंनु रिज्यते॥ कथं कार्यं तथा ब्रूहि यथा व्यासमुखाच्छ्रुतं॥ तत् श्रुत्वा वचनं ते
षां सूतः परधर्मवित्॥ उवाच सकलं तत्प्रश्नस्यानुक्रमेण तु॥ सूत उवाच॥ ॥सम्य

रामः
१५

क्पृष्टं भवद्भिश्च यद्रहस्यं मुनीश्वराः तदहं कथयाम्यद्य यथाबुद्धि यथाश्रुतं॥ भवद्भिः पृच्छते यद्व
द्व्यासेनैव पुरा॥ पृष्टं सनत्कुमाराय तच्छ्रुतं त्वयमन्मुना॥ ततो व्यासेनवै श्रुत्वा शिवपूजादिकं
च यत्॥ २०० ॥ मयारोपितमेतेन लोकानां हितकाम्यया॥ यात्वं श्रुतं चैव कृष्णेन तु उपमन्योर्म
हात्मना॥ तदहं कथयिष्यामि श्रूयतां ऋषिसत्तमाः॥ वाक्यामिष्टं शृणु संक्षेपात् लिंगमर्चनवि
धिक्रमं॥ वक्तुं वर्षशतेनापि न शक्या विस्तरेण तु॥ एवं चन्द्रं करं रूपं सुखमीप्सुः सनातनं॥
पूजयेत्परया भक्त्या सर्वकामवराप्तये॥ दारिद्र्यं रोगदुःखं च संकटं शत्रुसंभवं॥ पापं चतुर्विधं ताव
त्त्या वन्नार्चयते शिवा पूजिते देवे नाश सर्व दुःखं विलीयते॥ यो वै मानुषमासाद्य सुखं संस्पृहः॥ ते
न पूज्यो महादेवः सर्वकामार्थसाधकः॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियो वैश्याः शूद्राश्च विधिवत्क्रमात्॥ प्रातःका
ले समुत्थाय मूहूर्ते ब्रह्मसंज्ञिते॥ विधिमेश्च स्मरणं कृत्वा गुरोश्चैव तथा पुनः॥ तीर्थानां स्मर

31/1968

त्रि.वि.
१६

णां तिष्ठतु नित्यशः॥ ततः स्तोत्रं श्रुतं नाम गृह्णीयात् विधिपूर्वकं॥ तदोत्थाय मलोत्सर्गं दक्षिणे कृ
त्वा ध्यानं चैव हरेरिति॥ मेघश्यामं चतुर्बाहुं भक्तानाम भयप्रदं॥ तत्कुर्पं सुंदरं सर्वैकृद्दि स्यां दिशि
क्रमात्॥ एकांते तु विधिं कृत्वा मलोत्सर्गस्य मंत्रवित्॥ शुद्धं मृदं समादाय पंचवारं विशोध
येत्॥ क्षत्रियश्च चतुर्वारं वैश्यो वारत्रयं तथा॥ शूद्रश्चैव द्विवारं च पतितश्चैद्विधिश्च कः॥ ह
स्तौ पादौ च प्रक्षाल्यौ पूर्ववन्मृदमाहरेत्॥ स्त्रीणां च शूद्रसाम्येन मृदादिग्रहणं मतं॥ दंतका
ष्ठं ततः कुर्यात् द्वादशांगुलमानतः॥ एकादशांगुलं राजा वैश्यो दशांगुलं तथा॥ शूद्रो नवांगु
लं कुर्यात् मतिमान्नेव सीदति॥ कालदोषं विचार्यैवं सर्वं कर्तव्यमेव हि॥ स्नानं तु विधिवत् कार्यं राम.
मंतीर्थादिषु क्रमेण तु॥ देशकालाविरोधेन स्नानं कार्यं समंत्रकं॥ अचमनं प्रथमं तत्र धौतव १६
स्त्रं च धारयेत्॥ एकांते सुस्थले स्थित्वा संध्याविधिं समाचरेत्॥ मनस्कं सुस्थिरं कृत्वा पूजागारं

प्रविश्य च॥ पूजाद्रव्यं समादाय क्रमेण पूजयेद्धरं॥ प्रथमं च गणाधीशं द्वारपालांस्ततः परं॥ दिक्पा
लांश्च ततः पश्चात्ततः पीठं प्रकल्पयेत्॥ अथवाष्टदलं कृत्वा पूजाद्रव्यसमीपतः॥ उपविश्य ततः
स्तत्र उपलक्ष्य शिवं प्रभुं॥ आत्मनः सुस्थिरं कृत्वा प्रक्षाल्यं च पुनः पुनः॥ प्राणायामत्रयं कृ
त्वा मं ध्येद्देवं च त्र्यंबकं॥ पंचवक्त्रं दशभुजं शुद्धस्फटिकसन्निभं॥ सर्वाभरणसंयुक्तं व्याघ्रच
र्मोत्तरीयकं॥ तस्य सान्निध्यतां प्राप्य देहे स्थापनं ततः॥ शैवतंत्रमास्थाय यजेद्देवं परमे
श्वरं॥ देहशुद्धिं ततः कृत्वा मूलमंत्रं न्यसेत्क्रमात्॥ सर्वत्र प्रणवेनैव षडंगन्यासमाचरेत्॥ कृ
त्वादि प्रयोगं च ततः पूजां समारभेत्॥ तथा पाद्याचमनीये द्वे पात्रे संस्थापयेत्प्रथक्॥
धीमान् कुंडं प्रकुर्वीत दर्भैराच्छाद्य वारिणा॥ अनुक्ते तु पात्रेषु क्षिपेत्तोयं सुशीतलं॥ प्रण
वेन क्षिपेत्तेषु पात्रेषु त्रेषु प्रत्यजातकं॥ उशीरं चंदनं चैव पाद्ये तु परिकल्पयेत्॥ जातिकं

33
1968

कोलकर्पुरबकूमूलतमालकं॥ चूर्णयित्वायथान्यायंक्षिपेदाचमनीयके॥ एलांसर्वेषुपात्रेषुदा
पयेच्चंदनंतथा॥ पार्श्वतोदेवदेवस्यनंदीशंतुसमर्चयेत्॥ गंधैपुष्पैस्तथादीपैर्विविधैः शि
वपूजयेत्॥ लिंगंस्पृष्ट्वाततःकृत्वामुद्रायुक्तोनरस्तदा॥ तत्रसर्वाणिमंत्राणिवाप्रणवादिन
मोंतिकं॥ कल्पयेदासनंतत्रपद्मादिप्रणवेनतु॥ तस्यपूर्वदलेसाक्षादणिमामयमक्षरं
॥ लघिमादक्षिणेचैवमहिमापश्चिमेतथा॥ प्राप्तिश्चैवोत्तरेपत्रंप्राकाम्यंपावकस्यतु॥ ईशत्व
नैर्ऋतेपत्रेवशित्ववायुगोचरे॥ सर्वज्ञत्वंतथैशानेकर्णिकासोमउच्यते॥ सोमस्याधस्त
थासूर्यस्तस्याधःपावकःस्वयं॥ धर्मादयोपिर्प्रांतेषुतदधावाश्चतेघपि॥ अव्यक्तादिचतुर्दि
क्षुसोमस्यांतेगुणत्रयं॥ सद्योजातंप्रपद्यामित्यावाह्यपरमेश्वरं॥ वामदेवेनमंत्रेणति
ष्ठेद्वासनोपरि॥ सान्निध्यंरुद्रगायत्र्याअघोरेणनिरुध्यच॥ ईशानसर्वविद्यानामिति

35/1968

मंत्रेणपूजयेत्॥ पाद्यमाचमनीयंचविभोश्चार्घंप्रदापयेत्॥ स्नापयेत्विधिनारुद्रंगंधचंदनवा
रिणा॥ पंचगव्यविधानेनगव्यपात्रेविमंथ्यच॥ प्रणवेनैवगव्येस्तस्नापयेत्सयसाचतं॥ दध्ना
चमधुनावैवतथाचेक्षुरसेनच॥ घृतेनचतथापूज्यंसर्वकामहितावहे॥ पुण्यैर्द्रव्यैर्महादे
वंप्रणवेनाभिषेचयेत्॥ जलैर्नांडितैश्चैवस्नापयेत्परमेश्वरं॥ शुध्यंकृत्वायथान्यायंसि
तवस्त्रेणसाधकः॥ तावद्दूरंनकर्त्तव्यायावच्चंदनंक्षिपेत्॥ तंडुलैःसुदरैस्तत्रपूज
येच्छंकरंमुदा॥ कुशापामार्गकर्पूरजातिचंपकपाटलैः॥ करवीरैःसितैश्चैवमल्लिकाकम
लोत्पलैः॥ प्रअपूर्वप्रक्षैर्विविधैश्चंदनाद्यैश्चतत्फलैजलेनजलधाराचकल्पयेत्परमेश्वरे
॥ पात्रैश्चविविधैर्देवंस्नापायेत्परमेश्वरं॥ मंत्रपूर्वंप्रकर्त्तव्यापूजासर्वफलप्रदा॥ मंत्राणि
तेप्रवक्ष्यामिशृणुसर्वार्थसिद्धये॥ येनपूजाकृतालिंगेतेनसर्वंसुतोषितं॥ इतिशिवपुराणे

शिवपूजाविधिः॥ ॥१॥ ॥सूत उवाच॥ पवमानेन मंत्रेण तथा वाङ्मयकेन च॥ रुद्रेण नील
रुद्रेण सूक्तेन श्रुंचनेन च॥ रजनीसूक्तकेनैव यमलोकेश्रुमेन च॥ होत्रसूक्तेन शिरसा श्रुते
नाथर्वणेन च॥ प्रअथाग्निष्टेन साम्ना वामतथा देवव्रतेन च॥ रथंतरेण पुष्पेन सूक्तेन पुरुषेण
तु प्रसुजयेमंत्रनण पंचाक्षरेण वा पुनः॥ जलधारासहस्रेण शतमेकोत्तरेण वा॥ कर्त्तव्या
वेदमार्गेण नामभिरन्निवाद्य च॥ ततश्चंदनपुष्पादि रोपणीयं शिवोपरि॥ वादयेत्सर्वेनैण
वामुखवासादि दर्शयेत्॥ ततः स्फटिकसंकाशं देवं निष्कलक्षय॥ कारणं सर्वलोकानां स
र्वलोकमयं परं॥ ब्रह्मेंद्रविष्णुरुद्राद्यैरपि देवैरगोचरं॥ वेदविद्भिस्सवेदांते त्वगोचरमिति
स्मृतं॥ आदिमध्यांतरहितं तत्तेषजं सर्वरोगिणां॥ शिवतत्वमिति ख्यातं शिवलिंगे व्यव
स्थितं॥ प्रणवेनैव मंत्रेण पूजयेल्लिंगमूर्धनि॥ धूपदीपैश्चतांबूलैरा॥ त्रिकविधानतः

॥नमस्कारैस्तवैश्चान्यैर्मंत्रैर्नानाविधैरपि॥ स्तोत्रं जपं च विधिना नमस्कारः प्रदक्षिणा॥ अर्घं दत्वा तु पु 37/1968
ष्पाणि पादयोः प्रवीकीर्य च॥ प्रणिपत्य च देवेशमात्मना राधयेच्छिवं॥ हस्ते पुष्पं गृहीत्वा तु समुत्थाय
कृतांजलिः॥ प्रार्थयेत्पुनरीशानं मंत्रेणानेन वै शिवं॥ अज्ञानाद्यदि वाज्ञानाज्जपपूजादिकं मया
॥तदस्तु सफलं देव कृपया तव शंकर॥ पठित्वैवं तु तत्पुष्पं शिवोपरि न्यसेत्तदा॥ स्वस्त्ययनं ततः
कृत्वा आशिषो विविधास्तथा॥ मार्जनं तु ततः कृत्वा शिवोपरि न्यसेत्ततः॥ नमस्कारस्ततः क्षांति
ः पुनरागमनाय च॥ अघोरं च समुच्चार्य नमस्कारं प्रकल्पयेत्॥ प्रार्थयेच्च पुनस्तत्र सर्वभावसमन्वि
तः॥ शिवे भक्तिः शिवे भक्तिः शिवे भक्तिर्भवे भवे॥ अन्यथा शरणं नास्ति त्वमेव शरणं मम॥ इति संप्रार्थ्य
देवेशं सर्वसिद्धिप्रदायकं॥ पूजयेत्परया भक्त्या गद्यनादैर्विवादयेत्॥ नमस्कारं ततः कृत्वा प
रिवारगणैः सह॥ प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा कार्यं कुर्याद्यथासुखं॥ एवं यः पूजयेन्नित्यं शिवभक्तिपरा

शि॰वि॰
१८

यणं॥ तस्यैव सकला सिद्धिर्जायते तु परे॥ कायेन वाचा मनसा यः शिवं पूजयेदिह॥ रोगं दुःखं च शो
कं च उद्वेगं कत्रिमं तथा॥ कौटिल्यं च गरं चैव यद्यद्दुःखमुपस्थितं॥ तद्दुःखं नाशयत्येव शिवः शिवं
करः परः॥ कल्याणं जायते तस्य शुक्लपक्षे यथा शशी॥ वर्द्धते तद्गुणास्तत्र शिवस्य पूजनात्ततः॥
एवं धर्माः मया प्रोक्ताः श्रुता व्याससुखाद्यथा॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीं यां प्रश्नमान
वद्भिश्च तामहं विधिपूर्वकं॥ इति शिवपुराणे शिवपूजाविधिनामाध्यायः॥ ५॥ ॥ऋषय ऊचुः॥
॥ व्यासशिष्य महाभाग सम्यगुक्तं त्वयानघ॥ त्रिपुरस्य वधं ब्रूहि कथं वै त्रिपुरो हतः॥ किं रूपं त्रि
पुरस्यैव कुत्र वा विकृतिं गतः॥ किं सैन्यं तस्य दुष्टस्य शिवस्य च महद्बलं॥ एतत्सर्वं प्रयत्नेन राम॰
अन्यद्वा विविधं पुनः॥ कथनीयं त्वया सम्यक् येन त्वं बुद्धिमानसि॥ एवं वचस्ततः श्रुत्वा सूत १८
उवाच॥ ॥साधु पृष्टं महाभागाः लोकानां हितकाम्यया॥ यच्छ्रुत्वा सर्वलोकानां दुःखहानिर्भवि

39
1968

ष्यति॥ तारपुत्रो महामायी मायीनामपि मोहकः॥ सर्वदेवजयं कर्तुं तपस्तेपे सुदारुणं॥ मधोर्वनमु
पाश्रित्य गुर्वाज्ञापरिपालकः॥ ऊर्द्ध्वबाहुश्चैकपादो रविपंन्यस्तचक्षुषा॥ शतवर्षं तथा तप्त्वा शतमे
गुष्ठकेन च॥ शतमेकं जलेनैव शतमेकं तु वायुभुक्॥ शतमेकं जले तिष्ठन् शतमेकं तु स्थंडिले॥
शतमेकं तथा चाग्नौ शतमेकमधोमुखः॥ शतमेकं तु हस्तस्य तलेन च भुवं स्पृशन्॥ शतमेकं तु वृक्ष
णां शाखामालंब्य तिष्ठतः॥ अधोमुखं तु वर्षाणां शतमेकं गतं तदा॥ एवं कष्टतरं तप्त्वा त्वंतामपि
दुःसहं॥ तस्यैव शिरसस्तत्र तेजश्च निःसृतं महत्॥ तेनैव देवलोकास्तेन दग्धा यावन्नविरे॥ इंद्रश्च
न यमोपि देवस्य पदं धर्षयिष्यति॥ अत्यंतं दुःखमापन्नाः सर्वे देवास्तदा विभो॥ अकांडे चैव ब्रह्मांडं सं
हरिष्यति वै प्रभो॥ इति संशयमापन्ना निश्चयं नोपलेभिरे॥ तस्मिन् समये तेवै ज्ञात वै तोत्र
कारणं॥ ब्रह्माणं च समुद्दिश्य तपस्तप्यति दारुणं॥ इति निश्चयमापन्ना देवाश्चैव परस्परं॥ य

दिब्रह्मावरं तस्य न दास्यति समीप्सितं॥ तर्हि सर्वस्य तिलोकस्य विनाशो न भविता ध्रुवं॥ सर्वथा दुःखमा
पन्ना यदि नो दास्यते वरं॥ दास्यति चाव वरं तस्मै सर्वथा दुःखमागतं॥ यदी नोदीयते तस्मै वरो दुःखह
रोन्नणं॥ तथेदानी च लोकानां नाशो न भवितुमर्हति॥ यदि दत्तो वरस्तस्मै कालेनाशो न वेदिति॥
एतस्माच्च वरोह्यस्मै दातव्यो नात्र संशयः॥ इति कृत्वा मतिं देवा ब्रह्माणं समुपस्थिताः॥ तत्र गत्वा
च नत्वा च तस्मै सर्वं न्यवेदयन्॥ ब्रह्मा सर्वं सुनिश्चित्य देवाज्ञापरिसाधकः॥ वरं दातत्र जगाम हं
सवाहनः॥ यत्र वै तारको नाम तपस्तप्यति दारुणं॥ उवाच वचनं तत्र वरं ब्रूहि यथेप्सितं॥ तप
स्तप्तं महाघोरं नादेयं विद्यते तव॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा तारकाख्यो महासुरः॥ ब्रह्माणं प्रणिपत्यै
वं वरं वव्रे सुदारुणं॥ दैत्यो वाच॥ ॥ त्वयि प्रसन्ने वरदे किमसाध्यं न वैन्मम॥ यदि प्रसन्नो दे
वेशा यदि देयो वरो मम॥ वरं वृये तदा देयं श्रूयतां च पितामह॥ त्वया च मि निर्मिते लोके मृत्युर्योव

41/1968

भवान्नहि॥ शिववीर्यसमुत्पन्नः पुत्रः सेनापतिर्यदा॥ भूत्वा शस्त्रं क्षिपेन्मह्यं तदा मे मरणं भवेत्॥ इत्युक्ते
च तदा तेन ब्रह्मा लोकपितामहः॥ वरं च तादृशं दत्वा देवानुज्ञापरायणः॥ जगाम भवनं स्वीयं दाहशां
तिसमाहृतः॥ दैत्योपि तपसस्तस्मात् विरराम महावने॥ वरं लब्ध्वा मुनं तत्र शोणिताक्षख्ये पुरे ग
तः॥ इतस्ततश्च ये देवा दैत्यास्तद्भयव्याकुलाः॥ राजा भव त्वमस्माकं तारकाक्ष मथाब्रुवन्॥ अथ
सिक्तोसिंचे राजा दैत्याधीशो भवाधुना॥ इति संकल्पयतं लोकाः शोणिताक्षे पुरे तदा॥ तारकं प्रजया
मासुर्नानोपायनमार्पणयः॥ आज्ञां प्रवर्त्तयामास पृथिव्यां नान्यशासनं॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शू
द्राश्चैवान्यजातयः॥ सर्वे पि पीडितास्तेन तारकेण दुरात्मना॥ देवाश्च दानवाश्चैव यक्षाः किंपुरु
षास्तथा॥ पीडिताः सर्वदेवेतेभ्यो रत्नमुपाददे॥ इन्द्रादि लोकपालैश्च स्वीयं रत्नं समर्पितं॥ इं
द्रेणोच्चैःश्रवास्तस्मै धर्मेण दंडरत्नकं॥ कुबेरेण तदा तस्मै निधयो नव चार्पिताः॥ वरुणेन हयाः

शिवि.
२१

दुग्धः ऋषिभिः कामधुक् तथा॥ यत्र यत्र शुभं दृष्टं तत्तदानीतवान् तदा॥ समुद्रस्य तथा रत्नान्यहार्त्तस्मै पुरामु
ने॥ सूर्यश्च तपते तद्वत्॥ यावद्दुःखं न जायते॥ चंद्रस्तु प्रमदा तुष्टो वायुः सर्वानुकूलवान्॥ देवानां हव्यं द्रव्यं य
त्पितॄणां कव्यमेव च॥ तत्सर्वं समुपादत्त असुरेण बलीयसा॥ त्रैलोक्यं चैव वशगं सर्वं तारकाज्ञापरायणं॥ यक्षा
किंपुरुषाश्चान्ये किंपुनर्मानवी द्रुमे॥ दिवौषधानि सर्वाणि तीर्थान्यपि महामुने॥ आनितानि गृहे तेन किंचि
न्नैवैवावशेषितं॥ एवं वर्षाण्यनेकानि गतान्यपि स्थितास्तथा॥ ते सर्वे च मिलित्वा तं ब्रह्माणं शरणं श्रिताः॥ इ
ति शिवपुराणे तारकभये देवगमनो नामाध्यायः॥ ॥९॥ ॥सूत उवाच॥ ॥ते सर्वे च तदागत्य ब्रह्माणं शर
णं गताः॥ नमस्कृत्य गतास्तत्र नम्रीभूता ऋषीश्वराः॥ तान्विषण्णान्सुरान्दृष्ट्वा ब्रह्मोवाच पितामहः॥ यू राम.
यमत्र कथं प्राप्ताः किं दुःखं भवतामिह॥ तदहं स्फोटयाम्यद्य यदि साध्यं भवेन्मम॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्र २१
ह्मणः परमर्षयः॥ देवाः सानुचराः सर्वे वचनं चेदमब्रुवन्॥ देवा ऊचुः॥ ॥भवतः किमपि विज्ञातं यद्दुःखं

43
1968

समुपस्थितं॥ तारकाद्दुःखमुत्पन्नं भवद्दत्तवरात्परात्॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा वचनमब्रवीत्॥ मत्तो नैवव
धो योग्यो मत्तो वृद्धिंगतस्य च॥ उपायं च दिशाम्यद्य शृणुतां देवसत्तमाः॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥शिववीर्यसमुत्पन्नः पुत्र
श्चेन्यह निष्पत्ति॥ तच्चैव दुर्लभं देवाः विचारयत मा चिरं॥ बुद्धिरेखा समुत्पन्ना परं वक्ष्ये न वेद्मि तु॥ हिमव
च्छिखरे ह्यत्रोनुस्तप्यति नित्यशः॥ सखीभ्यां सहिता तत्र परिचर्यां शिवस्य ह॥ वचनान्नारदस्यापि तु मापि
त्रानुमानिता॥ करोत्यपरणास्तत्र तस्याः योसं गतां व्रजेत्॥ यदि स्मरारिवो देवस्तस्यां वीर्यसमावपेत्॥
ततश्चैव भवत्कार्यं भवेन्नात्र विचारणा॥ शिववीर्यं समाधातु ~~समर्थोस्ति तस्मादन्यो न कर्हिचित्~~॥ अ
मानान्यात ततः परा॥ यथा वीर्यमदीयं वै जलरूपधरः शिवः॥ समाधातुं समर्थोस्ति तस्मादन्यो न कर्हिचित्॥
तृष्योपायं च ते सर्वे मरुत्वंतं न्यवेदयन्॥ ब्रह्मणः सदनात्सर्वे देवाः प्रारयस्तथा॥ एकांते संस्थिताः सर्वे इन्द्र
मूचुः सुरर्षभाः॥ मघवन्नत्वया च कर्तव्यं ब्रह्मोक्तं वचनं महत्॥ तेन सिद्धिर्हि कार्यस्य नान्यथा च भविष्यति

त्रिवि. २२

॥इत्येवंवचनंदेवानिवेद्यशीघ्रतांततः॥स्वंस्वंस्थानंययुर्देवाःतारकागमनाद्रुताः॥गतेषुतेषुदेवेंद्रःस
स्मारमकरध्वजं॥आगतस्तत्रणंदेवस्यापुत्रःसख्यविष्णुः॥प्रणामंचततःकृत्वास्थित्वाप्रांजलिरब्र
वीत्॥किंकार्यंतेसमुत्पन्नंस्मृतोहंकेनहेतुना॥तत्वंकथयदेवेशातत्कर्तुंसमुपागतः॥इत्युक्त्वातु
महेंद्रायस्थितस्तद्धर्मीसहप्रीयः॥इंद्रोपिवचनंश्रुत्वाकंदर्पस्यस्मितमहात्मना॥उवाचवचनंसाधोयु
क्तमेतत्त्ववानघ॥इंद्रोवाच॥ ॥त्वयासाधुसमारंभिनियत्तेकार्यमुरीकृतं॥तत्कार्यंसर्वदेवानांधन्योसि
मकरध्वज॥प्रस्तुतंशृणुमेवाक्यंकथयामितवानघ॥मदीयंचैवयत्कार्यंतदीयंनकथंभवेत्॥त्व॥
मित्राणिममसंत्येवत्वत्तुल्यंनकदाचन॥जयार्थममदेवेननिर्मितंवज्रमुत्तमं॥अन्यदस्त्रंभवाने राम.
वदेवननिर्मितंपुरा॥वज्रंहिंसात्मकंविद्धिभवान्सुखकरंमतं॥द्वयोरपिभवान्श्रेष्ठःसर्वेगंसर्व २२
शक्तिमान्॥वज्रंचनिष्फलंस्याद्वैत्वंतुनैवकदाचन॥यतोहितंप्रजायेततोतःकोनुप्रियःपरः॥तस्मा

त्वंकाममित्रताकार्यंकर्तुमिहार्हसि॥ममदुःखंसमुत्पन्नमसाध्यंबहुकालजं॥केनापिनैवतत्संप 45/1968
हर्तुंत्वयाविना॥दातुःपरीक्षादुर्भिक्षेज्ञायतेचसतोनतिः॥शूरस्यैवचसंग्रामेमित्रस्यचतथाप
दि॥विपन्नोचतथास्त्रीणांविनयेनयेकुलस्यच॥स्नेहस्यचपरोक्षेणसत्यस्यसंकटेगते॥परीक्षा
तुत्वदीयाद्यमित्रपर्वभविष्यति॥नकेवलंमदीयंचकार्यंदेवसुखावहं॥वयांचयाचितारस्तेकार्यंका
र्यमुत्तमंचयत्॥इत्येवंमघवद्वाक्यंश्रुत्वातुमकरध्वजः॥उवाचप्रेमगंभीरगदगास्मितपूर्वकं॥का
मोवाच॥ ॥किमर्थंलाज्यसेदेववयंदासास्तवानघ॥उपकारस्तुलोकेस्मिन्कर्तुर्मिकथनेनच॥कम
र्तेनैवयोब्रूतेसकार्यंकिंकरिष्यति॥तथापिचमहाराजकथयामिशृणुष्वतत्॥मुक्तिमार्गेसमायुक्तेने
त्रात्तुंपातयाम्यहं॥तिपदंकर्षितोयोवैतपस्तप्यतिदारुणं॥क्षणेनपातयामस्यकटाक्षेणविद्धियोपथा॥
देवंवादानवंवापिऋषिंवादेवसत्तमान्॥मानुषाणांतपोभंगेगणनास्तिचेतसि॥वज्रंतिष्ठतुतेद्रस्त्रा

त्रिवि॰ २३

स्त्राणि विविधानि च ॥ किंते कार्यं करिष्यंति मयि मित्रे स्थिते प्रभो ॥ अन्येषां गणना नास्ति पातयामिह
रंयदि ॥ एवं तु वचनं तस्य श्रुत्वा हर्षमुपागतः ॥ उवाच प्रीणयन्वाचा कामं स्वपानां सुखावहः ॥ इंद्र उवाच
॥ यत्कार्यं मनसोद्दिष्टं दितत्कार्यं कथितं त्वया ॥ शृणु काम प्रवक्ष्यामि यदर्थं स्मरणं तव ॥ तारकाख्यो महा
दैत्यो ब्रह्मणो वरमुत्तमं ॥ संप्राप्य पीड्यते लोकान्नष्टधर्मा ह्यनेकशः ॥ दुःखिता देवताः सर्वे ऋषय
श्च तपोधनाः ॥ देवानां चायुधान्यत्र विफलानि च वै सुराः ॥ मरणं तस्य दुष्टस्य कदाचिन्नाविति चिंतये ॥ ए
तस्य मरणं प्रोक्तं शंभुवीर्यान्महात्मनः ॥ एतत्कार्यं त्वया साधु देवानां परमं सुखं ॥ ममापि च प्रियतरं लो
के कर्तुं समर्हसि ॥ शंभुस्तु गिरिजाशृंगे तपः परममाश्रितः ॥ तत्समीपे च सेवार्थं पार्वती सखीसंयुता राम॰
॥ तिष्ठते ऽत्र गौरी क्षणं पित्राज्ञप्तेति विश्रुतं ॥ यथा तस्यां रुचिः शंभोर्जायते परमात्मनः ॥ तथा कार्यं त्व २३
या साधो तव कार्यफलं तु सुखं ॥ कृतकृत्या भवंत्वेहि देवकार्ये सखी भव ॥ लोके स्थिरं यशः स्वस्छार्थ

हरणाद्धरधैर्यतः ॥ इत्युक्तस्तेन कामो वै प्रसन्नमुखपंकजः ॥ प्रेम्णा नाप्य करिष्यामि उपायं हरतपो
ग्रहे ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्मै तथेत्योमिति तद्वचः प्रणम्य मूर्ध्ना तरसा जगाम मधुना सह ॥ यत्रैव च हर
ः साक्षात्तपते परमं तपः ॥ तत्र गत्वा मधोश्चारो धर्मं विस्तारयन्स्थितः ॥ वसंतस्तद्वनं सर्वं प्रफुल्लं
कृतवान्क्षणात् ॥ वनानि च प्रफुल्लानि पादपानां महद्वने ॥ पुष्पाणि सहकारेषु अशोकानां व
नेषु च ॥ कुरुबकेषु पुष्पाणि भ्रमराकुलितानि च ॥ तिलकेषु विचित्रेषु कोकिलाकलकूजितं ॥
भ्रमराणां तथा शब्दो ह्यप्यनेको महावने ॥ चंद्रस्य विशदा कांति किरणा इति कारव ॥ मान
नीनां मानभंगे प्रेरितोपरवीपराः ॥ मारुतश्च सुखस्पर्शः बहुपुष्परजोयुताः ॥ वनौकसां तदा
तत्र मुनीनां विस्मयोद्भूतः ॥ अचेतनानां तत्रैव कामासक्तिर्हि जायते ॥ किं पुनः पटुचित्तानां वि
षयासक्तचेतसां ॥ अकालवर्त्तिं सुरभेर्वीक्ष्य देवो जगद्विभुः ॥ आश्चर्यं परमं गत्वा तपोचरत्त उ

·47· 1968

करं॥वसंतेप्रसूतेतत्रकामोरतिसमन्वितः॥नृतेबाणान्समाकृष्यस्थितःपार्श्वेतुवामतः॥रत्नायु
क्तंतथाकामंदृष्ट्वाकोवानमोहितः॥एतस्मिन्नंतरेदेवीपुष्पाभरणभूषिता॥सखीभिःसयुतात
त्रयत्रास्तिशंकरःस्वयं॥जगामशिवपूजार्थंनीत्वापुष्पाण्यनेकशः॥पृथिव्यांयद्द्वयंलोकेसौंदर्यं
विद्यतेमहत्॥तत्सर्वंचैकतस्तस्यांपार्वत्यांविधिनार्पितं॥आर्त्तवानिचपुष्पाणिधृतानि
चतयायदा॥तत्सौंदर्यंकथंवर्ण्यंतदावर्षशतैरपि॥यदाशिवसमीपेसागतापर्वतनंदि
नी॥तांदृष्ट्वाकर्षयच्चापंरुचमर्थंमूलपाणिनाः॥यथानिरंतरंसादेवपूजांकृत्वाकपालि
नः॥मालांकंठेसमाधातुंहस्ताभ्यांकमलैःकृतां॥तदातुकामदेवेनबाणःसंमोहनाभि
धः॥कर्णांतिकंविकृष्यैवमुक्तोमुक्तिफलंप्रति॥तदाशंभुर्महादेवःसर्वयोगपतिर्हरः
॥उन्मील्यलोचनेतत्रनारीलोलविलोचनां॥ददर्शांगेनिजेकामतप्तंसम्यग्वीक्षयंती

49
1968

॥शिवोपिवर्णयामासतद्रूपंसुंदरंतदा॥कासिकस्यासिकिंकार्यंकथयस्ववरोरु॥रूपेणप्रतिमा
लोकेद्वयसेगजगामिनी॥किंमुखंतेशशांकोवाकिंनेत्रेवाकिमुत्पले॥भ्रुकुटीधनुषीकिंवाकंद
र्पस्यमहात्मनः॥अधरःकिंबिंफलंकिंवाकोकिलवाक्स्वरः॥किंमध्येवेदिकाकिंवाकिंस्तनंवर्ण्य
तेतव॥पुष्पाणिचैववस्त्राणिलावण्यंतवसुंदरे॥एवंरूपंवर्णयित्वाविररामहरस्तदा॥हस्तंव
स्त्राचलेयावत्क्षिपतिस्मसदाशिवः॥तावद्दूरतस्तस्माद्गतानारीस्वभावतः॥वीवर्णवती
तयोगानिपश्यंतिचमुहुर्मुहुः॥एवंचेष्टांतदादृष्ट्वाशंभुर्मोहमुपागमत्॥यद्यालिंगनमेतस्यान
करोमिकृतःसुखं॥क्षणमात्रेविचार्यैवंशंभुःस्वांप्रकृतिंगतः॥ईश्वरोहंयदीच्छेयंपरांगसंगजां
मुदं॥ततःकोन्योजनोधैर्यंकिंत्वितिचेतसिकातरः॥एवंवितर्कयामासदृसदृटपर्यंकबंधनां॥स्फो
टयामासविस्मात्माईश्वरःकिंपतेदिह॥इतिशिवपुराणेशिवतपोवर्णनोनामाध्यायः॥१०॥ ॥

॥ऋषय ऊचुः॥ ॥सूत सूत महाभाग किं जातं च ततः परं॥ कथयत्वं प्रसादेन कथां पापप्रणाशनीं॥
सूतोवाच॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः प्रजातं तदनंतरं॥ धैर्यस्य वसने दृष्ट्वा विचचार हरः स्वयं॥ को
विकारः समुत्पन्नो मम धैर्यापहारकः॥ देवैश्च दानवैश्चैव ऋषिभिः सिद्धचारणैः॥ अन्यैरोभिर्निर्जि
तोस्मि विकारं नेतुमीदृशं॥ दिशो विलोकयामास परितः शंकरस्तदा॥ वामभागे स्थितं कामं ददृ
शे बाणकर्षिणं॥ तं दृष्ट्वा क्रोधसंसक्तो जातस्तत्क्षणरः॥ अहो दुष्टेन कामेन न मुक्तो हं दुरासदः
॥इत्येवं मनसा कृत्वा शिवः परमकोपनः॥ तृतीयात्भालनेत्रात्तु सप्तजिह्वो बभूव ह॥ ऊर्ध्ववि
हृताकारः पतितः काममस्तके॥ यावद्देवगिरा क्रोध संकोच हर संहर॥ तावद्भस्मीकृतः कामो
भस्मत्रोषेण वत्तदा॥ हते तस्मिन्महावीर्ये देवा दुःखमुपागताः॥ शिवोपि तत्क्षणादेव विहाय श्र
ममन्यतः॥ जगाम सगणः साक्षात् हरः पुरंजयः॥ गिरिराजसुता तत्र जगाम भवनं पितुः॥ ह

51
1968

तः संकल्पकल्पनासखीसां संयुता सखी॥ क्षणमात्रे रतिस्तत्र विसंज्ञा च भवत्तदा॥ नष्टं जन्मं च मे दुःखं न ज्ञा
तं ऋषिसत्तमाः॥ जातायां चैव संज्ञायां रतिर्दुःखसमन्विता॥ विललाप रतिस्तत्र वनमासीत्सुदुःखितं॥
मयूराश्चैव नृत्यं हि वृक्षाश्च चलनं जहुः॥ मृगाश्च चर्वणं तत्र भ्रमराश्च गुंजनं पुनः॥ पक्षिणश्च तदा त
त्र मुक्ताश्च मुनयो यथा॥ वायवश्चलनं तत्र हित्वा नो वांति वै दिशः॥ किं करोमि क्व गच्छामि किं कृतं दैव
तैरिह॥ मम दुर्भाग्यवादेन तज्जातं कामस्य वै हसे॥ हस्तौ पादौ तथा स्फाल्य केशान् नुत्रोटयत्तदा॥ ब्रह्मा
णा सदृशो योगी न सोढेम मकर्मणः॥ दुःखदाता न कोप्यस्ति दुःखदाता न कश्चन॥ सर्वेपि स्वकृतं भुं
क्तेनि ध्यात्रो कार्यं प्रजाः॥ तद्विलापमिमं श्रुत्वा देवाः शिवमुपाययुः॥ श्रुत्वा देवं प्रसाद्यैव वचनं चेदम
ब्रुवन्॥ देवा ऊचुः॥ ॥भगवन् श्रूयतामेतद्वचनं च मम प्रभो॥ कामेन वै कृतं यच्च न स्वार्थे लोककरः
॥दुष्टेन पीडितैर्देवैः कारितोयं वधश्च सः॥ रतिरेकाकिनी देव विलापं कुरुते सती॥ शंकरोति जगत्

शि॰वि॰
२६

वं तस्मात्त्वं शंकरोमतः॥ संहारे कर्तुमेकोसि तदा देवैश्च संहर॥ दुःखं तस्यास्तथा दृष्ट्वा नष्टप्रायाश्च दे
वताः॥ तस्मात्त्वया च कर्तव्यं त्वया शोकापनोदनं॥ नमस्कृत्य तदा देवाः स्तुतिं कृत्वा विधानतः॥ प्रस
न्नं दृष्ट्वा तं रुद्रं स्थिताः सर्वे दिगीश्वराः॥ प्रसन्नो नगवांस्तत्र वचनं चेदमब्रवीत्॥ शिव उवाच॥ शृ
ण्वंतु देवताः सर्वे जज्ञातेनान्यथा नवेत्॥ अनंगस्तावदेवस्यात् यावत्ररुक्मिणीपतिः॥ द्वारकायां स्व
ये स्थित्वा पुत्रान्युत्पादयिष्यति॥ तदा कृष्णाच्च रुक्मिण्यां कामः प्रादुर्नविष्यति॥ प्रद्युम्न इति तन्नाम
नविष्यति न संशयः॥ जातमात्रं सुतं देवं संबरः संहरिष्यति॥ कृत्वा कूपारके प्रास्य नगरं संगमि
ष्यति॥ ततो मत्स्यमुखे देवः पतितस्तं गलिष्यति॥ समत्स्यो जालकैर्बद्धो राजवेश्मनि नविष्यति॥ ताव
च्च नगरे स्थेयं तस्य इत्थाय यथा सुखं॥ तत्र कामे मिलित्वा च हत्वा शंबरमाहवे॥ तदीयं चैव तद्द्रव्यं नी
त्वा द्वारवतीं पुनः॥ गमिष्यति स्वयं देवा सोसत्यं वचनं मम॥ इत्युक्त्वांतर्दधे रुद्रे देवानास्तवतोत

राम॰
२६

दा॥ देवास्तां च समासाद्य रुद्रस्य वचनं यथा उक्त्वा निगम्य तस्थानं स्वं नवनमाययुः॥ कामपत्नी यथा
दिष्टं नगरं सा गता तदा॥ प्रतीक्षंती च तं कालं रुद्रादिष्टं मुनीश्वरा॥ देवाश्च दुःखिताः सर्वे हा हा
किं च नविष्यति॥ तारकस्य कथं नाशो नविष्यतीति चक्रुशुः॥ पितुर्गेहे तदागत्वा मिलित्वा मात
रं मुदा॥ पुनर्जातिं तदा तस्मा नेमिनेसा पर्वतात्मजा॥ निंदयामास स्वं रूपं हा हतास्मि तदाब्रवीत्॥
स्वपतिं च पिबंति च ह्यस्मिंति गच्छती सदा॥ तिष्ठंति च सखी मध्ये अधिकरूपं दैमदीयकं॥ इति सा दुः
खीत्वा तत्र उवाच पर्वतात्मजा॥ एतस्मिन्समये तत्र नारदश्च गमत्तदा॥ पूजितः सुखमासी
नः प्रष्टः प्राप्तिं शिवस्य च॥ उक्तवान्वचनं तत्र तपः साध्यो हि शंकर॥ ततः प्रोवाच सा देवी मंत्रं
देहि महाप्रभो॥ गुरुं विना न सिध्येत श्रुतिरेखा सनातनी॥ इति तस्याः वचः श्रुत्वा उपदेशान्न
मस्कृत्य तदा॥ विचार्य मुनीवर्यस्तां विधिपूर्वमुपादिशत्॥ नान्यथा लप्स्यते शंभुरिति वाचमथाब्र

53/1961

शि.वि.
२७

वीरः॥ इत्येवं वचनं तस्मै नारदो गाव स्त्रियः॥ जगाम सह रेनाम गणान्हाराय णेतिंच॥ इति शिव
पुराणे पार्वतीनारद संवादो ध्यायः॥ ११॥ ॥सूत उवाच॥ ॥पार्वती च तदा श्रुत्वा वचनं नारदस्य च॥
तपः साध्यं हरं मेने तयोर्थे मन आदधे॥ मातरं पितरं चैव सखीभ्यां पर्यपृच्छत॥ सख्युवाच॥ हि
मवान् श्रूयतां पुत्र्याः वचनं कथ्यते धुना॥ साफल्यं चैव देहस्य रूपस्य च तथा पुनः॥ स्वतस्य कुल
स्यास्य समलं कर्तुमिच्छति॥ तपसाराधनेनासौ नान्यथा वशतां व्रजेत्॥ तस्माच्च पर्वतश्रेष्ठ दे
या ज्ञा न वता धुना॥ इत्येवं च तदा श्रेष्ठो गिरिराजो ब्रवीद्दिदं॥ हिमालय उवाच॥ मह्यं च रोचते सख्यौ
मेनायै रुच्यतां पुनः॥ यदि वं न वितयं च किमतः परमुत्तमं॥ साफल्यं च मदीयस्य गृहस्य च यस रामं
त्राः॥ तन्मात्रे रुच्यतामेतत् किमतः परमुत्तमं॥ इत्येवं वचनं तस्य श्रुत्वा सख्यौ च ते तदा॥ गत्वा २७
तु मातरं तस्याश्च वचनं वदतुस्ततः॥ मातस्त्वं वचनं पुत्र्याः श्रुत्वा कर्तुमिहार्हसि॥ तप्तुं का १

55/1968

मास्ति ते पुत्री शिवार्थे परमं तपः प्राप्तानुज्ञा पितुश्चैव तु त्वं च परिपृच्छति॥ इयं यत्तपसा साफल्यं क
र्तुं कामापि विद्यते॥ त्वदाज्ञायदि जायेत तत्प्यते च तयाधुना॥ समाकर्ण्य वचस्त्वेतन्मेना दुःखमुपाग
ता॥ समाहूय तदा पुत्रीमुवाच विकलासती॥ दुःखितासि कथं पुत्री तपस्तप्तुं पुरा म्यदि॥ तप्तं चैव गृ
हे सम्यक् देवपूजादिकं कृतं॥ कुत्र यासि तपः कर्तुं देवाः संति गृहे मम॥ तीर्थानि च विचित्राणि नतेसं
ति पितुर्गृहे॥ त्वया चात्रैव यत्कार्यं कर्तव्यमनपायितत्॥ साधितं किं त्वया गत्वा पुनः किं साधयिष्यति
॥ शरीरं कोमलं वत्से तपस्तु कठिनं महत्॥ एतस्मात् हि त्वयैकार्यं तत्तेव सुलभं भवेत्॥ इत्येवं
बहु धा दुःखात्मात्रापि वारितासती॥ मुखेन नो पुनर्वाचमुवाच कृतनिश्चया॥ मातर्नैवात्र संदेह
तपः साध्यो हि शंकरः॥ कृते तेनैव शंकरं निघ्नं न जीवामि सत्यं त्विह॥ दुराग्रहं तदीयं च माता तां विस
सर्जेह॥ मातापितरौ तस्यैव प्रणिपत्य पुनस्तदा॥ सखीभ्यां से पुता तत्र तपस्तप्तुमुपाययौ॥ हित्वा

शिवि॰
२९

स्यान्यनेकानि वस्त्राणि विविधानि च॥ वल्कलं च तदा धृत्वा मुंजीं बध्वा सुशोभनां॥ हित्वा हारं तदा चर्म
मृगस्य परमं शुभं॥ जगाम तपसे तत्र गंगोत्रीतीर्थमुत्तमं॥ गौरीशिखर नामासीत्तपसः कारणाद्धि
ह॥ सुंदरश्च कुमारस्तत्र पवित्रफलाजिनः॥ भूमिशुद्धिं ततः कृत्वा विधाय वेदिकां शुभां॥ तया तपः
समारब्धं मुनीनामपि दुष्करं॥ वाचं कं वै समास्थाप शरीरं पापवर्जितं॥ कृत्वा मूलादि बाह्यं तत
पोत्तीष्टत्तपस्विनी॥ दीप्ताग्नौ च तथाग्नीनां मध्ये स्थित्वा तु घर्मके॥ वर्षासु स्थंडिले स्थित्वा शीते ज
लसमीपतः॥ एवं तपः प्रकुर्वाणा वृक्षान्नारोपयत्तथा॥ सिंचिंतीमत्सहं तत्र ह्यातिथ्यं चापक
ल्पयत्॥ वातश्चैव तथात्युष्णो वृष्टिश्चैव तथाविधिः॥ दुःखं वनगणितं तत्र विविधं तु तया तदा
॥तथा तया तपस्तप्तं मुनिभिश्च सुदुष्करं॥ श्रुत्वा च मनयस्तत्र विस्मयं परमं गताः॥ दर्शना
र्थं समाजग्मुः कदृकृतपस्तपोनया॥ महता धर्मवर्द्धेषु गमनं श्रेय उच्यते॥ प्रमाणं वयसो ना

रुम॰
२९

57
1968

स्ति मान्यो धर्मः सदा बुधैः॥ श्रुत्वा दृष्टा तपस्तस्याः किं मुनैः क्रियते तपः॥ जल्पंतस्ते तदान्यत्र कविगां
गृह्णये पुनः॥ तदाश्रमगता ये च विरोधा हि रेता स्तदा॥ सिंहा गावस्तथान्ये च रागद्वेषविवर्जिता॥
तन्महिम्ना न बाधंते परस्परविरोधिनः॥ वृक्षाश्च सफलास्तत्र तृणानि विविधानि च॥ पुष्पाणि च
त्राणि तत्रासन् ऋषिसत्तमाः॥ तद्वनं च तदा सर्वं कैलाशेन समन्वितं॥ जाते च तपतस्तस्याः सिद्धिसा
रस्वतं परं॥ इति श्रीशिवपुराणे पार्वतीतपवर्णनो नामाध्यायः॥१२॥ ॥एतस्मिन् समये देवा ऋषयो ना
रदादयः॥ पार्वत्याश्च तपो दृष्ट्वा तेजसा व्यापितास्तदा॥ जग्मुस्ते च तदा तत्र यत्रास्ते वृषभध्वजः॥
तत्र गत्वा च ते देवाः नारदं प्रेरयन्तदा॥ नारदोपि तदा गत्वा देवानां कार्यकृद्विभुः॥ प्रणम्य शंक
रं देवं स्तुतिं चक्रे च तैः सह॥ नारद उवाच॥ शंभुस्त्वं शंकरोसि त्वं दयालुस्त्वं विशेषतः॥ पार्वत्या
स्तेतपस्तप्तं दारुणं लोकशोषणं॥ प्रीतान्नवत्वमस्माकं कुरु देवी मनोरथं॥ इत्युक्त्वा च तदा देवा

शि॰वि॰
२९

त्वं विसर्ज्य लोकश्चांकरं ॥ जटिलं रूपमास्थाय जगाम पार्वतीवनं ॥ आगतं चातिथिं देवी पूजया पूज
यत्तदा ॥ अंगेषु लोमशं धूम्रं दंड चर्मसमन्वितं ॥ अहृष्यसंस्थो च गुर्वी एया पूजया पर्यपूजयत् ॥
फलपुष्पादिभिस्तत्र पूजितं परया मुदा ॥ पार्वती कुशलं तं वै पप्रच्छ विष्टरे स्थितं ॥ कुत आगमनं जा
तं आश्रमः सफलीकृतः ॥ इति पृष्टस्तया तत्र जाउवाच जटिलस्तदा ॥ तीर्थात्तीर्थांतरं त्वद्य गच्छतो मम
नित्यशः ॥ यदृच्छया दर्शनं ते घजातं पवित्ररूपये ॥ अथ देवी क्षणं स्थित्वा विनिनीय च परिश्रमं ॥ उवा
च कपटेनैव गोपयन् रूपमात्मनः ॥ जटिलोवाच ॥ ॥ अयि देवि जलं ह्येतत्फलानि च निरंतरं ॥
अन्वच्छिन्नं वर्त्तते ते यथा शक्ति तपस्यसि ॥ न वेद्मि यसि यद्देवि कृतं ते तप उत्तमं ॥ अत्र किंचित् राम
हितं प्रष्टेकथनीयं त्वया धुना ॥ पूजाविधिकृतो देवी सर्वथा सा प्रसादिकः ॥ उक्तो मे त्वीच संजा २९
तां गोप्यं न च रहस्यकं ॥ पृष्टुमिच्छामि देवेशि किंनिमित्तं तपस्तव ॥ परं त्वय्येव तपसो फलं सर्वं

प्रदृश्यते ॥ वरार्थं चेत्तपस्ते स्ति तदा तिष्ठतु ते तपः ॥ रत्नं चेव गृह्णीतारं नेव एच्छति मां न ज ॥ इदृशं
सर्वसौंदर्यं तपसा विफली कृतं ॥ हित्वानरणान्यनेक यं च मत्त्वयाधृतं ॥ न म सर्वं च कथय प जाने का
रणं तव ॥ तदा सखीतया देवा संज्ञेया चक्षुषा सती ॥ त्वन्मुखेनैव कथय यतो सौ साधु वेदिता ॥
॥ इति श्रीशिवपुराणे पार्वतीबटुकसमागमो नामाध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पार्वत्या प्रेरि
ता देवी जया दैन्यपुरं जया ॥ उवाच जटिलं तत्र साभिलाषं च वर्णिनं ॥ जया उ॰ शृणु साधो प्रव
क्ष्यामि यदि त्वं श्रोतुमिच्छसि ॥ यदर्थं तेन या सस्या घोरं परमं तपः ॥ हित्वेंद्रप्रमुखान् देवान्
ऐश्वर्य संयुतानपि ॥ पतिं पिनाकपाणिं वै शंभुमिच्छति सा प्रतं ॥ इयं सखी मदीया वै वृक्षा
न्नारोपयत्पुरा ॥ तेषु वृक्षेषु संजातं फलं पुष्पं रसस्तथा ॥ मनोरथां कुरुस्तस्याः पुष्पिता पि
हैनेद्दृश्यते ॥ रूपहार्यः शिवो नास्ति मदनास्यापि निग्रहात् ॥ पश्चाच्च नारदादेशेन तपस्तप

57/1968

शि॰वि॰
३०

तिर्दारुणं ॥ यत्ते पृष्टं मयाख्यातं समासेन तपोधन ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा जटिलो वाक्यमब्रवीत् ॥ जटिल
उवाच ॥ ॥ सख्येदं कथितं तथ्यं परिहास उतापि वा ॥ यथार्थेन कथं देवी मुखेन परिभाषसे ॥ इत्युक्ता
च सा तदा तेन सखी येनैव सखी तदा ॥ उवाच पार्वती देवी तत्तथैव न चान्यथा ॥ मनसा वचसा साक्षाद्वृतो
सौ शंकरो मया ॥ जानामि दुर्लभं वस्तु कथं प्राप्यं मया भवेत् ॥ तथापि मनसोत्सुक्यात्तप्यते च म
या तपः ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्मै स्थिता सा गिरिजा तदा ॥ उवाच ब्राह्मणस्तत्र मया च गम्यते धुना ॥
एतावत्कालपर्यंतं मम इच्छा महती ह्यभूत् ॥ किं चैव काम्यते देवा यत्किंचित्तन्नविताशुतं ॥ अव
गतं मया सम्यक् स्मृतिवाक्यं च निष्फलं ॥ जातं मन्ये विद्यालाक्षितं त्वन्मुखाद्वचने श्रुते ॥ इतो
गच्छाम्यहं देवि यथेच्छसि तथा कुरु न कथ्यते मया तु सं मित्रत्वान्निष्फलं भवेत् ॥ यथा का
र्यं यथा भावि तथा भवति नान्यथा ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्यै यावद्गंतुमियेष सः ॥ तावच्च पार्व
राम
३०

61
1968

ती देवी उवाच किं गमिष्यसि ॥ इत्युक्ते च तया तत्र स्थित्वो वाच सदंडधृक् ॥ जटिलो वाच ॥ ॥ शृणु देवी प्र
वक्षामि त्वत्त्वा उच्यते मया ॥ इतो प्रथमतो मान्या पूज्या मे त्वं सदा शुभा ॥ इदानीं विपरीतामेतज्ज्ञातं भ
त्र संशय ॥ इति कृतं त्वया येव यथाहं ते वदामि तत् ॥ दत्वा सुवर्णमुद्रां च काचं गृहीतमिच्छसि ॥ हि
त्वा तु चंदनेश्चूर्णं कर्दमं लेप्तुमीहसे ॥ नागं च वाहनं त्यक्त्वा बलिवर्दं त्वमीहसे ॥ गांगं जलं परित्यज्य
कुपोदकं त्वमीहसे ॥ सुर्यतेजः परित्यज्य खद्योतस्य कृति मीहसे ॥ बवर्णांशुविहायैव चर्मांबरमुपासते
॥ गृहवासं परित्यज्य श्मशाने स्थातुमीहसे ॥ वासवत्वं परित्यज्य रुद्रं वरमतीप्सति ॥ इंद्रादिग
धीशान्हित्वा शिवमनुव्रजे ॥ नैतद्युक्तं हि लोकेषु विरुद्धं दृश्यते धुना ॥ क्व त्वं कमलपत्राक्षि क्व
चासौ लोचनत्रय ॥ शशांकवदनात्वं च पंचवक्त्रः शिवस्मृतः ॥ कबर्यां श्वैव ते रूपं वर्णितुं नैव
शक्यते जटाजुटं शिवस्यैव प्रसिद्धं परिचक्षते ॥ चंदनं च त्वदीयांगे चिता भस्म शिवस्य च ॥ क्व

दुकूलंत्वदीयंचगजाजिनंशिवस्यच॥ क्वालंकारास्त्वदीयाच क्वसर्पाःशंकरस्यच॥ क्वचतादेवतासर्वाक्व
चभूतावलीशिवे॥ क्वतेमृदंगनादश्च क्वडिंडिमरुस्तथा॥ क्वचभेरीरवोभद्रे क्वचशृंगीरवस्तथा
॥क्वचतूर्यत्रिकंदेवीगदन्नादःक्वचापिहि॥ नवत्वामनुशिवस्यैवनयुक्तंरूपमुत्तमं॥ वपुश्चापि
विरूपाक्षंजन्मनज्ञायतेतथा॥ परिधानंनवेत्तस्यकथंदिगंबरोनवेत्॥ वरेषुयेगुणाःप्रोक्ताःशि
वेतेकोनवर्त्तते॥ वाहनंबलीवर्दश्चयदिरागीनवेछिवः॥ मदनंसुखदंदग्ध्वाकथंतीर्थानुपव्र
जेत्॥ पिशाचाश्चसहायावैविषंकंठेविराजते॥ अनादरस्फुटोभोगोगार्हस्थस्यमहात्मनः॥ जा
तिर्नलभतेतस्यविद्याज्ञानेनदृश्यते॥ एकाकीचसदानित्यंविरागीचविशेषतः॥ तस्मात्त्वंचशि पृ.
वेनैवमनोयोक्तुंसमर्हसि॥ क्वचहारस्त्वदीयोवैक्वचतन्मुंडमालिका॥ सर्वंविरोधरूपंचतववा ३१
ह्यंकरस्यच॥ मह्यंनरोचतेदेवियथेच्छसितथाकुरु॥ समयोविहतोदेविश्मशानेतवकर्मण॥

असद्वस्तुचयत्सर्वंतत्किंचिद्वसतेशिवः॥ निवर्त्तयमनस्तस्मान्नोचेद्गच्छसेसमीपतः॥ इत्येवंव
चनंश्रुत्वापार्वतीक्रोधसंयुता॥ उवाचाप्यसहातस्यशिवनिंदावचःपरं पार्वत्युवाच॥ एतावधि
मयाज्ञातंकश्चित्धर्मोभविष्यति॥ परंतुसकलंज्ञातमवध्योब्राह्मणोममश्रूयतांवचनंह्ये
तत्॥ कथयामिक्रमेणतु॥ त्वयोक्तंविदितोदेवोतदलीकंनचान्यथा॥ यदितेविदितःशंभुर्विरु
द्धंनोच्यतेतदा॥ केनदृष्टोवेषधारीशिवःपरपुरंजयः॥ ब्रह्मचारीस्वरूपेणत्वयिधूर्तेसमा
गते॥ ज्ञातेपिशांकरंतत्त्वंवक्ष्यामित्वांश्रृणुष्वतत्॥ वस्तुतोनिर्गुणःसाक्षात्सगुणःकार्यतोमतः
॥कुतोजातिर्भवेत्तस्यनगुणस्यगुणात्मनः॥ सर्वासामपिविद्यानामधिष्ठानंसदाशिवः॥ उस्यास
सरूपतोविद्याविद्मवेयोहवितीर्णवान्॥ तस्यकिंविद्ययाकार्यंपूर्णस्यपरमात्मनः॥ सर्वेषामा
दिभूतस्यवयोमानंकुतस्तरं॥ प्रकृतिर्हियतोजाताकिंशक्तेस्तस्यकारणं॥ येवैभजंतितेनित्यं

63
1768

तस्य शक्तित्रयं दद्देत्॥ तस्यैव न जनाल्लोके मृत्युंजय इति स्मृतः॥ तस्मान्मृत्युंजयं नाम प्रसिद्धं जग
तीतले॥ यस्य पूजाप्रभावेन आरोग्यं जायते नृणां॥ तस्यास्य मंगलं कमकृतं तत्कं सुदुर्मते॥ यस्यै
व पक्षपातेन देवा देवत्वमागताः॥ दर्शनार्थं शिवस्यैव यत्र गौतिर्देवराट्॥ नूतद्योतपिश्चा छ
स्वद्वारपाला शिवस्य च॥ दंडैस्ते मुकुटेष्वेव तान्निघ्नंति पश्य नूयथा॥ किं तस्य बहुपक्षेण स्व
यमेव प्रभुः स्मृतः॥ कल्याणरूपिणस्तस्य सेवया किं न भविष्यति॥ किं भूनंद्रे वदेवस्य मामिच्छति स
दाशिव॥ पूर्वजन्मनि हरिर्भीस्यात् योधिपतिं गरं जनः॥ यदृश्यैसिद्ध यस्याश्रेष्ठेतांजलिपुटस्त
दा॥ ब्रह्म वाञ्छ्रुरवसहा ~~जन्मनि हरिर्भीस्यात् योधिपतिं शंकरं जनः॥ यदृश्यैसिद्धयस्याश्रेष्ठेतास्य~~ राम.
कुतो वित्तं सुदुर्लभं॥ यद्य मंगलानि ह सेवते शंकरः सदा॥ तथापि मंगलं तस्य स्मरणादिह ३२
जायते॥ शिवेति मंगलं नाम मुखे यस्य निरंतरं॥ तस्यैव दर्शनादन्ये पवित्राः स्तिति निस्मृताः॥

॥ यद्यपूतं न वेद स्मचितायाश्च त्वयोदितं॥ नत्वस्यापगमे देवोः शिरो निर्भर्पिते कथं॥ यः शिवो जगतः कर्त्ता
यश्च पालयते जगत्॥ जगत्संहारकर्त्ता च विसज्ञेयो वै कथं न वेत्॥ अगुणो ब्रह्मणो रूपं शिवस्य परमात्म
नः॥ कथं तत्त्वं विजानंति लाद्दृशायैर्बहिर्मुखाः॥ उराचाराश्च पापा ये देवेभ्यस्ते विनिर्गताः॥ तत्त्वं ते श्रेवजा
नोति शिवस्यागुणरूपिणः॥ शिवनिंदां करोत्यश्च तत्त्व न ज्ञायते स्य वै॥ आत्मनासेवितां पुण्यं त
स्य तस्मीन्न विष्यति त्वया निंदाकृता चात्र हरस्य परमात्मनः॥ मयाश्रुता तस्करात्स्या तस्मात्त्वां पंन
जाम्यहं॥ शिवविद्वेषणं श्रुत्वा सचैलस्नानमाचरेत्॥ रेरे दुष्ट त्वया प्रोक्तं जानामि च महेश्वरं॥ नेश्व
येनैव न ज्ञातं शिवतत्त्वं सनातनं॥ यथा तथा न वेओ वै ममाभिष्टतमस्कसः॥ पुनर्वचं न मादातुं प्र
वर्तुं प्रेक्षते बटुं॥ उवाच गिरिजा देवि सखी दुष्टमनाह्यसो॥ वारणीयः प्रयत्नेन शिवनिंदां करिष्य
ति॥ न केवलं भजेत्यापं निंदां कृत्वा शिवस्य च॥ यो वै श्रृणोति तां निंदां पापभाक् स भवेदिह॥ यदि दु

65/1968

शि॰वि॰
३३

ष्टपुनर्निंदां करिष्यति शिवस्य च स्थलमेतत्तथा हित्वायास्यामोन्यत्र माचिरं ॥ इत्युक्त्वा चलनायासौ पदमु
त्क्षिप्यते यदा ॥ तदासौ च शिवः साक्षाद्दालंबे प्रियां स्वयं ॥ कृत्वा स्वीयं च रूपं च यथाध्यातं तया तथा
॥ दर्शयित्वा पुनस्तां च वाचो वाच शिवः शिवां ॥ कुत्र यास्यसि मां हित्वा न त्वं त्याज्या मया पुनः ॥ प्रसन्नो
स्मि वरं हि ब्रूहि आदेयं विद्यते तव ॥ अद्य प्रभृति ते दासस्तपोभिः प्रेमनिर्भरैः ॥ क्रीतोस्मि तव सौंदर्यात्
क्षणमेकं युगायते त्वज्जं तोत्र त्वया लज्जा एहि यामो गृहं मम ॥ इत्युक्ते देववरेण जहौ दुःखं पुरात
नं ॥ तपसश्चैव यत्क्रांतं महद्दुःखं तदं गता ॥ फले जाते श्रमः पूर्वजातो नाशमवाप्नुयात् ॥ ॥ इति श्री
शिवपुराणे पार्वतीवरप्रदानो नामाध्यायः ॥१४॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥व्यासशिष्य महाभाग वक्ता राम॰
नंतदरनंतं ॥ तत्सर्वं कथयत्वे हि कथां लोकमलापहं ॥ सूत उवाच ॥ ॥मुनयः श्रूयतां सम्यक् ॥ क ३३
थयामि कथां मुदा पार्वतीवचनं श्रुत्वा हरस्य परमात्मनः ॥ उवाच व्रीडिता देवी वचः स्मृत्वा पुरात

नं ॥ सखीमुखेन सा तत्र शिवं सम्यगवस्थितं ॥ एहि यामो गृहं देवि कथं चैव विलंबसे ॥ एवं ब्रुवंतं तं देवं
पार्वतीवचनात्सखी ॥ सख्युवाच ॥ यदि प्रसन्नो देवेश करोषि च कृपां यदि ॥ तदेव च त्वया कार्यं कृपां
कृत्वा ममोपरि ॥ पितुर्गेहे मया सम्यक् गम्यते त्वदनुतया ॥ प्रसिद्धे क्रियते कर्म प्रसिद्धं फलदं स्मृतं
॥ तथा चैव त्वया कार्यं लोके मे जायते यशः ॥ पितुर्मे स फलं सर्वं कुरुष्वैव वृग्रहाश्रमं ॥ यथाविधि वि
वकर्तव्यं विवाहादि निरूपणं ॥ जानाति हि भवान्सम्यक् मम पुत्र्याः कृतं त्विदं ॥ इत्येवं वचनं श्रु
त्वा शिवोपि च शिवोयदा ॥ उवाच वचनं यत्त्वं तत्तथा क्रियते पुनः ॥ इत्युक्ता तर्दधे शंभुर्गत्वा शं
के विचारयन् ॥ सस्मार च ऋषीन्स प्रविरहाविष्टमानसः ॥ कश्यपोत्रिर्नरदो जो विश्वामित्रो
घगौतमः ॥ अंगिवसिरेष्टश्च सप्तैते ऋषयः स्मृता ॥ पार्वत्यपि सखीयुक्ता रूपं कृत्वा तु सार्थकं
॥ जगाम च स्वकं धाम पितुर्विरहकातरा ॥ पिता चैव तथा माता सख्यश्चैवाप्यनेकशः ॥ संबंधि

67/1968

शि.वि.
३४

नस्तथा चान्ये पार्वतीसमुपाययुः॥ जयेति च ब्रुवंतस्ते ददृशुर्लिंगमौ नेरधौ॥ साधितं च त्वया सम्यक्पावितं त्वसो

वर्णितं त्वया॥ चंदनैः पुष्पधूपैश्च पूजयित्वा शिवं मुदा॥ महानंदप्रवेशं ययामासुर्वर्द्धमानपुरस्सरं॥ आश्रमं सफलं

मे प्राप्तास्त्वत्पुत्रीका वरात्तु हिमवान्नारद तत्र तुष्टा वै साधु साधिति ऋषयश्चैव ते सर्वे शंभुना च स्तुता

मुदा॥ तद्राजम्मुः स्वयं सर्वे कल्पवृक्षा स्वापरे॥ परं ब्रह्मगणं तस्य हेमवत्कुजुवाससः॥ मुक्ताफलैर्विचित्रैश्च स्वन्

षितान्नृपगणैः परैः॥ अरुंधत्या तथा मुक्ता॥ सिध्येव विधयो यथा॥ तान्ददर्श स पर्यसंकाशान्जटीलसन्महाहरः स्व

यं॥ अरुंधत्या च सहितान्पयाधर्मपुरःसरान्॥ स्थित्वाग्रे ते ऋषिश्रेष्ठा नमस्कृत्य शिवं मुदा॥ मेनिरे ते तदा

त्मानं स्वं कृतार्थं तपस्विनः॥ सत्यं वा यदि वा सत्यं नेत्राभ्यां परमात्मनो॥ दर्शनं ध्रुव शिवस्यैव विधायाप्य रान.

यं यथा॥ इति विस्मयमापन्ना नमस्कृत्य ऋषीश्वराः॥ पुनः प्रोचुः प्रांजलयः शिवं लोकमलापहं॥ ऋषय ३४

उचुः॥ नमस्कृत्य जगत्पते शिवायामिततेजसे॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यं पंचवक्त्राय ते नमः॥ हिरण्यबाहवे तु

भ्यं शितिकंठाय ते नमः॥ शिवाय शितरूपाय प्रणवाय नमोस्तु ते॥ एवं गुणाय देवाय शिवाय परमात्मने॥ नम

स्कृत्य ऋषिश्रेष्ठाः स्वं कृत्यं ते व्यवर्णयत्॥ किं पूर्वं नस्तपस्तप्तं वेदाध्ययनपूर्वकं॥ अन्नयस्तु कृता सम्यक्त्य

क्ताश्च विविधाः कृताः॥ तपांसि च विचित्राणि पर्वाण्यपि विशेषतः॥ दानानि च तदा पूर्वं दत्तानि चानि चानुद

नि च॥ वाङ्मनः कायजं किंचित्पुण्यं वा स्मरणं तव॥ तत्सर्वं संगतं चाद्य स्मरणानुग्रहात्तव॥ ये वै भजंति त्वां नि

त्यं कृत्यकृत्यो भवेन्नरः॥ किं नाम वर्ण्यते तेषां येषां च स्मरणं तव॥ सर्वोत्कृष्टः वयं जाताः स्मरणात्ते सदाशि

व॥ मनोरथपथं नैव गच्छति त्वं स्फुरः कथं॥ वामनस्य फलं प्राप्तिर्जन्मनो धस्य च चक्षुषः॥ वाचालत्वं च मु

कस्य दरिद्रेनीधिदर्शनं॥ पंगोर्गिरिपरावर्त्तिर्वंध्यस्य पुत्रदर्शनं॥ तथा ते दर्शनं जातं —स्माकं शिव दर्प्र

भो॥ अद्यप्रभृति लोकेषु मान्याः पूज्या मुनीश्वराः॥ जातास्ते नु महादेव त्वच्चैः पदमुपाश्रिताः॥ अत्र किंच व

क्तव्यं न मे पात्रत्वमागताः॥ पूर्णानां किंच कर्त्तव्यमस्ति चेत्परमा कृपा॥ सहस्रांसे व कां चरेयं का

पंतयाश्रुतो॥इत्येवं वचनं श्रुत्वा तेषां वाक्यमुपाददे॥शिवोवाच॥ ॥ऋषयश्च सदा पूज्याः कारणात्स्मरणात्कृतं
॥मम वश्याश्च वर्द्धिश्च जायते ह्युपकारकाः॥देवानां दुःखमुत्पन्नं तारकात्सुदुरात्मनः॥ब्रह्मणा च वरो दत्तो
किंकरोमि दुरासदः॥मुर्त्तयोष्टौ च याः प्रोक्ता मदीयाः परमर्षयः॥ताः सर्वा उपकारार्थं न स्वार्थमिति च स्फुटं
॥तथात्र कर्तुं निर्मोहं विवाहं त्रिवयासह॥तयापि च तपस्तप्तं दुःष्करं परमर्षिभिः॥तस्याः फलं परं देयमी
प्सितं कृपया मुक्तये॥तस्माद्भवंतो गच्छंतु हिमालयगृहान्प्रभो॥तत्र गत्वा गिरिवरं तत्पत्नीं तु पुनस्तथा
॥कथनीयं प्रयत्नेन यथा स्यात्कार्यमुत्तमं॥उद्वाहं कर्तुमिच्छामि तत्सुत्या सह सत्तमः॥हिमाचलगृहे पु
त्री पार्वती च गुणान्विता॥युष्माकं बहुनोक्तेन प्रार्थनीयो हिमाचलः॥तं तथा च प्रवक्तव्यमिति नो योजि[illegible] राम॰
ते॥नवद्भिः कलितो लोके विधिः सर्वत्र वर्त्तते॥नवतामेव तत्कार्यं पूर्यतं त्यागराजिनः॥इत्येवं वचनं॥इत्येवं ३५
वचनं श्रुत्वा पुनर्याश्च मन्नात्राव॥आनंदं लेभिरे सर्वे प्रभुणा नुगृहीकृता॥वयं धर्मान्याः हो तस्य कृत्यकृत्या

स्तथा पुनः ब्रह्मणा विष्णुनायो वै बंधः सर्वार्थसाधकः॥सोस्माभिरयते कार्ये आतुरो जगतां पतिः॥अयं वै जगतः
स्वामी सा चापि जननी मता॥अयं युक्तश्च संबंधो वर्धतां चंद्रवत्सदा॥इत्युक्त्वा ऋषयो देव्या नमस्कृत्य शिवं तदा
॥गताश्चाकाशमार्गेण यत्रास्ते हिमवत्पुरं॥विनयं तस्य ते मार्गे किं पुण्यं नो भविष्यति॥यस्मादेवं विधे कार्ये
शिवेन स नियोजिताः॥दृष्ट्वा तत्परमं दिव्यं पुरं ते चातिविस्मिताः॥ऊचुः परस्परं सर्वे किमेतत्तद्धिमवत्पु
रं॥अलकाधनदस्यैव भोगवत्यास्तथा तनिलं॥अमरावत्या विश्वयशोषिणा निर्मितं प्रभुणा मुना गृहाणि चा
तिरम्याणि स्फटिकैर्विविधैरिह॥मणिभिर्वा विचित्राणि रचितानि गुरूणि यपि॥सूर्यकांतैर्दिवा तेजःपुं
जवत्राजते निशि॥राजौ चंद्रो यथा चंद्रमणिभिर्निस्समेघह्रषाहृतं॥गृहे गृहे विराजिते वृक्षाः स्वर्गस्य मुद्भ
वाः॥तोरणानां तथा लक्ष्मीर्दृश्यते च गृहे गृहे॥जलाश्रया अनेके वै दीर्घिकाः॥कमलाकराः॥उद्याना
नि विचित्राणि पुष्पजातं नतानि वा॥पक्षिणश्चाप्यनेकश्च कलकंठरवस्तथा॥नराश्च देवताः सर्वे स्त्रि

71
1968

शि·वि· यस्याप्सरसस्तथा॥परस्परानुरक्तास्तेतेषांरूपमनंतकं॥वाममार्गपरानित्यंसदायौवनशालिनः॥किंवर्ण्यं
३६ तेनगायाश्चमहिमाऋषिसत्तमाः॥येयेवैयज्ञकर्त्तारःपुण्यानिस्वर्गकाम्यया॥कुर्वंतितेवृथासर्वेविहाय
हिमवत्पुरं॥यावन्नदृष्टमेतद्धितावत्स्वर्गपरानराः॥इत्येवंऋषिवर्यास्तेवर्णयंतस्तदापुरं॥गताहि
माचलंसर्वसमृद्धिमत्॥तान्दृष्ट्वासूर्यसंकाशान्हिमवान्विस्मितस्तदा॥सूर्याःसप्तकथंयातिमम
गेहंचवाद्विजाः॥कार्यापूजाप्रयत्नेनयथातेऽत्रभवंतुके॥वयंधन्यागृहस्थाश्चसर्वेषांसुखदायिनः॥
एतस्मिन्समयेतेतुआकाशादवतीर्यच॥यावत्तेहेमाचलेप्राप्ताःयथावर्धपुरःसराः॥सन्मुखोहि
मवान्तावद्ययौमानःपुरःसरं॥पूजांविधायतेषांवैदंडवच्चप्रपातह॥हस्तेश्चहिमवांस्तेतेउच्चै राम·
शीर्षमेरयत्॥तत्रायतश्चतान्कृत्वाचतुष्केग्रहमध्यतः॥आसनानिसमानीयदत्तोभक्तिपुरःस ३६
रं॥आसनेषुपविष्टान्तान्पादक्षालनमाकरोत्॥उवाचहिमवान्तत्रऋषीन्ज्योतिर्मयांस्ततः

॥हिमालयोवाच॥धन्योहंकृतकृत्योहंसफलंजीवितंमम॥लोकेषुदर्शनीयोहंबहुतीर्थसमोमतः॥यस्माद्भवं 73
तोमगेहेहंआगताःविष्णुरूपिणः॥पूर्णानांचैवकिंकार्यंकृपणानांगृहेषुच॥तेषांचदुःखनाशार्थंग्र
हेषुगमनेसतां॥मद्गेहंपावनार्थंचभवंतश्चसमागताः॥तथाहिकिंचित्कार्यंचसदृशंसेवकस्यमे॥ 73/1968
कथनीयंभवद्भिश्चसफलःस्यात्ममाश्रमः॥महतामाज्ञयालोकोमान्यतांगच्छतिध्रुवं॥तस्माच्चकुत्र
चित्कार्येयोजनीयोहिमालयः॥एवंवचःसमाकर्ण्यऋषयस्तेप्रहर्षिताः॥ऊचुस्तेगिरिराजंतसर्वेतेच
तपोधनाः॥धन्योसिकृतकृत्योसिभाग्यवानसिसांप्रतं॥शिवःपरोपकारार्थंकर्तुकामोजगत्प्रभुः॥सते
त दुहितरंसाक्षात्वृणुतेस्वमुखेनच॥जगद्गुरोर्गुरुत्वंचभवितानात्रसंशयः॥जगन्माताचतेपुत्रीत
स्यैवानुग्रहाद्भवेत्॥जगत्पिताशिवःप्रोक्तोजगन्माताशिवासदा॥तस्माद्देयात्वयाकन्यासार्थकंकु
रुजीवितं॥एवंवचनमाकर्ण्यगिरिराजोब्रवीदिदं॥मदीयंचशरीरंवैपत्नीमेनाचसामता॥स

त्रिशि
३७

वैनवदधिनंहि किं बहूक्तेन ऋषिसत्तमाः॥एवंज्ञात्वातदामेनाविलोक्यहिमवन्मुखं॥भूषयित्वानिजां
कन्यांमोक्ष्यमाणेनसवेदयत॥ऋषयऊचुः॥स्वदृग्भाभिश्चकातेयदातांचेवंभवान्स्वयं॥नैक्ष्यंचपार्व
तीदिविकिमतःपरमुत्तमं॥हिमवच्छिकराणांचसदृशीमनसोन्नतिः॥एवमुक्त्वाचतांकन्यांऋषयो
विमलाशयाः॥आशिषंदत्तवंतस्तेशिवसेवायेखदानव॥स्पृष्ट्वाकरेणतांतत्रकल्याणंतेभविष्यति
॥शुक्लपक्षेयथाचंद्रोवर्द्धतेत्वद्गुणस्तथामिलितानौकरेसाधिवर्द्धयि[illegible]तिनिश्चयाः॥इत्युक्त्वा
ऋषयःसर्वेगिरिराजायसत्वरं॥पुष्पैर्वर्षयामासुरान्नीवादपुरःसरं॥अ[illegible]धतीतदातत्रमेनां
सान्श्रुमुखींतदा॥गुणैःप्रलोभयामासशिवस्यपरमात्मनः॥हरिद्राकुंकुमैस्तत्रपार्वतीपरमंमु[illegible] राम॰
ति॥अलंचक्रेतदादेवि ऋषीणांसाप्यरुंधती॥ततश्चतेचतुर्थाह्निनिर्धार्यलग्नमुत्तमं॥परस्परंच ३७
संतुष्टाजग्मुस्तेशिवसंनिधौ॥महाकोशीप्रपातेचयत्रास्तेशंकरस्स्वयं॥विवाहस्यविधिंसम्यकू

चुस्तेशंकरंप्रति॥तदाज्ञप्ताश्चतेसर्वेगताःस्वंस्वंनिकेतनं॥गच्छमानेषुविप्रेषुतानुवाचेतिशंकरः॥
श्रीमहादेवोवाच॥अतःशीघ्रंभवद्भिस्तुआगंतव्यंसुनिश्चितैः॥कैलासेपर्वतश्रेष्ठेभवंतःकार्य
कारकाः॥यूयमध्वर्यवःप्रोक्ताःऋषयोब्रह्मवित्तमाः॥इत्युक्तास्तेनदेवेनतथेतिपरमंवचः॥ग[illegible]
शिवोपिसगणःप्रसन्नमुखपंकजः॥कैलासमगमद्देवोविवाहरचनायच॥सस्मारनारदंतत्र
देवानांमंत्रणायसः॥निवेदितंचतत्सर्वंश्रुत्वाहृष्टोथनारदः॥शिवोपिकथयामासपार्वतीवचनं
तदा॥तयातपस्तथातप्तंवशीभूतोस्म्यहंयया॥एवंश्रुत्वावचस्तस्यनारदोवाक्यमब्रवीत्॥भवतोतु
व्रतमिदंत्वयाणांभक्तवश्यता॥सम्यक्कृतंत्वयादेवपार्वतीसुखीनीकृता॥कार्यमद्यदृशंकीचिंत्य
यनीयंत्वयाप्रभो॥इत्युक्तस्तुशिवस्तस्मैकथयामाससर्वतदा॥भवतोवचनंब्रह्मन्कृतंमेनात्रसंशय
॥इदंत्ववायात्रकर्त्तव्यंदेवानांचनिमित्रणं॥ब्रह्माणंचतथाविष्णुमन्यान्देववरांस्तथा॥कथनी

25/1968

शिवि॰ ३९

यंप्रयत्नेनऋषीवर्यांश्चसमच॥मातृगणांश्चयक्षांश्चगंधर्वान्सिद्धचारणान्॥देवांश्चैवत्वयासर्वान्निके
तनेगमयतांचतान्॥नाआगमिष्यतियस्तत्रमदीयोनकदाचन॥इत्युक्तोनारदस्तेनप्रणिपत्यसदा
शिवं॥जगामसर्वतोदेवान्यदुक्तंशशिमौलिना॥कथयित्वापुनस्तत्रमनोवेगसमागतः॥ ॥इति
श्रीशिवपुराणेशिवमंत्रएनामाध्यायः॥ ॥१५॥सूतोवाच॥ ॥सर्वेदेवास्तदातत्रशिवसेनासमी
हया॥स्वीयान्येवोपकारणानिसेवार्थंचशिवस्यच॥सर्वेतेप्रेरयामासुर्देवारेंद्रादयस्तथा॥गंधर्वा
प्सरसस्तत्रवाद्यंनृत्यंचचक्रिरे॥मातरःसमतास्तत्रशिवभूषाविधिंपरां॥चक्रिरेचमुदायुक्ता
यथायोग्यंतथापुनः॥केचिद्यत्किंचपूर्णस्यसर्वेषांतिचिकीर्षया॥तस्यस्वात्माविकोवेषो[illegible] राम॰
पाविधिरद्भुतदा॥तदेवकथयाम्यद्यश्रूयतांऋषिसत्तमाः॥चंद्रश्चमुकुटस्थानेसानिध्यम ३९
करोत्तदातिलकंसुरेदेह्यासीत्लोचनंयत्तृतीयकं॥सर्पाकर्णतटेलग्नाःकुंडलेतेविभूवि

रे॥विभूतिचंदनेचासीत्सहकुंडलेचचर्मच॥सर्पाद्याभरणान्यासान्मणयोगुलिकास्तथा॥तत्प्रमावात्त
दासर्वेविकृताप्राकृतास्तथा॥इदृशंसुंदरंरूपंजातंवर्णितुंकःईश्वरोपिस्वयंसाक्षाणैश्वर्यं
लब्धवान्स्वयं॥गणास्तत्रचवाद्यानिचक्रिरेविविधान्यपि॥एतस्मिन्समयेदेवाःआजग्मुःप्र
सेवया॥ब्रह्मातुयंसमारुह्यरुरुचेऋषिभिःसह॥नमस्कृत्यमहादेवंस्थितःसर्वजगद्गुरुं॥तावद्वि
ष्णुःसमायातोवाहनेयस्यपक्षिराट्॥खरुच्यान्वितश्चासौनमस्कृत्वास्थितःपुरः॥तावदिंद्रादयोदे
वाःस्वगणैःसमन्विता॥इंद्रश्चैवयमश्चैवकुवेरवरुणौतथा॥अन्येतेदिग्पालाश्चस्वस्वचिह्नैः
समन्विताः॥वसवश्चतथारुद्राश्चयक्षाश्चमानवाः॥नद्योगंगादयःसर्वाःसमुद्राःसमणवहि॥
गंधर्वाप्सरसस्तत्रनागनेपादयस्तथा॥तदीयैश्चैवयत्कार्यंतत्कार्यंचचक्रिरे॥शिवाज्ञयादेवास्तेस
र्वेमदीयमितिमंत्रिताः॥तस्मिन्दिनेतदातत्रवेणाप्रादुर्भमागता॥दिवाव्यूर्वाहान्नदाचकु

77/1968

शिवि·
३८

ःखीयस्वीयविमानगाः॥ निःससार ततस्तस्मात्कैलासात्पर्वतोत्तमात्॥ शिवः परमसंतुष्टो देवान्कृत्वा
पुरःसरान्॥ ते देवाश्च तदाज्ञप्ताय याया योग्यपुरःसराः॥ जग्मुस्तानि च तूर्याणि ध्वनयंतोति हर्षिताः
॥ तदैव कल्पयामास सुपर्वान्तुष्टेत शंकरः॥ हिमवानपि तत्रैव स्थानाय सुरुह स्थितः॥ विधिवत्का
रयामास मंडपादि विधिं क्रमात्॥ वाजित्राणि विचित्राणि तारणानि गृहेषु च॥ ध्वजांश्चैव वि
चित्रांश्च चकार परया मुदा॥ पर्वताश्च तथा रम्या जग्मुः पर्वतमंदिरं॥ तत्पत्न्यश्चैव पुत्राश्च
पुत्राश्चैव मुदान्विताः॥ कार्यं चक्रुस्तत्र सर्वे हि हिमवद्गृह संभवं॥ तद्धीनां वर्णितुं नैव शक्तो
मि त्रपि सत्तमाः॥ कन्यां चैव दानार्थं सुस्नाप्यालं चकार सः॥ विवाहविधियोग्यं च पोषं संध राम·
द्य सुस्थिताः॥ देवतापूजनं कृत्वा नानोपकरणानि च॥ संविधाय तदा सर्वं प्रेषयन्नगाध ३८
माद्दनं॥ सेवके च तथान्ये च शीघ्रमायातु वै शिवः॥ प्रतिक्षोवरवर्गस्य कृत्वा च हिमवान्स्थितः

॥ एतस्मिन्नंतरे सर्वे रुद्रः समीपे स्वबले ईतः॥ आजगाम महावीर्यः सर्वसाधि समन्वितः॥ तमागतं तदा
ज्ञात्वा हिमवान् बलसंयुतः॥ आजग्मुसन्मुखस्तत्र धन्योहमिति चिंतयन्॥ देवसेनास्तदा दृष्ट्वा
हिमवान्विस्मयं गतः देवाश्च तद्बलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गताः॥ पर्वतानां तथा सेना देवानां ध्व
ताकिनी॥ मिलित्वा च तथा रेजे पूर्वपश्चिमसागरौ॥ परस्परं रमिजित्वा तु देवाश्च पर्वतास्तथा॥ कृ
तकृत्यं तथात्मानं मेनिरे परया मुदा॥ रचित्वा शिबिरं सम्यक् संस्थाप्य देवताबलं॥ जगाम प
र्वतस्तत्र यत्रास्ति विधिवेदिका॥ चतुस्तोरणसंयुक्ता शिवं नक्त सुखावहं॥ दृष्ट्वा कामान्नवत्
त्र नारदेन समन्विता॥ मेनोवाच॥ ॥देवर्षे दृष्टुमिच्छामि शिवं परमरूपिणं॥ कीदृशं शिवं
परमरूपिणं॥ कीदृशं शिवरूपं च यद्दर्थे तपउत्तमं॥ सूत उवाच॥ ॥इत्युक्त्वा नारदं देवी पुरस्कृत्य जगा
म ह॥ प्रहीपरिशान्तस्थित्वा च राजमार्गे विलोकयत्॥ शिवोपि च तदा तस्या ज्ञात्वा कारं शिवपरं॥ रूपं व्याव

79
1758

त्रिवि.
४०

र्शयामास बुद्धिमंत्रेण नवेयतः॥ एतस्मिन् समये देवी सेनां च परमाद्भुतां॥ निरीक्ष्य विस्मयं प्राप जहर्ष भव
तेंद्रियाः॥ सूत उवाच॥ शृण्वंतु ऋषयः श्रेष्ठाः कथां च कौतुकावहां॥ प्रथमं चैव गंधर्वाः सुंदराः गुणैर्युताः॥
वस्त्रैश्च विविधैर्युक्ता नानालंकारभूषिताः॥ नानावाहनसंयुक्ता नानावाद्यपरायणाः॥ पताकाभि
र्विचित्राभिरप्सरोगणसंयुताः॥ तत्र विश्वावसुं दृष्ट्वा तत्पतिं परमं मुदा॥ हर्षिता मेनका तत्र शिवो
यमिति चाब्रवीत्॥ नारद उवाच॥ ॥गायकानां गायकश्चायं कुतो देव सनातनः॥ इति श्रुत्वा वचः स्त
स्य विचारे तत्पराभवत्॥ रतिश्चाभ्यधिको रूपे सर्वेकौ दृक तविष्यति॥ एतस्मिन्नंतरे पक्षाम
णिग्रीवादयश्चये॥ तेषां सेना तदा दृष्ट्वा तेषां च द्विगुणास्तथा॥ तान् दृष्ट्वा प्राह मेने ति शिवो
यं नेति नारदः॥ अयं कुबेरो देवेशोपि ते मित्रो समागताः॥ मणिग्रीवादयश्चैते तस्य हार्पादितो राम.
गताः॥ तावदिंद्रः समायातो सर्वदेववरः शुभः॥ किं वर्ण्यते महेंद्रस्य देवस्यत्रिजगत्पते॥ ४०

मेना तं नारदं प्राह शिवोयं नेति नारदः॥ अयं नाकपतिः साक्षात्तस्य देवस्य किंकरः॥ तं दृष्ट्वा परमं देवं हर्षि
ता मेनका रुदि॥ तावत् सूर्यः समायातो ह्लादरात्माजगत्पतिः॥ तेजसां च वितानेन दृष्ट्वा मेना सदा शिवं॥
नारदं प्राह तं निति सूर्योयं तस्य किंकरः॥ अतोधिको भवेत्सोवै नागपभेदहितुस्तदा॥ एतस्मिन्नंत
रे देवः प्रकृतेः परमः पुमान्॥ भृग्वादिमुनिसंघैश्च गंगादिनिम्नगाभिरुत॥ चतुर्बाहुर्विशालाक्ष
हेमरत्नविभूषणः॥ कल्पवृक्षादयो यस्य पुष्पाणि प्रवहंति च॥ तं दृष्ट्वा मेनकोवाच नेति तां नारदोब्र
वीत् अयं विष्णुश्च लोकानां पालकः परवीरहा॥ शंकरस्य परं कार्यं तत्र सुक्तो निरंतरं॥ इत्येवं ना
रदात् श्रुत्वा मेना मानवती तदा॥ त्रैलोक्यसारो हि मया दृष्टश्च पुरुषोत्तमः॥ अतः परं च कत मो महादे
वो भविष्यति॥ तावत् ब्रह्मा समायातो नारदस्तामुवाच ह॥ अयं वै शंकरः साक्षात् संस्तुता सुंदरी लया
॥हर्षिता सा तदा तत्र वचनान्नारदस्य च॥ वात्यारूपधराः केचित् आगता मरमस्वराः॥ अंगुल्या द

81/1768

र्चयामासनारदस्तांश्चभासनं॥ हरस्यसेवकान्पश्य पुनरम्यान्विलोकय॥ तावद्देवसमायाता भूतप्रेतसं
पिशाचकाः॥ वक्रतुंडा महाकेचित्विरूपाश्चापरेतथा॥ करालाश्मश्रुलाकेचित्पैजाश्चलोमशापरे॥ खं
डपाणाश्चतेकेचित्केचिन्मुद्गरधारिणः॥ विरुद्धवाहनाकेचिच्छृंगीनोदंतथापुनः॥ अंगनादंतथाचान्ये
शंखनादंतथापुनः॥ गोमुखानांतथानादंकृतावंतस्तथापरे॥ असंख्यातान्नयायातान्हृष्ट्वात्रासंतथा
गता॥ नवंतितच्चूर्णोदेवविछायासमजायत॥ तांदृष्ट्वाहृदयंस्यास्त्रीर्णमासीन्नमाकुलं॥ तन्मध्येशंकरंदे
वंनिर्गुणंगुणवत्तरं॥ वृषभस्थंपंचवक्त्रंत्रिनेत्रंभूतिभूषितं॥ कपर्दिनंचंद्रमौलिंव्याघ्रचर्मोत्तरीयकं
॥ पिनाकपाणिनंशंभुंत्रिशूलांकितबाहुकं॥ शंखादिभूषणैर्युक्तंगजचर्मांबरंहरं॥ तीव्रंचाक्षमयंभीमं
लोधारयंतंकपालिनं॥ जटाजूटसमाछिन्नमस्तकंकृतडमरं॥ रदर्शादर्शयामासशिवोयमितिनारदः
॥ तद्रीयंवचनंश्रुत्वामेनादुःखभरासती॥ किमिदंचकृतंदुष्टेनतपस्तमंत्रिवोपरि॥ इत्युक्त्वामूर्छितामेनाबु

ध्यतपरंहरं॥ इतिश्रीशिवपुराणेविवाहवर्णनोनामाध्यायः॥ २६॥ ॥ संज्ञांलब्ध्वापुनःसाचतिरस्कारम
थाकरोत्॥ नारदस्याथपुत्र्याश्चतांनिंदंतीचरतिंसती॥ प्रथमंनारदस्यैवकथयामासदुर्वचः॥ मेनो
वाच॥ प्रथमंतुत्वयाचोक्तंशिवश्चेनांवरिष्यति॥ पश्चात्हिमवतःकृत्यंपूजार्थंविनिवेशिता॥ ततो
दृष्टफलंसत्यंतथापिवंचितात्वया॥ पुनस्तपस्त्वयातप्तंदुःकरंमुनिभिश्चयत्॥ दृष्टफलंसत्यंतथापिवंचि
तापुनर्लब्धंफलंह्येतत्पश्यतांदुःखदायकं॥ किंकरोमिक्वगच्छामिहंततुजीवितंमम॥ कस्यापिकिंचिन्नगतं
ममापिचहतंगृहं॥ हस्तेगृह्यस्वयंदीपकूपकेपातितंमया॥ किंवाछिन्नंवदाश्रुतंसर्वंव्यर्थीकृतंमम॥ क्वगतास्त्र
षयोदिव्याश्चसश्रुणपुत्सारयाम्यहं॥ तेषांपार्श्वेचयापत्नीसाधूर्तास्वयमागता॥ केषांचेवापराधीनसर्वंपुत्र्यास्त्वयं
कृतं॥ हिमरत्नातयानीतंकाचंचदुष्ट्यास्वयं॥ हित्वाचचंदनंचांगेलेपितःकर्दमोनया॥ हंसमुत्सृज्यकाकोवैगृ
हीतोहस्तपंजरे॥ हित्वाब्रह्मजलंदूरेपीतंकूपोदकंतया॥ सूर्यतेजःपरित्यज्यषद्योतसमुपादृतः॥ तंदुलांश्च

83
1968

शि.वि.
४२

परिसज्यकृतेतुभ्यंविलक्षणं॥परित्यक्तयानेनकारणेनानयामम॥सिंहयानेबलिवर्दःश्रगालसेवितःकिंमु॥पु
त्रश्चेतिपरित्यज्यचिंतामस्माभिःकृतंकुतः॥सर्वदेववरान्सत्यक्त्वाशिवायैतपरहृन्नी॥धिक्त्वांचतवबुद्धिंचधिक्क्रू
पंचचरित्रकं॥धिक्गुरुपदेष्टारंधिक्कृतवतेपितुश्चधिक॥मातरंमांचधिक्कुर्वेयेननोवारिताशिवा॥धि
कृतेनारदबुद्धिंचधिक्तवरानृषिसत्तमान्॥धिक्कुलंधिक्चदाक्ष्यंतेसर्वतुर्यत्कृतंमम॥गृहंतुयक्षतुस्त्व
न्नमरणंतुममैवहृ॥पर्वतानांतथाराजन्लिखाहरंकथंनहि॥ऋषयश्चकिमर्थंमेदर्शयंतीनिजंमुखं॥साधितं
किंतुसर्वैश्चमिलित्वाघातितंकुलं॥वंध्याहंनकथंजातागर्भोनगलितःकथं॥अथवानमृताचाहंनमृतापु
त्रीकाकथं॥राक्षसैर्वाकथंनैवभक्षितागहनेवने॥कृतावानकथंकेश्चित्मारिताव्याघ्रकैःकथं॥छेदयामि
शिरस्तेद्यकिंकरोमिकलेवरं॥सक्षामिवाकुतोयामिहदयामेजीवितंहृतं॥इत्युक्त्वापतितासाचनागताभर्तृसं
न्निधौ॥तस्मिन्समयेब्रह्माजगामतत्रसत्वरः॥नारदोपिवचस्तस्यैउवाचऋषिसत्तमा॥यथार्थंसुंद

राम.
४२

रीरूपंनज्ञातंशंकरस्यते॥नारदेपिवचस्तस्यैउवाचऋषिसत्तमातिष्टद्रुरेतथातेचमेनावचनमब्रवीत्॥किमर्थं
चन्नवंतश्चव्यर्थंकर्तुंसमुद्यतः॥रूपंतस्यपरंनामहन्यतोवास्वयंशिवा॥नवक्तव्यंनहिवैस्तशिवायदीयत
मिति॥इत्युक्तेचतदादेवाःप्राद्यादिगधिश्वराः॥समागत्यतदासर्वैर्वचनंचेदमब्रुवन्अयंवैपरमःसाक्षात्
शिवःपरसुखावहः॥कृपयाचभवतुत्वादर्शनंशंकरस्यच॥जातंचैवकृपाहेतुनान्यथादर्शनंकुतः॥अथोवाच
मुनर्मेनाहन्यताऽहितामम॥नदेयाचमयासम्यक्शंकरायसुरूपिणी॥इत्युक्तेचत्रयस्तत्रऋषयःसप्तवहि
॥उचुस्तेवचनंसुन्नुमध्येवयमुपागता॥विरुद्धंचैवयत्कार्यंवयंमान्यामहेकथं॥अयंवैपरमोलाभोदर्शनंशं
करस्ययत्॥दानपात्रंतथाभूत्वागतश्चमंदिरंतव॥उतिष्टमेनकेवारिप्रसिद्धःशंभुरागतः॥इत्युक्तेवचनेमेना
रुष्टंवाक्यमब्रवीदत्॥घातयिष्येतनुजांमेनदास्येशंकरायच॥हिमालयसमागत्यविकलासीतुवाच॥हे॥केके
गताहेगीमनकथंवैतान्विकछसे॥शंकरस्तुमयाज्ञातःसर्वेषांप्रतिपालकः॥निग्रहानुग्रहेकर्तासंपूज्य

85
1968

शि॰वि॰
४३

परमेश्वरः॥मुंचदुःखंतथाकार्यंकर्त्तुमर्हसिसांप्रतं॥तेनोक्तेचतथातस्मैमेनावचनमाददे॥हिमवन्श्रूयता
मेतत्त्वंश्रुत्वाकर्त्तुंतथार्हसि॥गृहीत्वातनुजांमेत्वंबध्वाकंठेतुपर्वतान्॥गत्वाचसागरेस्वामीन्क्षिप्रत्वंचसुखी
भवनेदेयाचन्नीरस्तेद्यदेवपुत्रीनिश्चितंमेवचःपुनः॥यदिदास्यसिमेपुत्रींत्यक्ष्यामिचकलेवरं॥छेदयामिशि
रस्तेद्यकिंकरोमिकलेवरं॥त्यक्ष्यामिवाकुतोयामिहाहामेजीवितंहा॥इत्युक्त्वापतितासाचनायातिमनर्दसंन्नि
धौ॥इत्युक्तेचतदातत्रपार्वतीस्वयमागता॥पार्वत्युवाच॥ ॥मातस्तेविपरीतावैबुद्धिस्त्वांसमुपागता॥धर्मावि
त्त्वंबनात्त्वंतुकथंधर्मंप्रयास्यसि॥अयंवैपरमःसाक्षात्सर्वेषांयोनिरुच्यते॥शंभुश्चशंकरश्चैववदेवानांप्र
भुरीश्वरः॥अधिष्ठानंतथाकर्त्ताफलकश्चसनातनः॥यद्ग्रेदेवताःसर्वेआगताःकिंकरीकृताः॥ततःशुनत राम॰
रःकोवावदत्वंहितकारिणी॥उत्तिष्ठत्वंप्रयत्नेनजीवितंसफलीकुरु॥देहिदानंशिवायैवस्वाश्रमंसार्थकंकुरु ४३
॥त्यजदुःखंपरितापंहित्वासुखमवाप्नुहि॥यदिनोदास्यसित्वंचनव्रणेभ्यंपतिंतदा॥सिंहनागकथंलभेत्

श्रृगालःपुरतःशुने॥मनसावचसादेवीकर्मणाचहरःस्वयं॥वृतोवृतोवृतंश्चैवयदिच्छसितथाकुरु॥उमावचनमा 87/1968
कर्ण्यगृहीत्वातत्कलेवरं॥मुष्टिभिःकूर्परैश्चैवदंतान्कर्षयतीतदा॥ताडयामाससापुत्रींविकलाश्ववसातदा॥ये लो
चान्येऋषयश्चैवनारदाद्याश्चयेपुनः॥तद्दृष्ट्वाताःपरिछिद्यनीत्वादूरतरंस्थिताः॥तांचतथाविधांदृष्ट्वाजर्ल्पया
मासवैतदा॥किमन्येनकरिष्यामिचेतसात्वंविचारय॥इतिश्रुत्वापर्वतस्यवाचंमेनाप्युवाचह॥गिरिराजमहा
बुद्धेन्निठुरोसिप्रजोपरि॥पुत्रींश्तीपामिवाकूपेशस्त्रैर्विछेदयाम्यहं॥सागरेवाक्षिपत्वेनांशरीरंवात्यजामिच
॥वरश्चकीदृशोलोकेलब्धश्चदुष्टयापुनः॥नमातानपिताबंधुर्नभ्राताचगोत्रजः॥नरूपंनचचातुर्यंन
ग्रहंचश्रुतंपुनः॥नवस्त्रंनाप्यलंकारःसहायानश्रुतास्तथा॥वाहनंनश्रुतंचास्यनवयोनधनंतथा॥नपावि
त्र्यंनवाविद्यागुणोप्येकोनविद्यते॥किंविलोकामयापुत्रीदीयतेकिंकरोम्यहं॥एतस्मिन्समयेविप्रत्तुसमा
गत्योब्रवीदिदं॥पित्रृणांत्वंश्रुतापुत्रीमानसीगुणसंयुता॥पत्नीहिमवतःसाक्षात्ब्रह्मणःकुलमुत्तमं॥सह

शि.वि.
४४

मात्वाद्भुताः लोकाः सर्वसंतोषसंयुतं॥धर्मस्यज्ञानतत्वार्थं धर्मं प्रकाश्यसि॥देवैश्च ऋषिभिश्चैव ब्रह्मणा च मया
च वा॥ विरुद्धं कथ्यते सर्वैः त्वया सम्यक् प्रपुज्यते॥ निर्णयो त्र कथं नाथ विचापलं त्यज सुंदरी॥ शिवं सम्यक् नजा
नासि निर्गुणः सगुणः प्रभुः॥ तेनैव नीमिता देवी प्रकृतिर्मूलकारणं॥ तस्यां ये च तदा तेन निर्मितः पुरुषोत्तमः
॥ तस्मा चाहं तया ब्रह्मा ततस्त्रिगुणरूपतः॥ अवतीर्णः स्वयं रामः नु लोकानां हितकारकः॥ ततो वेदास्ततो देवा
यत् किंचिद् दृश्यते जगत्॥ स्थावरं जंगमं यच्च तत्सर्वं शंकराद् भवेत् तद्रूपं वर्ण्यते केन ज्ञायते वा यकेन
च॥ ब्रह्मणा च मया योवै वहुवर्षाणां च सहस्रकं॥ नांतापारो नैव लब्धो येन न वर्ण्यते कथं॥ सत्यो ज्ञानमय
श्चैव व्याप्यव्यापक एव हि॥ अजरश्चामरश्चैव न स वध्यस्तः समो विभुः॥ प्रअहं ब्रह्मा हरश्चैव सर्वे देवाः पुरा राम.
तनाः॥ सूर्यश्चचंद्रमाश्चैव ग्रहाः सर्वे नुनावहाः॥ पर्वताश्चैव वनषश्च वृक्षाश्च सागरास्तथा॥ आब्रह्मस्तंव ४४
पर्यंतं यत् किंचिद् दृश्यते जगत्॥ तत्सर्वं ईश्वरवश्येनात्र कार्या विचारणा॥ अरूपश्च सरूपश्च जायते शंक

59
1962

रः स्वयं॥ बीजात् वृक्षप्ररोहश्च नानात्वमुपजायते॥ अंते च फलमेवस्यात् समात्फलमुदाहृतं॥ आदौ शिवश्च
मध्ये च सदा शिव उदाहृते॥ अंते शिवस्तथा प्रोक्तः सर्वे शिवमयं जगत्॥ सूत्रे चैव च पुष्पाणि सूत्रं पुष्पेउ
चुच्यते॥ एवं विश्वश्च सर्वेषु शिवे सर्वं तथाकृतं॥ ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चाहं स चापि शिव एव हि॥ सर्वं शिवम
यं ब्रह्म न किंचिच्छिवरूपं न हि॥ अज्ञानादन्यभावश्च ज्ञाने च सोमुदाहृतः॥ कारणं कार्यवस्तुत्वे एक ए
व न चापरं॥ कारणं च शिवसाक्षात् कार्यं द्वयं मतं बुधैः॥ अज्ञानं चैव कार्ये च कारणे भेद दृश्यते॥ ज्ञानिनो
नैव भेदोस्ति सर्वं शिवमयं जगत्॥ इति शिवपुराणे मेनाज्ञापनी नामाध्यायः॥१७॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥
रत्यातस्माच्छिवादन्यत् द्वयं नैव न विदितः॥ वस्तुत्वे तु शिव रति प्रसिद्धं वेदसंमते॥ अज्ञानाद् यावा ज्ञा
नात् ज्ञाने वस्तु प्रदृश्यते॥ स्थाणौ च पुरुषभ्रांतिरज्ञानादेव जायते॥ ज्ञाने जाते तथा स्थाणुर्वस्तु ज्ञान
प्रसर्पिनि॥ रज्जौ तु सर्पविज्ञानमज्ञानप्रभवं नणां संपत्ति चैव विज्ञाने रज्जुरेव न चान्यथा॥ शुक्तौ च रजत

ज्ञानं ध्यायन्नपश्यतीति चेतसा॥ विवेकेसेच मुत्पन्ने शुक्तेरिव न संशयः॥ तथैवज्ञानजा बुद्धिः शिवाद्न्यत्रया
नवेत्॥ एवंचज्ञानदृष्टीनां शिव एव विशिष्यते॥ अन्यत्निदर्शनंदेवि श्रृणु यत्तांचवदाम्यहं॥ यथाच
नटकः कश्चिद्वेषांतरसमीहया॥ गृह्णातिविविधं वेशं वस्तुत्वेन नट एव हि॥ अज्ञानां मनोरूपं तार्यधना
माहरेत्॥ ज्ञाताविह सतेतत्रनटेनैवाहृतं धनं॥ तथैवज्ञानवादेन शिवदन्यपश्यति॥ अज्ञानाद्विविधं रू
पंपश्यतीति सुनिश्चितं देहिवस्त्रस्ययनेकानि दधातिविविधेहया॥ वस्त्राणि विविधानि हधारकस्त्वेक एव स
॥ तथैव शिवस्त्वेच संयोगाद्विविधं भवेत्॥ वस्त्रतो बंधनेनास्तिसंकाररहितेशिवेया वदहं प्रजायेतता
वदेहबंधनैधेदहं॥ निवर्तेचाप्यहंकारेकर्ता शिव उदाहृतः॥ यथाच स्फटिकस्यैव संयोगाद्विविधो गुणः॥ राम॰
तथाप्रकृतिसंयोगात्शिवस्यानेकता मता॥ तथाविवेकिना तस्य ग्रहेणमोचिते शिवे॥ प्रकृतेश्चप ४५
रंब्रह्मयत छिवउदाहृतं॥ ससोमिगुणरूपेषु योवर्तोर्णे हरः स्वयं॥ तस्यतत्वनत्वेनेजानिमोनजा

नीमो वयंश्रुते॥ तस्मात्त्वंहिमवत्पत्नीदुःखंमुंच शिवंभज॥ सूत उवाच॥ ॥तस्यास्तु कोपमलं किंचित्मनो
विघ्नप्रबोधितं॥ एतस्मिन्समयेरुद्रोनारदेन प्रबोधितः॥ तावन्मासोगतो यावत् रुद्रोणरूपमुत्तमं
॥ कृतं तु नक्रवाख्यत्यरूपात्तुत्वं प्रदर्शितं॥ सुंदरं सुनगं दृष्ट्वा मोहं प्रापयथापुरा॥ शिवं पश्यपुनस्तत्रना
रदोवकामब्रवीत्सादरः॥ शिवं तत्र सूर्यकोटिसमप्रभं॥ सुनेत्रं भूषणैर्युक्तं मुकुटेन विराजितं॥ विचि
त्रवसनं शांतं शुद्धस्फटिकसंनिभं प्रसन्नं सुहासं च सर्वैर्देवगणैर्युतं॥ सूर्यैण छात्रीतोया सोचंद्ररे
षाविभूषिता॥ गंगा च यमुना चोभे चामरे कुरुतां स्वयं॥ सिद्धयोष्टौ प्रनृत्यंचकुर्वंतिस्मतदग्रतः॥ ब्रह्माचै
व तथा विष्णुरिंद्राद्या देवतास्तथा॥ स्वीयस्वीयं यथा वेषांसंभूष्यपुरतो चरन्॥ जयजयेति च त्रायंतो नारु
षिगणास्तथा॥ परं ब्रह्मगृणंतस्तेवेदचारपरिग्रहाः॥ विश्वावसुमुखास्तत्र अप्सरोगणसंयुताः॥ गा
यंतोप्यग्रतस्तत्र श्रीना युक्ताः परस्परं॥ गणास्तत्र च वाद्यानि मृदंगादिक्रमेण तु॥ कालमानं सयदि

91
1968

शि.वि. ४६ ष्ठिन्ति मेरतः॥ समुद्राश्च तथा नद्यो नानाभरणभूषिता॥ तस्मिंश्च समये तत्र आगतस्य महात्मनः॥ जा
तं तां वर्णितुं को वा शक्नोति ऋषिसत्तमाः॥ तं दृष्ट्वा च तदा मेना क्षणं चित्रगता इव॥ पश्चात्तत्र वर्णितं दैवे
र्यद्रूपं तत्तथैव हि॥ धन्या पुत्री मदीया च यया सो पूजितः शिवः॥ वर्णिते च तदा तस्य कृत्वा लज्जापराभवत्
॥ शिवोपि च तदा द्वारि गतो देवगणैः सह मेनां तं पूजयामास ब्रह्माविष्णुसमन्विते॥ तावत्स्त्रियः समाज
ग्मुः हित्वा कामान्यनेकशः॥ काचिन्मज्जनं कुर्वंती चूर्णेन संयुता ययौ॥ काचित्तु स्वामिनः सेवां विहाय
सखीसंयुता॥ चामरेण तथा युक्ता दर्शनार्थं शिवस्य च॥ काचित्तु बालकं हित्वा अश्चत्ते मेज्य संययौ॥
रशनां बध्नती काचित्तया च संयुता ययौ॥ वस्त्रं संविपरीतं च धृत्वा काचिदुपाययौ॥ काचिद्धृत्वा राम. ४६
त्वाकांचशामाहृतं॥ आदर्शं च तथांजनं नीत्वा हस्ते समाययौ काचित्तु भोजनं त्यक्त्वा तदर्थं स्वामिनं च
सा॥ दर्शनार्थं ययौ तूर्णं पूर्णकामस्य वै प्रभो॥ दोहनार्थं स्थिता काचित्त्यक्त्वा च पराययौ॥ काचित्तु का

93 / 1968

मिनीपादौ रंजयंती मुदान्विता॥ कृत्वा तूर्णं तद्धित्वा दर्शनार्थमुपाययौ इत्यादि विविधं कार्यं हित्वान्याः समुपाययो
॥ दृष्ट्वा तु शंकरं रूपं मोहं प्राप्ताश्च ता पुनः॥ यथा चेतनां तीं ह्तीतथा ताश्च स्थितास्तदा॥ क्षणमात्रं तथा स्थित्वा वच
नं चेदमब्रवीत् सम्यक्कृतं तु पार्वत्या नाम्ये ये तन्न वेद्मि ह॥ अहो पश्यत किं रूपं वर्णनीयं न वेद्मि ह॥ यथार्थनामतो स
ख्यो यथा नान्य शिव इत्यपि॥ विक्षातीभूते नेत्रं नु दर्शनाद्भस्य ते शिवं॥ नेत्राणि सफलान्यासन् हिमवत्पुरवासि
नां॥ येयं पश्यत्यदो रूपं तस्यैव सार्थकं भवेत्॥ तस्यैव सफलं जन्म तस्यैव सफलाः क्रियाः॥ येन दृष्टः शिवः साक्षात्स
र्वपापप्रणाशकः॥ पार्वत्या साधितं सर्वं शिवार्थं यत्तपः कृतं॥ धन्येयं कृतकृत्येयं शिवं प्राप्य पतिं सदा॥ क्रीडयिष्यति सा
नित्यं मच्चिंतसुखहेतुकं॥ यदि द्वंद्वयुगलं ब्रह्मा संबंधेन न योजयेत्॥ तदा च सफलोप्यस्य श्रमो निःफलतामियात्॥
सम्यक्कृतं त्वा च मेलितं युग्ममुत्तमं॥ अनया यत्तपस्तप्तं सार्थकं सफलं कृतं॥ विना तु तपसा ह्येतत्प्राप्यं चैव सु
दुर्लभं॥ लक्ष्मीनारायणौ नेत्रे स्वामिनं पार्वती शिवं॥ सुवर्णमणियुक्तं च राजते सुतरां यथा तथेयं पार्वती देवी

शिवि हरं प्राप्य सुतूषिता॥ इत्येवं वचनं चोक्तं चक्रे नैश्चाप्यतैरपि॥ शिवं वर्धापयामास धन्याहमिति चाब्रुवन्॥ कथा
स्तथाविधाश्च एवं नन्दिवीक्षरसमागतः॥ सर्वे देवगणास्तत्र ह्यच्युता याः शिवं प्रति॥ स्थितास्तत्र शिवस्यैवे
४१ कश्चिद्वै कौतुकं पुनः॥ करिष्यति च तन्मातासावधानतया स्थिताः॥ एतस्मिन्नंतरे देवि मेना हर्षसमन्वि
ता॥ परिधाय शुभं वेषं लज्जिता देव संनिधौ॥ आगत्य शिव पद्मं वै कृत्वा शीघ्रमुपाव्रता॥ वस्त्रं शिवकस्यैवे
च कृत्वा देवप्रियाशुभा॥ कर्षयंती क्षणं तत्र हास्यं के कृत्वा गृहे ययौ॥ या च तुष्टे च तया ब्रह्माद्यृषिभिर्वे
ष्टितः स्वयं॥ तावद्दिशिवस्ते वक्त्रह्याजगाम प्रहर्षितः॥ ततश्च हिमवान् स्नातास सपत्नीकः स्वयं ततः॥ ब्रह्मा
सर्वं च तत्र संकारयामास वै तदा॥ प्रयोदितविधिं चैव चतुः ब्रह्माणस्सत्तमः॥ आवाहनेन तया पाद्यमाचमनी राम
यमेव च॥ उकुलं सुंदरं तेन दत्तं तस्मै हिमाचलः पार्वतीं दापयामास कुशकीलालपूर्वकं॥ अक्षतारोपणं त ४१
च स्त्रियश्चकुतवान्विता॥ प्रदक्षिणं तया चक्रुश्चतुर्धा पावकस्य वसुतो वाच॥ आश्चर्यं परमं जातं तत्र शुएवं तु

महर्षयः॥ सप्तपद्या विधौ जाते पार्वत्यां गुह्य संगताः॥ स्वलनं रेतसो जातं पृथिव्यां पतितं च तत्॥ तस्मोपितं त
द्दृतिन अमोघं परमात्मनः॥ ततो जाता असंख्याता बटुका ब्रह्मसूत्रकाः॥ जटादंड धरास्ते च बद्धकच्छाः
सहस्रशः॥ नमस्कृत्य च ब्रह्माणं स्थितास्ते तु मदग्रतः॥ शिवोपि बटुकांस्तत्र ब्रह्मणे कुपितस्तदा॥
संप्रार्थितश्च देवैश्चैः गंगागत्वा तु पावितः॥ अनुगृह्य पुनस्तत्र स्थापितश्च पितामहः॥ बटुकान् सूर्यसं
कानान् सूर्यशिष्यानया करोत्॥ ते बटुकास्तदाश्रमास्सूर्ये सेवापरायणाः॥ रथपृष्ठे रथाग्रे च धावंति ते तपस्वि
नः॥ ब्रह्मचारि स्वरूपेण स्थितास्ते वेदपारगाः॥ अवशेष्यं च तत्कार्यं कारयामास वै तदा॥ अनुज्ञां चैव द
त्वा तु कन्यायै स पितामहः॥ ध्रुवस्य दर्शनं तत्र कारयामास वै तदा॥ पुनः स्थाप्यासनं तस्य सने देवं चकुः स्वस्थ
स्स्ययनं शुभं देवास्तानाशिषो दत्वा वर्धापं च पुनः पुनः ते देवाश्च ततः शंभुं जातीमातरं शिवं॥ नमस्कृत्य
स्थिताः सर्वे ब्रुवंतः शंकरं तदा॥ इयं च जगतीमाता ह्यारम्य दिनमुत्तमं॥ जयते सर्वलोकेषु एकरूपेण वै तदा

95
1968

शिवि. ॥नृत्यं वाद्यं च गानं च चक्रुस्ते परया मुदा॥ गिरिराजोपि तत्रैव संपाद्य विधिमुत्तमं॥ मेने कृतार्थमात्मानं स
४८ फलं च गृहाश्रमं॥ तोरूपतितस्तात तत्र संपूज्य कुलदेवतां॥ वर्धापदेवतास्तत्र उग्रत्स कौतुको विधिः॥ ऋ
षिन्प्रणम्य सर्वांस्तान् चकारानुग्रहं शिवः॥ हिमवानपि तत्रैव यथायोग्यमपूजयत्॥ सर्वान्देवाग
णांस्तत्र शिवार्थिये समागताः॥ यथा च मेनिरे देवाः वयं के पर्वताग्रतः॥ तथा पूजा च सेवा च कृता तेन म
हात्मन॥ यथाति मनसि क्रांता आश्चर्ये तास माहृता॥ समागतेषु तेष्वेवं नकश्चिदुःखमागतः॥ अहं ध
न्यः शिवेनैव गिरिणा चानुमानितः॥ तथा न कोपि तस्तत्र प्रार्थयामासतां स्तथा॥ ममाद्य सफलं जातं
जीवितं धनमेव च॥ मेनापि च पुनस्तत्र स्तुतिं चक्रे सुमानने॥ निंदां निवर्तयामास सर्वेषां प्रांजलिस्त राम.
था॥ धन्याहं कृतकृत्याहं यस्यास्य पुत्रीका शुभा॥ जातं मम कुलं धन्यं येयाविश्वादिकृतं॥ यद्दिने पुत्रीका॥ चे ४८
यं पूर्यं वा शिव एव च॥ कुतस्ते ऋषयो दिव्या विष्णुश्चैव सनातनः॥ इयं वै पुत्रीका धन्या सर्वपापापनोदि

नी॥ तदीयं दुःकृतं देवाः क्षमध्वं जगदीश्वराः॥ एवं संप्रार्थ्य तान्सर्वान्नमस्कृत्य तथा वदत्॥ ते देवाः पूजि
तास्तेन प्रसन्नास्त्विदमब्रुवन्॥ धन्योसि कृतकृत्योसि जीवितं सफलीकृतं॥ येनैवं कन्यकादानं शिवाये
वसमर्पितं॥ इत्युक्त्वा च पुनर्मेनामुचुस्ते विनयान्विता॥ धन्यात्वं गिरिराजस्य पत्नी मेनेति विश्रुता॥ य
दुदराच्च समुत्पन्ना शिवा रत्नशुभानने॥ तदीयश्च तिरस्कारः सुखरूपोनुमानितः॥ सोनागंयप्रार्थितं ते
॥द्य गच्छामो हितमस्कृते॥ गिरिराजं तथैवात्र संप्रार्थ्य देवतागणाः॥ दत्वा चाशिषं तस्मै वंदितास्ते ययुर्मु
॥दा॥ हिमवत्पुत्रीकां सर्वे नाद्यगान परायणाः॥ अन्वगच्छं ततेतत्र गिरीराजा दयश्चये॥ मेनाद्यास्तत्र ताः
॥ सर्वाः पार्वती मातरं शिवां॥ अनुजग्मुर्मदायुक्ता गंधमादनतो विधिं॥ गत्वानुज्ञामथावाप्य विसृज्य कथ
तेचैव ॥मप्युमां॥ मेना चाश्रुमुखी बाला साश्रुतुं द्रावि लोकयत्॥ स्वं स्वं स्थानं समाजग्मुर्देवानां हितकारकाः॥
तस्कायावदृष्टिबलं तथा॥ दृष्टुं पश्चात्समाजग्मुः प्रसन्ना हिमवत्पुरं॥ देवाश्चापि समाजग्मुः कैलासं

92/1968

शि.वि.
५८

पर्वतोत्तमं॥संस्थाप्य मंदिरे रम्ये तु संप्राप्ताः परमां मुदं॥प्रवृत्ते संति विवाहे च रूपं चैव शिवस्य च॥स्वपदं प्रत
तृ सर्वे य एते तत्र समागताः॥दृष्ट्वा च शिवयोर्योगं देवानां प्रीतिरुत्तमाः॥वर्णितुं नैव शक्नो केन वर्षाणां च श
तेन च॥एतं शैव समाख्यातं यन्मृष्टो हं मुनीश्वराः॥विवाहस्य विधिः सम्यक् देवस्य परमात्मनः॥य एनं शृ
णुयान्नित्यं स्त्री कंस्रो का मेव वा॥तस्य वै विपुला लक्ष्मीर्जायते नात्र संशयः॥अज्ञाननाशमायाति वर्ध
ते सुखसंपदः॥आरोग्यं जायते तस्य कन्यालाभो भवेदिह॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे शिवपार्वतीविवाहव
र्णनं नाम अष्टादशोऽध्यायः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥सूत सूत महाभाग किं जातं तु ततः परं॥तारक
स्य वधश्चैव कथ्यतां तु त्वयानघ॥ ॥सूत उवाच॥ ॥श्रूयतां कथयाम्यद्य कथां पापप्रणाशिनीं यत् श्रुत्वा राम.
सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवाः ध्रुवं॥कियत्कालं गतं तत्र शिवो समेत्य शैलजां प्रति देवितत रां शिवोपि विचारया ४९
मास च देवकृत्यं पीठं जनास्यापि स देवदेवः॥विचार्य च कृत्यं तेन श्रूयतामृषिसत्तमाः शिवोपि तगवा

न् साक्षात् कैलासाम गमद्यदा॥गणाश्च सर्वे तत्रासन् प्रमथाद्या महाबलाः॥वाद्यं च विविधं चक्रुर्हर्षनि
र्भरमानसाः॥देवा अपि च ये तत्र गतास्ते हर्षमागताः॥अतः परं शिवोस्माकं रूपं चैव करिष्यति॥विलंबः
क्रियते तेन कथं चाग्निं सप्रेरयन्॥अग्निर्धृत्वा कपोतस्य रूपं तत्र जगाम ह॥गत्वा शिवसमीपे यदा
प्रिस्तं तं निरीक्षयत्॥तावदग्निं शिवो दृष्ट्वा भोगादुपरतः स्वयं॥कस्त्वं कपटरूपोसि गृह्यतां शुक्रमेव मे
॥इत्युक्त्वाप्यर्पयेत् तत्र वीर्यं देवेन महात्मना॥कपोतो वीर्यमादाय चंचूपुटगतं यदा॥बहिर्गतो महावी
र्यं धर्तुमक्षम एव सः॥तद्वीर्यं चैव गंगायां प्राक्षिपत् दुःखपीडितः॥गंगयापि च तद्वीर्यं दुःसहेप भारेत
नः॥निःक्षिप्तं च शरस्तंबे तत्र बालोभ्यजायत॥सुंदरः सुभगः श्रीमान् दर्शनात् सुखदायकः॥एत
स्मिन्नंतरे तत्र राजकन्याः समागताः॥षट्संख्यास्तु स्नानार्थं तानि दृष्ट्वा बालकः॥नीतो मे यो मे
वदंत्यश्च परस्परं॥स्तनपानाय षण्मुखानीह पीतं स्तन्यं स्वयं तदा॥षाण्मातुरस्तदा नाम प्रसिद्धं तु महा

99
1968

शि. वि.
५०

त्मनः पार्वतीनंदनं नाम प्रथमं बालवन्नदा॥ अग्निभूश्च ततयश्चात्तस्र स्कंदो भवत्सुतः॥ गंगापुत्रस्ततो
नाम भूरजन्मा ततः परं॥ षाण्मातुरस्ततश्चैव नाम निवरूध्या भवत्॥ ताः कन्यास्तु ततो गृह्य पुत्रं कृत्वा
सुहर्षिताः॥ सर्वं च नारदस्तज्ज्ञात्वा शिवानुज्ञामवाप्य च॥ ते देवाश्च ततो नीत्वा सेतां देवमयीं तदा॥ स्कंदं
च तत्पतिं कृत्वा युयुद्धुस्तास्तत स्वते॥ शोणितोणि स्वं पुरं गत्वा युद्धं चक्रुः सुदारुणं॥ दृष्ट्वा हं तु तदा जातं
संमर्दं किंश्रमुत्कटं॥ ततो दैत्याधिपश्चैव हतस्तेन महात्मना॥ कियतश्च हतास्तत्र कियंतो वै पला
यिताः॥ पातालं च गताः केचित् सर्वे ते च क्षयं गताः॥ शोणिताख्यं पुरं तत्र च कुर्वसंचा भवत्तदा॥ सर्वं नि
ःकंटकं ह्यासीत् हे ततस्मिन् दुरात्मनि॥ ते देवाः सुखमापन्नाः स्वं स्वं राज्यमकुर्वत॥ आनंदपर राम.
मं गत्वा नीत्वा स्कंदं शिवाग्रतः॥ आरोप्य प्रणिपातं च स्तुतिं कृत्वा पुरः स्थिताः॥ अब्रुवन्पुनरेवा ५०
त्र प्रफुल्लमुखपंकजाः॥ ॥देवा ऊचुः॥ ॥देवदेव महादेव भक्तानामभयप्रद॥ आवाहनं न

जानीमो गतिं नैव च नैव च॥ विश्वेश्वर परो देव योसि सोसि नमोस्तु ते॥ महादेवं वदंति त्वां देवं देवं महेश्वरं
॥ नमो भवाय भव्याय भवनाशोद्भवाय च॥ अनंतबलवीर्याय भूतानां पतये नमः॥ संहर्त्रे च पिंगाय अव्यया
यव्ययाय च॥ गंगासलिलधाराय आधाराय गुणात्मने॥ त्र्यंबकाय त्रिनेत्राय त्रिशूलवरधारिणे॥ कंदर्प
यऊताग्राप्य नमोस्तु परमात्मने॥ शंकराय वृषांकाय गणानां पतये नमः॥ दंडहस्ताय कालाय पाशह
स्ताय वै नमः॥ वेदमंत्रप्रधानाय शतजिह्वाय ते नमः॥ भूतं भव्यं भवितव्यं च स्थावरं जंगमं च यत्॥ तव
देहात्समुत्पन्नं देव सर्वमिदं जगत्॥ पाहि हं सि च भद्रं ते प्रसीद भगवंस्ततः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥न
मो दिग्वाससे तुभ्यं विकृताय त्रिशूलिने॥ विकटाय करालाय करालवदनाय च॥ अरूपाय सरूपाय वि
श्वरूपाय ते नमः॥ कटंकटाय रुद्राय हाहाकाराय ते नमः॥ सर्वप्रणतदेहाय स्वयमप्रणताय॥ नित्यं नी
लशिखंडाय श्रीखंडाय श्रीकंठाय नमो नमः॥ नीलकंठाय देवाय चिताभस्मांगधारिणे॥ त्वं ब्रह्मा सर्व

101/1968

शिवि. देवानां रुद्राणां नीललोहितः ॥ आत्मा च सर्वभूतानां सांख्यैः पुरुष उच्यते ॥ पर्वतानां महामेरुर्नक्ष
५१ त्राणां च चंद्रमाः ॥ ऋषीणां च वशिष्ठस्त्वं देवानां वासवस्तथा ॥ ॐकारः सर्ववेदानां ज्येष्ठं साम च सामसु
॥ आरण्यानां पशूनां च सिंहस्त्वं परमेश्वरः ॥ अपस्त्वं दुःखदग्धानां त्राता त्वं बसुरेश्वर ॥ त्वं च लोक
हितार्थाय भूतानि परिषिंचसि ॥ महेश्वर महाभाग शुभाशुभनिरीक्षक ॥ आज्ञापय वयं नाथ कर्त्ता
रो वचनं तव ॥ रूपकोटिसहस्रेषु रूपकोटिशतेषु ते ॥ अंतं गंतुं न शक्ताः स्म देवदेव नमोस्तु ते ॥
इति स्तुत्वा तदा देवाः स्कंदं दृष्ट्वा पुरः स्थिताः ॥ प्रसन्नो भगवान् रुद्र उवाच देवसत्तमान् ॥ यदर्थं दा
नवैतदुःखं तदा मां तु मुनीश्वराः ॥ देवाश्च सर्व एवैते भजंतु च ममाज्ञया ॥ इत्याज्ञप्तास्तदा सर्वे शि राम.
वेन परमात्मना ॥ कथयामि श्रुतं सम्यक् व्यासाद्विश्वार्थसूचकात् ॥ निहते तारके दैत्ये तारपुत्रैः स ५१
बांधवैः ॥ स्कंदेन चाप्रयत्नेन तस्य पुत्रा महाबलाः ॥ विद्युन्माली तारकाक्षः कमलाक्षश्च वीर्यवान्

तपस्तेपुर्महात्मानो महाबलपराक्रमाः ॥ तप उग्रं समास्थाय नियमे परमे स्थिताः ॥ तपसा कर्षयामासुर्देहा
न्स्वान् दानवसत्तमाः ॥ वर्षाणां शतकं चैव पदमेकं तिधायच ॥ भूमौ स्थित्वा परं तत्र तेपुस्ते बलवत्तरा
॥ ते सहस्रं तु वर्षाणां वातभक्षाः सुदारुणाः ॥ तपस्तेपुर्दुरात्मानः परं तापमुपागताः ॥ वर्षाणां तु
सहस्रं वै मस्तकेन स्थितास्तदा ॥ वर्षाणां तु शतं तेन वै ऊर्द्धबाहव आस्थिताः ॥ ते तु दुःखं परं प्राप्य दु
राग्रहपरा इमे ॥ तेषां पितामहः प्रीतो वरदः प्रददौ वरं ॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूत दानवा बलदर्पि
ताः ॥ ॥ दानवा ऊचुः ॥ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया ॥ अवध्यत्वं च सर्वेषां सर्वभूते
षु सर्वदा ॥ ते सर्वे वरयामासुः सर्वलोकपितामहं ॥ तानब्रवीत्तदा देवो लोकानां प्रभुरव्ययः ॥ नास्ति
सर्वामरत्वं वै निवर्त्तध्वमतो सुराः ॥ अन्यं वरं वृणीध्वं वै यादृशो यः प्ररोचते ॥ ततस्ते सहिता दैत्याः सं
प्रधार्य परस्परं ॥ ब्रह्माणमब्रुवन् दैत्याः प्रणिपत्य जगद्गुरुं ॥ वरं पुराणि त्रीण्येव समास्थाय महीं

103/1968

शि.वि.
५२

मि मे ॥ चरिष्यामो हि लोके त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो ॥ तथा वर्षसहस्रांते समेष्यामः परस्परं ॥ एकीभावं
गमिष्यंति पुराण्येतानि चानघ ॥ यदा समानि चैतानि यो हन्याद्भगवंस्तदा ॥ एकेनैवेषुणा देवः स नो
मृत्युर्भविष्यति ॥ एवमस्त्विति तान्देवः प्रत्यक्षं प्राविशद्दिवं ॥ आज्ञां दत्वा मयस्यापि कुरु त्वं नग
रत्रयं ॥ कांचनं राजतं चैव आयसं च त्रिधा कुरु ॥ इत्युक्त्वा च ततो ब्रह्मा जगाम स्वयमेव च ॥ ततो
ऽपि मयश्च तपसा चक्रे धीरः पुराण्यथ ॥ कांचनं दिवि तत्रासीदंतरिक्षे च राजतं ॥ आयसं चा
भवद्भूमौ पुरं तेषां महात्मनां ॥ एकैकं योजनायामं सुदरं सुनगं पुनः ॥ कांचनं तारकाक्षस्य
स्या कमलाक्षस्य राजतं ॥ विद्युन्मालेश्चायसं च त्रिविधं दुर्गमुत्तमं ॥ मयश्च तत्र बलवान्दैत्य राम.
दानवपूजितः ॥ दत्वा तेभ्यस्त्वयं तत्र हितकामपरायणः ॥ पुरत्रयं प्रविश्येवं बभूवुस्ते बलाधि ५२
काः ॥ कल्पद्रुमसंकीर्णं गजवाजिसमाकुलं ॥ नानाप्रसादसंकीर्णं मणिजालसमावृतं ॥ सूर्यमंड

लसंकाशैर्विमानैर्विश्वतोमुखैः ॥ पद्मरागमयैश्चैव शोभितं चंद्रसन्निभैः ॥ प्रसादैर्गोपुरैर्दिव्यैः कैला
शशिखरोपमैः ॥ दिव्यस्त्रीभिश्च संकीर्णं गंधर्वैः सिद्धचारणैः ॥ रुद्रालयैः प्रतिगृहं ह्यग्निहोत्रैर्द्विजोत्तमैः
॥ वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिः सुशोभितं ॥ मत्तमातंगपूर्वैश्च सुशोभनैः ॥ रथैश्च विविधाकारैः
शिबिकाभिरलंकृतं ॥ सभाप्रपादिभिश्चैव क्रीडास्थानैः पृथक्पृथक् ॥ वेदाध्ययनशालाभिर्विवि
धाभिः पृथक्पृथक् ॥ अदृश्यं मनसाप्यन्यैः पुन्यवद्भिः प्रविश्यते ॥ पतिव्रताभिः सर्वत्र पावितं मुनिपुं
गवाः ॥ दैत्येश्वरैर्महानागैः सदारैः ससुतैर्द्विजैः ॥ श्रौतस्मार्तार्थधर्मज्ञैः स्वधर्मनिरतैः सदा ॥
व्यूढोरस्कैर्वृषस्कंधैः सामयुद्धधरैः सदा ॥ प्रशांतैः कुपितैश्चैव कुब्जैर्वामनकैस्तथा ॥ नीलोत्पल
दलप्रख्यैर्नीलकुंचितमूर्धजैः ॥ मयेन रक्षितैः सर्वैः शिक्षितैर्युद्धलालसैः ॥ अथ समररतैः समता
दजाशिवपूजनया सुलब्धवीर्यैः ॥ रविमरुन्मरुहेंद्रसंनिकाशैः सुरमथनैः सुदृढैः सुसेवितं तत् ॥

105
1968

शि॰वि शास्त्रवेदपुराणानि ये ये धर्माः सनातनाः॥ तेसर्वे रविरहिते भस्मसेवितंतु सदा भूते॥ पृथिव्यांचैव येध
५३ र्मास्तिधस्तत्र तत्र ह॥ तेषांच प्रलयाद्दग्धाद्देवाः सेंद्रादयस्तदा दुःखितास्ते तदा सर्वे ब्रह्माणं ययुः शर
णं॥ ते तु ब्रह्माणमागत्य स्वं स्वं दुःखं न्यवेदयत्॥ ॥इति श्री शिवपुराणे त्रिपुरजये नाम एकोनविंशोध्या
यः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥त्रिपुरस्य च तद्दुःखं श्रुत्वोवाच पितामहः॥ मत्तो हि वर्द्धिता दैत्या वधं मत्तो न
चार्हति॥ तथापि पुण्यवत्त्वे तन नगरे त्रैपुरे पुनः॥ शिवं च प्रार्थयध्वं वै स वः कार्यं करिष्यति॥ तदुक्ता
स्ते ययुस्तत्र यत्रासौ वृषभध्वजः॥ तत्र गत्वा च तद्दुःखं निवेद्य संस्थिता पुराः॥ शिवोपि तद्वचः श्रुत्वा
वचनं चेदमब्रवीत्॥ अयं वै त्रिपुराध्यक्षः पुण्यवान् वर्त्तते धुना॥ यत्र पुण्यं प्रवर्त्तेत न हंतव्यं बुधै रा॰शं॰
ःपुनः॥ तावत्सर्वे न हंतव्यो यावत्पुण्यं विवर्द्धते॥ तथापि विघ्नवे देवा निर्वेघं कारणं त्विदं॥ तदीयं ५३
तद्वचः श्रुत्वा देवा विष्णुं न्यवेदयन्॥ ज्ञात्वा वृत्तं च तेषां वै विष्णुर्वचनमब्रवीत्॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥

इदं सत्यं वचः श्रेवयत्र धर्मः सनातनः॥ तत्र दुःखं न जायेत सूर्ये दृष्टे यथा तमः॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दे 107/1968
वा दुःखमुपागताः॥ पुनरूचुस्तदा विष्णुं परिम्लानमुखांबुजाः॥ ॥देवा ऊचुः॥ ॥कथं चैव प्रकर्त्त
व्यं कथं स्थास्यामहे वयं॥ कथं धर्मान्निवेष्यंति त्रिपुरे जीविते सति॥ नो चेद् कालिको देव संहृति
ः क्रियतां ध्रुवं॥ अथवा त्रिपुरस्यैरह वधश्चैव विधीयतां॥ इत्युक्त्वा ते तदा देवा दुःखं कृत्वा पुनः पुनः
॥स्थिता नैव गतिं ते द्य चक्रुर्देवरादिह॥ तान्नुरातयाविधान्दृष्ट्वा विष्णुर्विनयसंयुतः॥ सोपि नारा
यणः श्रीमान् चिंतयामास चेतसा॥ किं कार्यं देवकार्ये पुनर्वाणो नीति सुव्रतः॥ ततो यज्ञाः स्मृता
स्तेन देवकार्यार्थमक्षयाः॥ यज्ञाः स्त पुरुषं दिव्यं प्राणास्य तुष्टुवुस्तदा॥ भगवानपि तान्दृष्ट्वा यज्ञा
न्प्राह सनातनान्॥ सनातनस्तदा सेंद्रान्देवानालोक्य वाच्यु॥ अनेनोपसदा देवा यजध्वं प
रमेश्वरं॥ पुरत्रयविनाशाय जगत्त्रयविभूतये॥ अच्युतस्य वचः श्रुत्वा देवदेवस्य धीमतः॥ सिंह

नाहं महतत्कृत्वायज्ञेत्त्वं संस्तुवन् सुराः॥ ततः संचिंत्यत्तगवान् स्वयमेव जनार्दनः॥ पुनः प्राहेति सर्वा
स्तान् त्रिदशान् त्रिदशेश्वरः॥ अपापा नैव हंतव्याः पापाये च न संशयः॥ हंतव्याः सर्वयज्ञेन के यं व
ध्याः सुरोत्तमाः॥ अमरा दुर्मदाः॥ पापा अपि दैवे महाबलैः॥ तस्मात्सर्वथा रुद्रस्य प्रभावात्परमेष्ठिनः
॥ कोवा ब्रह्माथवा दैत्य दैवावारिपुसूदनाः॥ मुनयश्च महात्मानः प्रसादेन विनाप्रभोः॥ स एव सर्वदः श
र्वः सर्वेषामपि शंकरः॥ लीलया देवदेवश्च सर्वं कार्यं करिष्यति॥ तस्मात् श्रमेकं संपूज्यैव देवो दिवतमाग
ताः॥ ब्रह्मा ब्रह्मत्वमापन्नो ह्यहं विष्णुत्वमेव च॥ तमपूज्य जगत्यस्मिन् कः पुमान् सिद्धिमागतः॥ त
स्मात्तेनैव हंतव्या लिंगार्चनविधं बलात्॥ रुद्रमिष्ट्वायथान्यायं जेष्यामो देवसत्तमात्॥ एवमुक्त्वा
हरं चेष्टुं यज्ञेनोपसदा प्रभुं॥ मृन्मयं पार्थिवं॥ कृत्वा लक्षं संख्या विधायकं॥ गंधपुष्पाक्षतैश्चैव
विष्णुर्देवांस्तथापतत्॥ उपातिष्ठन् दृदृशाथित तसंघान् सहस्रशः॥ शूलशक्तिगदाहस्तान् दंष्ट्रा

109
1968

चापशिलायुधान्॥ नानाप्रहरणोपेतान् नानावेषधरांस्तथा॥ कालाग्निरुद्रसंकाशान् कालसूर्यो
पमांस्तदा॥ प्राह देवो हरिं साक्षात् प्रणिपत्य स्थितान् पुरा॥ दृष्ट्वा गंधान् मित्वा चक्रं चक्राच गत्वा हे स्म पुर
त्रयं॥ पुनर्यथागतं तत्र तां गंतुमर्हथ मतये॥ ततः प्रणम्य देवेशं परमात्मानमीश्वरं तान् दृष्ट्वा चिं
तयामास भगवान् पुरुषोत्तमः॥ किं कृत्यमिति संतप्तः संतप्तान् संदृश्य कान् क्षणात् कथं चैतेषां
दैत्यानां वधं हंत्वा प्रयत्नतः॥ देवकार्यं करिष्यामि प्रसादात्परमेष्ठिनः॥ नाशोऽभिचारतो नास्ति धर्मि
ष्ठानां न संशयः॥ दैत्याश्चैवे ते हि धर्मिष्ठाः सर्वे त्रिपुरवासिनः॥ तस्माद्वध्यतां प्राप्ता नान्यथा सुरपुं
गवाः॥ कृत्वापि सुमहत्पापं रुद्रमभ्यर्चयंति ये॥ मुच्यंते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिवांभसा॥ पूजया भोग
संपत्तिरवश्यं जायते भुवि॥ तस्मात्ते भोगिनो दैत्याः लिंगार्चनपरायणाः॥ ततः कृत्वा धर्मविघ्नं क्षणाद्देवा
त्ममायया॥ दैत्यानां देवकार्यार्थं हनिष्येत्रिपुरं क्षणात्॥ विचार्येत्थं ततस्तेषां भगवान् पुरुषोत्तमः॥ क

त्रि·वि·
५५

त्व्यवसिताः पश्चात्धर्मविघ्नं सुरारिणा॥ यावच्च वेदधर्मास्तु पावच्चग्नं करार्चना॥ यावच्च शूलिकृत्या
हिंस्त्या वन्ता ज्ञेन वेदि हृ॥ तस्मादेवं प्रकर्त्तव्यं वेदधर्मस्थितो व्रजेत्॥ इति निश्चित्य ते विष्णुं विघ्नार्थ
मकरोन्नराः॥ दृत्वा देवान्स्वयं तत्र आज्ञां मत्वा गहेतारा॥ ततश्चैवाकरोद्विघ्नं दैत्यार्थे हितमु
त्तमं॥ तदेवश्रूयतां सम्यक्सर्वपापप्रणाशनं॥ इति श्रीशिवपुराणे त्रिपुरवर्णनो नामवि
शोध्यायः॥२०॥ ॥सूत उवाच॥ ॥असृजच्च महातेजाः पुरुषं स्वात्मसंभवं॥ मायीमायाम
यं तेषां धर्मविघ्नार्थमच्युतः॥ मुंडं मलिनवस्त्रं च गुंफिपात्रसमन्वितं॥ दधानं पुंजिकां हस्ते
चालयंतीं पदे पदे॥ वस्त्रयुक्तं तथा हस्तं क्षिप्यमाणं मुखे सदा॥ धर्मेति व्याहरंतं नम
स्कृत्य स्थितं हरे॥ उवाच वचनं तत्र हरये प्रांजलिस्तदा॥ अरिहन्नुच्यतां पूज्य किं करोमि राम· ५५
तदादिश॥ इत्येवं भगवान्श्रुत्वा वचनं चेदमब्रवीत्॥ यदर्थं निर्मितोसि त्वं निबोध कथयामि

ते॥ मम गात्रं समुत्पन्नो मत्कार्यं कर्तुमर्हसि॥ मदीयस्त्वं सदा पूज्यो भविष्यति न संशयः॥ मायिन् 111/1968
मायामयं शास्त्रं ग्रंथं षोडशसहस्रकं॥ श्रौतस्मार्त्तविरुद्धं च वर्णाश्रमविवर्जितं॥ इहैव स्वर्गनर
कौ प्रत्ययात्नान्यथा पुनः॥ अपभ्रंशमयं शास्त्रं तयाग्राह्यं विस्तारं तत्र भविष्यति॥ ददामि तव सा
मर्थ्यं निर्माणे च भविष्यति॥ मया च विविधास्त्वत्तो व— श्यकरीश्च मा॥ रोधनारोपणं चैव भवतः स
भविष्यति॥ इष्टानिष्टप्रदर्शं पचनानेपि सन्कल्पना विचित्रं चैव यत्कृत्यं तत्ते सर्वं भविष्यति॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य हरेश्च परमात्मनः॥ नमस्कृत्य स्थितेसौ त्वकर्त्तव्यमादिशाधुना॥ इत्युक्ते पा
वयामास शास्त्रं मायामयं तदा॥ तच्छास्त्रमुपदिष्टं यद्वै पुरुषायाच्युतं स्वयं॥ तमुवाच पुनस्तत्र मो
हनीयाइमे त्वया॥ एते दैत्यास्त्वया सर्वे पावनीया महाजपा॥ धर्मास्तत्र प्रकाश्यं ते श्रौतस्मार्त्ता न
संशयः॥ अनया विद्यया सर्वे स्फोटनीया न संशयः॥ पुरत्रयविनाशार्थं प्राह तं पुरुषं हरिः॥

गं तुमर्हसि नाथार्थिनो तूर्णं पुरवासिनां॥ ततो धर्मप्रिया काश्यपे वतारायित्वा पुरत्रयं॥ न तस्थैव पुन
र्गत्वा मरुस्थल्यां त्वया पुनः॥ स्थातव्यं च स्वधर्मेण कलियावत्समाव्रजेत्॥ प्रवृत्ते च युगे तस्मि
न् त्वत्स्वीयो धर्मः प्रकाश्यते॥ शिष्यैश्च प्रतिशिष्यैश्च वर्द्धनीयस्त्वया पुनः॥ मदाज्ञया न व ध
र्म विस्तारं यास्यति ध्रुवं॥ मदनुज्ञापरानि त्वं गतिं प्राप्स्यमामकीं॥ एवमाज्ञा तदा दत्ता भवि
ष्णुना प्रभविष्णुना॥ ततः स धुंढीपरिपालयन् हरेराज्ञां तदा तिर्मितवांश्च शिष्यान्॥ यथा
स्वरूपं चतुरश्चतोस्तदा मायायंत्रास्त्र मपाठयत्स्वयं॥ यथा स्वयं तथाते च चत्वारो मुंडि
नः श्रुताः॥ नमस्कृत्य स्थितास्तत्र हरये परमात्मने॥ हरिश्चापि पुनस्तत्र चतुरस्तांस्तदा
स्वयं॥ उवाच परमप्रीतो धन्याः स्थ इति संस्तुवन्॥ यथा गुरुस्तथा यूयं न विष्णु यमदाज्ञया॥ च
त्वारो मुंडिनस्ते च धर्मपाखंडमाश्रिताः॥ हस्ते पात्रं दधानाश्च तुंडे वस्त्रस्य धारकाः॥ मलि

नान्येव वासांसि धारयंतो ह्यमाविणः॥ धर्मोलाभः परं तत्त्वं वदंतस्ते तथा स्वकं॥ मार्जनीं धारयेमाणा
स्ते वस्त्रखंडविनिर्मितां॥ ते सर्वे च तदा देवं नगवंतं मुदान्विताः॥ नमस्कृत्य पुनस्तत्र हर्षनि
र्भरमानसाः॥ अहरिणा च तदा हस्ते धृत्वा च गुरवे र्पिताः॥ यथा त्वं च तथैवैते मदीया नैव सं
शयः॥ आदिरूपं च तन्नाम पूज्यत्वात्पूज्य उच्यते ऋषिर्यतिस्तथाचार्य उपाध्याय इति स्वयं
॥ इमान्यपि तु नामानि प्रसिद्धानि भवंति ति ममापि च नक्ति विद्धि श्च नाम यद्यर्हं भुक्तं पुनः॥
अरिहन्निति तन्नाम प्रमेयं पापप्रणाशनं॥ नवद्धिश्चैव कर्त्तव्यं कार्यं लोकसुखावहं॥ ततः प्रणम्य
ते मायी शिष्ययुक्तः स्वयं तदा॥ प्रविश्य तत्पुरं तूर्णं मायि मायां तदा करोत्॥ नगरस्थैव ने गत्वा त्रि
ष्वे युक्तः स्थितस्तदा॥ माया प्रवर्त्तयामास मायिनामपि मोहिनीं॥ ये ये गतास्तदा तत्र ते ते दीक्षामु
पागताः॥ ये पश्यंति स्मतास्तत्र मोहमायापरायणाः॥ अनंतं वंस्तत्क्षणादेव दर्शनान्मायिनामपि ना

113
1968

शिवि.
५७

रदोपितदायावियोगान्मायिनःप्रभो॥ प्रविश्यतत्पुरंतेनमायिनमपिदीक्षितः॥ ततश्चनारदो
गत्वाराज्ञेसर्वंन्यवेदयत्॥ कश्चित्समागतश्चात्रयतिधर्मपरायणः॥ दृष्टाश्चबहवोधर्मानेतेन
सदृशापुनः॥ तदीयंतद्वचःश्रुत्वाराजातत्रजगामह॥ नारदोदीक्षितोयस्माद्वयंदीक्षामवा
प्नुमः॥ उवाचववचनंतस्मैनमस्कृत्यमहात्मने॥ दीक्षांदेयात्वयात्वेयामत्वंरुषयोतिमेलोत्र
या॥ इत्येवंतुवचश्श्रुत्वाराजामायोमयोत्रवत्॥ यथाश्चदास्यसित्वंचतत्तथैवनचान्यथा॥
दूरीकृत्यमुखाद्वस्त्रमुवाचऋषिसत्तमो॥ दीक्ष्यतांवचनंश्रुत्वादीक्षितस्तत्क्षणान्नृपः॥ स
नः॥ मुनेःशिष्यैःप्रशिष्यैश्चव्यापितंत्रिपुरंमहत्॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेत्रिपुरदीक्षाविधा श्र.म.
नोनामएकविंशोध्यायः॥ ॥सूतउवाच॥ ॥स्त्रीधर्मंखंडयामासश्राद्धधर्मास्तथैवच॥ शिवपू ५७
जांतथाविष्णोर्यज्ञयागाननेकशः॥१॥ स्नानदानादिकंतीर्थपर्वकालेसुशोभनं॥ वेदधर्मांश्च

येकेचित्तेसर्वेदूरतःकृताः॥ मायाचदेवस्यविघ्नास्तस्याज्ञयाप्रभो॥ अलक्ष्मीश्चस्वयंतस्यनियोगा
त्रिपुरंगता॥ यालक्ष्मीस्तपसातेषांलब्धादेवेश्वराद्जात्॥ बहिर्गतापरित्यज्यनियोगाद्ब्रह्मणःप्र
भो॥ बुद्धिमोहंतथाभूतंविष्णोर्मायाविनिर्मितं॥ तेषांदत्वाक्षणादेवतेषांमायीचनारदः॥ नार
दोपितथारूपोयथामायीतथैवसः॥ एवंनष्टेतथाधर्मेश्रौतेस्मार्तेसुशोभने॥ पाखंडस्थापितस्ते
नविष्णुनाविश्वयोनिना॥ त्यक्तेमहेश्वरेदेवैस्तस्यक्रेलिंगार्चतेतथा॥ स्त्रीधर्मेनिखिलेनष्टेदुरा
चारेव्यवस्थिते॥ कृतार्थश्चवदेवेशोदेवैःसार्द्धमुमापतिं॥ तपसाप्राप्यसर्वज्ञंतुष्टवपुरुषोत्तमः॥
॥महेश्वरायदेवायनमस्तेपरमात्मने॥ नारायणायरुद्रायब्रह्मणोब्रह्मरूपिणे॥ एवंस्तुत्वामह
देवंदंडवत्प्राणिपत्यह॥ जजापरुद्रमंत्रंचदक्षिणामूर्तिसंभवं॥ जलेस्थित्वातदाकोटिमंत्रंचच
हरितथैवच॥ तावद्देवास्तदासर्वेतुष्टुवुःपरमेश्वरं॥ नमःसर्वात्मनेतुभ्यंशंकरायार्त्तिहारिणे॥

115
1968

शिवि.
५८

रुद्रायनीलरुद्राय चिद्रूपायप्रचेतसे॥ गतिर्नः सर्वदास्माभिर्वंद्यो देवारिसूदनः॥ त्वमनादिरस्व
मादिश्च आनंदस्याक्षयः प्रभुः॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि साक्षात्स्रष्टा जनकुरु। कर्त्ता हर्त्ता जगत्यस्मि
न् सर्वेषां परिपालकः॥ वरदो वाङ्मयो वाच्यो वाच्यवाचकवर्जितः॥ ध्यायो मुक्त्यर्थमीशानो म
गिभिर्योगवित्तमैः॥ हृत्पुंडरीकविवरे योगिनां संस्थितः सदा॥ वदंति वेदास्त्वां संतपरं ब्रह्म
स्वरूपिणं॥ न वेंतं तत्वमित्यादि तेजोराशिं परात्परं॥ परमात्मा त्वमित्याहुरस्मिन् जगति
यद्विभो॥ दृष्टं श्रुतं स्तुतं सर्वं ज्ञायमानं जगद्गुरो॥ अणोरल्पतरं प्राहुर्महतोपि महत्तरं
॥सर्वतः पाणिपादं त्वां सर्वतोक्षिशिरोमुखं महादेवमनिर्देश्यं सर्वज्ञं त्वामनामयं॥ वि
श्वरूपं विरूपाक्षं सदाशिवमनुत्तमं॥ कोटिभास्करसंकाशं षट्त्रिंशकमनीश्वरं॥ प्रवर्त्तकं ज
गत्यस्मिन् प्रकृतेश्च पितामहं॥ वदंति वरदं देवं सर्वावासं स्वयंभुवं॥ श्रुतयः श्रुतिसारं त्वां श्रुति

राम.
५८

सारविदश्चये॥ अनेदृश्यमस्माभिरनेकमूर्त्ते त्वया कृतं यद्भवता यल्लोके॥ त्वमिव देवासुरन्धराश्च
दैत्याः सुरास्थावरजंगमाश्च॥ पाहि नान्या गतिः शंभो विनिहत्यासुरान्क्षणात्॥ मायया मोहिता
ः सर्वे भवतः परमेश्वर॥ तस्तुतश्चैवं सुरैः काद्यैर्विघ्नो जाप्येन चेश्वरः॥ विघ्नमालिंग्य तंत्रे वतं दृ
हत्तकरः स्वयं॥ प्राह गंभीरया वाचा देवानां लोकशंकरः॥ ज्ञातं मयेदमधुना देवकार्यं
सुरेश्वर॥ विष्णोमप्याबलं चैव नारदस्य च धीमतः॥ तेषां मध्ये मनिष्टानां देवानां देवसत्त
मा॥ पुरत्रयं विनाशं च करिष्ये हं सुरोत्तम॥ अथ सब्रह्मका देवाः सेंद्रोपेंद्राः समागताः॥
श्रुत्वा प्रभोस्तद्वाक्यं प्रणेमुस्तुष्टुवुश्च ते॥ य इदं कीर्त्तयेत्स्तोत्रं शुचिर्भूत्वा सदा नरः॥ श्रृ
णुयाद्वा महापुण्यं स सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥ इति श्रीशिवपुराणे त्रिपुरविजये श्रीरुद्र
स्तवो नाम त्रयोविंशोध्यायः॥२३॥ ॥सूत उवाच॥ ॥अथ तादृत रेदे वीपुत्रैः सहमन्वि

117
1968

शि॰वि॰ ता॥ आजगाम प्रियं वाक्यं जयेति श्रुतलक्षणा॥ ततः स नंदी सह षण्मुखेन तया च सार्द्धं गिरिरा
५९ जपुत्र्या॥ विवेश सर्व्वं तु वनं सवोपि सुरैः समस्तैरभिवंद्यमानः॥ द्वारस्य पार्श्वे तु तस्थुर्देव
देवस्य धीमतः॥ किं कर्त्तव्यं इति गतव्यं हाहताः स्मेति वादिनः॥ किंतु किं त्विति चान्योन्यं प्रेक्ष्य
चात्यंतमाकुलाः॥ पापा वयमिति ह्यन्ये अभाग्याश्चेति चापरे॥ ते नोऽपवंतो देवं संदृष्टा इति चा
न्ये सुरेश्वराः॥ इत्युक्त्वा तु पुनर्यावद्गंतुमीषुः शिवालयं॥ एतस्मिन्नंतरे तेषां क्रुद्धा ताद्दृष्ट्वा
नेकत्र॥ कुंभोदरो महातेजा दंडेनाताडयत्सुरान्॥ ऊचुस्तेन या विष्टा देवा हाहेति वा
दिनः॥ अपतन्मुनयश्चान्ये दंडघ्ना धरणीतले॥ अहो विधिबलं चैतन्मुनयः कश्यपा राम॰
द्याः॥ वदंति स्म तदा सर्वे हरिलीलानया पहं॥ अभाग्यानां स मार्गं तु कार्यमित्यपरे द्विजाः ५९
॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा हरिर्वाक्यमुपाददे किमर्थं दुःखमापन्ना दुःखं तु त्यज्यतां पुनः॥ महद्

आराधनं देवा ह्यसाध्यं भवतेन तं॥ शिवः सर्वगुणाध्यक्षो कथं वश्यो भवेदिह॥ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य नमः प
श्चाद्दुदाहरेत्॥ शिवायेति ततश्चैव शुभं द्वयमतः परं॥ ऊरुद्वयं ततः प्रोक्तं शिवायेति ततः पुन
॥ नमश्च प्रणवश्चैव मंत्रमेनं सदा बुधः॥ आवर्त्तध्वं पुनर्वर्यं यदा शिवकृपा तदा॥ कोटिमेकां
तथा जप्त्वा शिवः कार्यं करिष्यति॥ इत्युक्ते च तदा तेन हरिणा प्रभविष्णुना॥ तथा देवाः पुनश्च
क्रुः हरस्याराधने हरिः॥ शिव शिवेति भाषंतो देवा धैर्यसमन्विताः॥ कोटिसंख्यां तदा कृत्वा स्थि
तास्ते देवसत्तमाः॥ एतस्मिन्नंतरे साक्षात् शिवः प्रादुरभूत्स्वयं॥ यथोक्तेन स्वरूपेण वचनं चा
ब्रवीदिदं॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूत मनेप्सितमतः परं॥ प्रसन्ने वरदे देवे शिवे माहेश्वरे हरे॥
सर्वे देवास्तदा तस्य स्तुतिं चक्रुः शुभावहां॥ देवा ऊचुः॥ ॥शंकराय नमस्तुभ्यं नमस्ते परमा
त्मने॥ परवररस्वरूपाय नमस्ते शूलपाणये॥ नमो गणाध्यक्षाय कपर्दिने नमोस्तु ते॥ नमो

119/1968

शि॰वि॰
६०

स्तुते॥नमोस्तु तेत्रिनेत्राय देवानां पतये नमः॥कार्यकारणरूपाय मूलप्रकृतिहेतवे॥व्या
प्याय च नमस्तुभ्यं व्यापकाय नमोस्तु ते॥एवं स्तुतस्तदा देवैः प्रसन्नो जगदीश्वरः॥यदि प्रसन्नो
देवेश हन्यतां त्रिपुराणि च॥इत्युक्त्वा वचनं तेषां श्रुत्वा तु पुनरब्रवीत्॥रथं च सारथिं शं
भोः कार्मुकं चारमुत्तमं॥कृतं महेसि मत्लेन नष्टं मत्वा पुरत्रयं॥इति श्रुत्वा वचस्तस्य कल्यनं
तुरस्यस्य च॥सर्वदेवमयं दिव्यं रथं परमशोभनं॥रचयामास विश्वार्थे विश्वकर्मा स्वयं तथा
॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे देवताप्रार्थनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः॥ ॥२३॥ ॥सूत उवाच॥ ॥
अथ रुद्रस्य देवस्य निर्मितो विश्वकर्मणा॥सर्वलोकमयो दिव्यो रथो यत्नेन सादरं॥सर्वेन राम॰
तमयश्चैव सौवर्णः सर्वसंमतः॥रथांगे दक्षिणे सूर्यो वामांगे सोम एव च॥दक्षिणे द्वादशारं हि ६०
षोडशारं तथोत्तरं॥अरेषु तेषु विप्रेन्द्रा आदित्या द्वादशैव तु॥शशिनः षोडशारास्तु कला

वामस्य सुव्रताः॥ऋक्षाणि तु तथा तस्य वामस्यैव तु भूषणं॥नेम्यः षडृतवश्चैव तयोर्वै विप्रपुंगवाः 121/1968
॥पुष्करं चांतरिक्षं च रथनीडश्च मंदरः॥अस्ताद्रिरुदयाद्रिश्च तावुभौ कूबरौ स्मृतौ॥वेगः संवत्स
रस्तस्य अयने त्वेह धारके॥समुद्रास्तस्य चत्वारो रथकंबुलिका स्मृताः॥गंगाद्याः सरितः श्रेष्ठाः स
र्वाभरणभूषिताः॥चामरासक्तहस्ताश्च दिव्यस्त्रीरूपधारिकाः॥सारथिर्भगवान्ब्रह्मा देवो रश्मि
धरः स्मृतः॥प्रतोदो ब्रह्मणस्तस्य प्रणवो ब्रह्मदैवतं॥मेरुं करोन्महच्छत्रं मंदरं पार्श्वदंडकं॥शै
लेंद्रः कार्मुकं तस्य ज्या भुजंगाधिपः स्वयं॥घंटा सरस्वती देवी धनुषः श्रुतिरूपिणी॥इषुर्वि
ष्णुर्महातेजा अग्निः शल्यः प्रकीर्तितं॥हयास्तस्य तथा प्रोक्ताश्चत्वारो वेदकास्तथा॥ज्योतींषि
भूषणं तेषामवशिष्टान्यतः परं॥ब्रह्मांडे चैव यत्किंचिद्वस्तु सर्वं रथे स्मृतं॥एवं कृते रथे दिव्ये
कार्मुके च शरास्तथा॥सारथिर्जगतां चैव ब्रह्माणं प्रभुरीश्वरः॥आरुरोह रथं युक्तेरण

त्रि॰वि॰
६१

मंडनं मृडं च ॥ सर्वदेवमयीं नत्वा कंपयन्निव रोदसी ॥ ऋषिभिः स्तूयमानस्तु हृष्टतश्चाप्सरसां गणै
॥ अथाधः सरथस्यास्य भगवान् धरणीधरः ॥ वृषेंद्ररूपी रौछाय स्थापयामास वै रथं ॥ ततश्च
नोदयामास रथं मारुतरंहसः ॥ पुराण्युद्दिश्य सस्थानि दानवानां तरस्विनां ॥ अथालोक्य तथा
रुद्रं देवान् लोकस्य शंकरं ॥ तथा च ऋषयः सर्वे तुष्टुवुश्च सदाशिवं ॥ जय जय पशुपते नाम
प्रसिद्धमभवत्तदा ॥ जय जयेति भाषंतः सर्वे ऋषिगणास्तदा ॥ तस्मिंश्च समये यच्च रूपं तस्य महा
त्मनः ॥ जातं तद्दर्पतेः किंच अपि वर्षशतैरपि ॥ शिवापि च तदा तत्र शिवेन सह संगता ॥ जग
मत्रिपुरं हंतुं सर्वेषां सुखदायिनी ॥ तं देवदेवं त्रिपुरं निहंतुं तदा तु देवं प्रविप्रकाशा ॥ गणे राम॰ ६१
दृपैः सिंहवरै रथैश्च वृषैर्ययुस्त्रिमर राजमुख्याः ॥ हलैश्च शालैर्मुशलैर्वै गिरींद्रकूटैर्गिरिसं
निभैश्च ॥ ययुः पुरस्ताद्धि महेश्वरस्य तत हेंद्रपद्मोद्भवविष्णुमुख्याः ॥ ननर्तुर्मुनयः सर्वे

रंडहस्ता जटाधराः ॥ ववृषुः पुष्पवर्षाणि खेचराः सिद्धचारणाः ॥ पुरत्रये चु विप्रेंद्रा व्रजन्तः सर्वे 123/1968
गणेश्वराः ॥ प्रकंडुः कुंदद्दं तश्च कंपनश्च प्रकंपनः ॥ इंद्रश्च इयपाश्चैव यता हि मकरस्त
था ॥ शताक्षश्चैव पंचाक्षः ॥ सहस्राक्षो महोदरः ॥ शातातजिह्वा शतास्यश्च कंटकः टंकेपू
ताः न ॥ विद्धिशिरस्त्रिशिरश्चैव तथार्धकारकाननः ॥ अजवक्त्रो हयवक्त्रो गजवक्त्रोर्ध
वक्त्रकः ॥ इत्याद्यापरिवार्ये शैलक्षा जक्षणवर्जिताः ॥ समावृत्य महादेवं तदा पुरस्ते महेश्व
राः ॥ दग्धुं समर्थोमनसा क्षणेन चराचरं सर्वमिदं त्रिशूली ॥ किंत्वत्र दग्धुं त्रिपुरं पिता
कोस्वयंगतश्चात्रगणैश्च सार्द्धं ॥ रथेन किंचात्र शरेण तस्य गणेश्च किं देवगणेश्च तेषां ॥
किंत्वत्र कारणं ह्येतत्तु इष्टानो प्रस्मयाय वो ॥ लोकेषु ख्यापनार्थं वै मयाः परमला पहा अ
न्यच्च कारणं तु त्वं वदामि श्रूयतां मुने ॥ सर्वे षपि च दैवेषु मत्तो नान्यो विशिष्यते ॥ तस्मि

नस्थिते महादेवे रुद्रे विततकार्मुके॥ पुराणि तेन कालेन जग्मुरेकत्वमाशु वै॥ एकीभावंग
तेत्रैव त्रिपुरत्वमुपागते॥ बभूव तुमुलो हर्षो देवानां सुमहात्मनां॥ ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च
परमर्षयः॥ जयेति वाचो मुमुचुः स्तुवंतश्चाष्टमूर्त्तिनं॥ अथाह भगवान्ब्रह्मा विष्णुश्च जगतां
पतिः॥ समयोपि तदा जातः एकत्वमपि चागतं॥ अथाधिज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं शरं॥
युक्त्वा पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं समचिंतयत्॥ यावन्न यांति देवेशा विप्रयोगं पुराणि वै॥ अथ
देवो महादेवः सावज्ञं तदवैक्षत॥ पुरत्रयं विरूपाक्षस्तत्क्षणाद्भस्मसात्कृतं॥ दग्धुमप्यथं
देवेशो वीक्षणेन जगत्त्रयं॥ असमर्थो विहाय थै~~द्यमवस्थितः॥ रेजे पुरत्रयंद~~ ग्धं रमोक्रमि
हार्दिसि॥ तत्क्षणात्त्रिपुरं दग्धं त्रिपुरं तच्छिरःक्षणात्॥ देवदेवेन मस्कृत्य समासाद्य व्यवस्थि
तः॥ रेजे पुरत्रयं दग्धं दैत्यकोटिशतैर्हतं॥ भक्षुणा तेन कल्पांतरुद्रेणेव जगत्त्रयं॥ येपूज

यंति तत्रापि दैत्या रुद्रं सबांधवा॥ गणपत्वं ययुः सर्वे भवपूजाविधेर्बलात्॥ ततः किंचिद्बभूवन्देवाः संक्षोभं
प्रादयस्तदा॥ भयाद्देवं निरीक्ष्यैव देवीं च हिमवत्सुतां॥ दृष्ट्वा भीतं तदानीं कं देवानान्देवाः संक्षोभं क्षोभं
प्रादयस्तदा॥ भयाद्देवं निरीक्ष्यैव देवीं च हिमवत्सुतां॥ दृष्ट्वा भीतं तदानीं कं देवानामृषिपुंगवाः॥ किंचि
त्पाऊस्तदा देवाः प्रणेमुस्ते समंततः॥ तुष्टाव तुष्टहृदयो ब्रह्मा देवं समाहितः॥ विष्णुना च भवं दे
वेशं प्रसीद परमेश्वर॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीदानंददायक॥ ॐकाराय नमस्तुभ्यं सगुणाय नमो
स्तु ते॥ अगुणाय नमस्तुभ्यं स्वर्गेशाय नमोस्तु ते॥ सदाशिवाय शांताय महेशाय पिनाकिने॥ सर्व
ज्ञाय शरण्याय सद्योजाताय ते नमः॥ स्तुत्वैवं ते सर्वे नमस्कारं पृथक्तदा॥ चक्रुस्ते परमप्री
ताः प्रार्थयंतः सदाशिवं॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥भगवन्देवदेवेश त्रिपुरांतक शंकर॥ त्वयि भक्तिः परे
मेश प्रसीद परमेश्वर॥ प्रसीद भक्तिर्देवेशा सारथ्यं चास्तु सर्वदा॥ जनार्दनोपि भगवान्नम

125
1968

स्कृत्य महेश्वरं॥ कृत्वांजलिपुटो भूत्वा प्राह देवं च शंकरं॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं पुनश्च सगुणाय च॥
पुनः प्रकृतिरूपाय नपुंस्त्रपुरुषाय च॥ पश्चाद्गुणस्वरूपाय ततो विश्वात्मने नमः॥ भक्तिप्रियाय शां
ताय शिवाय परमात्मने॥ सदाशिवाय रुद्राय जगतां पतये नमः॥ त्वयि भक्तिर्दृढा मे च वर्द्धमाना तु
वर्त्तिति॥ सर्वे देवाः प्रणम्योचुस्ततस्तं परमेश्वरं॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीद परमेश्वर॥ प्रसीद
सर्वकर्त्तात्वं नमामः शंकरं मुहुः॥ त्वयि भक्तिर्दृढास्माकं नित्यं संसारनाशिनी॥ इति स्तुतस्तु देवेश
शंकरो लोकशंकरः॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूत वचनं चेत्युक्तवान्सदा॥ ॥देवा ऊचुः॥ ॥यदि प्रसन्नो
भगवान्यदि देयो वरस्त्वया॥ यदा दुःखं तु देवानां जायते देवसत्तम॥ तदा त्वं प्रकटीभूय दुःखं
खं नाशय सर्वदा॥ इत्युक्तो भगवान्रुद्रस्तथाचास्तु निरंतरं॥ स्तवेनानेन तुष्टोस्मि दास्यामि सर्व
दा वरं॥ यदभीष्टतमं लोके तत्र सर्वं दत्तवानहं॥ एतस्मिन्नंतरे ते वै मुनिनश्च समागताः॥ प्रण

127
1968

म्योचुस्ततान्सर्वान्वयं किंकरवामहे॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुब्रह्मादयोब्रुवन्॥ तावन्मरुस्थली
सेव्या यावत्कलिः समाव्रजेत्॥ नमस्कृत्य गतास्तत्र यथोद्दिष्टं स्वमाश्रमं॥ ते सर्वे च तदाज्ञप्ता देवा धा
म स्वकं ययुः॥ शृणोति हस्सद्यो वै सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे त्रिपुरवधो ना
म चतुर्विंशो ध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥गत्वा ब्रह्मा स्वकं धाम ऋषीनाहूय सर्वशः॥ प्राह स्माह सुरे
शाणां भगवान्पद्मसंभवः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यदि नित्यं सुखेच्छा वै यदि सिद्धेश्च कामुकाः॥ आगं
तव्यं ऋषिश्रेष्ठा मया साधु विचारितं॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा गतास्ते ब्रह्मणा सह॥ यत्रास्ते भगवान्वि
ष्णुः सर्वेषां हितकारकः॥ तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं जनार्दनं॥ उपतस्थुस्तदा देवाः स्तोत्रैर्नाना
विधैरपि॥ ॥ब्रह्माद्या ऊचुः॥ ॥देवदेव जगन्नाथ भक्तानामभयप्रद॥ लक्ष्मीकांत नमस्तुभ्यं सदा शु
भविधायक॥ मेघश्याम चतुर्बाहो पीतांबरधराव्यय॥ शंखचक्रगदापद्मैर्युक्त त्वं पुरुषोत्तम॥ मुकुं

शि॰वि॰
६४

दारिभूषणैर्युक्तः पुंडरीकाक्ष सत्तम श्रीवत्सलक्षणश्रीमत्कंठे कौस्तुभभूषण॥ कोटिकंदर्पलावण्य
कोटिसूर्यसुशोभनल्हारण्यः सर्वजंतूनां भुक्तिमुक्तिफलप्रद॥ मायाचरूपिताय स्वभूतस्ते किंकरीय
था॥ सिद्धयोष्टौ च यस्यैव दास्यत्वे समुपागताः॥ निजभक्तैः सदा सेव्यो नानालंकारभूषितः॥ यस्यै
व कृपया सर्वे मुक्तिं प्राप्ताः सुदुर्लभां॥ यस्य दुःखस्य नाशो वै कृतोपि न प्रजायते॥ तस्य दुःखस्य हर्त्ता
त्वं कृपां कुरु सदा हरे॥ इत्युक्त्वा ते तदा देवा उच्चैर्जय जयेति च॥ प्रसीद देवेश प्रसीद पुरुषोत्तमः॥
॥इति स्तुतस्तदा देवैः प्रसन्नो जगदीश्वरः॥ दर्शयामास रूपं स्वं दर्शयावत्तत्कवभूपतां॥ ऊचु
स्ते च तदा देवा जयेति च श्रुतं वचः तातदृष्टश्च तदा विष्णुरब्रवीत्परमं वचः॥ कथं समागताः पू राम
र्वं किं कार्यं विद्यते ध्रुवं॥ इति पृष्टास्तदा तेन स्यब्रुवन् चैव नेश्चुतं॥ ॥ब्रह्माद्या ऊचुः॥ ॥कृप ६४
यात्तव देवेश सर्वदुःखं स्वलीयत॥ तथापि पृच्छते त्वां च सर्वदेवहिताय वै॥ निःसंशयेवातु कस्यैव

कार्य दुःखापहा ध्रुवं॥ मया च देवतैः सर्वैर्यज्ञेव्यचोपदिश्यतां॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भगवान्कमभ्र
वीत्॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥ब्रह्मन् श्रूयतां सम्यक् कृतं च भवता पुरा॥ तथापि कथ्यते तुभ्यं
देवेभ्यश्च तथा पुनः॥ इत्थं च दृष्टपते दैवं किं पुनः पृच्छ्यते ध्रुवं॥ यदि सेव्यः सदा देवाः शंकरः स
र्वदुःखहा॥ ममापि कथितं तेन ब्रह्मणोपि विशेषतः॥ प्रस्तुतं चैव दृष्टं वः सर्वं दृष्टं तमद्भुतं
॥संत्यज्य देवेशं लिंगमूर्त्तिं महेश्वरं॥ तारपुत्रास्तथैते वै न शस्ते च सबांधवाः॥ मया च मोहिता
स्ते वै मायया दूरतः कृताः॥ सर्वे विनष्टाः प्रध्वस्ताः शिवेन रहिता यदा॥ तस्मात्सदा पूज
नीयो लिंगमूर्त्तिधरो हरः॥ यदि सुखेन रक्षेष्टा नैरंतर्येण वेदि हा पूजनीयः शिवो नित्यं श्र
द्धया देवपुंगवैः॥ सर्वलिंगमयो देवः सर्वलिंगे प्रतिष्ठितः॥ तस्मात्संपूजयेन्नित्यं य इच्छेत्सि
द्धिमात्मनः॥ सर्वलिंगार्चनादेव देवा दैत्याश्च दानवाः॥ वयं चैव तथा ब्रह्मन् किमन्येपि स्मृतं

129
1968

शि॰वि॰
६५

त्वया॥ अर्चयित्वा लिंगमूर्त्तिं संसिद्धा नात्र संशयः॥ तस्माल्लिंगेऽर्चयेन्नित्यं येन केनापि वा पुनः
साहानिस्तन्महच्छिद्रं सांधता सा च मूकता॥ यन्मुहूर्त्तं क्षणं वापि शिवं नैव विचिंतयेत्॥ भ
व भक्तिपरा ये च भव प्रणत चेतसः॥ भवसंस्मरणा ये च न ते दुःखस्य भाजनं॥ भवनानि मनो
ज्ञानि विविधाभरणाः स्त्रियः॥ धनं चतुष्टिपर्यंतं पुत्रपौत्रादि संततिः॥ आरोग्यं च शरी
रे च वस्त्राणि विविधानि च वाहनानि च दिव्यानि प्रतिष्ठा चाप्यलौकिकी॥ ये वांछंति महा
त्मानो वस्तु वा त्रिदिवालये॥ आयुर्वा च यथा मानं मित्राणि च सुतानि च॥ अंते मुक्तिफ
लं चैव ते चर्चयंतु सदा शिवं॥ लिंगं पूजयंते ये वै नित्यं भक्तिपरायणाः॥ तस्य वै सकलासि राम॰
द्धिः स च पापैः प्रमुच्यते॥ इत्युक्ता च तदा देवाः प्रणिपत्य हरिः स्वयं॥ लिंगानि प्रार्थयामासु ६५
ः सर्वकामाप्तये नृणां॥ हरिरपि तथा ब्रह्मा विश्वकर्माणमब्रवीत्॥ लिंगानि च त्वया देवक

ल्पयित्वा सुभांति च॥ दियानि सर्वदेवेभ्यो वचनान्मम सत्तम॥ लिंगानि कल्पयित्वैवं चाधिकारानुरू
पतः॥ विश्वकर्मा ददौ तेभ्यो तियोगाद्ब्रह्मणः प्रभो॥ तदेव कथयाम्यद्य श्रूयतामृषिसत्तमाः॥ पद्म
रागमयं शक्रो हैमं विश्रवसः सुतः॥ पीतं मणिमयं धर्मो वरुणः श्यामलं शिवं॥ इंद्रनीलमयं वि
ष्णुर्ब्रह्मा हैममयं तथा॥ विश्वेदेवास्तथा रौप्यं वसवश्च तथैव च॥ आरकूरकूटमयं वायु
रश्विनौ पार्थिवं तथा॥ लक्ष्मीश्च स्फाटिकं देवी आदित्यास्ताम्रनिर्मितं॥ मौक्तिकं सोमरा
जो वै वज्रलिंगं विभावसुः॥ मृन्मयं चैव विप्रेंद्रा विप्रपत्न्यस्तथैव च॥ दैत्याश्च गोमयं लि
गं सराक्षसाश्च महाबलाः॥ लौहमयं तथा लिंगं पिशाचाः पूजयंति हि॥ शिवा देवी सदा
पूज्या नवनीतविनिर्मितं॥ दारुजं निर्ऋतिर्नित्यं योगी भस्ममयं तथा॥ छायापिष्टमयं चै
व ब्रह्माणी रत्नसंभवं॥ दधिमयं तथा यक्षाः पूजयंति निरंतरं॥ एवंविधानि लिंगानि दत्त्वा

131/1965

निर्विघ्नकर्मणा॥ ते पूजयंति सर्वे वै देवं नित्यं सिद्धिसमीहया॥ तथार्त्या च लिंगानि देवानां हितका
म्यया॥ पूजानः॥ पूजयंति सदा देवं नित्यं सिद्धिर्गणास्तथा॥ ब्रह्मा चैव तथा विष्णुरन्ये देवाश्चये
पुनः॥ पूजयंति सदा देवं नित्यं सिद्धिसमीहया॥ तथार्त्या च लिंगानि देवानां हितकाम्यया॥ पू
जाविधिं समाचरेद्यो ब्रह्मणोनंतनाक्रये॥ तत्र क्रतावचनं तस्य ब्रह्मा देवगणैः सह॥ आज
गाम स्वकं धाम हृष्टनिर्भरमानसः॥ विष्णुर्यातहितस्तत्र हापविद्वेष तथाविधि॥ तेनागस्त्य
षीत् सर्वान्देवान्देवतया पुनः॥ शिवपूजाविधिं सम्यक् कथयामास निश्चलः॥ यं विधिं च
तथा कृत्वा लोका नाफलमुत्तमं॥ भवतीति सुनिश्चित्य तस्मात्पूजापरः सदा॥ ॥इतिश्री
शिवपुराणे शिवपूजाविधाने॥ नाम पंचविंशोध्यायः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥सूत सूत
महाभाग किं जातं तदनंतरं॥ ब्रह्मणा च कथं प्रोक्तः पूजाविधिः शिवस्य च॥ यथा च कथिता

स्तेन तथा त्वं कथयाधुना॥ एतद्वचनं श्रुत्वा सूतो सौ पृष्टः कुवाक्यमब्रवीत्॥ ॥सूत उवाच॥ ॥यथा
च पृष्टं ते मह्यं भवद्भिर्लोककाम्यया॥ तथा व्यासेन पृष्टः कुमारः सनपूर्वकः॥ तेनैव कथितस्तस्मै
तेन मह्यं पुनः पुनः॥ तमहं कथयाम्यद्य भवद्भ्यश्च मुनीश्वराः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥श्रूयतामृषय
ः सर्वे शिवपूजाविधिं क्रमात्॥ मानुषं जन्म संप्राप्य दुर्लभं सर्वजंतुषु॥ तत्रापि सत्कुले देवाः दुःप्राप्यं
च मुनीश्वराः॥ अव्यंगं चैव संप्राप्य कर्मस्थोक्तं समाचरेत्॥ यद्यज्जातिसमुद्दिष्टं तत्तत्कर्म न लंघये
त्॥ तत स्वाल्पस्य मुल्लफलं भवति निश्चितं॥ यावत् ज्ञानस्य संपत्तिस्तावत्कर्म समाचरेत्॥ कर्म
यज्ञसहस्रेभ्यस्तपोयज्ञो विशिष्यते॥ तपोयज्ञसहस्रेभ्यो जपयज्ञो विशिष्यते॥ ध्यानयज्ञात्परं ना
स्ति ध्यानं यज्ञस्य साधनं॥ यदा संस्मरसे नीशो योगाध्यानेन पश्यति॥ ध्यानयज्ञरतस्यास्य तदा संनि
हितः शिवः॥ नास्ति विज्ञानिनां चेति प्रायश्चित्तादि शोधनं॥ विशुद्धा विद्यया सर्वे ब्रह्मविद्या विदो

133
1964

शि॰वि॰
६७

जनाः॥ नास्ति क्रिया च लोकेषु सुखं दुःखं विचारतः॥ धर्माधर्मैर्जपो होमो ध्यानिनो संधिमतः॥ यश्चैवं
करे लिंगं विष्णुरुद्रं शिवमक्षरं॥ निष्कलं सर्वगं ज्ञेयं योगिनो हृदि संस्थितं॥ लिंगं तु द्विविधं प्रोक्तं बा
ह्यमाभ्यंतरं द्विजः॥ बाह्यं स्थूलं मुनिश्रेष्ठा सूक्ष्ममाभ्यंतरं श्रुतं॥ कर्मयज्ञरता ये च स्थूललिंगा
र्चने वै रताः॥ तस्मिंल्लिंगे तथास्य असतां भावनार्थाय सूक्ष्मेन स्थूलविग्रहः॥ आध्यात्मि
कं तु यल्लिंगं प्रत्यक्षं यस्य नो भवेत्॥ तस्य लिंगे तथा स्थूले कल्पयेत्त्व न चान्यथा॥ ज्ञानिनां सू
क्ष्ममम‌लं भावात्प्रत्यक्षमव्ययं॥ यथा स्थूलमयुक्तानां मृत्काष्ठादौ प्रकल्पितं॥ अहो विचारतो ना
स्तीत्यन्ये तत्वार्थवादिनां निष्कलं सकलं चित्ते सर्वं शिवमयं जगत्॥ एवं ज्ञानविमुक्तानां नास्ति
दोषविकल्पना॥ विधिश्चैव तथा नास्ति विहिताविहिते तथा॥ यथा जले च कमलं जलेन न वि
लिप्यते॥ तथा ज्ञानी गृहे तिष्ठन्कर्मणा न स बध्यते॥ इति ज्ञाने समुत्पन्ने यावन्नैव नरस्य च॥ राम॰
६७

ताव्व कर्मणा देवं शिवमाराधयेन्नरः॥ प्रत्ययार्थं हि जगतामेकस्थो पि दिवाकरः॥ एको पि बहु
धा दृष्टो जलाधारेषु सुव्रता॥ दृश्यते श्रूयते यद्यत्तत्तद्विद्धि शिवात्मकं॥ भेदो जनानां लोकेस्मिन्
प्रतिभासो विचारतः॥ एवमाहुस्तथान्ये सर्वे वेदार्थतत्वगाः॥ हृदि संसारिणां साक्षात्सकलं
यः परमेश्वरः॥ इति विज्ञानयुक्तस्य किं तस्य प्रतिमादिभिः॥ इति विज्ञानहीनस्य प्रतिमाकल्पना शु
भा॥ पदमुच्चैः समारोढुं पुंसो नालंबनं स्मृतं॥ नालंबनं विना तस्य पदमुच्चैः सुदुःकरं॥ निर्गुण
प्राप्तये नॄणां प्रतिमालंबनं स्मृतं॥ सगुणान्निर्गुणा प्राप्तिर्भवतीति सुनिश्चितं॥ एवं च सर्वदेवा
नां प्रतिमा प्रत्ययावहा॥ देवश्चायं महीयो वै तस्यार्थे पूजनं त्विदं॥ गंधचंदनपुष्पादि किमर्थं प्र
तिमां विना ताव्व प्रतिमा पूज्या यावद्विज्ञानसंभवः॥ ज्ञानाभावेन पूज्येत पतनं तस्य निश्चितं
॥ तस्मात्कारद्विप्राः श्रूयतां कथयामि वः॥ स्वजात्युक्तं तु यत्कर्म कर्तव्यं तत्प्रयत्नतः॥ यत्र

135
1968

शिवि.
६९

यत्र मया न भक्तिः कर्त्तव्यं पूजनादिकं॥ विना पूजनदानादि पातकं न विदूरतः॥ यावत्पातकं देहे
तावत्सिद्धिर्न जायते॥ गति च पातकं तस्य सर्वं च सफलं भवेत्॥ यथा च मलिने वस्त्रे रंगः शुभ
तरो नहि॥ क्षारादिना कृते शुद्धे सर्वो रंगो विषज्यते॥ तथा च निर्मले देहे देवानां पूजया तथा
॥ज्ञानरंगः प्रजायेत विज्ञानसंभवस्तदा॥ विज्ञानस्य च यन्मूलं ज्ञानं सम्यग्गुरा हुतौ॥ ज्ञानस्यै
व तु यन्मूलं भक्तिरव्यभिचारिणी॥ भक्तेर्मूलं तु यत्कर्म देवादिपूजनं शुभं॥ तन्मूलं सद्गुरुः
प्रोक्तस्तन्मूला संगतिः सतां॥ संगत्या गुरुलाभः स्यात् गुरोर्मंत्रादिपूजनं॥ पूजनाज्जायते भक्ति
र्भक्त्या ज्ञानं प्रजायते॥ ज्ञानाद्विज्ञानसंभवः॥ विज्ञाने च यदा जाते तदा भेदो निवर्त्तते॥ अ
हं चायं पुनः पुत्रो मित्रं शत्रुर्धनं स्त्रियः॥ माने चैवापमाने च लाभे चैवाप्यलाभके॥ तथा ज
याजयो न स्तः समो स्यात्तो तितिरेतरं॥ द्वंद्वरूपविहीनस्तु शिवरूपो भवत्यसौ॥ द्वंद्वप्राप्तो न जा

राम.
६९

येते सुखदुःखे विजानतः॥ विहिताविहिते तस्य न स्यातां ऋषिसत्तमाः॥ ईदृशो विरलो लोके गृह
स्थमविवर्जितेषु॥ यदा न भवति लोकेस्मिन् दर्शनात्पापहारकः॥ तीर्थानि श्लाघयंतीह तादृशां ऋ
षिसत्तमाः॥ तादृशां नैव तीर्थानि न देवा मच्छिलामयाः॥ ते पुनंतु रुकालेन विज्ञानी दर्शनाद
पि॥ यावद्गृहाश्रमे तिष्ठेत्तावदाकारपूजनं॥ शिवस्य प्रतिमा वापि शिवायाः प्रतिमाथवा॥ वि
ष्णोश्चैवाप्ययत्नेन सूर्यस्यैवाथवाथवा पुनः॥ गणपतेर्वा पुनस्तत्र पंचायतनमुत्तमं
॥अथवा च शिवः पूज्यो मूलमेकं विशिष्यते॥ मूले सिक्ते यथा शाखाः सुप्राः संति मुनीश्वराः
॥शाखास्वाद्यां चैव तथा यां मूलं तत्र न कर्हिचित्॥ शिवे च पूजिते देवाः पूजिताः सर्व एव हि
॥तस्माच्च पूजयेद्देवं त्र्यंबकं लोकशंकरं॥ सर्वकामफलावाप्त्यै सर्वभूतहितं परं॥ ॥इति
श्रीशिवपुराणे शिवपूजाविधिर्नाम षड्विंशोऽध्यायः॥ ॥२६॥ ॥सूत उवाच॥ ॥अतः प

137
1968

त्रिवि. ६९

रं प्रवक्ष्यामि पूजाविधिं सुखावहं ॥ श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः कथां पापप्रणाशिनीं ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय स्मृत्वा देवं गदाधरं ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ देवेश उत्तिष्ठ हृदयेशय ॥ उत्तिष्ठ कमलाका
मिन् ब्रह्माण्डे मंगलं कुरु ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा तु स्मृत्वा च गुरुपादुके ॥ देहशुद्धिं
तः कृत्वा प्रक्षाल्य चरणौ मुदा ॥ हस्तौ च विधिवत् क्षाल्य दंतधावनमाचरेत् ॥ अनुदि
ते दिवानाथे कृत्वा तु दंतधावनं ॥ मुखाधो द्वादशवारं तु प्रक्षाल्यो जिजिनिस्तदा ॥ यथा
वकाशं सुस्नायात् नद्यादिष्वथवा गृहे ॥ देशकालाविरुद्धं च स्नानं कार्यं नरेण च ॥ रवेर्दि
ने तथा श्राद्धे संक्रांतौ ग्रहणे तथा ॥ महादाने तथा तीर्थे ह्युपवासदिने तथा ॥ आशौचे
वाथवा प्राप्ते न स्नायादुष्णवारिणा ॥ तैलाभ्यंगं तु कुर्वीत रात्रौ न क्वाक मेण च ॥ रवौ ता
पेन था कुर्या ~~थवा प्राप्ते न स्नाया~~ दुष्णतसो मे कांतिं लभेन्नरः ॥ नो मे मतं तु लभेताय बु

राम. ६९

धे जक्ष्मीं लभेन्नरः ॥ गुरोर्दरिद्रता चैव वस्त्रके चाप्यसुखं लभेत् ॥ सुखं शनैश्चरे प्रोक्तं वारादिफल
मुत्तमं ॥ अशक्तौ च तथा कार्ये रूपता नृषिसत्तमाः ॥ अर्के पुष्पं तु किं रोगं गुरोहूवर्तितथेव च ॥
नमि पुत्रे रजश्चैव वस्त्रके जे लभिंदुकं ॥ नित्यमभ्यंगके चैव वासितं तैव दूषणं ॥ प्रकर्तव्यं
श्राद्धे च ग्रहणे तथा ॥ उपवासेऽथवा श्राद्धे प्रतिपदि अन्नरपरिवसे तथा ॥ अथवा सार्ष
पैतैलेन दुष्येद्ग्रहणं विना ॥ देशकार्यं विचार्यैवं स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ उत्तरान्तिमु
खश्चैव प्राङ्मुखोऽप्यथवा पुनः ॥ उच्छिष्टेनैव वस्त्रेण न स्नायान्मुनिसत्तमाः ॥ परधार्यं तथो
च्छिष्टं रात्रौ च विधृतं च यत् ॥ तेन स्नानं न दातव्यं क्षालितं च यदा भवेत् ॥ प्रक्षाल्य चरणौ प्रा
गेव पश्चादाचमनं चरेत् ॥ पश्चादावाहनं कुर्यात्तीर्थानां स्मरणं तथा ॥ अद्य प्रयोगमुख्याय स्ना
नकाले सदा नरः ॥ प्रक्षिपेच्च जले पूर्वं मस्तके ऋषिसत्तमाः ॥ तीर्थयात्रावलिं तत्र पश्चाद्वै विधि

139 / 1968

शि॰वि॰ पूर्वकं॥पश्चादंगेषु चक्षेप्यं जलं च मार्जनं पुनः॥कृत्वा मदाश्रु चिंतत्र क्षालयेन्मतिमान्नरः॥
७० पश्चादाचमनं कृत्वा गंगां विष्णुं स्मरेत्पुनः॥धौतवस्त्रं ततो धार्यं पुनराचमनं चरेत्॥शुचौ देशे त
तो गत्वा गोमयाद्युपमार्जिते॥आसनं च शुभं तत्र रचनीयं द्विजोत्तमाः॥शुभकाष्टसमुत्पन्न
मूर्णांतरितमेव वा॥चित्रासनं च तथा कुर्यात्सर्वकामफलप्रदं॥यथायोग्यं पुनर्वाह्यं मृग
चर्मादिकं च यत्॥तत्रोपविश्य कुर्वीत तिलकं मतिमान्नरः॥तिलकं पंचधा प्रोक्तं तेषु एकं
परिकल्पयेन्नरः॥त्रिपुंड्रं चोर्ध्वपुंड्रं च अर्द्धचंद्रमथापि वा॥सहस्रांपवंशापत्रेण पंचमं च
न्निबोध मे॥पुष्पं च पारिजातस्य तैनैव सहस्रांपुनः॥त्रिपुंड्रं चोर्ध्वपुंड्रं च शिवभक्ते विशि राम॰
ष्यते॥ब्रह्मक्षत्रविशां तत्र चत्वारि तिलकानि च॥अर्द्धचंद्रं तथा चात्र वंशापत्रं कृतिं ७०
तथा॥तस्मात्तु तिलकं कार्यं कृत्वा सिद्धिमवाप्नुयात्॥जपस्तपस्तथा दानं तिलकात्स

फलं भवेत्॥अन्नावि तिलकस्यास्य जलस्यापि प्रकीर्त्तितं॥कृत्वा तिलकं वर्णोक्तं विधिं संपादयेन्न
रः॥संपाद्य च स्वकं कर्म पुनराराधयेच्छिवं॥पुनराचमनं कृत्वा त्रिवारं मंत्रपूर्वकं॥एकैकं वाथ प्र 141/1968
कुर्वीत गंगा विष्णुः ब्रुवन्निति॥आत्मतत्त्वं शिवतत्त्वं विद्यातत्त्वं तथैव च॥चतुर्थ्यंतेपदैर्ग्राह्य
माचमने विधिवन्नरः॥अर्घोदकं तथा तत्र पूजार्थं च समाहरेत्॥अन्यद्वस्तु च यत्किंचि
द्यथाशक्ति समीपगं॥कृत्वा स्थैर्यं च तत्रैव धैर्यमास्थाय वै नरः॥अर्घपात्रं तथा चैकं जलं
गंधाक्षतैर्युतं॥दक्षिणे नेतथा स्थाप्यमुपचारकल्पनाय वै॥गुरोश्च स्मरणं कृत्वा तस्मै
नत्वा विशेषतः॥ध्यानपूजां ततः कृत्वा तदनुज्ञामवाप्य च॥अद्यादि पुनरुच्चार्य कामनां
च नियुज्य च॥पूजयेत्परया भक्त्या॥शिवं सपरिवारकं॥मुद्रामेकां प्रदर्श्यैव पूजयेद्विग्रह
रकं॥सिंदूरैः कुंकुमैर्हृद्यैः सिद्धिसमन्वितं॥क्षमाप्यने दिने देवं मात्रौ समन्वितं॥प सह

जयेत्परमात्मानं नमस्कृत्वा ततः पुनः॥ द्वारपालं सदारिपिष्टं तं च महोदरं॥ पूजयित्वा ततः॥ पश्चा
त्पूजयेद्गिरिजां सतीं॥ चंदनैः कुसुमैश्चैव धूपैर्दीपैरनेकशः॥ नमस्कृत्वा पुनस्तत्र गछेच्छि
वसंनिधौ॥ यद्गृहे पार्थिवी वा हैमी वा राजती तथा॥ धातुजन्या तथान्या वा पारदी धातुसंभवा॥ त
स्यां तु पूजितायां वै सर्वे स्युः पूजिता ह्यस्त॥ स्थापितं च यद्वा लिंगं विधानेन विधिपूर्वकं॥ कर्त्तव्यं स
र्वथा तत्र गृहे नियमो न विद्यते॥ प्राणानां सुप्रतिष्ठां च भूतशुद्धिं विधाय च॥ दिक्पालान् पूज
येत्तत्र स्थापिते च शिवालये॥ गृहे शिवः सदा पूज्यो मूलमंत्रान्नियोगतः॥ गृहे लिंगं च यत्पू
ज्यं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं॥ पूजाकाले च सांगं वै परिवारयुतं तदा॥ आवाह्य पूजयेद्देवं नियम
मस्तु न विद्यते॥ शिवस्य संनिधिं गत्वा ह्यासनं परिकल्पयेत्॥ उदङ्मुखस्तदा स्थित्वा आच
मनं पुनः पुनरेव च॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पश्चाद्वै प्राणायामं प्रकल्प्य च॥ मूलमंत्रेण तत्रैव वस्त्रं

143
1968

वर्त्तनयेन्नरः॥ पंचमुद्राः प्रकर्त्तव्याः पूजारंभे त्वभीप्सिता॥ एतां मुद्रां प्रदर्श्यैव पूजाविधिं समाचरे
त्॥ दीपं कृत्वा तदा तत्र नमस्कारं गुरोरथ॥ बद्ध्वा पद्मासनं तत्र भद्रासनमथापि वा॥ उत्तमासन
कं कृत्वा पर्यंकासनकेन च॥ यथासुखं तथा स्थित्वा प्रयोगं पुनरेव च॥ कृत्वा पूजां पुराजातां व
टुकेनेवतारयेत्॥ यदि वा स्वयमेवेह गृहे नेमो न विद्यते॥ पश्चाच्छैवार्घ्यपात्रेण क्षालयेल्लिंगमु
त्तमं॥ अनन्यमानसो भूत्वा पूजां कुर्याद्यथाविधि॥ पश्चादावाहयेद्देवं मंत्रेणानेन वै नरः॥ कैला
साद्रिशिखरस्थं च पार्वतीपतिमुत्तमं॥ यथोक्तरूपिणं देवं निर्गुणं गुणरूपिणं॥ पंचवक्त्रं द
शभुजं त्रिनेत्रं वृषभध्वजं॥ कर्पूरगौरकं दिव्यं चंद्रमौलिं कपर्दिनं॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयं गज
चर्माम्बरं शुभं॥ वासुक्यादिपरीतांगं पिनाकादिविभूषितं॥ कपालडमरूयुक्तं कगारवि
रोगिनं॥ सिद्धयोगीव यस्याग्रे नृत्यंतीह निरंतरं॥ जयजयेति शब्देश्च सेवितं निजभ

शि वि.
७२

क्तके॥ तेजसा दुःसहेनैव सावधं देवसेवितं॥ शरण्यं सर्वसत्त्वानां प्रसन्नमुखपंकजं॥ विद्
न्यासैर्यथागीतं शिवमावाहयाम्यहं॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे शिवपूजाविधौ नाम सप्तविंशोऽ
ध्यायः॥ २७॥ ॥अर्घपात्रजलेनैव देवसेवयेत्लिंगमुत्तमं॥ अथवा चेतसा मंत्रैर्द्विजजन्नैव क्षि
पेक्षिति॥ एवं ध्यानेप्यनुक्ते हि सूक्ष्ममंत्रमुदीरयत्॥ यथोक्तरूपिणं शंभुं शिवमाहयावा
म्यहं॥ यथोक्तरूपिणं श्रीशिवं आवाहयामि॥ इत्युक्त्वा उपचारांश्च कल्पयेत्॥ पूर्वोक्तेनै
व ध्यानेन ह्यासनं परिकल्पयेत्॥ चतुर्थ्यंतपदेनैव सर्वकार्याद्यथाक्रमं॥ यथोक्तरूपिणं
श्रीशिवायासनं प्रत्युपचारे अर्घपात्रेण जलप्रक्षेपः॥ प्रत्युपचारे मंत्रश्च तुर्थ्यंतपदेरा राम.
ह्याः॥ पश्चाच्च पंचभिर्द्रव्यैः स्नापयेत् शंकरं मुदा॥ वेदमंत्रैर्यथायोग्यं तामनिवस्विमंत्रकैः॥ ७२
चतुर्थ्यंतपदेनैव भक्त्याणेवार्पयेत्तदा॥ दुग्धं दधि तथाचाज्यं घृतं मधु च शर्करा॥ तस्यैत

स्य च मंत्रेण अर्चयेत् शंकरायवै यथाभिलाषितं द्रव्यमर्पयेत् शंकरोपरि॥ अथवा मंत्रमुच्चार्य देयं
जलमनुत्तमं॥ पश्चाच्च वारुणं स्नानं कारणीयं शिवाय वै॥ पश्चाच्च चंदनं दत्वा सस्नेहं हस्तो विद्
रतः॥ सुगंधेनैव जलेनैव जलधारां प्रसिंचयेत्॥ वेदमंत्रैः षडंगैर्वा नामभिरुद्रसंख्यया य
यावकालं तो दत्वा वस्त्रेण मार्जयेत्ततः॥ तस्मै च मार्जनं दत्वा शिवाय परमात्मने॥ पश्चादाचम
नीयं च तते भवस्त्रं परमात्मने॥ पश्चाच्च चंदनं देयं सुंदरं सुनगाय वै॥ पश्चाच्च तंदुलांश्चैतान्द्य
र्पयेत्परमात्मने॥ अथवा कामनारूपे योधान्यं समर्पयेत्॥ तिलांश्चैव यवांवापि गोधुमा
माषकास्तथा॥ अर्पणीयाश्शिवायैवं मंत्रैर्नानाविधैरपि॥ ततः पुष्पाणि देयानि पंचवक्त्राय
महात्मने॥ प्रतिवक्त्रं यथाध्यानं कृत्वा पुष्पं समर्पयेत्॥ पश्चान्मंत्रैरनेकैश्च पुष्पाणि वि वि
धानि च॥ देयानि शंकरं वितत्र यथायोग्याभिलाषतः॥ कमलैः शतपत्रैश्च शंखपुष्पैः स्तथै

145
1968

शिवि॰ ७३

वच॥ कणवीरनवैश्चैव बिल्वैरुत्पलपुष्करैः॥ कह्लारैर्बकुलैश्चैव धत्तूरकुसुमैस्तथा॥ तुलसीद
लैस्तथा दिव्यैः पूजयेत्परया मुदा॥ गृहे वा स्थापिते लिंगे पूर्व्वा वा पार्थिवे पुनः॥ चूर्णैर्वा विविधं
तत्र वासितं तैलमुत्तमं॥ पश्चात् धूपः प्रकर्त्तव्यः गुग्गुलागरुभिस्तथा॥ दीपो देयस्तदा
तस्मै शिवाय परमात्मने॥ अर्घं दद्यात्पुनस्तस्मै मंत्रेणानेन वै तदा॥ रूपं देहि जयं देहि
भोग्यं नव वरं देहि मे मुक्तिफलं देहि गृहीत्वार्घं त्वयाधुना॥ पश्चात्प्रदेयं शिवाय वै नैवेद्यं
विविधं तदा॥ ततश्चारात्रिकं कुर्यान्मंत्रेण परमात्मने॥ पंचावर्त्तितु मंत्रस्य कृत्वा नीरा
जनं विधिं॥ कुर्याच्च मतिमांस्तत्र संकल्पं पुनरेव च॥ कर्त्तव्यश्च विधिस्तत्र नीराजन राम॰
इति क्रमात्॥ पुनश्चैव च तांबूलं दद्यात्तस्मै महात्मने॥ पुनः प्रदक्षिणं तत्र शिवाय शि ७३
वरूपिणे॥ नमस्कारं ततः [illegible] कुर्यात् त्रीन्वै त्रीन्॥ करायच॥ ततो ध्यानं यथोक्तं वै कृत्वा

मंत्रमुदाहरयेत्॥ यथासंख्यं यथाज्ञानं कुर्यान्मंत्रविधिं नरः॥ गुरूपदिष्टमार्गेण कृत्वा जपम
नुत्तमं॥ स्तोत्रैर्नानाविधैस्तत्र स्तुवीत वृषभध्वजं॥ ततश्चैव तु यत्कार्यं श्रूयतां ऋषिसत्तमाः॥ 147/1968
पुष्पांजलिं प्रदातव्यो मंत्रेणानेन वै तदा॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञातजपः पूजादिकं मया॥ कृतंत
वस्तु सकलं कृपया तव शंकर॥ तावकस्त्वद्गतः प्राणास्त्वच्चित्तोहं सदा मृड॥ कृपानिधे
इति ज्ञात्वा तन्नाथ प्रसीद मे॥ पुष्पांजलिं समर्प्यैवं कृत्वाप्य विधिपूर्वकं॥ पूजाकाले पुनर्दे
वत्वया गंतव्यमिवह॥ विसर्जयेत्ततस्तं वै यथोक्तरूपिणं शिवं॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे शिवे
विधिपूजाविधौ नाम अष्टाविंशो ऽध्यायः॥ ॥२८॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥व्यास शिष्य महाभा
ग कथयत्वं प्रमाणतः॥ कैः पुष्पैः पूजितः शंभुः किं किं यच्छति वै फलं॥ ॥सूत उवाच॥ ॥
सर्वं वै कथयाम्यद्य श्रूयतां ऋषिसत्तमाः॥ कमलैर्बिल्वपत्रैश्च शतपत्रैस्तथा पुनः॥

शि·वि·
७४

शंखपुष्पैस्तदर्द्धैर्वै लक्ष्मीकामो भवेद्यदा ॥ एतैस्त्वलक्ष्मसंख्याकैः लक्ष्मीस्यात् नात्र संशयः
॥ विंशतिकमल्लानां तु प्रस्थमेकमुदाहृतं ॥ बिल्वीदलसहस्रेण प्रस्थमेकं पुरातने ॥ श
तपत्रसहस्रेण प्रस्थार्धं परिभाषितं ॥ पलैः षोडशभिः प्रस्थं पलं टंकदशं स्मृतं ॥ अनेनै
व तु मानेन तुलामारोपयेद्यदा ॥ राज्यस्य कामुको यो वै पार्थिवानां च पूजया ॥ तोषयेच्छंक
रं देवं दशकोद्यमुनीश्वराः ॥ प्रतिशिवं तथा पुष्पमखंडं तंडुलं तथा ॥ चर्चितं सुदनैर्नैव
जलधारां तथा पुनः ॥ प्रतिरूपं तथा मंत्रं बिल्वीदलमनुत्तमं ॥ अथवा शतपत्रं कम
लं वा तथा पुनः ॥ शंखपुष्पं तथा प्रोक्तं विशेषेण पुरातने ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यमर्घं चारात्रिकं राम·
तदा ॥ प्रदक्षिणं नमस्कारं क्षमापनविसर्जने ॥ कृत्वा सांगं तथा भोज्यं कृतं येन भवेदिह ॥ ७४
तस्यैवै सर्वथा राज्यं शंकरो लोकरा ॥ प्राधान्यकामुको यो वै तदर्द्धेनार्चयेत्सुमान् ॥ कारागृह

गतो लोको लक्ष्येनैवार्चयेद्धरं ॥ रोगग्रस्तोयदास्यात्तु तदर्द्धेनार्चयेच्छिवं ॥ कन्याकामो भवेद्यो वै तद
र्द्धेन शिवं पुनः ॥ विद्याकामो तथायः स्यात्तु तदर्धेन शिवं तथा ॥ शत्रौ तु संकटे जाते ह्ययुतेन
शिवं तदा ॥ उच्चाटनार्थे शत्रूणां तथैव पूजनं हरे ॥ मारणे चैव लक्ष्येण मोहने तु तदर्धकं
॥ सीमंतानां जये चैव कोटिपूजा प्रशस्यते ॥ वशीकरणे तथा राज्ञामयुतं च प्रशस्यते ॥ य
शसे च तथा तत्र पूजयेच्छंकरं मुदा ॥ वाहनाद्यैस्तथा पूज्यः सहस्रेण शिवं तथा ॥ मुक्ति
कामो भवेद्यो वै पंचकोट्या शिवं नरः ॥ ज्ञानार्थी च तदा देवं कोट्या वै पूजयेच्छिवं ॥ शिवद
र्शनकामो वै तदर्धेन प्रपूजयेत् ॥ तथा मृत्युंजयो जाप्यः कामनाफलरूपतः ॥ पंचलक्ष्य
यदा जातः प्रत्यक्षं तु तदा शिवः ॥ लक्ष्येण भजते कश्चित् द्वितीये जातिसंभवः ॥ तृतीये का
मनाज्ञानं चतुर्थे तं प्रपश्यति ॥ पंचमे च यदा लक्ष्यं फलं यच्छत्यसंशयं ॥ अन्येनैव तु मंत्रेण द

149
1968

शिवि. ७५

शाल्लस्यैफलंलभेत्॥मुक्तिकामोलभेद्योबैदमैश्चपूजनंचरेत्॥लक्ष्यसंख्यातुसर्वत्रज्ञात

व्याऋषिसत्तमाः॥आयुष्कामोनवेद्योवेहूर्वाभिःपूजनंचरेत्॥पुत्रकामोनुवेद्योवैधंतूरकु

सुमैनरः॥रक्तकंडश्चधत्तूरःपूजनेशुभदःस्मृतः॥अगस्त्यकुसुमैर्यश्चतस्यवैविमु

लयशः॥मुक्तिमुक्तिफलंतस्यतुलसीपूजनंचरेत्॥अर्कपुष्पैःपुतापश्चकुब्जकस्य

स्तथा॥जपाकुसुमपूजातुशत्रूणांमृत्युदासृता॥रोगोच्चाटनकानीहकरवीरणिवैकर्मा ८

त्वबंधूकैर्भूषणाणि॥त्रिवाःजात्यावाहनंसंभवः॥अतसीपुष्पकैर्देवोविष्णुर्वैलभतेप्रियात्

॥शमीपत्रैस्तथामुक्तिःप्राप्यतेपुरुषेणच॥मल्लिकाकुसुमैर्देवःस्त्रियंशुभतरांशिवः राम.

॥युतिकाकुसुमैःसस्यंगृहंनैवविमुंचति॥कर्णिकारैस्तथावस्त्रंसंपत्तिर्जायतेनृणां॥निर्गुंडी ७५

कुसुमैर्लोकेमनोनिर्मलतांभवेत्॥तकुसुमैनविद्येतपद्मैर्बन्धिववहम्॥चंपकंकेतकं

हित्वाअन्यस्सर्वैश्चिवेर्पयेत्॥एतत्तेकथयिष्यामिकारणंदुष्करंनृणां॥यदालक्ष्यंशिवेदद्यात्

दाचविपुलंफलं॥पुष्पाणितिलजातानिमुक्तिदानिनसंशयः॥राजिकाकुसुमानीह शत्रूणां

मृत्युदानिच॥अतःपरंचधान्यानांफलंशृणुतसत्तमाः॥तंडुलारोपणेनॄणांलक्ष्मीर्हदि प्र

जायते॥प्रस्थानांषड्कैनैवतदर्धेनतदापुनःपलद्वयंतथातत्रलक्ष्यमानंमुदाहृतं॥पूजा

रुद्रविधानेनकृत्वावस्त्रंसुसुंदरं॥शिवोपरिन्यसेत्तत्रतंडुलार्पणमुत्तमं॥उपरिश्रीफलंवै

कंगंधपुष्पादिभिस्तथा॥रोपयित्वाचधूपादिकृत्वापूजाफलंलभेत्॥प्राजापत्यद्वयंतत्रब्रा

ह्मणान्भोजयेत्ततः॥लक्ष्यपूजातथाजातासांगाचमंत्रपूर्वकं॥शतमष्टोत्तरंमंत्रेविधिरे

षकृदाहृतः॥तिलानांचतथालक्ष्यंमहापातकनाशनं॥एकादशपलैरेवलक्ष्यमानमुदाहृतं

॥पूर्ववत्पूजनंतत्रकर्तव्यंकिंहितकाम्यया॥ब्राह्मणाःपूर्ववत्तस्मादत्रकार्यातिरेणह॥महापात

151/1961

शिवि. ७६

कजं दुःखेन न्यपतितक्षणं ध्रुवं ॥ यव पूजा तथा प्रोक्ता लक्ष्मीणपरमा शिवे ॥ प्रस्थानामष्टकं चैव प्र
स्थार्द्धसंयुतं पुनः ॥ पलद्वय युतं तच्च मानमेतत्पुरातनं ॥ यव पूजा तथा प्रोक्ता स्वोसुखविवर्द्धि
नी ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां कर्त्तव्यं फलमिच्छुना ॥ गोधूमानां तथा पूजा प्रशस्ता ऋषिसत्तमाः ॥ सं
तिं वर्द्धयेत्सापि यदि लक्ष्यावधिः कृता ॥ द्रोणार्द्धेन तत्र वै द्व्यक्ष्यं विभानकं विधिपूर्वकं ॥ पुनश्च ब्रा
ह्मणानां हि प्राजापत्यं न वेदिह ॥ मुद्गानां पूजनादेव शिवो यच्छति वै सुखं ॥ प्रस्था[illegible]मष्टकोने ८
व प्रस्तार्द्धेनाथवा पुनः ॥ पलद्वययुतेनैव लक्ष्यमेकं विदुर्बुधाः ॥ माषाणां च तथा पूजा रोगनाश
करी तथा ॥ प्रस्थानामष्टकेनैव लक्ष्यमुक्तं पुरातनैः ॥ ब्राह्मणानां तथाप्यानो ज्यरुद्रसंख्यावधि राम:
स्मृतं ॥ प्रियंगुपूजनं देवे सर्वाध्यक्ष्येपरात्मनि ॥ धर्मार्थवर्धनायैव पूजा सर्वसुखावहा ॥ प्रस्था ७६
नामेकतस्त्योक्तं लक्ष्यमेकं पुरातनैः ॥ ब्रह्मभोजे तथा प्रोक्तं मर्काणां संख्यया मुने ॥ राजिका

पूजनं तस्य शत्रोर्मृतिकरं स्मृतं ॥ प्रस्तेन पलयुक्तेन लयुक्तेन लक्षमेकं तथा स्मृतं ॥ सार्षपाणां
तथा लक्ष्यं पलैर्विंशति संख्यया ॥ तेषां च पूजनादेव शत्रोर्मृति रुदाहृता ॥ विप्राणां भोजनं
तत्र शतमेकोत्तरं स्मृतं ॥ एका गौश्च प्रदातव्या बलिवर्द्दस्तथैव च ॥ मरिचीसंभवा पूजा
शत्रोर्नाशकरी स्मृता ॥ अतोपि विविधैर्धान्यैः पूजनं शंकरस्य च ॥ आटकोनार[illegible]वैवमहि
मावर्द्धतेन्नृणां ॥ केसरै रंजितं धान्यं विविधं चार्पयेच्छिवे ॥ गौरंगैर्नानाविधैश्चैव [illegible] पीत्वा च
येच्छिवे ॥ नाना सुखकरी पूजा ह्येषा च ऋषिसत्तमाः ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा पुनरूचु ऋषीश्व
राः ॥ लक्ष्यमानं तु पुष्पाणां वद त्वं हि हितावहं ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां पुनर्वचनमाददे ॥
सूत उवाच ॥ ॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथयामि यथामति ॥ प्रस्थानां कति संख्यानां [illegible]खी
पुष्पसमुद्भवं ॥ लक्ष्यं प्रोक्तं तु व्यासेन सूक्ष्ममानं सुदिदृक्षणां ॥ कारत्याभिस्तथा प्रस्थैस्तिर्जो

153/1968

शिवि.
७७

तिमानेप्रकीर्तितं॥पृथिकाश्चतथामानंराजिकार्यास्तदर्धकंप्रस्थैर्विंशतिकैश्चैवमल्लिकामा
नमुत्तमं॥तिलपुष्पैस्तथामानंप्रस्थन्यूनंतथैवच॥ततश्चद्विगुणंमानंकणवीरस्तवेस्मृ
तं॥निर्गुंडीकुसुमेमानंतथैवकथितंबुधैः॥कर्णिकारेतथामानंशिरीषकुसुमेपुनः॥
बंधुजीवेतथामानंप्रस्थानांदशकेचन॥इत्याद्यैर्विविधैर्मानैर्दृष्ट्वाचपूजनंचरेत्॥स
र्वकामसमृद्ध्यर्थंपूजयेत्परमेश्वरं॥अतःपरंप्रवक्ष्यामिधारापूजाफलंद्विजः॥यस्यश्रव
णमात्रेणकल्याणंजायतेनृणां॥विधानपूर्वकांपूजांकृत्वाचैवशिवस्यच॥पश्चाच्चजलधा
राहिकर्त्तव्याचमुनीश्वराः॥ज्वरप्रलापशांत्यर्थंजलधाराशुभावहा॥शतरुद्रियमंत्रेण
रुद्रएकादशेनतु॥रुद्रजाप्येनवातत्रपुरुषसूक्तेनवापुनः॥षडंगेनाथवातत्रसह
स्रतुंजयेनचगायत्र्याप्यथवा॥शिवनामभिर्वाविशेषकैः॥अथवाप्यागमोक्तैर्वाजलधा

राम.
७७

रादिकैस्तथासुखसंतानवृद्ध्यर्थंधारापूजनमुत्तमं॥घृतधाराशिवेकार्यायावन्मंत्रसहस्रकं॥
तदावंशस्यविस्तारोजायतेनात्रसंशयः॥एवमयुतमंत्रेणकार्यंवैशिवपूजनं॥प्रमेहरोग
शांत्यर्थंप्राप्नुयात्चमनेप्सितं॥षंडत्वंचयदाजातंतदाघृतसुपूजनं॥ब्रह्मभोज्यंतदाप्रो
क्तंप्राजापत्येमुनीश्वरैः॥केवलंदुग्धधाराचतदाकार्याविशेषतः॥शर्करामिश्रितातत्रयदा
बुद्धिजडोभवेत्॥केनापिकृत्रिमंचदेहेशरीरेपरिकीलितं॥यावन्मंत्रायुतंस्यात्तावद्धाराप्रपू
जनं॥यदाचोच्चाटनंदेहेजायतेकारणंविना॥यत्रकुत्रापिवाप्रेमदुःखंचपरिवर्द्धितं॥स्व
गृहेकलहोनित्यंयदाचैवप्रजायते॥तस्यांचैवकृतायांवैसर्वंदुःखंविलीयते॥शत्रूणांतप
नार्थंवैतैलधाराशिवायवै॥वासितेनैवतैलेनभोगवृद्धिःप्रजायते॥सार्षपेणैवतैलेनश
त्रुनाशोभवेदिह॥मधुनायक्ष्मराजोवैगच्छेद्वैशिवपूजनात्॥इक्षुरसस्यवैधारासर्वसुख

155/1968

करीमता॥ गंगाजलसमुद्भूता धारा मोक्षप्रदा फलप्रदा॥ एताः सर्वाः स्वयं प्रोक्ता मृत्युंजयस्तु नावहा
॥ अयुतेन कृतास्तास्तु कृत्वा चैव विधानकं॥ कृतमंत्राक्षराणां तु नोज्यं चरुप्रसंख्यया॥ त
दा वै सफलं सर्वं नैवेद्यं वन चान्यथा॥ एतन्मे सर्वमाख्यातं सूत श्रेष्ठ हे मुनीश्वराः॥ एवं पूजावि
धिं ज्ञात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ एतद्वै सकलं लोके सर्वकामहिताय वै॥ संक्रांमासहितं लोके
संपूज्य विधिना सकृत्॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तं वदामि यथाश्रुतं॥ अत्रत्यं भोगसारं वै भुक्त्वा
पुत्रादिकं शुभं॥ अंते च जायते यत्र श्रूयतां ऋषिसत्तमाः॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशे विमाने
सर्वकामके॥ रुद्रकन्यासमाकीर्णे गेयवाद्यसमन्विते॥ शिववत्क्रीडते भोगी यावदा
हृतसंप्लवं॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे शिवपूजाविधौ नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः॥ ॥२९॥ ॥ऋष
य ऊचुः॥ ॥सूत॥ ॥धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि महापुण्योऽसि वै पुनः॥ त्वया च कथितं सर्वं मा

हात्म्यं शंकरस्य च॥ तत्रैवं कथितं मध्ये चंपकं केतकं तथा॥ नयोग्यं च शिवाये वै किं तत्र कारणं 157/1968
तदा॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कारणं कथयामि वः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥कदाचिद्राघवो यातः कान्तार
तीरे सलक्ष्मणः॥ सीतया सहितस्तत्र तस्थौ पित्राज्ञया ध्रुवं॥ श्राद्धकाले कदाचिद्वै ज्ञात्वाथ
करवाम किं॥ रामे च प्रेषयामास लक्ष्मणं रसकाम्यया॥ किंचिद्रेखादिकं गच्छल्लजितो गतवां
स्तदा॥ ततस्तेनैवाज्ञया तत्र विलंबं कृतवांस्तदा॥ अतिकाले तदा ज्ञात्वा रामोऽपि गतवांस्तदा॥ जा
नकी काकिनी तत्र दिवारूढे कथं पुनः॥ विचारतत्परा त्वासीत् नायाति देवरः कथं॥ प्राण
नाथोऽपि तत्रैव गतो नायाति वै कथं॥ श्राद्धकालो गतश्चात्र आसुरं संभविष्यति॥ इति विचार्य
सा तत्र स्नानं कृत्वा विधानतः॥ इंगुदीपनं कृत्वा पुलिने सा स्थिता तदा॥ नायाति लक्ष्मणश्चैव
वराघवश्च तथैव च॥ मम पितृन हे दास्ये पिंडान् नाहं स्वयं तदा॥ किंचिद्वस्तु गृहीत्वा तु तेनैव

त्रि.वि.
७९

पिंडिकास्तदा॥ दत्ताय दा तया तत्र हस्ताश्च निसृतास्तदा॥ वर्द्धस्तर्पिताश्चाद्य धन्यास्त्वं जनकात्मजे॥
तां दृष्ट्वा सुंदरीहस्तान्नानालंकारभूषितान्॥ उवाच जानकी तत्र के यूयं मुनिसत्तम॥ केन पापेन मु
च्येत त्वा तुल्या सा ब्रवीदिदं॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्या उवाच श्वसुरस्तदा॥ दशरथो नाम श्वसुरस्ते च सुव्रते
॥ तस्मात्सम तव पिंडेनाश्राद्धं ते सफलं कृतं॥ इत्युक्ता सा तदा तत्र जानकी वाक्यमब्रवीत्॥ भर्त्ता मनेव
मन्ये तद्धस्तस्य दर्शनात् दृिकं॥ इत्युक्ते च तया तत्र स्थाप्या साक्ष्ये त्वयानघो॥ इति वाणी समुत्पन्ना श्रु
त्वा सा जनकात्मजा॥ फल्गुनदीं तथा गां च व्रह्मग्निं च केतकीं तथा॥ उवाच श्रूयतां सम्यक् ते साक्षितां
गताः॥ ततः श्वा तर्हि न्वास्ते वेतावश्रमः समागतः॥ शिघ्रं शिघ्रं त्वया साधितं वितव्यं त्वया धुना॥ श्रा
द्धकालो गतस्त्वाद्य व्याप्सुरः समुपस्थितः॥ इत्युक्ते च तदा तेन जानकी विस्मिता सती॥ नोवाच वच
नं किंचित्तदा दृष्टा तदा विधा॥ विलंबं क्रियमाणानामुवाच राघवस्तदा॥ वैदेहि विस्मिता त्वं च

राम.
७९

दृष्ट्वा पतेना मिनीकथं॥ इति पृष्टा तदा तेन सर्वं च कथितं मया॥ तच्छ्रुत्वा राघवस्तत्र भ्रातरे वाक्यमब्रवीत्॥ भ्रात
स्त्वया श्रुतं सम्यक् जानक्या कथितं च यत्॥ अस्माद्विविधिना नैव दृष्टं वा धुनानया कार्यं वै व्याकुलस्यां वै
व्यलीकं श्रुतेनया॥ एवमुक्ते तदा तेन व्रीडिता साब्रवीदिदं॥ मया चास्याः पिता द्युते ते सा साक्षिते रघुनंद
नः॥ एवमस्ति तिसत्यं वै यद्यते वचनं मम॥ कथापि ष्यंति ते सुत्तु मन्ये सत्यं च वचस्तव॥ इत्युक्ते च तया पृ
ष्टाश्चत्वारो साक्षिणस्तदा॥ ते सर्वे मोहमापन्ना न जानीमो वयं त्विदं॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां रामश्च ल
क्ष्मणस्तदा॥ ऊचतुस्तातिरो तत्र हास्यं कृत्वा परस्परं॥ कार्यं च करणीयं ते दिवा रूत्वं बुभुक्षिताः॥ जान
की दुःखमापन्ना किं जातं किं जातं कृतं त्विहं॥ पाकं कृतवती तत्र रामः श्राद्धं तदा करोत्॥ आवाह
ने कृते तेन वाणी स्तूर्यं समीपतः॥ किमर्थं रूप्यते पुत्र त्वनया तर्पिता वयं॥ तत्र तं च वचः श्रुत्वा
न मन्येहं चोद विनो॥ कृतं श्राद्धं पुनर्नैव कर्त्तव्यं हि त्वयानघ॥ तथापि राघवस्तत्र न मेने परमेव

159/1968

शिवि. च॥ सूर्यश्च साक्षितां यातः किमर्थं क्रीयते त्वया॥ जयेति च तदा तं वै रामस्य लक्ष्मणस्तदा॥ धन्या वयं
९० यथास्माकं साध्वी कुलवधूरिति॥ पाकं कृत्वा तदा तु उक्त्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ एते तु साक्षितां प्रा
प्ताः किं कृतं दुष्टवत्तथा॥ एतस्मिन्नंतरे देवी त्वां पतत्येव यदा तु नः॥ नहि त्वया श्रुतं भद्र दृष्टं पद्म तथा
पुनः॥ स त्वं निवेदितं नैव पातालेत्वं वहाधुना॥ केन किं त्वं शिवायेह नयोग्या न व सर्वदा॥ न सत्यं कथि
तं त्वाद्य तथा त्वं फलमाप्नुहि॥ स्वन्निकृष्टेत या गौ च ऊ वा त्वज नकात्मजा॥ यदि सत्यं त्वया नोक्तं इदं
शीत्वं न वा धनु॥ पुच्छेश्च रामुखे योग्या न वत्वं सर्वदा नघे॥ दिवानां मुखमश्रेत्वं यदि सत्येन नाषि
तं॥ सर्वलक्ष्मीनवत्वं च वचनात्ममसत्तम॥ केतकि त्वया तथा नैव यथा दृष्टं श्रुतं मतथा॥ शिवा राम.
य वक्तव्य नामा नः सर्वकाममुदाकृतेः॥ इति शापं तदा प्राप्ताः यथायोग्यं गतास्तदा॥ तद्दिनं हि स ९०
मारभ्य तदधोतरवाहनी॥ अग्निश्च सर्वभुक्तत्र केतकी शिवदुर्लभा॥ गौश्चापीह यथा चात्र यड

र्कं हितपा तथा॥ एतत्सर्वं समाख्यातं केतकीशापकारणं॥ अतः परं चंपकस्य कारणं कथयामि वः॥
॥ इति श्री शिवपुराणे केतकीशापकथनं नाम त्रिंशोध्यायः॥ ३०॥ ॥सूत उवाच॥ ॥गोकर्णेश्वर इ
ति ख्यातं तत्र नु लोकसुखावहः॥ दक्षिणस्यां दिशि श्रेष्ठे वनिकटे वर्त्तते धुना॥ तस्य दर्शनमात्रेण
पातकं नस्य सात्व्रजेत्॥ तन्निकटे नारदो हैवो दर्शनार्थं सदा ययौ॥ कदाचिद्गम्यमानेन नार
देन महर्षिणा॥ पुष्पितः सुरश्रेष्ठो व पथि दृष्टश्च चंपकः॥ तत्र कश्चिद्द्विजश्रेष्ठः पुष्पार्थं च समा
गतः॥ स दृष्ट्वा नारदं तत्र वीणां च महतीं तथा॥ तादृशं तं तथालोक्य क्षणमात्रं तथा स्थितः॥ स
पुष्पावचयार्थं च द्याज गाम स्वयं यदा॥ यदर्थमागतं तेन न कृतं तेन तत्तथा करिष्यामि यदन्का
र्यं पिष्टश्चायं करिष्यति॥ इति ज्ञात्वा तदा तेन न कृतं कार्यमुत्तमं॥ हस्ते च वंशपात्रं स दृष्ट्वा वा
च द्विजं तदा॥ किमर्थमागतं ब्रह्मन् किं पात्रं हस्ते केतव॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्विजो वाक्यमुप

161/1968

त्रिवि. ८१

दरे॥ भिक्षार्थं च गमिष्यामि यथार्थं नैव भाषितं॥ तच्छ्रुत्वा नारदस्तत्र नाम त्रिविक्रममंदिरे॥ गत्वा त्रिविंच
संतोष्य परिवर्त्तितवांस्तदा॥ स द्विजोपि तदा कार्यं कृत्वोच्छाद्य च पात्रकं॥ भिक्षितुं स तदा मार्गेषु नः
पृष्टः कुतो गतः॥ एवं श्रुत्वा पुनस्तत्र अलीकं परिभाषितं॥ न लब्धा च मया भिक्षा गच्छामि च यथाथा
गतं॥ ततस्तु कृत्वा नारदः सर्वं रहस्यं च जगाम ह॥ आगत्य च तदा पृष्टः ब्राह्मणश्च कुतो गतः॥ गृ
हीतानि च पुष्पाणि कीर्यंति वृक्षसत्तमः॥ तमुवाच तदा वृक्षो निषिद्धश्च द्विजन्मना॥ को वा द्विज
स्त्वं किं पुष्पं को वा त्वं परिपृच्छसि॥ ततश्च नारदो ज्ञात्वा पराहृत्य स त्रिविं गतः॥ सर्वाण्यपि च पुष्पाणि
जातानि कोत्तराणि च॥ गणितानि तदा तेन नारदेन महात्मना॥ अनेनकेन चित्तत्र कृता पूजा
महात्मना॥ तं पप्रच्छ पुनस्तत्र के भावे किं समीहसे॥ केनानीतानि पुष्पाणि काष्ठमुत्तारिता
नि च॥ इति श्रुत्वा वचस्तथ्य ब्राह्मणोसदहं त्रिविं॥ पूजयित्वार्थये मुक्तिं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते॥

राम. ८१

अयं वै ब्राह्मणः कश्चित् प्रसहं परमेश्वरं॥ चंपकैः पूजयित्वा तु राज्ञो मोहोऽहरत्वसौ॥ ततो धनं गृही
त्वा तु बहून् संपीडयते द्विजान्॥ राज्ञो धिश्रयणं गत्वा पूजाविधिबलेन च॥ अथो न त्वा द्विजश्चायं गण
येन्न परान् स्वकान्॥ पुष्पाण्युत्तानिनानीह पूजार्थं च मया प्रभो॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्मै मुक्तिस्तेत्व
नपायिनी॥ भविष्यति न संदेहा इति सत्यं वचो मम॥ चंपकैस्तोषितः चांमुस्तस्य राज्ञो वचो जयेत्तु॥
राजानं च वचो नीत्वा द्विजान्नन्यान् प्रपीडयेत्॥ दानाध्यक्षं तथा लब्ध्वा ब्राह्मणान् संप्रपीडयत्यसौ
॥ एतत्सर्वं चंपकेभ्यः फलं लब्धं द्विजन्मना॥ चंपकैस्तोषितः चांमुः वक्रपत्वं च प्रयच्छति॥ नारदः
कथयामास त्रिविक्रमाय परमात्मने॥ इह चांते फलं स्वामिन् किं द्विजाय प्रयच्छति॥ तमुवाच ततो दे
वः किं करोमि इह नारद॥ इह चांचंपकाल्लब्धं फलं चैव द्विजन्मना॥ चंपकैः पूजितश्चाहं वक्रो
कुमयि जागर्त्यमी॥ एतस्मिन् समये काचिद् ब्राह्मणी दुःखिता स्त्रियं॥ हा हतास्मि महाराज वा प्रेतो

163/196

त्रिवि॰
८२

दृष्टकस्त्वया॥मद्गृहस्थं धनं सर्वं हृतं चैव द्विजन्मना॥ एतस्मिन् समये तेन पृष्टा सा ब्राह्मणी स्व
यं॥किं दुःखं ते समुत्पन्नं कुतस्त्वं च विलप्यसे॥ तदीयं तु वचः श्रुत्वा ब्राह्मणी वाक्यमब्रवीत्॥
श्रूयतां त्वं द्विजश्रेष्ठ मदीयं दुःखकारणं॥ मत्स्वामी कर्मयोगाद्य पंगुश्च वर्त्ततेधुना॥ कन्या चैका
दानयोग्या वर्त्तते मद्गृहे द्विज॥ प्रतिग्रहस्तदर्थं वै कृतो भर्त्रा ममाधुना॥ तदर्थं च द्विजश्चान्यो
हृताद्य हृतानि किं पुनः॥ राजा लोभीकृत लोभीकृतस्तेन न ब्रवीतीह किंचन॥ किं करोमि का
गच्छामि त्राता कश्चिन्न विद्यते॥ नित्यमत्र समायाति शिवस्य पूजनाय वै॥ ॥नारद उवाच॥
॥किं दृष्टं तत्र वने त्वं च राज्ञा नेव रानने॥ इत्युक्त्वा पुनस्तत्र द्विजपत्नी वचोब्रवीत्॥ प्रसूयमाना गौ राम॰
दृष्टा राज्ञा वऊधनान्विता॥ तेनैव दापिता नैव कथ्यते च मम पुनः॥ तदर्थं गृह्यते तेन किं ८२
करोमि कुतो व्रजे॥ मद्भर्त्रा न गृहीतं वै दुष्टं दानं कदापि हि॥ बलाद्गृहीतमस्माभिः कन्या कालेऽत्र

जेत् द्विज॥ इत्युक्त्वा गृहितं तेन तदर्थं गृह्यते कथं॥ अस्माभिरुच्यते वा तेन धनं सर्वं विभज्यतां॥ तेनोच्य
ते धनं चैव गौश्चापि विभज्यतां॥ गोश्च विभजने पापं कुतो वै क्षालयामहे तस्मात् तद्वचनं श्रुत्वा ना
रदो वाक्यमब्रवीत्॥ शंकरं तु नमस्कृत्य श्रूयतां हि त्वया विभो॥ इदं शोध्योन वेस्यादि तद्वस्तपूजनं क
थं॥ गृह्यते च त्वया देव दुष्टः को वाद्यतः परं॥ राजप्रतिग्रहश्चैव दुःकरः प्रथमं नवित्॥ ततः श्चै
व विभागश्च किं पुनर्गो विभागतुक्॥ एतस्माच्च परो दुष्टः कोन्यो भवितुमर्हति यस्याश्च दक्षिणे
शृंगे गंगा च परितिष्ठति॥ वामे च यमुना देवी मध्ये चैव सरस्वती॥ स्कंधे ब्रह्मा तथा मध्ये रुद्रः स
परिवारकः॥ कद्यां विष्णुः सदा तिष्ठेत् सर्वतीर्थान्यनेकशः॥ ऋषयो दासिणो कुक्षौ नानि सर्वाश्च
देवताः॥ नद्यः सर्वाश्च यथा नागेविदाः खुरेनिवासिनः॥ उधसी च समुद्राश्च जगत्तस्यां प्रविष्टि
ते॥ इदं त्रुटी चैव गां यो वै पूजयित्वा चक्रमि भत्॥ पृथ्वीप्रदक्षिणा ज्ञाता तं फलं तस्य सुनिश्चितं॥ आस

165
1968

शिवि. ८३

सुशृंगीं ताम्रपृष्ठां चैव वसुवर्णपूरितां यदा ॥ ददाति पुरुषो यस्तु गां चैवात्र द्विजातये ॥ तयोस्सम्यक्फलं प्रोक्तं ना
त्र कार्यविचारणा ॥ यस्याः दुग्धं नरः पीत्वा गंगोदकफलं लभेत् ॥ सकृत मूत्रं च यस्यास्तु पीतं पुना
ति पातकात् ॥ किमपूज्यं हि तस्या गोः स्पर्शनात्तापहारका ॥ पृथिव्यां त्रीणि स्नानानि गावः
पृथ्वी सरस्वती ॥ नरकादुधरंत्येते जपवापनदोहनात् ॥ यस्य पापं पुरस्य प्राश्रित्यं निःसरति न
कुत्रचित् ॥ तस्य पापस्य प्रभुर्विः स्याद्दानादस्याः सुरेश्वर किं पुनर्वर्ण्यते तस्याः दानस्य चाश्विहर्नि
नं ॥ सुवर्णशृंगयोश्चैव खुरेषु रूप्यमेव च ॥ दृष्टे ताम्रमयं कृत्वा प्रवाये नेत्रयोस्तथा ॥ कंठे चम
षणां यस्या वस्त्रं सर्वांगके तथा ॥ कांस्यदोहनपात्रेण सुचीलांवस्त्रसंयुतो ॥ तरुणीरूपसंपन्नां व
हुदुग्धवतीं यदा ॥ अर्पयेद्देशकाले वै किं तस्य दुर्लभं भवेत् ॥ एतादृशीं चैव गां च दद्याद्दत्वा वाहगुणं
फलं ॥ मातुर्विक्रयणे पापं कन्याविक्रयणे तथा ॥ वेदविक्रयणे चैव गवां विक्रयणे तथा ॥ प्रायश्चि

राम. ८३

त्तं न लभेत किं पुनर्वर्ण्यते मया ॥ अयं वै ब्राह्मणो दुःखं गां च विना जीविष्यति ॥ किं वक्तव्यं मया देव नक्तो
भवेदिह ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा शिवो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ तच्चेतसि यथा स्यात्तथा कुरु प्रियोसि मे नु
क्तपापं पुनश्चैव सद्गतिं प्राप्नुते यथा ॥ तथा त्वया च कर्तव्यं मम कृच्छ्र भवेदिह ॥ इत्युक्तो नारदस्तत्र
तिष्ठति चंपकः ॥ पुनः प्रष्ट तदा तस्मै नित्यं पुण्यात्मने कथा ॥ नीयते केन दुःखे त्रासस्त्वं वद मम प्रतः
॥ एवमुक्तस्तदा सोवै नोवाच परमं वचः ॥ तदा च नारदस्तस्मै शौरे ज्ञापयितवांस्तथा ॥ शृणु चंप
क वक्ष्यामि सत्यं साधनमुत्तमं ॥ ईदृशो गुणवान् लोके यदि सत्यं वदेदिह ॥ किं पुनदुर्लभं त
स्य इह वापि परस्य च ॥ तवाफजं मया देहमसत्यनाषणादिह ॥ अद्य प्रति मृत्युलोकेषु शिवमन्त्री
भवेन्नहि ॥ तव पुण्यं शिवस्येव मायोग्यं भवतु क्वचित् ॥ एतस्मिन्नंतरे विप्रः समागच्छत वैत
दा ॥ तं दृष्ट्वा नारदो वाक्यमब्रवीच्च मुनीश्वरः ॥ राजप्रतिग्रहान्नं न विना गोग्रहितं त्वया ॥

167/1968

त्रिवि.
८४

चंपककुसुमवलेनैवश्वशीकृत्यमहेश्वरं॥ विप्राश्चपीडितास्ते पुराक्षसत्वं न वाधुना॥ विरोधेना
मतस्यासीत्तराक्षसत्वंगतःप्रणाम्य॥ अनुग्रहस्तदातस्य दत्तस्तेन महात्मना॥ ग्रामस्य द
र्शनं प्राप्य तदस्तान्मरणं क्षणे॥ अद्यायास्यसि सद्रूपं प्रतांछं करस्य च॥ इत्युक्त्वा न रहः प्रो
हत्वाकरेऽत्र वहारकं॥ नमस्कृत्य पुनस्तत्र गोकर्णे त्रासे राक्षसं॥ चंपकस्य महिमानं वर्णयित्वा
पुनः॥ इहलोके सुखं भुक्त्वा लोके सर्वं न मिश्रये न्ययेदिह॥ इत्युक्त्वा गारदो विप्राः ईशयोर्वयाज्ञको
मुनिः॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं मुनीश्वराः॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात्॥
॥ इति श्रीशिवपुराणे चंपकशापनिस्तरणं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः॥ ॥३१॥ ॥ऋषय ऊचुः॥
॥सूत सूत महाभाग त्वया भगवतोत्तम॥ यत्पृष्टं च तत्सर्वं निवेदितमतं हितं॥ अस्माकं त्वा
मलं सर्वं कृतवान्दूरतो भवान्॥ धन्यस्त्वं कृतकृत्यस्त्वं किं पुनर्वर्णयामहे॥ व्यासो वै राजते

राम
८४

॥ किं तस्य दुर्लभं लोके त्वं त्रयात्मकरूपिणी॥ त्वया च कथितं पद्यपंचायतनमुत्तमं॥ पूजनं सुखदं
लोके सर्वकामफलप्रदं॥ विष्णुर्देवः श्रुतः इति प्रकृतिः परमात्मना॥ शंकरस्त्वपरो देवः सूर्यस्तु
त्रिगुणात्मकः॥ गणेशस्तत्र पंचमो हि पूज्यो जातः कथं प्रभो॥ को वा गणपतिः स्वामी कस्य पुत्र
ः कुतो बलं॥ महत्त्वं किं कथं प्राप्तः सर्वं कथय शोभनं॥ एवमेषां वचः श्रुत्वा सूतो वाक्यमथा
ब्रवीत्॥ ॥सूत उवाच॥ ॥साधु पृष्टं महाभागाः लोकानां हितकाम्यया॥ स्वरूपं च गणे
शस्य कथयामि यथाश्रुतं॥ उद्वाहिते शिवे चात्र कैलाशे च गते सति॥ क्रियतां चैव काले
न जया च विजया सखी॥ पार्वत्या च मिलित्वा च विचारं तत्पराभवत्॥ रुद्रस्य च गणाः सर्वे नं
दीभृंगीपुरःसराः॥ प्रमथा ह्यसंख्याताः ह्यस्मदीयो न कश्चन॥ ॥द्वारि तिष्ठंति ते सर्वे शि
वस्याज्ञापरायणाः॥ ते सर्वेऽप्यस्मदीयाश्च तथापि न मिलेन्मनः॥ एकश्चैवास्मदीयो वै द्वार

169/1968

शि.वि.
८५

णीयस्त्वयानघे॥इत्युक्त्वा पार्वती देवी सखिभ्यां सुंदरं वचः॥हितं मेने तदा तत्र पार्वत्यां वै सदाशिवः॥
नंदिनं परिभूयैव आजगाम स्वयं तदा॥उत्तस्थौ मज्जमाना सुंदरी तदा॥तदीयं तद्वचश्चै
व हितं मेने सुखावहं॥एवं याते तदा काले कदाचित्सा पार्वती शुभा॥मदीयः सेवकः कश्चिद्भवेत्सु
भतरस्तदा॥मदाज्ञायाः परं नान्यद्रेखामात्रं चलेदिह॥इति विचार्य सा देवी वरयो[illegible]लसं
भवं॥पंकमुद्धार्य तेनैव निर्ममे पुत्रकं शुभं॥सर्वावयवनिर्दोषं सर्वावयवसुंदरं॥प्रतिष्ठाप्य
तदा द्वारि निवार्यो यः इहागमेत्॥वस्त्राणि च तदा तस्मै दत्ता च विविधानि च॥नानालंकरणं तस्मै
दत्वाशिषमनुत्तमं॥मत्पुत्रस्त्वं मदीयोसि नान्यथा कश्चिदस्ति मे॥तयाह्येवं कृते सोपि तेन नमस्कृ
त्य शिवां स्थितः॥किं कार्यं विद्यकरवामि तवोदितं॥इत्युक्ता सा तदा तेन द्वारपालो भवाद्य मे॥उ
क्त्वा च स्थापयामास यष्टिपाणिं गणाधिपं॥तद्रूपं सुंदरं तस्य विलोक्य हर्षमागता॥मुखमा

राम.
८५

चुंब्य सा तत्र ह्यालिंग्य स्थापयत्तदा॥स्थितः द्वारि स तदा तत्र पार्वती हितकाम्यया॥स्वयं च मज्जनार्थे सा
सखीसंयुता॥तस्मिन्नेव काले तु शिवो द्वारि समागतः॥गणैः सार्द्धं समायातो द्वारि च प्रविशन्
यदा तदा निषिद्धस्तेनैव गम्यते च त्वयाधुना॥मज्जनार्थे स्थिता माता कं यासि मां रुजाधुना॥
इत्युक्त्वा यष्टिकां तत्र रोधनाय पराम्रात्॥तत दृष्ट्वा तु शिव प्राह शिवोहमिति नान्यथा॥इत्युक्त्वा
गम्यमानं तं यष्ट्या चैवाप्यताडयत्॥कः शिवः कुत्र वसि त्वं किमर्थं गम्यते त्वया॥ ॥शिव उवा
च॥॥मूर्खोसि त्वं न जा॥नासि शिवो गिरिजापतिः॥इत्युक्त्वा प्रविशंतं दंडेनाताडयत्पुनः॥
ततः शिवः स्वसंक्रुद्धो गणानाज्ञापयत्तदा॥कोयं वर्तते किं च क्रियते पश्यतां पुनः॥इ
त्युक्त्वा तु शिवस्तत्र स्थितः क्रोधसमन्वितः॥गणास्ते क्रोधमापन्नाः पप्रच्छुर्द्वारपालकं
॥कोसि त्वं कुत आयातः किं वा त्वं च चिकीर्षया॥तदीयं तद्वचः श्रुत्वा द्वारपालोब्रवीदिदं॥यूयं

171/1968

केऽत आयातास्त्वंतः सुंदराइमे॥ यात दूरं किमर्थं वै स्थिता ह्यत्र विरोधिनः॥ एवं श्रुत्वा वचस्तस्य
रं॥ कश्चायं वर्त्तते किंच ब्रवीति त्वाचुबस्तु नः॥ तमूचुस्ते तदा सर्वे श्रूयतां द्वारपालका तांश्चैव मगा
मत्वा न हन्मा मोन्यथा हतः॥ तिष्ठ दूरे ह्यतस्त्वं च किमर्थं मतुमीहसे॥ इत्युक्तोपि गणैश्चासौ द्वारं
न मुक्तवांस्तदा॥ ते सर्वेपि गणास्तत्र शिवं गत्वा तथाब्रुवन्॥ ततश्चैव वचः श्रुत्वा गणानूचे त्र्य
म्बकः॥ दूरतः क्रीयतां द्वेषः षंडास्त्र वस्थिताः कथं॥ स्वामिनोक्ता गणास्ते च पुनरागत्य तत्र ह॥ रे
रे द्वारे कथं कोयं स्थितश्च स्थापितः कृतः॥ अस्मानवगणय्येवं कथं जीवितुमिच्छसि॥ द्वारपालाव
यं सर्वे स्थितः किं परिभाषसे॥ सिंहासनं गृहीत्वा तु स्मृगालः शिवमीहते॥ तावज्जसि मूर्ष त्वं या
वत्प्राणपराक्रम॥ नानुभूतस्त्वया चात्र ह्यनुभूत्वा मरिष्यसि॥ इत्युक्तः क्रोधमापन्नो हस्ताभ्यां
यष्टिकां तदा॥ गृहीत्वा तु ताडयामास गणांस्तान् परिभाषिणः॥ यात यात ह्यतो दूरे नो वाच्च दन्नू

123
1968

यामिह॥ ॥गणा ऊचुः॥ ॥किं कर्त्तव्यं क गंतव्यं क्रीयते ते न किं पुनः॥ मर्यादा रक्ष्यते स्माभिरन्यथा
किं ब्रवीति च॥ ततस्ते च गणाः सर्वे शिवं हरेप्यवस्थितं॥ क्रोधमात्रं तु के जाग्रत् गत्वा ते च तथा
ब्रुवन्॥ शिवो विहस्य तान्सर्वान् गणाः किं तु तस्कराः॥ एकोपि च बहून् सर्वान्निजघ्नीति किं पु
नर्वदेत्॥ गम्यतां ताड्यतां वैषः यः कश्चन न वेद्मिह॥ न क्षितास्ति न रे देवे न गतास्ते गणास्तत्र माः
॥ ॥गणा ऊचुः॥ ॥रे रे त्वं श्रूयतां बालबलवत्परिभाषसि॥ इतस्त्वं दूरतो याहि नो चेत्त्वं प
श्यसेधुना॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां किंकरोमीति दुःखितः॥ एतस्मिन्नंतरे देवी तेषां तस्य च वै पु
नः॥ श्रुत्वा तु कल्कलस्तत्र सखीपत्नपा ब्रवीत्तदा॥ समागत्य सखी तत्र दृष्ट्वा तं पश्यती तदा॥ क्ष
णमात्रं तदा दृष्ट्वा हर्षिता सा गता तदा॥ तत्र गत्वा तु तत्सर्वं कथितं गिरिजाग्रतः॥ अस्मदीयो
न वेन्नेव सर्वे ह्यायाति वैभवं॥ शिवस्यैव गणाः सर्वे विनिवासरः कथं॥ प्रविष्टो निहवा देवने

145036

शिवि॰ ८७

वस्तु न तरं त वा॥ सम्यक्कृतं ह्यनेनैव केपि प्रविशाता न हि॥ दुःखं चैवानुनयात्रतिरस्कारादि
कं तथा॥ अतः परं तु वाद्याद्यः क्रीयते च परस्परं॥ नास्माभिश्च कृतो नैव तद्धियाः तु सुखेन वै॥
कृतेनैवात्र वा स्यादं जित्वा च विनयेन च॥ प्रविशंतु तदा सर्वे नान्यथा कर्हिचित्प्रिये॥ अयं चैवा
स्मदीयो वै न क्षिप्तश्चिंतितं न स्मितावयं॥ तस्माद्वि विरत्वयनंदेत्याज्ञा मानवल्लभ॥ शिवो मर्कट व
त्तेयवर्त्तति किं करिष्यति॥ तदीयं तद्वचः श्रुत्वा पार्वती मानिनी तदा॥ अहो क्षणं स्थितं नैव हम
त्कारः कथं कृतः॥ कथं चैवात्र कर्त्तव्यो विनये नाथवा पुनः॥ न विप्यति नवत्तेव कृतैनैतं वान्य
यापुन॥ इत्युक्त्वा तु सखी तत्र प्रेषिता प्रियया तदा॥ समागत्याब्रवीत्सा च प्रियया कथितं श्रृ राम॰
णु॥ सम्यक्कृतं त्वया नंद बलात्प्रावेशिता न हि॥ भवदीये गणा एते जयेति किं नवान्यु ८७
नः॥ कृत्यं चेदे कृतं चैव कर्त्तव्यं क्रीयतां त्वया॥ जित्वा यांतु पुनर्वापि विनयेरथवा ध्रुवं॥ इति श्रु

त्वा वचस्तस्य मातुश्चैव गणास्तथा॥ वद्धकच्छस्तपोधीश बध्वा जंघोरुनाप्ययन॥ अत्त्रवाच च गणा
न्सर्वान्निश्रूयतां गणसत्तमा॥ अहं च गिरिजासूनुः यूयं शिवगणास्तथा॥ उभये समतां प्राप्ताः कर्त्त
व्यं क्रियतां पुनः॥ भवंतः द्वारपालाश्च अहं चैव कथं न हि॥ भवद्भिश्च स्थितं ह्यत्र यदा भवति निश्चि
तं॥ तदा मद्वाक्यः कर्त्तव्यं शिवाज्ञापरिपालनं॥ इदानीं तु मया चात्र शिवाज्ञापरिपालनं॥ हठाद्वा
विनयेनापि गंतव्यं मंदिरे पुनः॥ इत्युक्ताश्च गणाः सर्वे ययुस्ते शिवसंन्निधौ॥ लज्जिते लज्जि
तं ते तु नमस्कृत्य पुरः स्थिताः॥ स्थित्वा निवेदितं सर्वं शिवाग्रे गणसत्तमैः॥ तत्सर्वं तु तदा श्रुत्वा
शंकरो वाक्यमब्रवीत्॥ श्रूयतां च गणाः सर्वे युद्धं योग्यं भवेन्न हि॥ अहं चैवात्र यूयं वै त्वत्तेगौरीगणास्तथा
॥विनयः क्रियते चेद्वै वदेषा वै शंकरः स्त्रिया॥ कृतं चैवात्र कर्त्तव्यं मे का की किं करिष्यति॥ भवेतश्च गणा
लोके युद्धेचैव विशारदाः॥ मदीयाश्च कथं युद्धं हित्वा यास्यथ लाघवं॥ मिस्त्रियाग्रहः कथं कार्यं कृत्वाफ

175/1968

शिवि॰ ८९ लमवाप्स्यति॥कर्त्तव्यंसर्वथायुद्धंयन्नाविततद्भवत्विति॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेशिवगणगणपतियुद्धोनाम
चत्वारिंशोध्यायः॥ ॥सूतउवाच॥ ॥इत्युक्तास्तेगणास्तेननिश्चयंपरमंगताः॥संनद्धास्तेतदातत्र
जग्मुश्चशिवमंदिरं॥गणोपिचतथादृष्ट्वायातान्गणान्देवतान्॥युद्धोपविधायैवस्थितश्चै
वाब्रवीदिदं॥आयांतुगणपाःसर्वेशिवाज्ञापरिपालकाः॥अहमेकस्ततोबालश्चशिवाज्ञापरिपाल
कः॥तथापिमत्पतोदेवाःपार्वतीसूनुजंबलं॥शिवस्यैवगणानांतुबलंपश्यंतुवैपुनः॥वल
वृद्धिलयुद्धंचमानिनीशिवपक्षयोः॥नवशिक्षकृतंपूर्वंयुद्धंयुद्धविशारदाः॥मयापूर्वंकृतंनै
वबालोस्मिक्रियतेधुना॥तथापिभवतांलज्जाभविष्यतिजयाजये॥ममैवतुभवतांनैवंगिरिजाशि
वयोरिह॥एवंज्ञात्वाचकर्त्तव्यंयुद्धंचैवगणेश्वराः॥भवद्भिःस्वामिनंदृष्ट्वामयाचमातरंपुनः॥ राम॰ ८९
क्रियतेकीदृशंयुद्धंभवितव्यंभवत्विति॥इत्येवंभर्त्सितास्तेतुदंडधराद्वाहयः॥विविधान्या

युधान्येवंधृत्वाचतेसमभ्ययुः॥घर्षयंतस्तथादंतान्हुंकृत्यचपुनःपुनः॥पश्यपश्यध्रुवंतश्चगणा
स्तेसमुपागताः॥नंदीप्रथममागत्यधृत्वापादंव्यकर्षयत्॥धावन्भृंगीद्वितीयंचपादंधृत्वातथैवच॥
यावत्पादंव्यकर्षतांतावद्धस्तेनवैगणाः॥आहत्यहस्तयोस्ताभ्यांमुक्त्वाद्यपादकौस्वयं॥द्वारस्थंपरि
घंगृह्यसर्वानायोधयत्तदा॥केषांचित्कटयोभिन्नाःकेषांचित्पृष्टकानिच॥केषांचिच्चशिरांस्येव
केषांचिन्मस्तकानिचकेषांचिज्जानुनिकेषांचित्स्कंधकास्तथा॥संमुखंचगतायेवैतेसर्वेरु
द्रयेहताः॥केचिच्चपतिताभूमौकेषांचित्दिशोगताः॥केचिच्चचरणौनत्वाकेचिच्छिवांतिकंग
ताः॥तेषांमध्येतुकश्चिद्वैसंग्रामेसन्मुखेनहि॥सिंहंदृष्ट्वायथायांतिमृगाश्चैवदिशोदश॥तथातेच
गणाःसर्वेगताश्चैवसहस्रशः॥परावृत्ययातेसोपिद्वारिचसमुपस्थितः॥कल्पांतकरणेकालो
दृश्यतेचतथाहिसः॥ ॥एतस्मिन्समयेतत्रब्रह्माद्याश्चदेवताः॥प्रेरितानारदेनेत्तदेवाःसर्वे

177
1968

शिवि.
८९

समागमन्॥ विष्णुश्चापि समायातः शिवस्य हितकाम्यया॥ समागतास्तदा सर्वे समाश्चास्य पुरः स्थिता
॥ ऋषयश्च तदा सर्वे अप्सरसां गणास्तदा॥ शिवं चैव नमस्कृत्य आज्ञां हि देहि नो इति॥ गणान्भिन्ना
न्तदा दृष्ट्वा ते सः सर्वं निवेदितं॥ ते सः सर्वं निवेद्यैव ब्रह्माणं समुवाच ह॥ ब्रह्मस्त्वयैव गत्वा प्र
साद्यो यं सहाबलः॥ यथा न प्रलयः स्यादै तथा कार्यं त्वया प्रभो॥ इत्युक्तः स ययौ ब्रह्मा तुंदिलः श्मश्रु
लश्चैव सर्वै ऋषिवरैः सह॥ समायांतं च तं दृष्ट्वा गणाः श्मश्रुण्यपाकिरन्॥ क्षम्यतां क्षम्यतां
देवं न युद्धार्थं समागतं॥ इत्येवं ब्रुवति तस्मिन् तावत् परिघमाददे॥ गृहीतं परिघं दृष्ट्वा पलाय
न परास्तदा॥ पातयातब्रुवंस्ते परिघेणाहतास्तदा॥ स्वयं च पतिताः केचित् केचित्तेन निपाति
ताः॥ केचिच्छिवसामीप्यं गतास्तत्क्षणमात्रतः॥ तथाविधांश्च तांश्च ज्ञानं दृष्ट्वा शिवः कोप
समन्वितः॥ इंद्रादिकान्देवगणान्षण्मुखप्रवरान्गणान्॥ भूतप्रेतपिशाचांश्च सर्वान् रामः ८९

रेत्रायत्तदा॥ ते सर्वे च यथाटोपं गतास्ते सर्वतो दिशं॥ यस्यायुधं यच्च तत्तत्सर्वं विमोचितं पृथिव्यां कु
लाज्यतां संत्रयं परमं गताः॥ न जातं ब्रह्मत्वाणोप्यायुर्ब्रह्मांडं संहरन्निव॥ अकाले च तथा नूनं नेत्रिव
श्चेष्ठावनाः स्वयं॥ ते सर्वे च गतास्तत्र षण्मुखावाश्रये पुनः॥ सर्वे व्यर्थायुधा जाता आश्चर्यं परमं
गताः॥ त्वाक्रिद्धयं तया तत्र निर्मितं गणाहितं वै॥ एका प्रचंडरूपं च धृत्वा तिष्ठन्महामुखी॥ त्र्यामप
र्वतसंकाशी विस्तार्य मुखगह्वरं॥ एका विद्युत्स्वरूपा च वज्रहस्तयुता सती॥ आयुधानि च सर्वाणि स
वैश्चिमोचितानि वै॥ गृहीत्वा तन्मुखे साचन्माक्षिप च कलानि वै॥ दिवायुधेन हत्वेपतपरियः प
रिघः पुनः॥ एकापि सकलं सैन्यं पीडयामास दुस्तरं॥ यथा गिरिचरेणा वज्रोडितः सागरः पु
रा॥ एके न निहिताः सर्वे व्याकुलास्त्यमवस्तदा॥ किंकर्त्तव्यगतयं न ज्ञायते दिव्योदराः॥ परिघ
त्वामयामास सव्यापसव्यमेव च॥ रेना च मेनकाचैव उर्वशी च तिलोत्तमा॥ इत्याद्यप्सरसां श्रेष्ठा

शिवि. ९०

ःपुष्पवंदनपाणय॥ अथयोनारदाद्याश्चयेचयुद्धेतिलालसाः॥ सर्वेतेचसमाजग्मुर्युद्धस्पर्द्धा
नाय॥ वै॥ तेपिविस्मयमापन्नाः दृष्ट्वानकदापिहि॥ गणरूपंतदादृष्टं कालीयमपरंकृतं॥
पृथिवीकंपितादेवीसमुद्रसहितातदा॥ पर्वताःप्रतिनादंवैचक्रुःसंग्रामसंभवं॥ द्यौश्चस
यहाश्चीर्णाःसर्वेव्याकुलतांगताः॥ दिवाःपलायिताःसर्वेगणाश्चैवपलायिताः॥ षण्मुखश्चत
दासर्वानावर्यपुरतःस्थितः॥ शक्तिद्वयेनतद्युद्धंसर्वंचनिःफलीकृतं॥ येचस्थिताश्चते
सर्वेशिवस्यांतिकमागताः॥ तेसर्वेमिलिताश्चैवनमस्कृत्यशिवंतदा॥ अब्रुवन्वचनंस
र्वेकोयंगणवरःप्रभुः॥ पुराचैवश्रुतंयुद्धमिदानींबहुधापुनः॥ दृष्टपतेनश्रुतंदृष्टमीदृ
शंनकदाचन॥ किंविधिर्चार्यतांदेवह्यन्यथाप्रयोभवेत्॥ इत्येवंवचनंश्रुत्वाशिवःपर
मकोपनः॥ कोपंजगामतत्रैवगम्यतांचमयासह॥ देवसैन्यंचतत्सर्वंशिवस्यानुजगाम

ह॥ तेएस्मिन्नंतरेदेवंनमस्कृत्यायनारदः॥ अयंचजीवितश्चेत्स्यात्स्नलेयंचकरिष्यति॥ यथात
थाःसर्वथालया॥ इत्युक्त्वानारदस्तत्रह्यंतर्धानंगतस्तदा॥ शिवोपिसहसैन्येनयुद्धंचक्रेथदा
रुणं॥ महादेवोपितंदृष्ट्वाविस्मयंपरमंगतः॥ छलेनैवचहंतव्योनान्यथाहन्यतेपुनः॥ इति
बुद्धिंसमास्थायसैन्यमध्येव्यवस्थितः॥ शिवेदृष्टेतदादेवीनिर्गुणेगुणरूपिणी॥ विघ्नोचैवा
थसंग्रामेआगतेसर्वदेवताः॥ गणाश्चैवतथाहर्षंजग्मुःसर्वेपरस्परं॥ प्रथमेदृश्यमासंवि
घ्नंसर्वसुखावहं॥ अहंचमोहयिष्यामिहन्यतांचलयाप्रभो॥ छलंविनानहन्याध्येतामसो
येदुरासदः॥ इतिकृत्वामतंतत्रविष्णुर्मोहपरायणः॥ शक्तिद्वयेतदालीनंहरिंदृष्ट्वात
थाविधं॥ गणेशोपितदातत्रयत्रविष्णुःस्थितःस्वयं॥ परिघंक्षिप्तवान्तत्रगणोपिब
लवत्तरः॥ एकतश्चमुखंदृष्ट्वाशिवोपिव्रजगामह॥ त्रिशूलंचसमादायगतःकोपसम

रुद्र. ९०

181/1968

शि॰वि॰
९१

न्वितः ॥ त्रिशूलं पातिते हस्तात् पिनाकं पुनरग्रहे ॥ तदप्यपातयद्भूमौ परिघेण महात्मना ॥ ह
ताः पंचतथाशूलात्पिनाकंपुनराः पंचभिः शूलमाददे ॥ अहो दुःखतरं नूनं गणानां
किंपुनर्नर्वितः ॥ परिघाहतास्ते देवा गतास्त्वेव दिशो दश ॥ विष्णुस्तेन गणं दृष्ट्वा धन्योयमिति
चाब्रवीत् ॥ बहवो देवतास्त्वेव मया दृष्टा ॥ स्तथा पुनः ॥ दैत्याश्च बहवश्चैव यक्षगंधर्वराक्षसा
ः ॥ नैतेन समतां याति रूपश्रीर्यगुणादिभिः ॥ एवं विष्णुर्ब्रुवंतस्य परिघं भ्रामयंस्तदा ॥ चिक्षेप वि
ष्णवे तत्र चक्रे चूर्णं तरसा तदा ॥ गृहीत्वा मुद्यतश्चक्रं युयुधाते परस्परं ॥ षंडे तु परिघस्यापि ह
रश्चैत्राक्षिपद्यदा ॥ गृहीत्वा गरुडेनापि पक्षिणा विफलीकृत ॥ यत्र यत्र क्षिपेत्तं वै परिघं तत्र त (रामः ९१)
त्रह ॥ शून्यं च कृतवान् सोवै विजयं चापसत्तमः ॥ विष्णुश्चैव गणश्चैव युयुधाते परस्परं ॥
एतदंतरमासाद्य शूलपाणिस्तथोत्तरे ॥ आगत्य च त्रिशूलेन ततच्छिरो निरंकृतं ततः ॥ छिन्ने

शिरसि तस्यैव देवस्ये मंसु निश्चलं ॥ नारदोपि तदागत्वा देव्यै सर्वं निवेदितं ॥ मानिनी श्रूयतां मा (183/1968)
नस्तां ज्यो नैव त्वयाधुना ॥ इत्युक्त्वा तर्हितस्तत्र नारदः कलहप्रियः ॥ जय जयेति भाषंतो देवाः
सुखमुपस्थिताः ॥ यच्चकार तदा देवी श्रूयतां मृषिसत्तमाः ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे गणयुद्ध
भंगो नाम त्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रूयतां कथयाम्यद्य यज्जातं तदनंतरं ॥ को
पयुक्ता यथा देवी चकार श्रूयतां तथा ॥ मृदंगपटहाश्चैव गानं चाप्सरसस्तदा ॥ शिवोपि तच्छित्वा
॥ यावद्दुःखमुपाददे ॥ ताक्व गिरिजा देवी क्रोधमाना च हा कथं ॥ किं करोमि क गच्छामि प्रलयं वा
करोम्यहं ॥ इत्येवं दुःखिता सा च शक्तीः सहस्रशस्तदा ॥ निर्ममे निर्मितास्ताश्च नमस्कृत्य शिवां तदा
जाज्वल्यमानास्ताः सर्वा मातरादिरूपतामिति ॥ प्रजपश्चात्र कर्त्तव्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ देवां
श्चैव गणांश्चैव यक्षराक्षसकान् तथा ॥ नास्मदीयः परश्चैव विद्यते न ममापि ह ॥ तदाज्ञप्ताश्च ताः स

शिवि.
९२

वीः संहारं चक्रिरे तदा ॥ कल्पांतकाले संप्राप्ते संहरणे समुपागते ॥ यथा चात्र गणानात्व
न्निः संहरते तथा ॥ एवं ताः शक्तयः सर्वाः संहारं कर्तुकिर्तुमुद्यताः ॥ गोनेण यंति देवं ब्रह्माणं
वा यद्वा शंकरं ॥ इंद्रं वा यक्षराजं च स्कंदं वा सूर्यमेव च ॥ सर्वास्ताश्चैव संहारं कुर्वंति स्म निरंतरं
॥ यत्र यत्र नयंत्येतत्तत्र तत्रापि शक्तयः ॥ करालाः कुब्जकाः खंजाः लंबशीर्षास्त्वनेकशः ॥
हस्ते धृत्वा धरे वास्यमुखे वै वा क्षिपंस्तदा ॥ तं संहारं तदा दृष्ट्वा हरो हरिस्तथैव च ॥ ब्र
ह्मा चर्षेन्द्र यक्षाश्चान्ये देवाश्चादयस्तथा ॥ किं करिष्यति सा देवी संहारं वाप्य कालतः ॥ स
र्वे संशयमापन्ना जीवनाशा हता इमे ॥ सर्वे च मिलिताश्चेमे किं कर्तव्यं विचिंत्यतां ॥ राम.
इति विचार्य ते सर्वे ऊचुस्ते च परस्परं ॥ यदि वा गिरिजा देवी प्रसन्ना च भवेदिह ॥ तदा ९२
चैव भवेत्स्वास्थ्यं नान्यथा भवति ध्रुवं ॥ शिवोपि दुःखमापन्नः कदिर्नायया तदा ॥ शि

185
1969

वक्रोधमयी साक्षात् गंतुं न पुर उत्सहेत ॥ स्वीयो वा परकीयो वा यक्षो वा किंनरस्तथा ॥ देवो वाथ
तथा विष्णुर्ब्रह्मा वा शंकरस्तथा ॥ न कश्चिद्गिरिजोऽग्रे च स्थातुं शक्नोति केचन ॥ जाज्वल्यमा
नतत्तेजो दृष्ट्वा दूरतरं स्थिताः ॥ एतस्मिन्समये तत्र नारदो देववर्त्मनः ॥ आजगाम त
३ त्र देवानां सुखहेतवे ॥ ब्रह्माणं च तथा विष्णुं शंकरप्रभृतीगणान् ॥ समागत्य मिलित्वा तु
विचार्य कार्यमेव वा ॥ यावच्च गिरिजा लोके कृपां नैव करिष्यति ॥ तावत्तेव सुखं स्यान्नैवा
त्र कार्या विचारणा ॥ ऋषयो नारदाद्याश्च गतास्ते शिवमंदिरं ॥ तदा प्रसादयामासुर्मात
रं जगतः स्तुतां ॥ नमस्कृत्य तथा स्तुत्वा स्तोत्रैर्नानाविधैरपि ॥ जगदंब नमस्तुभ्यं प्रकृत्यै तेन
मोस्तु वै ॥ अपर्णायै च नमस्तुभ्यं गिरिजायै नमो नमः ॥ भवान्यै ते नमश्चैव उग्रायै ते नमोस्तु च
॥ नम्रायै ते नमस्तुभ्यं शिवायै ते नमोस्तु वै ॥ चंडिकायै नमस्तुभ्यं कल्याण्यै ते नमोस्तु ते ॥ एवं स्तु

तातदा देवी ऋषिभिर्नारदादिभिः ॥ उद्वेगं दृष्ट्वा तदा तां च मुनी वाच किंचिदं बिका ॥ तदा च ऋषयः सर्वे
नत्वा तच्चरणांबुजं ॥ क्षम्यतां क्षम्यतां देवी संहारो जायते धुना ॥ तव स्वामी वयं के च इमे देवा स्तु
वैव ह ॥ प्रजाश्च नव हीनाश्च क्षंतुं वै परमेश्वरि ॥ एवं श्रुत्वा वचस्तेषां प्रसन्ना चंडिका तदा ॥ म
त्सुत्रो यदि जीवेत तदा संहरणं हि न ॥ यथा च भवतां मध्ये पूज्योयं च भविष्यति ॥ सर्वाध्यक्षो भवे द
यं नान्यथा सुखमाप्स्यथ ॥ इत्युक्तास्ति तदा ते भो गत्वा सर्वं न्यवेदयन् ॥ ते सर्वे च तथा श्रुत्वा त्रि
वश्चायं तथा पुनः ॥ कर्त्तव्यं च तथा सर्वलोकस्वास्थ्यान वै दिह ॥ ते एष्छिरः कुतो यातम प्सरो
भिश्चत कृतं ॥ एतत् कलेवरं चात्र प्रक्षाल्य संप्रयुज्य च ॥ उत्तरस्यां पुनर्यात प्रथमं यत् मि
लेदिह ॥ तच्छिरश्च समारुत्य योजनीयं कलेवरे ॥ ततस्ते स्तत्र कृतं सर्वं त्रिवाज्ञा परिपालकैः राम.
॥ कलेवरं समानीय प्रक्षाल्य विधिवच्च तत् ॥ पूजयित्वा पुनस्ते वै गताश्चोदङ्मुखास्तदा ९३

॥ प्रथमं मिलितस्तत्र हस्ती चाप्येकदंतकः ॥ तच्छिरश्च तथा छित्वा नीत्वा तेनाप्ययोजयत् ॥ संयोज्य
देवताः सर्वाः शिवं विष्णुं विधिं तथा ॥ ऊचुरतेन रं कार्यं भवतामवशेषितं ॥ ततस्ते रस्तु वचः श्रुत्वा
त्रिवोक्तिं पर्यपालयन् ॥ ऊचुस्ते च तदा तत्र ब्रह्मा विष्णुस्ते च तत्सातत्र ब्रह्म हरस्तदा ॥ यस्माच्च
तेजसः र्वे वयं जाता महात्मनः ॥ तत्तेजश्च समायातु वेदमंत्राभियोगतः ॥ इत्येवमभिमंत्रेण
मंत्रितं च यदा पुनः तदोत्तस्थौ पुनश्चायं सुंदरः सुभगस्तदा ॥ अभिषिक्तस्तदा देवैर्गणाध्यक्षे
गजाननः ॥ तस्यैव दर्शयामास दृष्ट्वा हर्षसमन्विता ॥ वस्त्राणि विविधानीह ॥ नालंकारैस्
तथा ॥ पूजयित्वा तदा देव्या सिद्धयश्चाप्यनेकशः ॥ करेणास्य त्रिंतिः सा वै दुःखितोसीह पुत्र
क ॥ धन्योसि कृतकृत्योसि सर्वपूज्यो भवाधुना ॥ आनने तव सिंदूरं दृक्ष्यंति सांप्रतं यदि ॥ त
स्मात्त्वं पूजनीयोसि सिंदूरेण सदा नरैः ॥ पुष्पैर्वा चंदनैर्वापि गंधेनैवाक्षतेन च ॥ नैवेद्यै

187
1968

न पुनस्त्वां च कृत्वा नीराजनाविधिं ॥ तांबूलैरर्घदानैश्च कृत्वा प्रक्रमणं तथा ॥ नमस्कारविधानेन पूजां
चैव विधास्यति ॥ तस्य वै सकला सिद्धिर्भविष्यति न संशयः ॥ इत्युक्त्वा च तदा देवी शांकरी राजवर्य तदा
॥ ततः सा स्वस्थ्या च देवानां जाते तत्क्षणमात्रतः ॥ एतस्मिंश्च क्षणे देवा वासवाद्याः शिवो तदा ॥ स्तुत्वा
प्रसाद्य तं देवं तीत्वा यैव च शिवांतिके ॥ प्रसाद्य गिरिजां पश्चात् उत्संगे संस्थवेशायन ॥ शिवोपि तस्य शि
रसि कृत्वा च करपंजरं ॥ उवाच वचनं देवान् पुत्रोयमिति चापरः ॥ गणेशो पितरौ च्चाय नमःस्तु
त्संशिवायवे ॥ पार्वत्यै च नमः कृत्वा ब्रह्माणं विष्णुमेव च ॥ नारदाद्यान् ऋषीन् सर्वान् नमस्कृ
त्य पुरः स्थितः ॥ क्षंतव्यश्चापराधो मे मानश्चैवैदृशो नृणां ॥ ब्रह्मा च शंकरश्चैव विष्णुश्चै
व तदा स्वयं ॥ त्रयो वयं यथा चात्र तथायं प्रतिपूज्यतां ॥ वयं च पूजिताः पूर्वं नायं च पूजितो य
दा ॥ तदा च फलहानिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ शिवेन पूजितः पूर्वं विना च प्रपूजितः ॥ ब्रह्म

णा च तथैवात्र पार्वत्या च प्रपूजितः ॥ सर्वैर्देववरैश्चैव पूजितः परया मुदा ॥ सर्वैर्मिलित्वा तत्रैव सर्वाधि
क्येति निवेदितः ॥ पुनश्चैव शिवेनैव वरा दत्ता ह्यनेकशः ॥ त्वन्नाम विघ्नहर्ता ते श्रेष्ठं चैवं भविष्यति ॥
मन्मसर्वेगणाध्यक्षो पूज्यो वै त्वं न वाधुना ॥ एवमुक्त्वा च वाद्यानि पूजाविधिरनेकशः ॥ आशिषश्चाप्यने
काश्च कृताश्च तत्क्षणे ध्रुवं ॥ ततश्चैव तदा देवा गीतं वाद्यं च नृत्यकं ॥ कारयामास तत्रैव ह्युत्सव
संगणेशस्य तदा ॥ पुनश्चैवं वरो दत्तः शिवेनैवं महात्मना ॥ चतुर्थ्यां त्वं समुत्पन्नो ऊर्जे मासि गणे
श्वर ॥ असिते च तथा पक्षे चंद्रस्योदयने शुभे प्रथमे च तथा यामे जाते च गिरिजासती ॥ निर्म
या मास ते रूपं तस्मात्ते व्रतमुत्तमं ॥ तस्मात्तद्दिनमारभ्य व्रतकार्यं सुशोभनं ॥ यावत्पुनः स
मायाति वर्षांते च चतुर्थिका ॥ तावद्व्रतं च कर्तव्यं तच्चैव हाश्यया ॥ संसारे सुखमिच्छंति ह्यतुलं
चाप्यनेकशः ॥ ते पूजयंतु त्वां भक्त्या चतुर्थ्यां विधिपूर्वकं ॥ मार्गशीर्षे तथा मासे रमाया वै चतुर्थिका ॥

189 / 1968

त्रि॰वि॰
९५

प्रातः स्नानं तदा कृत्वा विप्रान्निमंत्रयेत्ततः ॥ दूर्वाभिः पूजनं कार्यमुपवासस्तथाविधः ॥ रात्रेश्च प्रहरे
जाते सुस्नात्वा पूजनं ततः ॥ मूर्तिं धातुमयीं कृत्वा प्रवालसंमितेन वा यद्वा श्वेतार्कसंभवां वापि नि-
र्मितां मार्द्वीं पुनः ॥ प्रतिष्ठाप्य तदा तत्र पूजयेत्प्रयतः पुमान् ॥ गंधैर्नानाविधैर्दिव्यैश्च-
दृनैः पुष्पकैरपि ॥ व्यस्तिमात्रं च दूर्वां च अग्रां च मूलवर्जितां ॥ ईदृशानां दलानां तु शत-
मेकोत्तरं तथा ॥ एकविंशतिवा देव पूजयेत्परमार्थतः ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः पूजयेत्परमे-
श्वरं ॥ तांबूलाद्यर्घकं चैव प्रतिपात्रस्थितं वच ॥ पूजयित्वा तत्र बालचंद्रं च पूजयेत् ॥ पश्चा-
च्च ब्राह्मणान्पूज्य भोजयेन्मधुरं मुदा ॥ स्वयं चैव तदा भोज्यं मधुरं लवणं विना ॥ विसर्जयेत्ततः राम
पश्चान्नियममास्यायतत्त्वह ॥ एवं व्रते च संपूर्णे वर्षे जाते नरस्तदा ॥ उद्यापनविधिं कुर्या- ९५
त्व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ द्वादश ब्राह्मणास्तत्र भोजनीया मदाज्ञया ॥ कुंभमेकस्य संपूज्य स्थाप्य

मूर्तिं द्वितीयकां ॥ अष्टदलं तदा कृत्वा दीपं कृत्वा विधानतः ॥ होमश्चैवात्र कर्त्तव्यो विप्रद्वार्येन
कारयेत् ॥ स्त्रीद्वयं च तथा चात्र बटुद्वयमथापि च ॥ भोजयित्वा पूजयित्वा मूर्त्यर्घं विधिपूर्व-
कं ॥ ततो जागरणं कार्यं पुनः प्रातः प्रपूजयेत् ॥ विसर्जयेत्तमश्चैव पुनरागमनाय च ॥ तिल-
कं चाभिषेकाद्यं स्वस्तिवाचनमेव च ॥ पुष्पांजलिं प्रदद्याच्च व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ नमस्कारं त-
तः कृत्वा नानाकार्यं प्रकल्पयेत् ॥ एवं व्रतं कृतं येन लभेद्व मनसेप्सितं ॥ यो वै नित्यं तदीयां
च पूजां चैव स्वशक्तितः ॥ सिंदूरचंदनैश्चैव तंदुलैः श्वेतकैस्तथा ॥ उपचारैरनेकैश्च पूजये-
न्नराः ॥ तेषां सिद्धिर्भवेन्नित्यं विघ्ननाशो भवेदिह ॥ सर्वैर्वर्णैः प्रकर्त्तव्यं विविधेष्टपरायणैः ॥
उदयाभिमुखैश्चैव राजभिश्च तथैव च ॥ यं यं कामयते यो वै तेन सेव्यः सदा भवान् ॥ त्रिवेनैवंस-
दाप्राकं गणेशाय महात्मने ॥ तदानीं देवतेश्चैव सर्वैश्च ऋषिसत्तमैः ॥ तथैव तु कृता तु तैः सर्वै-

19A
1968

शिवि. ९६ गणपत्यं प्रकल्पितं ॥ ततश्चैव गणाः सर्वे प्रणेमुस्तं गणेश्वरं ॥ गिरिजायाः समुत्पन्नो यो वै हर्षः
कथं ब्रुवे ॥ देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पवर्षपपात ह ॥ जगत्स्वास्थ्यं तदा प्राप देवाधीशे प्रतिष्ठि
ते ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे गणपतिवरप्रदानो नाम चतुर्स्त्रिंशोध्यायः ॥ ॥३४॥ ॥ सूतउ०
॥ ॥ श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः किं जातं तु ततः परं ॥ येनश्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ तौ
तदेव मुनयः सर्वे ऋषीणां च गणास्तथा ॥ समागताश्च ये तत्र जग्मुस्ते तु शिवाज्ञया ॥ प्र
णम्य ते ततः शिवौ तत्र गतोत्सवाश्च ततः पुनः ॥ शिवं चैव तथा स्तुत्वा कीर्त्तो युद्धं युग्मेव च
॥ जगत्स्वास्थ्यं तदा लेभे शिवोपि गणस्तदा ॥ यदा च गिरिजा देवी कोपहीना बभूव ह ॥ रामं ९६
॥ शिवोपि गिरिजा तत्र प्रसाद्य पूर्ववत्तदा ॥ चकार विविधं सौख्यं लोकानां हितकाम्यया
॥ विष्णुश्च शिव माप्नुश्च ब्रह्मापि च तथैव च ॥ जग्मतुर्भवनं स्वं च कृत्वा कार्यं सुदुःकरं ॥

नारदो भगवांस्तत्र प्रशंस्य गिरिजां तदा ॥ जगाम गतवांस्तत्र गायन्यत्रानुत्तमे ॥ एतत्ते सर्वमा
ख्यातं यत्पृष्टोहं मुनीश्वराः ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र पप्रच्छुर्ऋषयस्तदा ॥ गणेशस्य कृतं वृत्तं पुन
ः किंचिन्निवेद्यतां ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं भवद्भिश्च श्रूयतामृषिसत्तमा
ः ॥ शिवा चैव शिवः श्चैव परं प्रेम समावहत ॥ पित्रो लीलयतोस्तत्र सुखं चैव व्यवर्धितं ॥ तावपि च त
योस्तत्र परिचर्यापरं गतौ ॥ षण्मुखश्च गणेशश्च पित्रोरधिकतरं तदा ॥ स्नेहं चैव व्यवर्धेतां शु
श्रूष क्षेय यथा शास्त्री ॥ कदाचित्तौ स्थितौ तत्र विचारेच परायणौ ॥ विवाहश्च कथं कार्यस्तनयो
ः पुत्रयोः पुनः ॥ षण्मुखश्च प्रियतमो गणेशश्च तथैव च ॥ अहं च परिणेष्यामि अहं चैव पुनः
पुनः ॥ परस्परं चनित्यं वै वादश्च तस्य त्वरा बुभौ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तौ च विस्मयं परमं गतौ ॥ किं
कर्त्तव्यं कथं कार्यो विवाह विधिरेतयोः ॥ निश्चित्येति च तौ तत्र युक्तिश्च रचितातदा ॥ कदाचित्स

193
1968

मध्ये स्थित्वा समाहूय स्वपुत्रकौ॥ कथयामासतुः पुत्रयोः पितरौ तदा॥ अस्माभिर्नियमः पूर्वं कृतश्च
श्रूयतां पुनः॥ द्वावपि च समौ पुत्रौ विशेषो नात्र लभ्यते॥ तस्माद्वै वं कृतं येन पुत्रयोरुभयोर
पि॥ तस्य वै प्रथमं कार्यो विवाहः शुभलक्षणः॥ यश्चैव पृथिवीं सर्वां क्रांत्वा पूर्वमुपाव्रजेत्॥ तयो
रेवं वचः श्रुत्वा शरजन्मा स्वयं तदा॥ जगाम मंदिरात्तूर्णं पृथिवीक्रमणाय वै॥ गणपतिश्च तत्
त्रैव विचार्य च पुनः पुनः॥ किं कर्त्तव्यं क्व गंतव्यं लंघितुं नैव शक्यते॥ क्रोशमात्रं गतं स्यादेन
गम्यते मया पुनः॥ किं पुनः पृथिवीमेतां कृत्वा सुखमविंतके॥ इति विचार्य विघ्नेशः श्रूयतां
तदनंतरं॥ विचार्येवं गणेशस्तु यच्चकार परं शुभं॥ स्नानं कृत्वा यथान्यायं समागत्य स्व
यं गृहे॥ उवाच पितरं तत्र मातरं पुरेनेवच॥ आसने स्थापिते ह्यत्र पूजार्थं भवतोरिह॥
इति श्रुत्वा वचस्तस्य पार्वतीपरमेश्वरौ॥ अस्थातामासने तत्र पूजां याग्रहणाय वै॥ तेनैवं

पूजितौ तौ च प्रक्रांतौ च पुनः पुनः॥ एवं च कृतवान्स सप्तकृत्वः प्रक्रमणं तु सः॥ बद्धांजलिस्तदोवा
च पितरौ प्रेमव्याकुलसो॥ भो मातर्भोः पितस्त्वं च शृणुध्वं परमं वचः॥ शीघ्रं चैवाच कर्त्तव्यो विवाह
शोभनो मम॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पितरौ ह्यूचतुस्तदा॥ प्रक्रम्य तत्र वान्सम्यक् पृथिवीं च सका
ननां॥ कुमारोपि गतवांस्तत्र त्वं चापि पुनरेव च॥ गच्छ शीघ्रं तथा कृत्वा गच्छ पूर्वं तथैव हि॥ इत्येवं
वचनं श्रुत्वा वचनं क्रोधसंयुतः॥ युवाच श्रूयतां सम्यक् वचनं मम सत्तमौ॥ मया तु पृथिवी क्रांता
सप्तवारं पुनः पुनः॥ एवं कथं समुच्येतां पुनश्च पितराविह॥ तद्वचस्तु ततः श्रुत्वा पितरौ ह्यूचतुस्त
दा॥ कदा क्रांता त्वया पुत्र पृथिवी गहनैर्युता॥ तयोरेवं वचः श्रुत्वा गणेशो वाक्यमब्रवीत्॥ भव
तोः पूजनं कृत्वा प्रक्रांता च मया पुनः॥ सप्तवारं तु यच्चैव ततत्॥ किं प्रक्रमणं न हि॥ इत्येवं वचनं वे
देशास्त्रे वा धर्मसंचये॥ वर्त्तते किं तथा तत्त्वं नहि किं सत्यमेव च॥ पित्रोश्च पूजनं कृत्वा प्रक्रांति

195/1968

शि॰वि॰ ९९ च करोति यः ॥ तस्यैव पृथिवीजन्यं फलं भवति निश्चितं ॥ अपहाय गृहे यो वै पितरौ तीर्थकं व्रजेत्
॥ तस्य पापं तथा प्रोक्तं हनने च तयोरिह ॥ पुत्रस्य च महत्तीर्थं पित्रोश्चरणपंकजं ॥ अन्यतीर्थं
तु दूरे वै गत्वा प्राप्येत तत्पुनः ॥ इदं संनिहितं तीर्थं सुलभं धर्मसाधनं ॥ पुत्रस्य च स्त्रियश्चैव ती
र्थं गेहे सुशोभनं ॥ पुत्रस्य पितरौ प्रोक्तं स्त्रियो भर्त्ता उदाहृतः ॥ इदं शास्त्रं तथा वेदो भाषते यन्नि
रंतरं ॥ भवद्भ्यां च प्रकर्तव्यमसत्यं पुनरेव च ॥ भवदीयमिदं रूपमसत्यं च भवेदिह ॥ तदा वे
दोप्यसत्यो वै भवेदिति न संशयः ॥ शीघ्रं च भवितव्यं वै विवाहः क्रियतां शुभः ॥ अथवा वेदशा
स्त्रस्थं व्यलीकं कथ्यते पुनः ॥ द्वयोः श्रेष्ठतमं यच्च कर्तव्यं तत्तथैव हि ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य वि राम॰
स्मयं परमं गतौ ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे गणेशवचनं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥ सूत उ ९९
वाच ॥ ॥ शिवश्च गिरिजा चापि पुत्रं बुद्धिविचक्षणं ॥ ऊचतुस्तौ हर्षितौ श्रेष्ठ यथार्थं भाषिणं ध्रुवं

॥ पुत्र ते विमला बुद्धिः समुत्पन्ना महात्मनः ॥ त्वयोक्तं यद्वचश्चैव तत्तथैव न चान्यथा ॥ समुत्पन्ने च दुःखे 197
वै यस्य बुद्धिर्विशिष्यते ॥ तस्य दुःखं विनश्येत सूर्ये दृष्टे यथा तमः ॥ वेदशास्त्रपुराणेषु युष्मदुक्तं तत्त्व 1968
था कृतं ॥ पित्रोः प्रक्रमणे जाते पृथिव्याश्च कृतं भवेत् ॥ इति वेदपुराणेषु युष्मच्छास्त्रेषु विवि
धेषु च ॥ सम्यक्त्वया कृतं यच्च तत्केनापि भवेदिह ॥ आवाभ्यां मानितं तच्च नान्यथा क्रियते धु
ना ॥ इत्युक्त्वा तु समाश्वास्य गणेशं बुद्धिसागरं ॥ विवाहकरणे तौ च मतिं चक्रतुरुत्तमां ॥ एतस्मि
न्नंतरे तत्र विश्वरूपः सुतेऽत्र ने ॥ सिद्धिबुद्धिरिति ख्याते सर्वांगसुंदरे शुभे ॥ ताभ्यां चैव गणेशस्य
विवाहं चक्रतुर्मुदा ॥ संतुष्टा देवताः सर्वा विवाहे समुपागमन् ॥ यथा चैव शिवस्यैव गिरिजाया म
नोरथः ॥ तथा विश्वकर्मा सोपि विवाहं कृतवांस्तदा ॥ तथा च ऋषयो देवा लेभिरे परमां मुदं ॥ गणेशोपि
तदा ताभ्यां सुखं चैवाप्यचिंतकं ॥ प्राप्तवांश्च तदा तत्र वर्णितुं नैव शक्यते ॥ कियता चैव कालेन तस्य

शि॰वि॰ ९९ पुत्रोभवतु॥ सिद्धिर्लक्ष्मीस्तथा बुद्धिर्लाभः परमशोभनः॥ एवं सुखमविंदंस्ते वै जाते च गणेश्वरे॥ आ
जगाम गृहमध्याय क्रांत्वा च पृथिवीं तथा॥ तावच्च नारदेनैव कैलासे प्रतिबोधितः॥ त्वया च श्रूयतां देव स
र्वं पितृभ्यां तु कृतं हि यत्॥ निःक्रास्य त्वां तु तीर्थानि मिषमुत्पाद्य वै शृणु॥ गणेशश्च कृतो देहेन च वान्
स्त्रीद्वयं तथा॥ पुत्रद्वयं तथा लब्ध्वा सुखं भुंक्ते निरंतरं॥ न वता पृथिवी क्रांता तस्मै वेदमुतेत्तमे॥ पितृभ्यां क्रि
यते चेदं अन्यः किं न करोति च अस्मभ्यं च कृतं ताभ्यां मस्मिलेन शुभं मतं॥ दद्याद्यदि गरं माता पि
ता विक्रीयते यदि॥ स राज्ञा चेत् क्रीयते सर्वं कस्मै किंच ब्रुवाम्यहं॥ येनैवं च कृतं तस्यादौ न मुखं न विलो
कयेत्॥ इति नीतिर्न्वेद द्वय यथेच्छसि तथा कुरु॥ इत्युक्त्वा नारदस्तस्मै अंतर्धानमुपागतः॥ स्कंदोपि राम॰
पितरौ नत्वा कोपाग्निज्वलितस्तदा॥ जगाम पर्वते क्रौंचे पितृभ्यां वारितोपि॥ सन्वाक् दानं च कृतं ९९
ते ध कथं च गम्यते त्वया॥ इत्येवं च निषिद्धोपि शिवमुक्त्वा जगाम सः॥ तस्मात् कोपमयं ध्युत्रय ध्येवं क

पटं कृतं॥ एवमुक्त्वा गतस्तत्र अद्यापि पर्वते शुभे॥ वर्त्तते दर्शनेनैव लोकानां पापहारकं॥ तद्दिने
हि समारभ्य कुमारं तं प्रतिष्ठितं॥ तन्नाम शुभनंदं लोके प्रसिद्धं भुवनत्रये॥ कार्त्तिक्यां च सदा देवा ऋ
षयः स तीर्थकाः॥ दर्शनार्थं कुमारस्य गच्छंति च मुनीश्वराः॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात् स्वाय
दर्शनं॥ तस्य पापं दहेत्सर्वं मनोप्सितं फलं लभेत्॥ उमापि दुःखमापन्ना स्कंदस्य विरहे सति॥ त
सुखार्थं स्वयं शंभुर्देनो न पर्वते गतः॥ मल्लिकार्जुननामासीत् ज्योतिर्लिंगे सुखावहे॥ अद्यापि
दृश्यते तत्र शिवयासहितः शिवः॥ तमागतं स विज्ञाय ततो गंतुं समुत्सुकः॥ देवैश्च प्रार्थितः सो
पि हरतो योजनत्रयं॥ पर्वणि पर्वणि तत्र दर्शनार्थं च गच्छति॥ आमावास्यादिने शंभुः स्वयं गच्छति
तत्र ह॥ पार्वती गच्छते तत्र पूर्णमासी दिने शुभे॥ एतत्तस्य च वृत्तांतं एष्टं च कथितं मया॥ यच्छ्रुत्वा स
र्वपापेभ्यो मुच्यते सर्वथा नरः॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे गणपतिपरिणयने कार्त्तिकागमनो नाम ष

199 / 1968

टत्रिंशोध्यायः॥ ॥३६॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥सूत जानासि सकलं नाज्ञातं विद्यते तव॥ शिवमाहात्म्यं
विशेषेण कथनीयं त्वया पुनः॥ धन्याः स्म कृतकृत्याः स्म सार्थकं देहधारणं॥ जातं तव दर्शने योगा
न्न किं पुनर्वर्णयामहे॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा सूतो ब्रवीदिदं॥ ॥सूत उवाच॥ ॥साधु पृष्टं भवद्भिश्च
लोकानां हितकारकैः॥ भवंतश्च तथा धन्याः पवित्राः कुलभूषणाः॥ येषां चैव शिवः साक्षाद्दैवतं प
रं मुने॥ सदाशिव कथा लोके वल्लभा भवतां सदा॥ ते धन्यास्ते कृतार्थाश्च सफलं देहधारणं॥ उद्ध
तं तु कुलं तैस्तु ये शिवं समुपासते॥ यस्य वक्त्रे ध्वनिं नाम सदाशिव शिवेति च॥ पापानि स्पृशं
ती हरवद्दिरं गारकं यथा॥ श्रीशिवाय नमस्तुभ्यं मुखाद्व्याहरते यदा॥ तन्मुखं च तदा यो वै प
श्यति तत्क्षणेन नरः॥ तीर्थजन्मफलं तस्य भवतीति सुनिश्चितं॥ यत्र त्रयं सदा तिष्ठेदेतच्छु
भतरं नरे॥ तस्य दर्शनमात्रेण वेणीस्नानफलं भवेत्॥ शिवनामविभूतिश्च रुद्राक्षास्तृतीया

शुभा॥ एतत्त्रयं शरीरे च यस्य तिष्ठति नित्यशः॥ तस्यैव दर्शनं लोके दुर्लभं पापहारकं॥ तद्दर्श
नं यथा वेणी नोभयोरंतरं स्मृतं॥ एवं यो न विजानाति तस्यैव दर्शनादिह॥ नरो ब्राप्पयवाना
री पापिष्ठो भवति क्षणात्॥ विभूतिर्यस्य नो भाले नांगे रुद्राक्षधारणं॥ न हि वाणी शिवमयी तं
त्यजेदंत्यजं यथा॥ शैवं नाम तथा गंगा विभूतिर्यमुना मता॥ रुद्राक्षा विधिजा प्रोक्ता सर्वपा
पविनाशिनी॥ शरीरे च त्रयं यस्य तत्फलं चैकतः स्मृतं॥ एकतो वेणिकायाश्च दर्शनेन फलं तु
यत्॥ तदेव तुलितं पूर्वं ब्रह्मणा हितकारिणा॥ समतां चैव जज्ञं तं तस्माद्धार्यं सदा बुधैः॥ तद्दिनं
हि समारभ्य ब्रह्मादिभिः पुरातनैः॥ धार्यते त्रितयं तच्च दर्शनात्पापहारकं॥ किं दर्शनस्य च फलं
किं पुनर्धारणस्य च॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥ईदृशं हि फलं प्रोक्तं रुद्राक्षासंभवं त्वया॥ तन्माहात्म्यं वि
शेषेण वक्तुमर्हसि सुव्रत॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा सूतो वचनमब्रवीत्॥ ॥सूत उवाच॥ ॥सम्यक्पृ

ष्टमथविशेषः कथयामिपुरातनं॥ रुद्रसंख्याशतेधृत्वारुद्ररूपोभवेन्नरः॥ एकादशशतानीहधृत्वाय
त्फलमाप्यते॥ तत्फलंशक्यतेनैववक्तुंवर्षशतैरपि॥ पंचाशिच्चशतेश्चैवशताद्धेनतथापुनः॥ शिखा
मुकुटयोर्वैधारयेत्सशिवस्तथा॥ त्रिभिश्चैवशतैःप्रोक्तंषष्ट्यायुक्तैर्मुनीश्वराः॥ उपवीतंतथा
तस्यत्रिशाखंततथापुनः॥ शिखायांचतथाप्रोक्तंत्रयंचऋषिसत्तमाः॥ कर्णयोःपंचषट्चैव
दक्षिणोत्तरयोस्तथा॥ शतमेकोत्तरंकंठेबाह्वोश्चरुद्रसंख्यया॥ कर्णंविधारयेत्तत्रमणिबंधे
तथापुनः॥ उपवीतेत्रयंधार्यंमुक्तिकामीभवेन्नरः॥ शेषाश्चोपरिताश्चैवपंचाशन्मुनिसत्त
माः॥ कटिसूत्रंतथाकृत्वाताभिश्चधारयेद्बुधः॥ एवंसंख्याधृतायेनतद्रूपंरुद्रसंमतं॥ ध्यानंकृत्वा
यद्वातेनस्थितंस्यादासनेशुभे॥ शिवेतिव्याहरंतंचदृष्ट्वापापैःप्रमुच्यते॥ तत्कासनेयद्वातेनलक्षाणां
पंचकंध्रुवं॥ मंत्रजाप्यंयथोक्तंचशापानुग्रहतांव्रजेत्॥ तद्दर्शनंतदाकृत्वागंगास्नानफलंलभेत्॥

त्रिपुंड्रेणयुक्तंवायरुद्राक्षाभिःसमन्वितम्॥ मृत्युंजयंजयंतंचदृष्ट्वारुद्रफलंलभेत्॥ कंठेवापितथा
धृत्वासर्वपापैःप्रमुच्यते॥ रुद्राक्षमालयायोवैमंत्रंजपतिनिस्पृहः॥ तस्यानोमंत्रोशतेनापिसहस्र
स्यफलंलभेत्॥ शिवस्यैवतथाविष्णोःसूर्यस्यैवाथवापुनः॥ चंड्याश्चतत्पुत्रस्यभक्तःस्याहषिस
त्तमाः॥ सर्वेषांचैवदेवानांजाप्येह्येताःप्रकीर्तिताः॥ यस्यकस्यापिभक्तोपिरुद्राक्षाभिःफलंलभेत्॥ मु
क्तिकामीभवेद्योवैमुक्तिकामस्तथापिच॥ पुत्रार्थीचधनार्थीविद्यार्थीचविशेषतः॥ कन्याकामीभवे
द्योवैयन्नास्कामस्तथापुनः॥ यंयंकाममपेक्ष्यैवजपंकुर्यान्निरंतरं॥ तंतंकामंचरुद्राक्षायच्छं
तिनात्रसंशयः॥ रुद्रभक्तोविशेषेणधारयेन्मालिकंसदा॥ विष्णोरपिचभक्तस्यजपंकुर्यात्तथै
वच॥ वस्तुतःसर्वदेवानांजाप्येमुख्याउदाहृताः॥ कामतोकामतश्चैवरुद्राक्षाभिःफलंलभेत्॥ त
स्माच्छ्रेष्टतमाज्ञेकेरुद्राक्षाश्चप्रकीर्तिताः॥ सुवर्णगुलिकाभिस्तुलक्ष्मीकामोजपेन्नरः॥ मुक्ताभिस्तु

203
1968

यत्रास्कामः कुर्याज्जपमनुत्तमं॥स्फाटिके पुत्रकामस्तु प्रवाले वश्यतां व्रजेत्॥वाहनार्थी जपेद्रौप्ये रु
द्राक्षा मुक्तिदा स्मृताः॥मुक्तिदाश्च तथा प्रोक्ताः सर्वकामफलप्रदाः॥देवतांतरभेदेन मालानां नाना वि
धाः स्मृताः॥शिवस्य च तथा विष्णो रुद्राक्षमालिका शुभा॥सूर्यस्य स्फाटिका प्रोक्ता जाप्ये श्रेष्ठाः पु
रातनैः॥मुक्ताभिश्च प्रवालैश्च चंडी तुष्टिमवाप्नुयात्॥गणेशश्च तथा तैस्तु संतुष्टो भवति क्षणे
न॥रुद्राक्षाभिर्विशेषेण हरस्तुष्टिकरः स्मृतः॥मुक्ताभिर्वा युक्ताभिः रुद्राक्षाभिर्हरिः स्वयं नोपा
सनभेदेन फलं नाना विधं स्मृतं॥ईदृशं न फलं नैव रुद्राक्षाभिर्हरिः स्वयं नानोपासनभेदेन
फलं नाना विधं स्मृतं॥ईदृशं न फलं नैव रुद्राक्षाभिरवाप्यते॥सुवर्णमालिका प्रोक्ता लक्ष्मीजाप्ये राम॰
शुभावहा॥सर्वैश्च ऋषिभिश्चैव व्यासाद्यैः पुरातनैः॥शास्त्राणि च विचार्यैव रुद्राक्षाः शुभदा १०२
स्मृताः॥रुद्राक्षा विविधाः प्रोक्ताः तासां भेदं वदाम्यथा॥एकमुखी भवेद्या वै सर्वसिद्धिप्रदायिनी

॥सिद्धयोऽष्टौ च तत्रैव यत्र स्यात्सुभद्रा च सा॥द्विमुखी च भवेद्या च लक्ष्मी दूरतरा न हि॥त्रिमुखी च भवे
द्यत्र विद्याः सर्वाः प्रतिष्ठिताः॥चतुर्मुखी च या स्याद्वै चतुर्वर्गफलप्रदा॥पंचमुखी च यत्रैव तत्र स्था
स्थापनाद्यतं॥एकमुखी च रुद्राक्षा दुर्लभा ऋषिसत्तमाः॥बदरीफलमात्रा च या स्याच्छ्रेष्ठ ऋषिसत्त
माः॥तथापि फलदा लोके सुखसौभाग्यवर्द्धिनी॥आमलकप्रमाणा या स्यात्सर्वारिष्टविनाशिनी॥
गुंजया सदृशी या स्यात्सर्वार्थफलसाधिनी॥यथा यथा लघुः स्याद्वै तथा तथाधिकप्रदा॥एकै
कतः फलं प्रोक्तं दशांशैरधिकं बुधैः॥यथा च दृश्यते लोके रुद्राक्षफलदा शुभा॥तथा न दृश्य
तेन्या च मालिका ऋषिसत्तमाः॥रुद्राक्षधारणं प्रोक्तं पापनाशनहेतवे॥तस्माच्च धारणी
या वै सर्वार्थनाशिनी ध्रुवम्॥यस्यांगे नैव रुद्राक्षा जाप्यं वा कुरुते न च॥तदंगं न स्पृशेत्प्राज्ञो
दृष्ट्वा दूरतरं व्रजेत्॥रुद्रभक्तैर्विशेषेण धारणीया शुभाय च॥यस्त्वेवं न भवेद्येव धारयेद्भक्ति

205/1968

शिवि
१०२

मानुसह॥ सर्वेषांपिचबीजेषुदृश्यतेविविधंकुरु॥ रुद्राक्षबीजकेद्रष्टाहृश्यतेमुक्तिरुत्तमा॥ अस
मिन्नापिहृश्यतेफलानिऋषिसत्तमाः॥ तदहंकथयाम्यद्यधारणेहितायवै॥ रुद्राक्षमालिनं
दृष्ट्वाभूतप्रेतपिशाचकाः॥ डाकिनीशाकिनीचैवयेचान्येद्रोहकारकाः॥ कृत्रिमंचैवयत्किंचि
दभिचारादिकंचयत्॥ तत्सर्वंहरतोयातिदृष्ट्वासंकितविग्रहं॥ पापंनपंजायतेतस्यसंसगाल्लिक
मथापियत्॥ रुद्राक्षमालिकंदृष्ट्वाशिवोविष्णुःप्रसीदति॥ विकारेतेषुमाज्ञेयामेक्षाविद्भिर्मुनी
श्वराः॥ एकमुखीचयास्याद्वैप्रतिपूर्वंब्रजेदिह॥ द्विमुखीचतदज्ञेवाधारकोनेवदृश्यते॥ त्रिमुखीच
यदास्याद्वैनास्वघातादिकंनहि॥ चतुर्मुखीतदाज्ञेयावैराग्याधोभवेतिह॥ जलेचश्यमानासामज्जने राम
नतरेदिह॥ पंचमुखीचयाप्रोक्तासर्वानर्थनिवर्तिनी॥ जलेनिमज्जतिचसासर्वाशुभयिदानी॥ १०३
एवंज्ञात्वाफलंसम्यक्धार्याधर्मविदृधये॥ एतत्सर्वंसमाख्यातंयत्पृष्टंहिमुनीश्वराः॥ एवंयःश्र

णुयान्नित्यंसमाख्यानंपरमंशुभं॥ रुद्राक्षमालिकायाश्चशिवस्यातिप्रियोभवेत्॥ ॥इतिश्रीशिवपु
राणेरुद्राक्षमहिमानिरूपणंनामसप्तविंशोऽध्यायः॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सम्यगुक्तंत्वयासू
तलोकानांहितकाम्यया॥ पुनश्चकथ्यतांह्येतच्छिवमाहात्म्यमुत्तमम्॥१॥ एवंतत्त्वन्मुखां
भोजात्कृताःश्रवणंप्रभो॥ पृथिव्यांयानिलिंगानितीर्थेतीर्थेतीर्थेभवंतिहि॥ अन्यत्रवास्थलेया
नासंप्रदानियथाप्रभोः॥ यत्रयत्रयवंत्रछिंगंगतत्रसर्वंनिवेद्यतां॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांवचनं
चेदमब्रवीत्॥ ॥सूतउवाच॥ ॥यत्पृष्टंहिऋषिश्रेष्ठाल्लिंगानिकथयाधुना॥ सर्वेषांचैव
लिंगानांसंख्याचैवविद्यतेकुतः॥ सर्वलिंगमयीभूमिःसर्वलिंगमयंजगत्॥ लिंगमयानितीर्था
निसर्वेलिंगेप्रतिष्ठितं॥ संख्यानविद्यतेतेषांतत्किंचेवब्रवीमिह॥ यत्किंचिद्दृश्यतेदृ
श्यंवर्ण्यतेस्मर्यतेचयत्॥ तत्सर्वंशिवरूपंचनान्यदस्तीतिकिंचन॥ तथापिश्रूयतांह्येतत्

207/1968

त्रिवि॰
१०४

कथयामि यथाश्रुतं लिंगानि च ना ऋषिश्रेष्ठाः पृथिव्यां यानि तानि ह ॥ पाताले चापि वर्त्तंते स्वर्गे वापि
तथैव ह ॥ सर्वैश्च पूज्यते शंभुः सदेवासुरमानुषैः ॥ तथापि शंभुना व्याप्तं सदेवासुरमानुषं
॥ अनुग्रहाय लोकानां लिंगानि च महेश्वरः ॥ दधाति विविधान्यत्र तीर्थे चैव स्थले पुनः ॥
यत्र यत्र दा ये शंभुर्भक्त्या भक्तेष्व संस्मृतः ॥ तत्र तत्रावतीर्यापि कार्यं कृत्वा पसंस्थितः ॥ लो
कानामुपकारार्थं लिंगं चैवाप्यकल्पयत् ॥ तल्लिंगं पूजयित्वा च सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ते
षां वापि न विद्येत संख्या च ऋषिसत्तमाः ॥ तथापि श्रूयतां सम्यक् यथा ज्ञानं यथाश्रुतं ॥ पृथि
व्यां यानि लिंगानि तेषां संख्या न विद्यते ॥ तत्रापि च प्रधानानि कथ्यंते च मया पुनः ॥ यत श्रुत्वा स राम॰
र्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ प्रधानेषु च यानीह मुख्यानि च वदाम्यहं ॥ लिंगानि ज्योतिषां चा १०४
त्र विद्यंते ऋषिसत्तमाः ॥ तान्यहं कथयाम्यद्य श्रुत्वा पापे व्यंपोहति सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्रीशैले मल्लिका

र्जुनं ॥ उज्जयिन्यां महाकालमोंकारममरेश्वरं ॥ केदारं हिमवत्पृष्ठे डाकिन्यां भीमशंकरं ॥ वाराणस्यां च
विश्वेशं त्र्यंबकं गौतमीतटे ॥ वैद्यनाथं चिताभूमौ नागेशं दारुकावने ॥ सेतुबंधे तु रामेशं घुश्मेशं च
शिवालये तु ॥ द्वादशैतानि नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वसिद्धिफलं लभेत्
॥ यं यं काममपेक्ष्यैव पठिष्यंति नरोत्तमाः ॥ तस्य तस्य फलावाप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ एतेषां दर्शना
देव पातकं नैव तिष्ठति कर्मक्षयो भवेत्तस्य यस्य तुष्टो महेश्वरः ॥ ज्योतिषां चैव लिंगानि दृष्टानि ऋषिस
त्तमाः ॥ तेषां च जननीगर्भे वासो नैव भवेत्पुनः ॥ एतेषां पूजनेनैव वर्णानां हूषणं स्मृतं ॥ नैवेद्यं चै
व संग्राह्यं भोजनीयं प्रयत्नतः ॥ भुक्ते सर्वाणि पापानि भस्मसाद्यांति तत्क्षणात् ॥ ज्योतिषां चैव लिं
गानां वक्तुं फलं न शक्यते ॥ एकं च पूजितं येन षण्मासं चतिरं ॥ तस्य दुःखं न जायेत मातृगर्भस
मुद्भवं ॥ हीनयोनौ यदा जातो ज्योतिर्लिंगं च पश्यति ॥ तस्य जन्म भवेत्तत्र विमले सत्कुले पुनः ॥ स

209
1968

शिवि. १०५

कुलेजन्मसंप्राप्यधनाढ्योविद्पारगः॥श्रुतं कर्मतिहाकृत्वामुक्तिंयात्यनपायिनीं॥म्लेछोवाप्यंत्यजोवा
पिषंडोवाथमुनिश्वराः॥द्विजोमृतालभेन्मुक्तिंतस्माच्चदृष्ट्वानिंचरेत्॥अतःपरंचतीर्थेषुस्थलेचै
वाथवापुनः॥प्रधानानिचवर्त्तंतेतेषांतामानिवेयथा॥ज्योतिषांचोपलिंगानिश्रूयतामृषिसत्तमा
॥सोमेश्वरस्ययल्लिंगमंधकेत्रामुदाहृतम्॥महाःसागरसंयोगेतल्लिंगमुंगपलिंगकं॥मल्लि
कार्जुनसंज्ञंतेनश्रुकक्षेयरुप्रकं॥महाकालस्ययल्लिंगंदुग्धेश्रामितिविश्रुतं॥ॐकारस्यानवे
ल्लिंगंकर्दमेत्रामितिस्वयं॥केदारेश्वरसंज्ञातंनृतेत्रोयमुनातटे॥भीमशंकरसंज्ञंतंभीमेश्व
रइतिस्मृतं॥विश्वेश्वरश्चयज्ञातेवाराणसीश्वरविश्रुतं॥त्र्यंबकस्यचयत्प्रोक्तंसिद्धेश्वरइति राम. १०५
श्रुतं॥वैद्यनाथेश्वराज्ञातंवैजनाथइतिस्वयं॥नागेश्वरसमुद्भूतंनृतेश्वरमुदाहृतं॥कि
ष्किंधासरस्वतीतीरेदर्शनात्सापहारकं॥रामेश्वरश्चयज्ञातंगुप्तेश्वरमुदाहृतं॥घुश्मे

211/1968

श्वरंबेवयज्ञातंव्याघ्रेश्वरइतिस्मृतं॥एतानिचप्रधानानिमुख्यतांचगतानिच॥अन्यान्यपि
चमुख्यानिश्रूयतांमृषिसत्तमाः॥गंगातीरमुख्यत्वंचप्राप्तंकेनविमुक्तकं॥कृतवासेश्वरःसा
क्षात्तुल्योहृदहारकः॥तिलभांडेश्वरश्चैवदृश्याश्वमेधएवच॥गंगासागरसंयोगेसंगमेश्व
रइतिस्मृतः॥यमुनातीरकेयश्चगोधूमेश्वरएवच॥नीलेश्वरइतिख्यातोवृंदावनसमीपगा
॥भूतेश्वरोयथाप्रोक्तःसर्वार्थसाधकोनृणां॥नारीश्वरइतिख्यातःकौशिक्यास्तुसमीपगः॥क
डुकेश्वरनामासीत्वर्त्ततिगंडकीतटे॥पूरेश्वरइतिख्यातःपुष्करस्यसमीपतः॥मंडकेश्वर
तिख्यातःफल्गुतीर्थेसदाश्रुतः॥सिद्धनाथेश्वरश्चैवदर्शनात्सिद्धिदोनृणां॥हूरेश्वरइतिख्या
तःतेमनेचोत्तरेतथा॥मंगेश्वरश्वरश्चनाम्नावैवैजनाथस्तथैवच॥नर्मदातीरकेसंतितेषांसं
ख्यानविद्यते॥साचरुद्रस्वरूपाहिदर्शनात्पापहारका॥तस्यांस्थिताश्चयेकेचित्पाषाणाःशिवस्व

पिणः॥तथापि संप्रवक्ष्यामि यथातानि मुनीश्वराः॥आवर्त्तेश्वरनामा हि वर्त्तते पापहारकः॥पद्मे
श्वर इति ख्यातः सिंहेश्वरस्तथैव च॥कुसुमेशस्तथा चात्र कुमारेश्वर एव च॥पुंडरीकेश इति
ख्यातो मंडपेश्वर एव च॥तीक्ष्णेशो नाम तत्रासीद्दर्शनात्पापहारकः॥धुंधुरेश्वरनामापि कर्म
तिनर्मदातटे॥शूलेश्वर इति ख्यातः कुंभेश्वरस्तथापि च॥अंधरेश्वरनामा वै विख्यातो भुवनत्र
ये॥ततः सोमेश्वरो देवो नीलकंठ इति स्वयं॥मंगलेश इति प्रोक्तो मंगलायतने महत्॥ततश्च
नंदिकोदेवो हत्याकोटिनिवारकः॥नंदिकेशं च यश्चैव पूजयेत्सरयामुदा॥तस्य तस्याखिलो
सिद्धिर्भविष्यति न संशयः॥तत्रतीर्थे च यः स्नाति तस्य पापं विनश्यति॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥एवं
माहात्म्यकथं तत्र कथ्यतां च त्वयाधुना॥ ॥सूत उवाच॥ ॥सम्यग्युक्तं भवद्भिश्च कथयामि यथा
श्रुतं॥पुरा युधिष्ठिरेणैवं पृष्टश्च ऋषिसत्तमाः॥रेवायाः पश्चिमे तीरे कर्णकी नाम वै पुरी॥त

त्र द्विजवरः कश्चिदुतथ्यकुलसंभवः॥कारूपां गतश्च पुत्रांस्त्रीं अर्पयित्वा स्वपत्निकां॥कदाचित्स
मृतस्तत्र पुत्रांस्त्रींश्च कृतं तदा॥तृतीयं चैव तत्कृत्यं संपाद्य पुत्रकावुभौ॥पत्नी च पालयामास पुत्रौ
पुत्रहितैषिणी॥पुत्रौ परिणयित्वा वै विभक्तं च धनं तदा॥स्वीयं च रक्षितं किंचित् कियत्कालं स्थि
ता तदा॥कदाचिन्म्रियमाणा सा पुत्रं च विविधं तथा॥कृत्वा प्राणान्न मुच्येत कष्टेन दृष्ट्वा पुत्रको
॥ऊचतुर्मातरं तत्र किंस्वं नविद्यते तव॥यन्न्यूनं म्रियते मातस्तदा वां कथयावहे॥इत्युक्ते च तया
तत्र न्यूनं च विद्यते बहु॥तदेवं क्रियते चेद्वै सुखेन मरणं भवेत्॥ज्येष्ठ पुत्रस्य यस्यासीत्तत्ते
नोक्तं कथ्यतां त्वया॥तया च प्रार्थितं ह्येतत्सुराम मे मनसः स्पृहा॥काश्यपां तु गतया नासीद्दिष्टांते
म्रियते पुनः॥ममास्थीनि त्वया पुत्र क्षेपणीयान्यतंद्रितः॥गंगाजलेऽस्थिभिस्तेषु भविष्यति न सं
शयः॥इत्युक्ते च तया पुत्र वचनं चेदमब्रवीत्॥मातस्त्वया सुखेनैव प्राणास्त्याज्या न संशयः॥त

213
1968

वकार्यपुराकृत्वापश्चात्कार्यंमदीयकं॥इतिहस्तेचचोदत्वायावसुत्रोगृहंगतः॥तावत्साचमता
तात्रहरिस्मरणतत्परातस्याश्चैवचयत्कृतंतत्सर्वंसंविधायवै॥मासिकंचैवकृत्वातुगमना
यप्रचक्रमे॥द्वियाश्रेष्टतमोयोवैसुवादोनामविश्रुतः॥तदस्थीनिसमादायनिसृततत्तीर्थका
मया॥संगृह्यसेवकंकंचित्तेनैवसहितस्तदा॥आम्यासोमांयंपुत्राश्चमातुःप्रियचिकीर्षया
॥श्राद्धदामादिकंभोजंसकृत्वाविधिमनुत्तमम्॥मंगलस्मरणंकृत्वानिर्जगामद्विजःस्वयं॥त
द्दिनेयोजनंगत्वावसतिंग्रामकेशुभे॥द्विजगेहेतदाकृत्वासंध्यादिविधिपूर्वकं॥यामिनीचगतात
त्रमुहूर्त्तद्वयसंमता॥सेवकेनतदायुक्तोब्राह्मणःसंस्थितस्तदा॥स्तवनादिकृतवांस्तत्रहरेर
द्भुकर्मणः॥एतस्मिन्नंतरेयेतत्रमचाश्चर्यंचाभवत्तदा॥गोश्चैवाभवत्तत्रस्थंगणोबंधितास्तुभो॥
एवंवैब्राह्मणस्तत्रह्याजगामबहिर्गतः॥प्रियेगोदुग्धनेवरस्तुस्तावत्समानयत्॥दोहेनार्थंसमा

कृष्यस्थियंत्राग्रतरंतदा॥वत्संकीलिस्वयंवद्धुंयत्नंचैवाकरोत्तदा॥वत्सोपिकर्षमाणश्चपादेनपादपीड
ने॥चकारब्राह्मणस्यैवब्राह्मणःक्रोधमूर्च्छितः॥वत्सेचताडयामासरूपेणदृढतरंतदा॥वत्सोपि
पीडितस्तेनत्रणंतश्चैवाभवत्तदादुग्धातुमोचितोनैवक्रोधेनचद्विजन्मना॥गोदुःखंचमहात्मा
स्तारोदनंचाकरोत्तदा॥दृष्ट्वाचरोदनंतस्यावत्सोवाक्यमथाब्रवीत्॥कथंचरुद्यसेमातःकिंदुःखं
तेह्युपस्थितं॥पुत्रस्यवचनंश्रुत्वागोश्चवाक्यमुपाददे॥श्रूयतांपुत्रमेदुःखंवक्तुंशक्नोम्यहंनहि
॥दुष्टेनताडितस्त्वंचतेनदुःखंममाप्यभूत्॥तच्चवस्तुतच्छ्रुत्वावत्सश्चवचनंपुनः॥किंकर्त्त
व्यंघकंगतंयत्कर्मवरावयंतेयः॥कृतंचैवयथापूर्वंभुज्यतेचतथाधुना॥एतद्द्रोपदाजातायद्दिछ
स्नितयाकुरु॥हसंश्चक्रियतेकर्मरुदंतश्चपरिभुज्यते॥दुःखदातातदानास्तिसुखदातानक
स्नितयाकुरु॥अहंचापिकरोम्यत्रमिथ्याज्ञानंतदुच्यते॥सुखंचजायतेतेनेनदुःखंतेनापिसंभवेत्॥त
स्मान्॥

215
1968

त्रि·वि·
१०८

स्माद्बुभुज्यतेकर्मसर्वंचकर्मणिस्थितं॥त्वंचैवह्यहंचैवइमेजीवाःयथ्वये॥तेसर्वेकर्मणाबद्धानश्यो
च्याःकर्हिचित्त्वया॥एवंवचस्तुपुत्रस्यश्रुत्वामोरब्रवीदिदं॥वत्ससर्वंविजानामिकर्माधीनाःप्रजा
ःस्वयं॥तथापिमाययाग्रस्तादुःखंप्राप्तास्म्यहंपुनः॥रोदनंचतथाकृत्वादुःखंयातिमेवैनहि॥
इत्येतद्वचनंश्रुत्वामातरंवाक्यमब्रवीत्॥यद्येवंचविजानासिपुनश्चरोदनंकथं॥कृत्वासाध्यसे
किंचापितस्मात्दुःखंसजाधुना॥एवंपुत्रवचःश्रुत्वामाताचैवाब्रवीदिदं॥ममदुःखंतदागच्छेद्धत्त
दुःखंतथाविधं॥नवेद्मिब्राह्मणस्येवदुःखंदास्यामिवैहृदं॥यथाचब्राह्मणश्चैवमनसिज्ञास्यते
स्वयं॥पुत्रजन्मयतदुःखमीदृक्प्रोक्तंतद्भवसुत॥प्रातश्चैवंमयापुत्रमंगेणैवहिनिष्पते॥हृतस्य राम
जीवितंसद्योहास्यतेनात्रसंशयः॥इत्युक्तस्तुपुनर्वत्सोमातरंवाक्यमब्रवीत्॥प्रथमेचकृतंकर्म १०८
तत्फलंभुज्यतेधुना॥अस्यचब्रह्महत्यायामातःकिंप्राप्स्यसेपुनः॥मारितश्चेत्पुनर्मतिमर्पितां

त्वंहृयाकृथाः॥श्रुत्वेनप्राप्यतेस्वर्गोदुःखेनपततेपुनः॥समाप्तेचभवेजन्मक्षयेमुक्तिरवाप्यते॥ 217/1968
कदापिकर्मणोनात्रोतस्यभोगःप्रजायते॥तस्माद्वपुनरेवत्वंमाकर्मकर्मकर्तुमुद्यता॥अहंघ
पुत्रतोतेद्यत्वंमातःकृतएवच॥घमाताघपिताबुद्धिःघस्वामीघकलेवरे॥नकोपिकस्यचास्ती
हसर्वोपिस्वकृतंभुजः॥एवंज्ञात्वात्वयामातदुःखंत्याज्यंश्रुभेऽकुरु॥पुत्रवाक्यंपुत्रःश्रुत्वावचनं
त्वाब्रवीदिदं॥एवंजानाम्यहंपुत्रमायाबलवतीप्रभो॥अहंसजानितामायांमायाभोनत्यजत्त
सो॥तेदुःखंचमयादृष्टंतत्दुःखंदहतेमम॥पुनश्चब्रह्महत्यामानात्रोपत्रभवेदिह॥ततस्य
त्तेचमयादृष्टंहत्याचैवगमिष्यति॥द्विजपुत्रेतदाहत्वात्वत्रूपामेमेगंभविष्यति॥पश्चाद्येवंपुनश्चे
तमभिज्ञातमिदंध्रुवं॥इत्येतद्वचनंश्रुत्वावत्सेनोक्तंनकिंचन॥तयोस्तद्द्रुतंवृत्तंश्रुत्वापापोयोद्वि
जस्तदा॥इदंदृष्ट्वामयामातंगतिमेपुनरेवहि॥॥इतिश्रीत्रिवपुराणेज्योतिर्लिंगकथनेनामअ

त्रि.वि. १०५

ष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥ प्रातःकाले तु राजाते गृहस्वामी समुत्थितः ॥ किमर्थं सुप्यते पापा यातिद्युकालो भ
वेदिह ॥ तेनोक्तश्च यतो ब्रह्मन् स्थित्वा मूर्छितं च गम्यते ॥ व्यथा चोपरि वर्तेते दारीरे सेवकस्य
च ॥ इत्येवं च मिषं कृत्वा सुप्ता पुरुषस्तदा ॥ दोहनस्य तदा काले ब्राह्मणः पुत्रकं प्रति ॥ भ
यातु गम्यते पुत्र कार्यार्थं कुत्र चित्सुनः ॥ पुत्रः समुत्थितस्तत्र वत्सं च मुक्तवांस्तदा ॥ माता च तस्य दो
होर्थमाजगाम स्वयं तदा ॥ द्विजपुत्रस्तदा वत्सं बंधनकाले तताडनं ॥ बंधनार्थं यदा नीचे जातो यं
द्विजबालकः ॥ पुनर्गौश्च तदा कुद्धा शृंगेणाताडयच्च तं ॥ मर्मणि ॥ ताडितः सोपि मूर्छां प्राप्य पपा
तह ॥ लोकाश्च मिलितास्तत्र गवा बालो विहिंसितः ॥ जलं जलं वदंतस्ते पित्राद्यो ये च संस्थिताः ॥ राम. १०५
यत्नश्च क्रियते यावत्तावद्बालो मृतस्ततः ॥ मृते च बालके तत्र हाहाकारो महानभूत् ॥ किं करो
ति तदा गौश्च ताडयित्वा प्रमोचसा ॥ गौश्च श्वेतवर्णाभूत तन्नद्या च पापमावह ह्रपत ॥ अहो च हद्रूप

तां लोकाश्च कुर्वुश्च परस्परं ॥ ब्राह्मणाश्च तदा पांथः दृष्ट्वा श्वेतं विनिर्गतः ॥ यत्र गौश्च गता तत्र ताम नु ब्राह्मणो
गतः ॥ ऊर्ध्वपुच्छतरा कृत्वा त्रीघ्रगा नर्मदां प्रति ॥ आगत्य नैदिकस्यास्य समीपे नर्मदाजले ॥ त्रिवारं मज्ज
यित्वा तु श्वेततं च गता हि सा ॥ यथागतं गता सा च ब्राह्मणो विस्मयं गतः ॥ अहो धन्यतमं तीर्थं ब्रह्म
हत्यानिवारकं ॥ स्वयं चं मज्जितस्तत्र ब्राह्मणः सेवकस्तदा ॥ मज्जयित्वा गतो तौ च प्रशंसंतौ नं
दितदा ॥ मार्गे च मिलिता काचित्सुंदरी भूषणान्विता ॥ तयोक्तं त्वं कुतो यासि सत्यं ब्रूहि ममाग्रतः ॥
एवंक्तं च स्तदा श्रुत्वा द्विजेनोक्तं यथातथं ॥ पुनश्चाये द्विजस्तत्र तयोक्तं स्थीयतां त्वया ॥ तयोक्तं च
समाकर्ण्य स्थितः किं कथ्यते वद ॥ सा चाह पुनरेवात्र ब्राह्मणो सुंदरी तदा ॥ त्वया दृष्टं स्थलं यद्धि तत्रा
स्थी निक्षिपाधुना ॥ साक्षाद्दिव्यमयं देहं धृत्वा यास्यसि सद्गतिं ॥ वैशाखे चैव संप्राप्ते सप्तम्यां स्व
दिने शुभे ॥ सिते पक्षे सदा गंगा आयाति द्विजसत्तम ॥ अद्यैव सप्तमी सा च गंगाहं यामि तत्रवै ॥

219 / 1968

रसुरूक्तांतदृष्टेदेवीद्विजोपिपरिवर्त्तितः॥ आगत्यास्थिक्षिपेद्यावत्तावन्मातान्यहृत्रपत॥ दिव्यदेह
त्वमापन्नादत्वाशिशिषंदिवंगता॥ धन्योसिकृतकृत्योसिपावितंचकुलंत्वया॥ धनंधान्यंत
थाचायुर्वर्द्धतांश्चवर्षतांतव॥ इत्याशिषंपुतईत्वागतासायुत्तमांगतिं॥ ब्राह्मणश्चपुनश्चात्रक्षि
प्यास्थीनिगृहंगतः॥ तीर्थंनंहिसमारभ्यप्रसिद्धंतीर्थमुत्तमं॥ नंदिकेशसमीपेतुकृत्वास्नान
तुतत्फलं॥ प्राप्यतेनात्रसंदेहोमहतांवचनादिह॥ ब्राह्मणीऋषिकानामवाजवैधव्यमाग
ता॥ पार्थिवंपूजयित्वातुतपस्तप्तंसुदारुणं॥ नंदितीर्थसमायातःपार्थिवेशंकरःस्वयं॥
प्रसन्नश्चतयातत्रह्यंशेनस्थापितस्तदा॥ गंगापिप्रसन्नातांप्राहसाध्वीनराधुना॥ मदर्थं
चैववैधव्यंदिनमेकंत्वयापुनः॥ सामीप्यंकरणीयंवैतथेतिचस्वयंवचः॥ तद्दिनंहिसमा
रभ्यरुद्रंशंतीर्थमुत्तमं॥ तत्रस्नातोनरःसम्यक्पापेभ्यमुच्यतेध्रुवं॥ एतन्नेचसमाख्या

तंपत्प्रसेहंमुनीश्वराः॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेनंदिकेश्वरतीर्थमाहात्म्यंनामएकोनचत्वारिंशोऽ
ध्यायः॥ ॥३९॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥पुनश्चकथ्यतांसूतलिंगानिसत्तमानिच॥ ॥सूतउवाच॥ ॥
व्यासेश्वरश्चविख्यातःशुक्रेशश्चतथैवच॥ भंडारेश्वरविख्यातोॐकारेशस्तथैवच॥ सुरेश्वर
श्चविज्ञेयोम्नतेश्वरइतिस्वयं॥ संगमेश्वरस्तथाप्रोक्तोमहापातकनाशनः॥ तत्रश्चतप्तिका
तीरेकुमारेश्वरएवच॥ द्विसिद्धेश्वरश्चविख्यातोज्ञानेश्वरस्तथैवच॥ रामेश्वरःपुनःप्रोक्तोर
श्नात्यापहारकः॥ डुंषेश्वरस्तथाप्रोक्तःशुंभेशश्चापरोमनः॥ नंदेश्वरस्तथापंचपुंजेशश्च
तथापिहि॥ पूर्णयंत्रपूर्णकोनामवीरेश्वरस्तथापुनः॥ गोदीतीरेकपोलेशोवक्रेशश्चतथै
वच॥ धौतपापेश्वरःसाक्षाद्रंशानपरमेश्वरः॥ भीमेश्वरइतिप्रोक्तःसूर्येश्वरस्तथापिह॥ त्र्यं
बकस्तृप्तिकायांतुगोकर्णेशस्तथापिच॥ नारुकेशोमहापुण्योरामेश्वरस्तथाप्पाति॥ नंदेश्व

221
1968

त्रि॰
१११

रश्च विज्ञेयो ज्ञानदो लोकपूजितः॥ विमलेश्वरनामा यः कंकटेश्वर एव च॥ पूर्वसागरसंयोगे धुतु
केश्वरस्तथैव च॥ चंद्रेश्वरश्च विज्ञेयश्चंद्रकांतिफलप्रदः॥ पश्चिमे सागरे चैव सिद्धेश्वरः स्वयं स्थि
तः॥ बिल्लेश्वरश्च विख्यातो अंधकेश्वरस्तथैव च यत्र वै अंधको दैत्यः इतश्चन्द्रो करेण च॥ स्वयं स्व
रूपमं शैलं धृत्वा स पुरः स्थितः॥ शारणेश्वरी विख्यातो लोकानां सुखदः सदा॥ कर्दमेश्वरः पर
ः प्रोक्तः कोटीश्वरश्चार्बुदाचले॥ अचलेश्वरश्च विज्ञेयो बकुनोदुःखहा मतः॥ नागेश्वरश्च कौशि
प्यातीरे तिष्ठति नित्यशः॥ अग्रितेश्वरः संप्रोक्तः कल्याणसुखनाशनः॥ यागेश्वरश्च विख्या
तो वैजनाथेश्वरस्तथा॥ कोटीश्वरश्च विज्ञेयस्तत्तेश्वरस्तथापि वा॥ नंद्रेश्वरश्च विख्यातो
नंदनामा हरः स्वयं॥ चंडीश्वरश्च यः प्रोक्तः संगमेश्वर एव च॥ तस्यैव पश्चिमे तीरे गौत राम॰
मेश्वर एव च॥ पूर्वस्यां दिशि यानीह तानीह कथितानि ते॥ दक्षिणस्यां दिशि कश्चित्त्री १११

श्वर इति स्वयं॥ लोकानामुपकारार्थमनुसूयासुखाय च॥ प्रादुर्भूतः स्वयं देवब्धनादष्ट्वा युजी वितं॥ स 223
एव शंकरः साक्षात्तदृष्ट्वैन स्वयमेव हि॥ इत्येवं वचनं तस्य श्रुत्वा तु परमर्षयः॥ ऊचुश्च वचनं तत्र 1968
कथमत्रीश्वरो हरः॥ उत्पन्नः परमो देवस्तत्वं कथय सुव्रत॥ ॥सूत उवाच॥ ॥साधु पृष्टमृषि
श्रेष्ठाः कथयामि श्रुतां कथां॥ यां कथां परमां श्रुत्वा पातकैर्मुच्यते ध्रुवं॥ दक्षिणस्यां दिशि यच्च कामदं
नाम वै वनं॥ विख्यातं च मुनिश्रेष्ठ शस्तं तपसे हितदं नृणां॥ तत्र च ब्राह्मणाः॥ पुत्रो ह्यत्रिर्नामा महर्षिः
स्वयं॥ तपस्तपति यः साक्षादनुसूयासमन्वितः॥ पूर्वं कदाचिदत्रैव ह्यनावृष्टिरभूत्तदा॥ शत
वार्षिका देवा दुःखिताः प्राणिनस्तदा॥ जलं नैव पृथिव्यां तु ह्यतप्यन्ते मुनिसत्तमाः॥ वृक्षाः शुष्का
स्तदा सर्वे पत्रवान्न फलानि ह॥ नित्यार्थं न जलं क्वापि दृश्यते दुःखितो ऋषिः॥ सार्द्रपर्णानि लभेत -
खरावातादि शोषदग्धाः॥ आवर्ते चैवमेता नारदृश्य ऋषिसत्तमः॥ साध्वी चैवानसूया देवि मयादुःखे

नसह्यते॥समाधौचविलीनोभूत्आसनेसंस्थितःस्वयं॥प्राणायामंत्रिरावृत्तंकृत्वामुनिवरस्तदा॥ध्या
यतिस्मपरंज्योतिरात्मस्थमात्मनाचसः॥स्वामिनिध्यानलीनेचशिष्यास्तेकृरतोगताः॥अन्न
विनाततस्तेतुमुक्तातेचगताःस्मृणातः॥तदैकाकिनीसंजातासेवयामासतंमुदा॥पार्थिवंसुंद
रंकृत्वामंत्रेणविधिपूर्वकं॥मानसैरुपचारैश्चपूजयित्वाशिवंपुरः॥संस्थाप्यस्वामिनंचैवसेवया
मसवेतदा॥बद्धांजलिपुटेनत्वाप्रक्रम्यस्वामिनंशिवं॥दंडवत्प्रणिपातेनप्रतिप्रक्रमणंतदा॥दे
वाश्चदानवाःसर्वेदृष्ट्वातुस्तुवंतीतदा॥विकृताश्चाभवंस्तत्रतेजसाहृतःस्थिताः॥अत्रेश्चतत्
पसश्चैवअनुसूयाविशिष्यते॥यावत्कालंतुसादेवीपरिचर्यांचकारसा॥तेदेवापितत्रनास्यक
श्चित्पुरःस्थितः॥एवंजातेतदाकालेअत्रिश्चऋषिसत्तमः॥ध्यानेचरमेलीनोनव्यबुध्यतकिंच
न॥अनुसूयापिसासाध्वीस्वामिनंवाशिवंतथा॥नेजेनाम्यपरंकिंचित्जानीतेचस्मसासति॥त

स्यैवतपसासर्वेतस्याश्चभजनेनच॥देवाश्चऋषयश्चैवगंगाद्याःसरितस्तथा॥विस्मयंपरमंगत्वा
दर्शनार्थंसमाययुः॥तयोस्तदद्भुतंदृष्ट्वाऊचुस्तेपरस्परं॥उभयोःकिंविशिष्टंचतपसोभजनस्यच
॥अत्रेश्चैवतपःप्रोक्तमनुसूयाभजनंतथा॥एतत्सर्वंचतेदृष्ट्वाऊचुर्वैभजनंवरं॥पूर्वैश्चऋषिभि
श्चैवदुःकरंतुतपःकृतं॥एतादृशंतुकेनापिनभवत्येतदब्रुवन्॥धन्योयंचतथाधन्याआवांस्यां
क्रियतेपुनः॥एतादृशंस्तुनेचैवक्रियतेकेनसांप्रतं॥तयोरेवप्रशंसांचकृत्वातेतुयथागतं॥ग
तास्तेचतदा॥तत्रगंगाचगिरिशंविना॥गंगाचभजतेप्रीतासाध्वीधर्मविमोहिता॥एनांचैवो
पकारंचकृत्वागच्छाम्यहंपुनः॥शिवोपिध्यानबद्धोवैगतोनैवकृपांविना॥एवंचक्रियतेभ
णेचयज्ञातंश्रूयतामिति॥पंचाशच्चतथाचात्रचत्वारिऋषिसत्तमाः॥वर्षाणिचगतान्यासन्
दृष्टिर्नैवाभवत्तदा॥यावज्ज्ञाप्यत्रिणाप्यैवतपसाध्यानमाश्रितं॥अनुसूयातदानैवगच्छत्नामी

225/1968

तीर्षणकृतः॥ कदाचिच्च ऋषिश्रेष्ठो ह्यत्रिर्ब्रह्मविदांवरः॥ जाग्रतश्च जलंदेहीत्युवाच च प्रियां प्रति॥ सा
पि साध्वीत्य वचस्य च गृहीत्वाथ कमंडलुं॥ जगाम च वने तत्र जलं चानीयते कुतः॥ किं करोमि क्व गच्छा
मि कुतो नीयते वै जलं॥ इति विस्मयमापन्ना दृष्टुं गंगा सरिद्वरा॥ तामनु व्रजते यावत्सा न वीक्षत
दृष्टितां॥ प्रसन्नास्मि च ते देवि तवाज्ञां च करोम्यहं॥ तच्च श्रुत्वा तदा श्रुत्वा ऋषिपत्नी वचः स्वयं॥
का त्वं कमलपत्राक्षि कुतो वा त्वं समागता॥ इत्युक्ते च तया तत्र गंगा वाक्यमथाब्रवीत्॥ ॥गंगोउ
वाच॥ ॥स्वामिनः सेवनं दृष्ट्वा त्रिवस्य च तथैव च॥ साध्वी धर्मं च ते वीक्ष्य स्थितास्मि तव सन्निधौ॥
अहं गंगा समायाता न जनात्ते भृ विस्मिते॥ वर्षाणि तास्य हं जाता यदीच्छसि वृणुष्व तत्॥ इत्यु
क्ते गंगया साध्वी नमः कृत्वा पुरः स्थिता॥ उवाच च जलं देहि प्रसन्नासि ममाधुना॥ इत्येव
द्वचनं श्रुत्वा गर्तं कुर्वती चाब्रवीत्॥ त्वीर्धंतया च तत्कृत्वा स्थिते च क्षणमात्रतः॥ तत्र सा

च प्रतिष्ठत् जलरूपमनुत्तरा॥ आश्चर्यं परमं गत्वा जलं च गृहीतं तया॥ उवाच वंद्येतत्त्लोकानां
सुखं हि ते वै॥ यदि त्वं च प्रसन्नासि मे रूपा च वर्त्तते मयि॥ तावत्त्वया च स्थातव्यं यावत् स्वामी समा
व्रजेत्॥ गंगोवाच तदा तां च मया च स्थीयते तदा॥ यदा त्वं मासमात्रस्य फलं दास्यसि मे नघे॥ इ
त्युक्ते च तया तत्र साध्व्यापि कृतं तथा॥ गृहीत्वा च जलं तच्च दुग्धं मंसवर्द्देहि नां॥ आनीय स्वामिने
दत्तं दत्वा च पुरतः स्थिता॥ ऋषिश्चापि जलं नैवस्या चम्प विधि पूर्वकं॥ पपौ पोस्तु तं जलं तच्चपी
त्वा सुखमवाप ह॥ सुखमासं तिकं ल्वक्षेप विरंस्मयमागतः॥ अहो नित्यं जलं यच्च पीयते तत्क
जेन हि॥ इच्छे विचार्य तिन्नैवपरितश्चाव लोकितं॥ शुष्कान्वृक्षांस्तथा लोकाद्रिग्रोरूक्षा
तरास्तथा॥ उवाच ताम्रषिश्रेष्ठ न जातं वर्षाणि पुनः॥ तदुक्तं तच्च मा कस्मै नाप्यनेति प्रियातस्य
॥ता मुवाच पुनः सोपि जलं नीतं कुतस्त्वया॥ इत्युक्ते च तदा ते न विस्मयं परमं गता॥ निवेद्यते म

227
1968

शिवि. याचेदेहि तदेत्कर्ये भवेन्मम॥ निवेद्यते यदा नैव व्रतं गंगा भवेन्मम॥ नो भयं च यथास्यां हि निवे
११४ द्यं तत्र यामया॥ इति या वद्धिचार्येतता वत्सृष्टा पुनः पुनः॥ उवाच श्रूयतां स्वामिन् यज्ज्ञातं
कथयामि ते॥ अनुसूया उवाच॥ ॥शंकरस्य प्रतापाच्च तवैव पुण्यतस्तथा॥ गंगा समागता
त्रैव तदीयं तु जलं शुभं॥ एवं वचस्तदा श्रुत्वा मुनिर्विस्मितमानसः॥ उवाच सुंदरि त्वं च सत्यं
वाप्यव्यलीककं॥ ब्रवीषि च यथार्थं त्वं मन्ये न दुर्लभं तव इदं॥ असाध्यं योगिभिर्यच्च देवैरपि सदा
शुभे॥ तत्त्वेवा यकथ्येजा ते विस्मयः परमो मम॥ यद्येवं हृष्यते च देतन्मन्ये हं न चान्यथा
॥इति तस्य वचः श्रुत्वा स्वामिनो वचनं पुनः॥ आगम्यतां त्वया नाथ द्रष्टुमिच्छा भवेद्यदि॥ इत्यु राम.
क्त्वा तु समादाय गता यत्र रिसे ह रादत्या मास तौ तत्र गर्ते च संस्थिता स्वयं॥ तत्र गत्वा ऋषि ११४
श्रेष्ठो गर्ते च जलपूरितं॥ आकंठं सुंदरं दृष्ट्वा धन्योस्मीति चाब्रवीत्॥ किं मदीयं तपश्चै

वं किमन्येषां पुनस्तथा॥ स्तुत्वा स्तुत्वा च संस्नातः सुभगे दुर्लभे जले॥ आचम्य पुनरेवात्र स्तुतिं 229
चक्रे पुनः॥ अनुसूयापि संस्नाता सुंदरे च जले तदा॥ नित्यं कृत्वा पुनः सोपि सापि चैव तथा 1958
पुनः॥ तदोवाच पुनर्गंगा गम्यते च मयाधुना॥ इत्युक्ते च पुनः साध्वी तामुवाच सरिद्वरा॥ यदि
प्रसन्ना देवेशि यद्यस्ति च कृपा मयि॥ महतां च स्वभावश्च नांगीकृतं परित्यजेत्॥ यद्यपि च स
म्यकृत्वा असम्यग्वा भवेदिह॥ तथा त्वं च कृपां कर्तुमर्हसि मे सरिद्वरे॥ इत्युक्त्वा प्रणिपत्यैव
स्तुत्वा पुनः॥ अत्रिरेवाथ गत्वा मुं कृत्वा स्तवनमुत्तमं॥ ययाचे च पुनर्गंगां कृपां कुरु ममो
परि॥ तामुवाच पुनः साध्वी त्वया स्थेयं तपोवने॥ ऋषिश्चापि तथा चात्र स्थेयं चैव सरिद्वरे॥
॥तदीयं तद्वचः श्रुत्वा गंगा वाक्यमथाब्रवीत्॥ शंकरार्चनसंभूतं फलं वर्षस्य यच्छसि॥ स्वामि
नश्च फलं चैव यच्छसे पूजनोद्भवं॥ तदा स्थास्ये वरारोहे लोकानामुपकारणात्॥ यथा दानेन

मेतुष्टिस्त्वानेनैते वायवापुनः॥ यज्ञैर्वापिथवायोगैर्यथापातिव्रतेनच॥ पतिव्रतांयथादृष्ट्वामनसःप्री
णानभवेत्॥ तथानतुष्यते देवी यथासाध्वीप्रदर्शनाच॥ ममापिपापनाशो वैदृष्ट्वापातिहतंप्रिये॥ तस्मा
च्चयदिलोकस्यहितार्थंत्वंप्रयच्छसि॥ तस्माद्वस्थिरंतायास्थायदि कल्याणमिछसि॥ तस्यैवं वचनंश्रुत्वा
हर्षेणवपुषमुन्नवं॥ हमेतांचस्वभावोस्तिपरेषांहितमाचरेत्॥ सुवर्णंतत्रवैदृष्टंवदनेक्षुरसात्तथा॥ आ
त्मानंपीडयित्वातुपरेषामुपकारके॥ मनोलग्नंभवेल्लूनेनात्रकार्याविचारणा॥ पार्थिवे रूपकेत्वं
मुःस्थितोयोवैतदास्त्वयं॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहि प्रियेतरोसिमे॥ पंचवक्त्रादिसंयुक्तेहरं प्रेक्ष्यसुवि
स्मितौ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशप्रसन्नाजगदंबिका॥ तस्मात्त्वचवनेदेवलोकानांसुखकारणात्॥
तिष्ठत्वंपूजयादेवलोकानांशुभवा॥ सुप्रसन्नापदागंगा तदोचैव महेश्वरः॥ उभौतौचस्थितौ
तत्रयत्रासीदृषिसत्तमः॥ अत्रीश्वरश्चनामासीदीश्वरःपरदुःखहा॥ गंगाचापितत्रादातत्रस्थि

तायत्रैषि वामपा॥ तद्दिनंहि समारभ्य तत्राश्चर्यंजलंसदा॥ हस्तमात्रंचतत्रर्त्तमुदकंचाक्षयंतदा॥ तत्रै
वऋषयोदिव्याः समाजग्मुःसहांगनाः॥ तीर्थानीयानियेसर्वेतेसर्वेचसमागताः॥ यवाश्वत्रीहयेश्चैव
फलानिविविधानिच॥ तत्रासंश्चमुनिश्रेष्ठवनेकामफलप्रदे॥ सर्वेते ऋषयश्चैवयज्ञयागपराय
णाः॥ कर्मभिस्तेश्वसंतुष्टा विष्टिंचक्रुःसदाशुभां॥ आनंदंपरमंलोकेयच्छतेव्रतमुत्तमं॥ अत्रीश्व
रस्यमाहात्म्यंश्रुत्वाकल्याणमाव्रजेत्॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणे अत्रीश्वरमाहात्म्यनामचत्वारिंशत्त
मोऽध्यायः॥ ॥सूतउवाच॥ ॥श्रूयतामृषयःश्रेष्ठाःकथांपापप्रणाशिनीं॥ व्यासस्यैवमुखाच्छ्रुता
कथयामियथातथं॥१॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सूतजानासिसकलंवस्तुव्यासप्रसादतः॥ तवाज्ञा
तेनविद्येततस्मात्पृच्छामहेवयम्॥२॥ लिंगंचपूज्यतेलोकेस्तत्त्वयाकथितंयत्॥ तत्तत्थैवनचान्य
दाकारणंविद्यतेत्विह॥३॥ ॥सूतउवाच॥ ॥कल्पेनेद कथाश्चैवश्रुताचैवमयापुनः॥ तदेवकथ

231/1968

त्रिवि॰
११६

याम्य यच्छ्रुतामृषिसत्तमाः।।पुरा दारुवने जातं यद्वृत्तं तु द्विजन्मनां।।तदिदं श्रूयतां सम्यक् कथयामि
यथाश्रुतं।।दारुनाम वनं श्रेष्ठं तत्रासन् ऋषिसत्तमाः।।शिवभक्ताः सदा नित्यं शिवध्यानपरायणाः
।।त्रिकालं शिवपूजां च कुर्वंति स्म निरंतरं।।स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्मंत्रैर्वा ऋषिसत्तमाः।।एवं सेवां प्र
कुर्वीत ध्यानमार्गपरायणाः।।ते कदाचिद्वने याताः समिदाहरणाय च।।एतस्मिन्नंतरे साक्षात्
शंकरो नीललोहितः।।विरूपं च समास्थाय परीक्षार्थं समागतः।।दिगंबरोतितेजस्वी भूतिभूषणभूषि
तः।।चेष्टां चैव कटाक्षं च हस्ते लिंगं च धारयन्।।मनसा च हरो देवो जगाम प्रियमुत्तमं।।तं दृष्ट्वा
ऋषिपत्न्यस्ताः परं त्रासमुपागताः।।विह्वला विस्मिताश्चान्याः समाजग्मुस्तथा पुनः।।आलिलिं
गुस्तथा चान्याः करं धृत्वा तथापराः।।परस्परैस्तु संहर्षात् गतं चैव द्विजन्मनां।।एतस्मिन्नेव स
मयेऋषिवर्याः समये ऋषिवर्याः समागमन्।।विरुद्धं तच्च तद्दृष्ट्वा दुःखिताः क्रोधमूर्छिताः।।

राम॰
११६

तदा दुःखमनुप्राप्ताः कोयं तथाब्रुवन्।।यदा च नोक्तवान् किंचित्तदा ते परमर्षयः।।ऊचुस्ते पुरुषं तं ते
वेदविरुद्धं क्रियते त्वया।।त्वदीयं चैव लिंगं च पततां पृथिवीतले।।इत्युक्ते तु तदा तैस्तु लिंगं च पतितं त
त्क्षणात्।।तल्लिंगं चाग्निवत्सर्वं ददाह यत्पुरः स्थितं।।यत्र यत्र च तद्याति तत्र तत्र दहेत्पुनः।।
पाताले च गतं तच्च स्वर्गे चापि तथैव च।।भूमौ सर्वत्र तद्यातं तत्कुत्रापि स्थिरं न हि।।लोकाश्च व्या
कुला जाता ऋषयस्ते ति दुःखिताः।।न धर्म लेभिरे कापि देवाश्च ऋषयस्तथा।।ते सर्वे च तदा देवा
ऋषयो ये च दुःखिताः।।न ज्ञातस्तु शिवो यैस्तु ब्रह्माणं शरणं ययुः।।तत्र गत्वा तु तत्सर्वं कथितं
ब्रह्मणे तदा।।ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा प्रोवाच ऋषिसत्तमान्।। ।।ब्रह्मोवाच।। ।।ज्ञातारश्च भ
वंतो वै कुर्वंति गर्हितं पुनः।।अज्ञातारो यदा कुर्युः किं पुनः कथ्यते तदा।।विरुध्यैवं ध्येयं शिवं
दिवाः कुशलकः समीहते।।मध्याह्नसमये यो वै।।अतिथिं यः पराङ्मुखात्।।तस्येव सुकृतं नी

त्वा स्वीयं वृद्धः कृतं पुनः॥ संस्थाप्य चातिथिर्याति किं पुनः शिवमिव वा॥ यावल्लिंगं स्थिरं नैव ज
गं तात तीयं स्थितं॥ जपते न तदा प्रापि सत्यमेवोच्यते मया॥ भवद्भिश्च तथा कार्यं यथा स्व
स्थं भवेदिह॥ इत्युक्तास्ते प्रणम्योचुः किं कार्यं तत्समादिश॥ इत्युक्तस्तदा ब्रह्मा तान्प्रो
वाच तदा स्वयं॥ आराध्य गिरिजां देवीं प्रार्थयंतः शुभां तदा॥ योनिरूपं भवेच्चेदै तदा तत्
स्थिरतां नजेत्॥ तदा प्रसन्ना ता दृष्ट्वा तं देवं कुरुते पुनः॥ कुंभमेकं तदा स्थाप्य कृत्वाष्टदलमु
त्तमं॥ तदुपरि न्यसेत्तं च औषधीभिः समन्वितं॥ दूर्वायवांकुरैस्तत्र तीर्थोदकं प्रपूरयेत्॥ मं
त्रैश्च वेदजैस्तैश्च मंत्रयेत् ॐ नमुत्तमं॥ तल्लिंगं तज्जलेनैव षेचयेत्परमर्षयः॥ शतरुद्रि राम॰
यमंत्रैस्तु प्रोक्षितं शांतिमाप्नुयात्॥ गिरिजायोनिरूपं च ब्राह्मणं स्थाप्य सुत्तं पुनः॥ तत्र लिं ११७
गं च तत्र स्थाप्य पुनश्चैवाभिमंत्रयेत्॥ गंधैश्चंदनैश्चैव पुष्पधूपादिभिस्तदा॥ दीपारा

त्रिकपूजाभिः स्तोषयेत्परमेश्वरं॥ प्रणिपातस्तवैस्तैश्च वाद्यं गानं तथा पुनः॥ स्वस्त्ययनं तु ततः कृ
त्वा जयजयेति व्याहरेत्॥ प्रसन्नो नव देवेश जगदानंदकारक कर्त्ता पालयिता त्वं च संहर्त्ता पुन
रेव च॥ जगदादिर्जगदंतर्गतोपि च॥ पाजयन् सर्वलोकोश्च शांतो भव सदाशुभा॥ एवं कृते च स्वा
स्थ्यं वै भविष्यति न संशयः॥ इत्युक्तो स्तेतदा देवाः प्रणिपत्य पितामहं॥ शिवस्य शरणं गत्वा प्रार्थि
ता शंकरस्तदा॥ पूजितः परया भक्त्या प्रसन्नः शंकरस्तदा॥ पार्वती विना ना॥ न्यालिंगं धारयितुं क्ष
मा॥ तया धृतं च शांतिं च मे गमिष्यति न संशयः॥ गृहीत्वा चैव ब्रह्माणं गिरिजा प्रार्थिता तदा॥ प्र
सन्ना गिरिजां कृत्वा वृषभध्वजमेव च॥ पूर्वोक्तं च विधिं कृत्वा स्थापितं लिंगमुत्तमं मंत्रोक्तेन
विधानेन देवैश्च ऋषिभिस्तदा॥ स्तवनैः पूजनैर्यंत्रैः संतोष्य वृषभध्वजं॥ स्थिता सम्यक्
परं कृत्वा सर्वेषां धर्महेतवे॥ शिवोपि कृपया युक्तो ह्यब्रवीत्परमं वचः प्रसन्नो माञ्च जानीत सु

235/1968

एवं स्थास्सर्वदानृणां॥ इत्युक्ते च तदा तेन प्रसन्नाः सर्वदेवताः॥ ऋषयश्च प्रणम्यैव स्तुत्वा स्तुत्वा पुनः
पुनः ब्रह्मणा विष्णुना वापि रुद्रेणैव पुनःस्तथा कृतं सर्वसुखं चात्र ते सत्तदा चदयां जुहि॥ लोका-
नां स्थापिते लिंगे कैर्गोत्याणं चाप्नवत्तथा॥ प्रसिद्धं चैव यल्लिंगमेतत्तथा पुनः॥ विशेषोत्र कथंज
न्मः श्रूयतां ऋषिसत्तमाः॥ स्वरूपेण स्थापितं यच्च तल्लिंगमदमेव च॥ अस्मज्ज्योतीरूपे च नात्र कार्यो
विचारणा मक्षिकापदमात्रं हि शिवस्थं न स्पृशेत्क्वचित्॥ तं पप्रच्छुस्तदा सर्वे ऋषयो निर्मलाशयाः क
थं॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां सूतश्चैवाब्रवीदिदं॥ ॥सूत उवाच॥ ॥साधुपृष्टं ऋषिश्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रु
तं॥ दृष्टं ज्ञात्वा पाद्यं तत्सर्वं कर्त्तव्यं वै कथितं तविह॥ स्वरूपेणैव कृतं यच्च तल्लिंगे दूषणं स्मृतं॥ तत्सर्वं च
तथा ज्ञेयं नकैनेव विदूष्यति॥ स्वरूपेण स्थापितं लिंगं सर्वदूषणकृद्भवेत्॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे
लिंगविधानेनामैकचत्वारिंशत्तमोध्यायः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥अंधकस्य वधः प्रोक्तो नश्रुतो

विस्तरेण च तत्सर्वं च समासेन कथयं त्वं सुशोभन॥ ॥सूत उवाच॥ ॥सम्यक्पृष्टं भवद्भिस्तु श्रूयतामृ
षिसत्तमाः॥ हिरण्याक्षसुतः प्रोक्तः स्वांधको नाम विश्रुतः॥ ब्रह्माणं च समाराध्य बलं प्राप्य सुदुर्लभं
॥स्मृतिं प्राप्ते शरीरे मे ब्रह्मांडं वर्त्तते यदा॥ तदा जीवनं नैव ह्यन्यथा जीवनं भवेत्॥ एवं परं तदा लब्ध्वा ब्र
ह्माणं प्रणिपत्य च॥ त्रिलोकीं चाजयत्कृत्स्नां देवाश्च विजितास्तदा॥ सर्वे च दिक्पालाश्च जितास्तेन म
हात्मना॥ मंदिरं च समाश्रित्य कालक्षेमं तदाभवत्॥ अंधकोपि तदा तां स्तुश्रुत्वा च मंदराचलि
जगाम सैन्यसंयुक्तो देवानां हननेच्छया॥ कोपितस्तदा तां स्तुश्रुतत्र युद्धमतीवासीद्देवदानवयोरि
ह॥ देवैश्च पीडिता दैत्या मारिताश्च दिशो दश॥ अंधकोपि समुद्रस्पनेत्रंतिश्च समीपगाः॥
उपकंठे समागम्य कृत्वा गर्त्तं न्यवेशयत्॥ तस्मात्स्त्रर्षिभिः सत्यपीडिता पुनः प्रजाः॥ प्राविश
च्च तदा दैत्यो महाबलपराक्रमः॥ गर्त्तं त्रियोजनं तत्र याति नगरं संनिवितं॥ परः स्वर्गश्च वा जाति

237
1968

तत्रतिष्ठतिनित्यत्रा:॥देवाश्च दु:खिता:सर्वेशिवंप्रार्थ्यपुन:पुन:॥निवेद्यतस्मेतत्सर्वंभक्तानप्रीतो
हरस्तदा॥सैन्यंचनीयतांदेवाआयामिचगणै:सह॥नि:सृतेचतदातस्मिन्देवो मर्त्तमुपाश्रित:
देसंभ्वदेवताश्चैवयुद्धंचक्रेसुदारुणं॥दैवैश्चपीडितै:सोपियावन्नत्तमुपागत:॥तावद्भूजेनसप्रीत:
शिवेनपरमात्मन॥तत्रत्यश्चतदाशंभुंध्यात्वासंप्रार्थयन्तदा॥अंतकालेचत्वंहिदृष्टस्त्वंहि त्वंनपि
क्षणात्॥इत्येवंसंस्तुत:सोपिप्रसन्न:शंकरस्तदा॥उवाचवचनंतत्रवरंब्रूहिददामिते॥इत्येवं
वचनंश्रुत्वासदैत्य:पुनरब्रवीत्॥यदिप्रसन्नोदेवेशत्वंकिंदेहिश्रुणोतव॥दाइनीतुवरोलब्ध:
परजन्मनितन्नया॥इत्युक्त्वातुतदादेत्यंगर्त्तेचैवाक्षिपत्तदा॥सोपिशंभु:स्वयंतत्रसंस्थितोलो
ककाम्यया॥देत्याश्चैवतदासर्वेहतास्तत्क्षणमात्रत:॥जगत्स्वास्थ्यंतदालेभेदेवानांपरमंसुख
॥स्वंस्वंकार्यंतदासर्वेचकारदेवता:पुन:॥तत्रेश्वरश्चसंतस्थौपूज्यश्चैवांधकेश्वर:॥लोकाना

मुपकारार्थंस्थित:शंभु:स्वयंतदा॥अंधकेशंचयोनित्यंपूजयेत्परमेश्वरं॥षण्मासाज्जायतेतस्यमने
प्सितंनसंशय:॥नित्यंचपूजयेद्योवैशिवंलोकभयापहं॥नदु:खीजायतेसोवैसुखंचैवातुलंल
भेत्॥इत्सर्थंपूजयद्देवंलोकस्यहितक:॥षण्मासंयोद्विजाश्चैवसर्वेदेवलक:स्मृत:॥यथाचदेव
लश्चैवतथासोवैनवेदिह॥देवलकस्यय:प्रोक्तंनाधिकारोद्विजस्यच॥इत्येवंवचनंश्रुत्वात्रष
यश्चवचोब्रुवन्॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेत्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यकथनेनामद्विचत्वारिंशत्तमोध्या
य:॥ ॥ऋषयऊचु:॥ ॥देवलकश्चक:प्रोक्त:किंकार्यंतस्यविद्यते॥ ॥सूतउवाच॥ ॥दधीचिर्ना
मविप्रोसौधर्मिष्ठोवेदपारग:॥शिवभक्तिरतेनित्यंशिवशास्त्रपरायणं॥यज्ञादिकर्मनित्यंचनित्य
नैमित्तकारणं॥तस्यपुत्रस्तथाह्यासीत्॥न्वासुदर्शन:स्मृत:॥तस्यनार्याडुघुलाचनाम्ना दुष्टकु
लोद्भवा॥तदनुचसन्ततासीत्तस्यपुत्रचतुष्टयं॥सोपिनित्यंशिवस्यैवपूजांचैवकरोत्यसौ॥इ

शि॰वि॰ धीचिस्तु यथा पूर्वं ऋषयो ब्राह्मणः सुतः॥ तया च शिवपूजां वै नित्यं कर्मपरायणः॥ स्मार्त्तकर्म प्रव
११० र्त्ताच॥ तथा कर्त्ता च कारकः॥ एवं जाते तदा काले तस्यैव ऋषिसत्तमाः॥ विपरीतं तदा जातं दैवा
च्चैवाभवत्तदा॥ यज्जातं शृणुत श्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतम्॥ दधीचेस्तु तथा ह्यासीत् मातरम
थापि हा॥ ज्ञाति संयोगतश्चैव ज्ञातिभिर्न समन्वितः॥ कथयित्वा च पुत्रं स शिवभक्तिपरो भवतु॥ इत्यु
क्त्वा तु गतः सोपि पुत्रोपि पूजनं चरेत्॥ एवं च शिवरात्रिश्च आगता ऋषिसत्तमाः॥ तस्यां चोपोषिता
ः सर्वे स्वयं संयोगतः स्तदा॥ पूजां कृत्वा गतः सोपि सुदर्शन इति श्रुतः॥ तदा रात्रौ च स्त्रीसंगं कृत्वा
पुनरिहागतः॥ नस्नातं च तथा तेन पूजा तस्य महात्मनः॥ पश्चात्तेनैव तदा प्राप्तं जडत्वं प्राप्तवान्
क्षणात्॥ शिवरात्र्यां त्वया दुष्ट सेवनं च स्त्रियः कृतं॥ अस्नातश्च मदीयां त्वं पूजां च कृतवान् यथा राम॰
॥ ज्ञात्वा चैवं कृतं यस्मात्तस्मात्त्वं जडतां व्रज॥ मम स्पर्शो न वै स्वं च दर्शनं हतः कुरु॥ इत्युक्तस्तु तथा १२०

॥ भीतो यथोक्तं चाकरेण च॥ द्विजोपि स समायातो वृत्तान्तं श्रुतवांस्तदा॥ दुःखितस्तु तदा सोपि शिवेन प
रित्यर्जितः॥ हा हतोस्मीति दुःखेन कुपुत्रेण कुलं हतं॥ एतस्मिन्समये तस्य नाया सुदर्शनस्य च॥
मृताय याचं पतिता सौ तं तं दुःखमागतः॥ पिता च दुःखितः सोपि शिवेन परित्यर्जितः॥ संतोष्य च
शिवपूजां तदा करोत्॥ पुत्रोपि च तदा भार्यापुंश्चली कृतवीस्तदा॥ पित्रापि गिरिजा तत्र पूजिता पुत्र
हेतवे॥ प्रसन्ना तं तदा देवी पुत्रमंगी चकार ह॥ सुदर्शनोपि गिरिजां पूजयामास च स्वयं॥ चंडी पूज
नमार्गेण प्रसन्नामकरोत्तदा॥ सुदर्शनं च पुत्रत्वे चकार गिरिजा तदा॥ शिवं प्रसादयामास पुत्रा
र्थं चंडिका स्वयम्॥ कृत्वा कृत्वा पुनश्चंडी प्रसन्नं वृषभध्वजम्॥ नमस्कृत्य शिवं तत्र दुःसंगे सन्यवे
दयत्॥ हृत्तस्वानं तदा कार्यं पुत्रं च गिरिजा स्वयं॥ शिराहत्तोपवीतं च ग्रंथिनैकेन संयुतम्॥ उ
पदिष्टः शिवगायत्रीं षोडशाक्षर संयुतां॥ ॐ नमः शिवायेच श्रीनाद पूर्वकायत्त॥ वारान्षोडशा

237/1908

शि॰वि॰
१२१

संकल्प्य पूजां कुर्यादियं बटु॥ जलादिसंयुतां॥ ॐ नमः शिवायै च श्रीशान नमस्कारांतं पूजयेद्वृषभध्वज
म्॥ मंत्रवादित्रपूजाभिः संनिधौ ऋषिणां तथा॥ नाममंत्राननेकान्वै स्वपाठ्यमासवै तदा॥ त
न्निमित्तं च यत्किंचित्त सर्वं तु तथैव च॥ धान्यफलं च वस्त्रं वा घृततैलं निवेदयेत्॥ तत्सर्वं लि
याराध्यं न दोषाय न वस्तुत॥ मम कृत्ये न वान् मुख्यो देवीकृत्ये विशेषतः॥ प्राजापत्य व्रते यदि
तर्द्धं कोपि भवात्र भवेत्॥ यदि भवान्त पूजयेत् ततः सर्वं निःफलं भवेत्॥ तदा पूजां च संपूर्णं यदा
स्तु व भवान्वदेत्॥ चत्वारो बटुकास्तदा स्यसु[illegible]स्य महात्मनः॥ अभिषिक्तास्तु ते हि सुशिवे
न पमात्मना॥ तिलकं वर्तुलं काले स्नानकार्ये सदाश्रमे॥ शिवसंध्या च कर्तव्या गायत्री च राम॰
तदीयका॥ मन्त्रैश्चैव प्रकर्तव्यं तु कार्यमन्यत्कुलोचितम्॥ वेदमंत्रो न वाच्यो वै मंत्राश्च भव १२१
दीयका॥ चंडी चैवाथ चंडश्च पुत्रस्थाप्य सुदर्शनं॥ तत्सुतान्प्रेरयामासु वीरान्दत्वाद्य

नेकशः॥ उभयोर्हस्तयोर्यत्र बटुको वै भवेन्मम॥ तत्रस्याद्द्विजयो नित्यं नात्र कार्या विचारणा॥ भवोस्य
पूजितो येन तेनैवाहं प्रपूजितः॥ एवं वरं तदा दत्वा वेदमंत्रविवर्जनं॥ कर्तव्यं च भवद्भिश्च स्वीयं कर्म सदा
त्मपे॥ शिवान्मे स्थापिता यस्मात्तस्मात्ते बटुकाः स्मृताः॥ तपो ब्रह्मण्य च तेजा तातस्मात्ते प्रथमाः मता॥ शि
वयोः कृपया सर्वे विस्तारं बहु आगताः॥ तेषां च प्रथमा पूजा मता पूजा महात्मनः॥ तेन यावत्कृता नैव पूजा
चन्द्रीकरस्य च॥ तावत्पूजा न कर्तव्या शुभं वाप्यशुभं चापि बटुकं न परित्यजेत्॥ प्राजापत्ये च भोज्ये व बटु
रेको विशिष्यते॥ शिवयोश्च तदा कार्ये विशेषो दृश्यते त्विह॥ तस्यैव नगरे राज्ञो भद्रस्य नित्य भोजने
॥ नियमे प्राजापत्यस्य ह्यथ केन समीपतः॥ यज्ञान्तं श्रूयतां तच्च कथयाम्यहं॥ ध्वजेमि कश्च शाक
र्णाच॥ प्रातश्च बध्यतां राजन् रात्रौ चैव पतिष्यते॥ मम कृत्ये च संपूर्णं प्राजापत्ये तथा पुनः॥
अन्यथा॥ स्याद्दिवा चैव रात्रौ वा वेदस्थिरो भवेत्॥ इति नियमस्तस्मात्सिद्धिः पूजाविधानतः॥ प्रा

239/1958

शि.वि.
१२२

जपतं तु ततश्चैव कर्तव्यं च दिने दिने॥ प्रातर्ध्वजो निबध्येत स्वयं चैव पतेदिति॥ यदि कार्यं च संपू
र्णं जातं चैवं न वेदिह॥ अन्यथा न पतत्येव तथैव तिष्ठति ध्रुवं॥ एकस्मिन् समये चात्र बटोः कार्यं
तथाप्यभूत्॥ राज्ञा च भोजयित्वा तु प्रेषितो बटुरेव च॥ अतो जितेषु दिप्रेषु ध्वजश्च पतितो ह्यभू
त्॥ दृष्ट्वा तद्वृत्तमत्र पृष्टं राज्ञा कथं ध्वजः॥ पतितो ब्राह्मणाश्चात्र नैव जिता नोच्छिता इति॥ कथं च प
तिताश्चात्र ब्राह्मणाः सत्यवादिनः॥ तिष्ठत्यश्च तदा प्रोचुः बटुको नो जितः पुरा॥ शिवस्येव तत्समश्च
पतितो ध्वजः॥ एवं च महिमा तेषां वर्धितः शंकरेण च॥ तस्माच्च बटुकाः श्रेष्ठाः पुरा विद्भिः प्रकी
र्तिताः॥ शिवपूजा तु तैः पूर्वमुक्ता या नान्यथा पुनः॥ अन्येषां नाधिकारोस्ति शिवस्य वचना
दिह॥ उत्तरेण च कार्यं वै पूजापूर्णं भवत्विति॥ एतावदेव तेषां तु कार्यं नान्यत्तथैव च॥
एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टं च मुनीश्वराः॥ यच्छ्रुत्वा शिवपूजायाः फलं लभति वै नरः॥ ॥

राम.
१२२

इति श्रीशिवपुराणे बटुकोत्पत्तिनिरूपणं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ॥४३॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥
ज्योतिषां चैव लिंगानां माहात्म्यं कथयाधुना॥ उत्पत्तिं च तथा तेषां ब्रूहि सर्वं यथाश्रुतं॥ ॥सूत उ
वाच॥ ॥अहं सर्वं प्रवक्ष्यामि यथाबुद्धि यथाश्रुतम्॥ एतेषां चैव माहात्म्यं वक्तुं वर्षशतैरपि॥ शा
क्यते न मुनिश्रेष्ठास्तथापि कथयामि वः॥ सप्तविंशत्तथा कन्या दक्षस्य च महात्मनः॥ तेन चंद्र
मसे दत्ता अश्विन्याद्या मुनीश्वराः॥ चंद्रं च स्वामिनं प्राप्य शोभमाना विशेषतः॥ चंद्रमा अपि ताः प्रा
प्य शोभते स्म निरंतरं॥ हेम्ना चैव मणिर्नातिमणिना हेम एव च॥ एवं च समये तस्य यज्जातं तच्छृ
णुतामिति॥ सर्वास्वपि च पत्नीषु एका प्रियतरा यथा॥ रोहिणी नाम या प्रोक्ता तथा नैनो कदाच
न॥ अन्याश्च दुःखमापन्नाः पितरं शरणं ययुः॥ तत्र गत्वा च यद्दुःखं ताभिर्निवेदितं तथा॥ द
क्षोपि च तथा श्रुत्वा दुःखं च प्राप्तवान् तदा॥ समागत्य तदा दक्षश्चंद्रं विज्ञापयत्तदा॥ विमले च कु

541
1968

शिवि. १२३

लं च समुत्पन्नः कुलाधिपः॥ आश्रितेषु च सर्वेषु न्यूनाधिकं कथं तत॥ एतं चैव हतं तेन कर्तव्यं त
या पुनः॥ बृहस्पतेश्चैवं च संप्रार्थ्य चंद्र जामातरं स्वयं॥ जगाम मंदिरे स्वीये निश्चयं परमं गतः॥ चंद्रो
पि वचनं तस्य न चकार विमोहितः॥ ना विश्वसेयदायस्य तस्य ना विश्वसेत्तदा॥ यदा न जायते ना वि
कथं तस्य शुभं भवेत्॥ चंद्रोपि बलवन्नास्ति तदा मेने न तद्वचः॥ रोहिण्यां च समासक्तो नान्यां मेने क
दाचन॥ दक्षोपि पुनरागत्य स्वयं दुःखसमन्वितः॥ श्रूयतां तु मया पूर्वं प्रार्थितो बहुधा तथा॥ नमा
नितं लयायं स्मात्तस्मात्त्वं च क्षयी भव॥ इत्युक्ते चैवं चंद्रो वै क्षयी जातः क्षणादिह॥ किं कर्तव्यं क्व ग
हा तव्यं दुःखितस्तत्क्षणादिह॥ हाहाकारस्तदा ह्यासीच्चंद्रे च क्षीणतां गते॥ देवाश्च दुःखिताः सर्वे ऋ रामः
षयश्च पुरातनाः॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव तारा राग्रहगणास्तथा॥ ते सर्वे दुःखमापन्नाः॥ किं का १२३
र्यं हा कथं भवेत्॥ इति दुःखसमापन्ना देवा इंद्रादयस्तदा॥ विज्ञापिताश्च चंद्रेण ब्रह्माणं शरणं

ययुः॥ गत्वा ते तु तदा प्रोचुस्ते देवाश्च तदा पुनः॥ वृत्तांतं च तदीयं वै ब्रह्मणे तन्न्यवेदयत्॥ ब्रह्मापि तद्व
चः श्रुत्वा अहो दुष्टं कथं कृतं॥ चंद्र स्तु सर्वदा दुष्टं दक्षं स्म कृतवान् कथं॥ पूर्वं दुष्टेन दुष्टं च कृतं व
कृतं पुनः॥ श्रूयतामेष यच्चैवं चंद्रे कृतं पुरातनं॥ बृहस्पतेर्गृहे गत्वा तारा दुष्टेन वै कृता॥ कृ
त्वा तारां पुनश्चैव युद्धाय समुपस्थितः॥ समाश्रितस्तदा दैत्यान् स्पर्द्धं देवैश्चकार ह॥ मया चैवात्रि
णा चैव निषिद्धस्तारकोद्भवे॥ तां च गर्भवतीं सोपि न गृह्णामीति तद्वचः॥ असाभिर्वारितः सो
पि जग्राह तारकां तदा॥ महिषी गर्भजहातीह तदैनां चाग्रहीत्पुनः॥ गर्भे मया पुनस्तत्र त्यक्ता जिते ऋषि
सत्तमाः॥ कस्यायं च पुनर्गर्भः॥ सोमस्येति वचः पुनः॥ पश्चात्तेन गृहीता सा मया च वारितेन च॥ ए
वं विधानि चंद्रस्य चरित्राण्यप्यनेकशः॥ वर्णिते पुंकेन स्तानि रहस्यानि क्रियते कथं॥ यज्ञं तेन त
त्पृथा न भवति ध्रुवं॥ अतः परं शुभे क्षेत्रे मृत्युंजय विधानतः॥ शिवमाराधयेत्तत्र देवैः सह प्रजानि

243 / 1968

र्धि॥ प्रसन्नश्च शिवः पश्चात् क्षयं च करिष्यति॥ इत्युक्त्वा वचस्तस्य ब्रह्मणः परमात्मनः॥ दक्षाद्या
ःसकलादेवास्तेषयश्च पुरातनाः॥ गृह्य(?)ह्रीत्वाचतथा चंद्रं दक्षं चाश्वास्य वै तदा॥ प्रभासे च ततो गत्वा
गत्वा चक्रुस्तथा पुनः॥ आवाह्य तीर्थवर्याणि सरस्वत्यादीन्यतः परं॥ पार्थिवेन तदा पूजा मृत्युंजयवि
धानतः॥ ते देवाश्च तदा सर्वे ऋषयो निर्मलाशयाः॥ स्थाप्य चंद्रं प्रभासे च स्वं स्वं धाम ययुर्मुदा॥ चं
द्रेण च तपस्तप्तं षण्मासं च निरंतरं॥ मृत्युंजयेन मंत्रेण पूजितो वृषभध्वजः॥ दशकोट्यश्च मं
त्राणां वै समाहृत्य स्वयं प्रभुः॥ प्रसन्नस्तस्य ~~मृत्युंजयेन मंत्रेण पूजितो वृषभध्वजः॥ दक्षकोपान्नो~~
भगवान् देवः शंकरो लोकशंकरः॥ वरं वृणीष्व भद्रं वे मनसो यत्समीप्सितं॥ चंद्र उवाच॥ राम-
यदि प्रसन्नो देवेश किमसाध्यं भवेन्मम॥ तथापि मे शरीरस्य क्षयं वारय शंकर॥ क्षंतव्यो मे १२५
पराधश्च कल्याणं क्रियतां त्वया॥ इत्युक्ते च तदा तेन शिवो वचनमब्रवीत्॥ पक्षे च क्षीयते चंद्र

कला ते च दिने दिने॥ पुनश्च वर्द्धतां पक्षे ताः कलाश्च निरंतरं॥ एवं सति तदा देवाः हर्षनिर्भरमा
नसाः॥ ऋषयश्च तदा सर्वे समाजग्मुः परस्परम्॥ आगत्य च तदा सर्वे चंद्रं चाशिषमाव
पन्॥ शिवं चैव तु संप्रार्थ्य स्वामिन् त्वं हि स्थिरो भव॥ उमया सहितः शंभुः चंद्रेण संस्कृतः पुरा
॥ निराकारश्च साकारः पुनश्चैवाभवत्पुरा॥ प्रसन्नश्चैव देवानां क्षेत्रमप्यत्यहे तयो॥ चंद्रस्य
पर्श्च तितत्र नाम्ना चंद्रस्य वे स्वयं॥ सोमेश्वरस्य नामासीद्विख्यातं भुवनत्रये॥ धन्योयं कृतकृ
त्योयं यन्नाम्ना शंकरः स्वयं॥ स्थितश्च जगतां नाथः पावयन् जगतीतलं॥ तत्र कुंडं चैव तैः
स्तत्र सर्वैश्चैव प्रतिष्ठितं॥ शिवेन ब्रह्मणा तत्र निव्यक्तं तु ततः पुनः॥ चंद्रकुंडं प्रसिद्धं च पृथि
व्यां पापनाशनं॥ तत्र स्नाति नरो यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ रोगाश्चैव क्षयं मे यांति त्व्यसाध्या
ये भवंति ह॥ ते सर्वे च क्षयं यांति षण्मासं स्नपनादिह॥ कुष्ठी च जायते शुद्धः प्राय श्चित्ते कृते स

245
1968

शिवि॰
१२५

ति॥ प्रत्नासंच परिक्रम्य पृथिवी संभवं फलं॥ सोमलिंगं नरो दृष्ट्वा पापात्स्वैव प्रमुच्यते॥ निःपापश्चनवेद्यो
वेमनसोवांछितंजवेत् मृतोवैजायते स्वर्गेसूर्यकांतिसदृशोन्नरः॥ नारीवाया पमामुच्यप्राप्नुया॰
न्मानसंफलं॥ यद्यत्फलंसमुद्दिश्य करोतितीर्थमुत्तमं॥ तत्तत्फलमवाप्नोति सर्वथानात्र सं
शयः॥ इतितेऋषयोदेवाः फलंदृष्ट्वातथाविधं॥ चंद्रं चैवस्पृहीत्वाचनमस्कृत्य शिवं मुदा॥ परि
क्रम्यचतत्तीर्थंययुस्तेच प्रसंसयन्॥ चंद्रश्चापिस्वकीयं चक्रे पुरातनं॥ इति सर्वं समाख्यातं सो
मेशस्य च वैभवं मुने॥ एवं सोमेश्वरंलिंगंसमुत्पन्नं मुनीश्वराः॥ यः शृणोति तदुत्पत्तिं सचपापैः
प्रमुच्यते॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामिमल्लिकार्जुनसंभवं॥ पूर्वंचकथितं यच्च तदहं कथयाम्यहं॥ राम॰
कुमारस्यविनियोगे माताचगिरिजायदा॥ दुःखितासीत्तदाचंद्रा नुस्तामुवाचकथं प्रिये॥ आया १२५
तिपुत्रकः सुम्नुत्यज्यतां दुःखमुत्कटं॥ सायदागवनतन्मेने प्रेषितादेवतास्तदा॥ ऋषयश्चैव

गंधर्वाप्सरसो मुदान्विताः॥ तदाचगिरिनादेवी विरहं पुत्रसंभवं॥ शंभुश्चापरमं दुःखं प्राप्य चास्थ
स्वपुत्रकं॥ पुत्रश्चापितत्तो दूरं योजनत्रयमेवच॥ गतस्तु दूरस्तस्मात् क्रौंचेचपर्वतेशुभे॥ तौ
चतत्र समासीनौज्योतीरूपं समाश्रितौ॥ तद्दिनंच समारभ्य समाक्षेल्लिकार्जुनसंज्ञितं॥ लिं
गंचैवशिवस्यैकं प्रसिद्धं भुवनत्रये॥ आसीत्तत्र महादेवोज्योतीरूपः सनातनः॥ तल्लिं
ल्लिंगंचतया दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ दुःखंचतोयाति सुखमात्यंतिकं लभेत्॥ जननीगर्भसं
भूतं फलं नाप्नोति वै पुनः॥ धनधान्यसमृद्धिंच प्रतिष्ठारोग्यमेवच॥ अभिष्टं सफलं तस्यजायते
नात्रसंशयः॥ द्वितीयंज्योतिरूपं च कथितं लोकहेतवे॥ ॥ इतिश्रीशिवपुराणे ज्योतिर्लिंगदर्शनं
नामचतुश्चत्वारिंशत्तमोध्यायः॥ ॥४४॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सूतसर्वविजानासि वस्तुव्यास
प्रसादतः॥ ज्योतिषां च कथां श्रुत्वा तृप्तिर्नैव विजायते॥१॥ तस्मात्त्वं हि विशेषेण तदेव कथ्यतां पु

247
1968

शि॰वि॰
१२६

न॥ ॥सू॰ उवाच धन्योहं कृतकृत्योहं श्रीमतां संगयोगतः॥ श्रूयतां कथयिष्यामि कथां पापप्रणाशि
नीं॥ अवंती नगरी रम्या मुक्तिदा सर्वदेहिनां॥ शिप्रा चैव महापुन्या वर्त्तते लोकपाविनी॥ तत्रासी
त् ब्राह्मणः श्रेष्ठः सर्वकर्मपरायणः॥ वेदाध्ययनकर्त्ता च वेदकर्मरतः सदा॥ अग्न्याधानसमायु
क्तः शिवपूजारतः सदा॥ पार्थिवीं प्रत्यहं मूर्त्तिं पूजयामास वै द्विजः॥ सर्वं कर्मफलं प्राप्य वेदप्रि
यद्विजस्तदा॥ सतां गतिं समाप्नोते स सम्यक्ज्ञानपरायणः॥ तत्पुत्रास्तादृशाश्चासन् चत्वारो ऋ
षिसत्तमाः॥ देवप्रियश्चाग्रश्चैव प्रियमेधास्ततः परः॥ तृतीयः सुव्रतो नाम धर्मवादी च सुव्रतः॥ ते
धर्मधारकाश्चासन् शिवपूजासदामताः॥ पितुरनवमा नित्यं धर्मक्रियास्तथोत्तमाः॥ तेषां पु
ण्यप्रतापाश्च पृथिव्यां सुखसैधत॥ शुक्लपक्षे यथा चंद्रो वर्द्धते च निरंतरं॥ तथा तेषां गुणास्त
त्र वर्द्धं पूर्वते रत्नमाले च दूषणो नाम महासुरः॥ बलवान्दैत्यराजा च धर्मद्वेषी निरंतरं॥ ब्र
१ ते स्म सुखावहाः॥ ब्रह्मतेजोमयी सा वै नगरी या भवत्तदा॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र यज्जातं श्रूयतां पुनः॥

राम॰
१२६

ह्मणो वरदानाच्च जगत्तुच्छीकरोति सः॥ पृथिव्यां वेदधर्माश्च स्मृतिधर्माश्च सर्वशः॥ स्फोटितास्तेन
दुष्टेन सिंहेनेव बलाच्च वै॥ यावंतो वेदधर्माश्च तावंतो दूरतः कृताः॥ तीर्थे तीर्थे तदा क्षेत्रे अरण्ये चै
व ये पुनः॥ ते सर्वे दूरतो नीतास्तेनैकेन दुरात्मना॥ न दृष्टः क्वापि धर्मो वै वेदसंभव एव च॥ अवंती
नगरी रम्या तत्र दृश्येपते वै पुनः॥ इति विचार्य तेनेह यत्कृतं श्रूयतां मतः॥ बहुसैन्यसमायुक्तो
ब्राह्मणान्समुपाययौ॥ किमेते ब्राह्मणाः पुष्टा न कुर्वंति वचो मम॥ सर्वे दैत्या मया लोके राजान
श्च मया कृताः॥ वचोर्किं ब्राह्मणाः श्चाका तजेतु दैत्यसत्तमाः॥ यदि जीवितुमिच्छास्यात्तत्स्वधर्मः शि
वस्य च॥ वेदानां चैव धर्मं च त्यक्त्वा सुखविनाजिनः॥ अन्यथा जीवने तेषां संशयश्चत्रविष्यति॥
इति निश्चित्य ते दैत्याश्चत्वारः पापकारवा॥ चतुर्दिक्षु यथा जाताः प्रलये च तथा पुरः॥ ते ब्राह्मण
स्तथा श्रुत्वा दैत्यानामुद्यमं तथा॥ न दुःखं लेभिरे तत्र शिवध्यानपरायणाः॥ धैर्यं स समाश्रिता

249
1968

त्रिवि. १२७

स्तेचरे खमात्रेतदाद्विजाः॥ नचेलुः परमध्यानात् वराकाः केचिदाग्रतः॥ एतस्मिन्नंतरे तैस्तु व्याप्तासा
गैनेरीशुभा॥ लोकाश्चपीडितास्ते मब्राह्मणान्समुपाययुः॥ स्वामिनः किंच कर्तव्यं दुष्टश्च समुपा
गताः॥ हिंसिताश्च बहवो लोका आगताश्चेसमीपतः॥ एतेषांवचनं श्रुत्वा ऊचुस्ते ब्राह्मणाः परा
॥ न्सूयतां विद्यते नैव बलं दुष्टनयावहं॥ न शस्त्राणि तथा संति यैश्चैते विमुखा पुनः॥ सामा
न्यस्यापि मानावे आश्रयस्य न वेद्दिहि॥ किंपुनश्च समर्थश्च शिवस्येह न वेन्नहि॥ त्रिपुरारिश्शं
करोत्वधनास्माशरणाच्छिवात्॥ प्रेइति धैर्यं समास्थाय पूजायां तु पार्थिवस्य च॥ कृत्वांत
दासम्यक्स्थिताः॥ ध्यानपरायणाः॥ प्राणायामपरास्थिरं कुंभपूरकरेचकाः॥ दृष्ट्वाहैसेनताव
त्वहन्यतां बध्यमितोति॥ ततस्तुते च तदानैव ध्यानमार्गपरायणाः॥ तावच्च पार्थिवे स्था गर्त्तमा राम. १२७
सीत्सदारूकं॥ महंकालः समुत्पन्नो दुष्टनांतादहुं शिवः॥ मायातु ब्राह्मणानांहि समीपहरतोन्न

न॥ इत्युक्त्वाहुंकृतेनैव तत्सस्मसात्कृतवांस्तदा॥ किंयन्मैन्यं वतंतेन किंचित्सैन्यं पायितं॥ दूषणश्चह
तस्तेन त्रिलोचनेन परमात्मना॥ सूर्यं दृष्ट्वा यथा याति तमश्च संक्षयं पुनः॥ तथैव च शिवं दृष्ट्वा सै
न्यंनाशमुपागमत्॥ देवदुंदुभयोनेदुः पुष्पवृष्टिः पपात च॥ ब्राह्मणाश्च समाश्वास्य प्रसन्नो हि
शिवः स्वयं॥ तेते देवं शिवं प्रोचुर्मुक्तिं देव प्रयच्छनः॥ अत्रैव लोकरक्षार्थं स्थातव्यं हि शिव त्व
या॥ इत्युक्तस्तु शिवस्तत्र तस्थौ गर्त्ते सुशोभने॥ भक्तानां चैव रक्षार्थं हत्वा मुक्तिं द्विजास्तदा॥ द्विजा
स्ते मुक्तिमापन्नाश्चतुर्दिक्षु शिवादनु क्रोशमात्रं तदा जाता लिंगरूपिणाः स्वा॥ महंकालेश्वरो
नामजातश्च भुवनत्रये॥ तं दृष्ट्वा दुःखकं स्वप्नेनायाति श्चषिसत्तमाः॥ यंयं काममपेक्ष्येक्ष्यैव से
वंते तत्फलं लभेत॥ एवं वृत्तिसमाख्यातं श्रूयतां परमं वचः॥ ऊँकारं च यथा ह्यासीत् तथा च श्रू
यतां पुनः॥ कस्मिंश्च समये चात्र नारदो भगवांस्तदा॥ गोकर्णाख्यं शिवं गत्वा आगतो विंध्यके स्व

251/1968

यं॥ तत्रैव पूजितस्तेन बहुमानपुरःसरं॥ मयि संवैचविधेतन्न सूनं हि कदाचन॥ इतिवाक्यंतदा
श्रुत्वा मानहा ततः निम्बस्य संस्थितस्तत्र श्रुत्वा विंध्योऽब्रवीदिदं॥ किं न्यूनं च त्वया दृष्टं मयि इति श्रुत्वा
सकारणं तच्छ्रुत्वा नारदो वाक्यमुवाच श्रूयतां पुनः॥ त्वयि तु विद्यते सर्वं मेरुरुच्चतरः पुनः॥ दे
वेषपि विभागोस्य न तवास्ति कदाचन॥ इत्युक्त्वा नारदस्तत्र जगाम च यथागतं॥ विंध्यश्च प
रितप्तो वै धिक् एव जीवितादिके॥ विश्वेश्वरं चेतयात्र्यंबकं आराध्य च जयाम्यहं॥ इति निश्चित्य स तत्रै
व उंकारं यंत्रके स्वयं॥ कृत्वा चैव पुनस्तत्र पार्थिवीं शिवमूर्त्तिकां॥ आराध्यत तदा शंभुं षण्मा
सं च निरंतरं॥ न चचाल तदा स्थानात् शिवध्यानपरायणः॥ तस्मै च दर्शयामास दुर्लभं योगि
नामपि॥ रूपं यथोक्तं वेदेषु भक्तानामीप्सितं च यत्॥ प्रसन्नश्च तदा शंभुर्ब्रूहि त्वं मनसीप्सि
तं॥ ॥विंध्य उवाच॥ ॥यदि प्रसन्नो देवेश हृदि देहि यथेप्सितं॥ किंकरोमि परे तेन प्रीयते

दीयते मया॥ न युक्तं परदुःखाय वरं दानं मम प्रभो॥ तथापि दत्तवांस्तत्र यथेच्छसि तथा कुरु॥ एवं
च समये देवा ऋषयश्च तथामलाः॥ संपूज्य शंकरं तत्र स्थातव्यमिति चाब्रुवन्॥ तथैव कृतवा
न् देवो लोकानां सुखहेतवे॥ उंकारे चैव यंत्रे वै लिंगमेकं द्विधा गतं॥ प्रणवे चैव ॐकारश्च नामा
सीत् सदाशिवः॥ पार्थिवे चैव यं जातं तदासीदमरेश्वरः॥ तत्र जांच तदा देवाः संतुष्य वृषभ
ध्वजे॥ वरान् दत्त्वा ह्यनेकांश्च ऋषयो देवतास्तदा॥ यएनं पूजयेद्देवं नगरे वसते नरः॥ य
दनीष्टं फलं तच्च प्राप्नुयान्नात्र संशयः॥ इत्युक्त्वा च तदा देवा ह्यंतर्धानं गता हि ते॥ एतत्तेहि
समाख्यातं उंकारं संभवं फलं॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि केदारं पापनाशनं॥ ॥इति श्रीशिव
पुराणे ज्योतिर्लिंगमाहात्म्ये नाम पंचचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥ब्रह्मण
श्चैव संभूतो मनुः स्वायंभुवः पुरा॥ तत्पुत्रश्च महातेजा नाम्ना प्रियव्रतस्तदा॥ तस्यासन्

253
1968

त्रिवि.
१२९

पुत्रकाः सप्त पुत्रार्थं च स्वयं तदा ॥ रथं चक्रामयामास मेरोरनु पुनः पुनः ॥ सप्तकृत्वस्तु त
त्कृत्वा सप्त द्वीपान कल्पयत् ॥ द्वीपसंख्या तु राजाता समुद्राः सप्त एव च ॥ सप्तानामपि
पुत्राणां द्वीपमेकमदात्पुनः ॥ प्रत्येकं च तदा दत्तं राज्ञा तेन महात्मना ॥ लक्षणागतिर्मुनीनां
च विस्तार्यवित्राम्युत्तमं ॥ अग्नीध्रस्तु च तत्पुत्रो ज्येष्ठः प्रियव्रतस्य हि ॥ जंबूद्वीपे तदा तेन
कृतं राज्यं यथासुखं ॥ तत्पुत्रस्तु तदाभिनाम्ना लोकसुखावहः ॥ तेनापि च तथा राज्यं
पितृवत्परिपालितं ॥ तस्य पुत्रास्तु राजाता ऋषभाद्या मुनीश्वराः ॥ तस्य पुत्रः शतं ह्या
सीत् ऋषभस्य महात्मनः ॥ सर्वेषां चैव पुत्राणां ज्येष्ठो भरत एव च ॥ नव योगोऽता राम.
प्राप्ता वीतरागास्तथाभवन् ॥ जनकस्य च विज्ञानं तैर्दत्तं सुमहात्मभिः ॥ एकाशीति १२९
तदा जाताः कर्ममार्गपरायणाः ॥ क्षत्रियाणां यथा कर्म कृत्वा मोक्षपणाः ॥ ऋषभेश्वो

वरितान्नं हिताय ऋषिसत्तमा सनं वनवाहितास्वं ॥ तत्रापि नरतं ज्येष्ठं खंडेऽस्मिन् स्पृहणीय
के ॥ तन्नाम्ना चैव विख्यातं खंडं च भारतं तदा ॥ सर्वेष्वपि च खंडेषु सेष्टं भरतमुच्यते ॥ अमरा 255
जन्म चेच्छंति सर्वकर्मसुखावहं ॥ सर्वेष्वपि च खंडेषु ह्यवताराः प्रकल्पिताः ॥ विष्णुना लोक 1908
रक्षार्थं खंडे खंडे मुनीश्वराः ॥ तत्रापि भारते खंडे बदर्याश्रमसंज्ञिते ॥ नरनारायणरूपेणाति
ष्ठते ॥ परमेश्वरः ॥ तपस्तपति नित्यं वै लोकानां हितकाम्यया ॥ तच्च केदारसंज्ञे कं शृंगं हि
मसमुद्भवं ॥ नरो नारायणश्चैव यत्रास्ते च निरंतरं ॥ ताभ्यां संप्रार्थितो देवः पार्थिवैः पू
जनाय वै ॥ आयाति च ऋषिश्रेष्ठा भक्ताधीनतया शिवः ॥ कस्मिंश्च समये तत्र प्रसन्नः प
रमेश्वरः ॥ सम्यक्कृतं नवर्षाणां तु पूजास्याः पूजितो ह्यहं ॥ किं कार्यं विद्यते लोके भवतोस्त
पसः फलं ॥ अवाप्तकामौ श्रेष्ठौ च किं कार्यं भवतोः ॥ तथापि पूजितस्त्वाहं प्रसन्नो ब्रियता

शिवि॰ १३०

मिति॥इत्युक्तेच तदा तेन नरोनारायणः स्वयं॥उवाच वचनं तत्र लोकानां हितकाम्यया॥य
दि प्रसन्नो देवेशो यदि देयो वरस्त्वया॥स्थीयतां स्वेन रूपेण पूजार्थं शंकर स्वयं॥इत्यु
क्तस्तु तदा ताभ्यां केदारे हिमसंज्ञके॥स्वयं च शंकरस्तस्थौ ज्योतीरूपो महेश्वरः॥ता
भ्यां च पूजितस्तत्र सर्वदुःखभयापहः॥लोकानामुपकारार्थं भक्तानां दर्शनाय वै॥स्व
यं स्थितस्तदा शंभुः केदारेश्वरसंज्ञकः॥देवाश्च पूजयंतीह ऋषयश्च सनातनाः॥नैवे
द्यपूर्णं जेन्नित्यं बद्रिकाश्रमवासिनः॥पवित्रिताः सदा ये वै नाम्ना शिवउदाहृतः॥
तद्दिनं हि समारभ्य केदारेश्वर एव च॥पूजितो येन भक्त्या वै दुःखस्वप्नेपि दुर्लभं
॥तत्र संवलयं यो वै दधाति हरिवल्लभः॥हरिरूपं किं ततश्च हररूपसमन्वितं॥त
स्यैव रूपं दृष्ट्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते॥जीवन्मुक्तो भवेत्सो वै यो गतो बदरीवने॥दृष्ट्वा राम १३०

रूपं नरस्यैव हरेश्चैव बहूरैत्मनः॥केदारेश्वरनाम्नस्तु मुक्तिभाजी न संशयः॥एतद्वस
माख्यातं यत्पृष्टं मुनिसत्तमाः॥श्रुत्वा पापं दहेत्सर्वं नात्र कार्या विचारणा॥अतः परं प्र
वक्ष्यामि माहात्म्यं भीमशंकरं॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे ज्योतिर्लिंगमहिमानाम षट्चत्वा
रिंशत्तमोऽध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥कामरूपेश्वरे देशे शंकरो लोकशंकरः॥अव
तीर्णः स्वयं साक्षात्कल्याणसुखभाजनः॥यमदर्थमवतीर्णोसौ कथयामि मुनीश्वराः
॥भीमो नाम महावीर्यो राक्षसो लोकनाशनः॥सुखदः सर्वभूतानां धर्मनाशनतत्परः॥कुंभ
कर्णात्समुत्पन्नः कर्कट्यां सुमहाबलः॥सह्ये च पर्वते सो वै मात्रा सह समन्वितः॥कुंभक
र्णं च रामेण हतं लोकभयंकरं॥राक्षसीपुत्रमुक्ता च सदोतिष्ठस्य पे तदा॥स बालो राक्ष
सो भीमः कर्कटीं मातरं तदा॥ पप्रच्छ मे पितः क्वा वा कथं वै का किनी पुनः॥एवं पृष्टा तदा

257/1968

श्रीवि. तेनपुत्रेणराक्षसीवच॥ उवाच पुत्रं दृष्ट्वैव श्रूयतां कथयाम्यहं॥ पितातेकुंभकर्णश्च रावणा
१३१ नुजएव च॥ रामेणमारीतः सोयं त्वाद्य सह महाबलः॥ अत्रागतः कदाचिद्वै मन्नियोगं कृतवान्पु
रा॥ मयानदृष्टलंकारे वैद्यात्रेवनिवसाम्यहं॥ पितामेकर्कटोनाम माता मे पुष्कसीमता॥ न
त्रमिचविरोधेन रामेण च हतः पुरा॥ पित्रोः पार्श्वेस्थिता चाहं स्वामिनि निहिते सति॥ पित
रौ मे मृतौ ह्यत्र ऋषिणा भस्मसात्कृतौ॥ भक्षणार्थं गतौ तत्र क्रुद्धेन सुमहात्मना॥ सुतीक्ष्णे
नामविख्यातोस्तपसा दग्धकल्मष॥ तेनैव मारितौ पुत्रा पितरौ मम वत्सलौ॥ एकाकिनीत
दाजाता दुःखितेपर्वते पुरा॥ तस्मिन्समये ह्यत्र राक्षसो रावणानुजः॥ आगत्य कृतवान् राम.
संगं विहाय सिगतस्तदा॥ ततस्त्वं च समुत्पन्नो महाबलपराक्रमः॥ अवलंब्य पुनस्त्वां च १३१
कालक्षेकरोम्यहं॥ इतिश्रुत्वा वचस्तस्या भीमो भीमपराक्रमः॥ क्रुद्धश्चिंतयामास किंक

रोमि हरिं प्रति॥ पितामेच हतश्चैव माता महत्तया पुनः॥ विराधश्च हतो ह्यत्र दुःखं बहुतरं कृ
तं॥ तत्सुचोहं नवेश्वेद्धे हरिं च पीडयाम्यहं॥ इतिकृत्वा मतिं तत्र पस्तप्तुं सुदारुणं॥ ब्रह्माणं च स
मुद्दिश्य वर्षाणां सहस्रकं तदा॥ ऊर्ध्वबाहुश्चैकपादः सूर्ये दृष्टिं दधत्पुरः॥ मनसाध्यानमाश्रि
त्य तपश्चक्रे महत्तदा॥ शिरसस्तस्य संजातं तेजः परमदारुणं॥ तेन दग्धास्तदा देवा ब्रह्मा
णं शरणंगताः॥ ब्रह्मन्वै राक्षसस्तेजोलोकान्पीडितुमुद्यतः॥ यत्प्रार्थ्यते च दुष्टेन तत्त्वं देहि
पितामहः॥ नोचेदद्यैव वयं दग्धास्तेनैव सुदुरात्मना॥ यास्यामः संक्षयं सर्वे तस्माद्देहि प्रजाप
ते॥ इतितेषां वचः श्रुत्वा ब्रह्मालोकपितामहः॥ जगाम वरदानार्थं राक्षसाय दुरात्मने॥ ते
दृग्ग्रेच तदागत्वाहं सवाहनेसंयुतः॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूहि यत्ते मनसि वर्त्तते॥ इति श्रुत्वा
वचस्तस्यवचनं पुनरब्रवीत॥ ॥सूत उवाच॥ ॥यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया॥

159/1968

शि॰वि॰ १३२ अतुलंचबलंमेद्यदेहित्वंकमलासन॥इत्युक्त्वातुनमस्कृत्यब्रह्मणेपरमात्मने॥ब्रह्मणाचार्पितदा
तस्मैवरंदत्वास्वगृहंययौ॥राक्षसोबलवांस्तत्रमातरंप्रणिपत्यच॥प्राहमातःकरोम्येषदेवानांग्र
लयंह्यहं॥इत्युक्त्वातत्रप्रथमंकामरूपेश्वरंप्रभुं॥बबंधताडयामाससभीमोभीमपराक्रमः॥ग्र
हीतेषधनेसर्वंहस्त्यश्वरथसंकुलं॥छत्रंचचामरंचैवसर्वोपकरणानिच॥तेनैवगृहीतं
राज्यंतदीयंचमुनीश्वराः॥राजाचापिसुधर्मिष्ठःप्रियधर्माहरप्रियः॥गृहीतोनिगडेनैवकीर्ति
स्थापितस्तदा॥तत्रतेनतदाकृत्वापार्थिवींमूर्तिमुत्तमां॥नजनंवचितंतस्यैवप्रारब्धंप्रियकाम्य
या॥गंगायास्तवनेतेनबहुधाचतदाकृतं॥मानसेस्नानकर्मादिकृत्वाशिवप्रपूजनं॥पार्थिवेन राम॰
विधानेनचकारनृपसत्तमः॥तथान्येचयथास्थानेकृत्वाचविधिपूर्वकं॥प्रणिपातस्तवैःस्तोत्रै १३२
र्मुद्रासनपुरःसरैः॥कृत्वाचसकलंतत्रनेजेचन्नकरंमुदा॥पंचाक्षरमयींविद्यांजजापप्रण

वादिन्वितां॥नान्यत्कार्यंसर्वेकर्तुंलक्षवानेतरंतदा॥इत्येतेवदातत्रचकारहितकाम्यया
॥तत्पत्नीचतदासाध्वीदक्षिणानामविश्रुता॥पार्थिवेचविधानेहिचकारनृपवत्तदा॥दंपती
ध्येकतांविनन्नौकरंप्रियकारकं॥नजयामासतुस्तत्रनान्यथामनसोगतिः॥राक्षसोयज्ञक
र्मादिवरदर्पविमोहितः॥लोपयामासतत्सर्वमर्ह्यंचदीयतामिति॥बहुसैन्यसमायुक्तोरा
क्षसानांमहात्मनां॥चकारवसुधांकृत्स्नांवशेचर्षिसत्तमाः॥वेदधर्मांस्त्रयास्त्रधर्मंपुरातनं
॥लोपयित्वाचसर्वंतंवैबुभुजेस्वयमात्मना॥देवाश्चपीडितास्तेनऋषयःपीडितास्तथा॥अत्यंतं
दुःखमापन्नाःशिवंचशरणंययुः॥स्तुत्वास्तोत्रैरनेकैश्चहरंलोकसुखावहं॥प्रसन्नंकृ
तवंतस्तेमहाकोशपास्तरेश्वरं॥कृत्वाचपार्थिवींमूर्तिंपूजयित्वाविधानतः॥स्तुत्वाचविविधैः
स्तोत्रैर्नमस्कारादिभिःक्रमात्॥एवंस्तुतस्तदाशंभुर्देवान्वचनमब्रवीत्॥प्रसन्नोस्मि

261/1958

त्रिवि.
१३३

स्वरं ब्रूत किं कार्यं करवाणि वः॥ इत्युक्ते च तदा ते नरदेवा ह्यूचुः शिवं परं॥ सर्वं जानासि देवेश
न ज्ञातं विद्यते तव॥ तथापि श्रूयतां देव राक्षसो भीमरूपकः॥ पीडयति तरां देवान् कृपांकु
रु सदाशिव॥ दुःखं राक्षसे तेन च जहि शीघ्रं प्रियंकर॥ इत्युक्तस्तु तदा शंभुः करिष्यामि वचो ब्र
वीत्॥ राजा चापि मदीयो वै भक्तो भवति नित्यशः॥ तस्मात्प्रव्रत वै देवाः कार्यं शीघ्रं भविष्यति॥
इत्युक्तास्ते तदा देवाः आनंदेन परं गताः॥ स्वं स्वं धाम समेस वै ययुस्ते च महर्षयः॥ शिवोपि
स्वगणैः सार्द्धं जगाम हितकाम्यया॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र कामरूपेश्वरेण च॥ अत्यंतं ध्या
नमारब्धं पार्थिवस्य पुरस्तदा॥ केनचित्तत्र गत्वाथ राक्षसाय निवेदितं॥ राजा किंचित् राम.
करोत्येवं त्वद्वधे राक्षसोत्तम॥ अभिचारं करोत्युग्रं यथेच्छसि तथा कुरु॥ राक्षसोपि च तत् १३३
च्छ्रुत्वा कुपितो हननेच्छया॥ गृहीत्वा करवालं च ह्याजगाम नृपं प्रति॥ तं दृष्ट्वा राक्षसोप्यत्र

पार्थिवादि स्थितं च यत्॥ तदस्यं तत्सुरूपं च दृष्ट्वा किंचित्करोत्यसौ॥ कुपितो राक्षसस्तत्र हन्यासो
पस्करं ययुः॥ विचार्यो वाचं ते तत्र क्रियते किं त्वयाधुना॥ स तं वद न हन्यां त्वा मन्यथाहमिनिश्चि
तं॥ इति श्रुत्वा वचो ह्यस्य सत्यपाशेन येनिताः॥ उवाच वचनं स सत्यं तु विष्णुं तु न वेदि ह॥ कृपा
लुः परशंकरश्चात्र वर्त्तते पार्थिवे ध्रुवं॥ मदर्चनं करोतीह ह्यहं किं या न वराककः॥ स्वरूपानुभ
ति ज्ञां च सत्यं चैव करिष्यति॥ मम भक्तं यदा कश्चित्पीडयसति दारुणं॥ तदाहं तस्य रक्षार्थं दु
ष्टं हन्मि न संशयः॥ एवं धैर्यं समालंब्य ध्यात्वा देवं च शंकरं॥ त्वदीयोस्मि महे राज यथेच्छ
सि तथा कुरु॥ एवं मनसि संध्यात्वा राक्षसं चाव मानयत्॥ स त्यं च वचनं त्वत्र अब्रवीत्प्रि
य काम्यया॥ राजा मित्रं करं देवे यथेच्छसि तथा कुरु॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा भीमो वचनमब्र
वीत्॥ भ्रं करश्च मया ज्ञातः किं करिष्यति मामिति॥ यो मे पितृव्यकेनैव स्थापितः किंकरो

263
1968

शिवि·
१३५

यथा॥ तद्वलं हि समाश्रित्य विजेतुं त्वं समीहसे॥ त्वधातहिं जितं सर्वं नात्र कार्यविचारणा॥ यावन्म
या न दृष्टोसि त्रिशिराकरस्तत्र पालकः॥ तावत्त्वं स्वामिने मत्वा सेवसे नान्यथा क्वचित्॥ मया दृष्टे
च सर्वं वै सफलं स्याच्च सर्वथा नृप॥ तस्मात्त्वया शिवस्येदं रूपं हृदि रतं पुनः॥ कर्तव्यं नान्यथा चे
देपत्वासि स्वामिनो ह्यहं॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा नृपो वाक्यमुपाददे॥ अहं च पामरश्चैव मोक्ष
मित्रारणं पुनः॥ सर्वोक्ति पश्यस स्वमीनं मां मुंचति कर्हिचित्॥ एवं वचस्तदा श्रुत्वा विहस्य रा
क्षसोत्तमः॥ मत्तो नंगी सदाभिक्षे सकिंजानाति स्वीकृतं॥ योगिनां का च निश्चवत्त्रक्षानाप्र
तिपालने॥ इति कृत्वा मतिं त्वामतिं त्वं च हृरतोन्नवसर्वथा॥ अहं च तव स्वामी च युद्धं वै करवा
वहे॥ इत्युक्तः सन्न पश्येष्टो मया वक्तुं न न्याकते॥ त्वया चेत्क्रियते तर्हि कृतं स्वेच्छया क्रिमानसि ॥ राम·
॥ इत्युक्तः सैन्यमादाय राजाने परिन्नर्स्यतिं॥ करालेकरवालं च पार्थिवे प्राक्षिपत्तदा॥ पत्र्य १३५

त्वं स्वामिनो ह्येव बलं नक्क सुखावहं॥ इत्युक्त्वा तं विहस्यैव राक्षसैव राक्षसैः समहाबलः॥ करवा
लं पार्थिवे याव स्मरेश्च समुनीश्वरः॥ तावच्च पार्थिवात्तस्मात्तदा विरासस्वयंहरः॥ पन्नगपनीमिश्वरो
हं चरक्षार्थं प्रकटाम्यहं॥ मया पूर्वं व्रतं ह्येतद्रक्षणीश्च पानुचराः॥ एतस्मात्त्वस्य मे त्रीघ्रंब
लं नक्क सुखावहं॥ दीयं च पिनाकेन करालं त्वात धाकृतं॥ पुनश्चैव त्रिशूलं च क्षिप्तं तेन दु
रात्मना॥ तच्छूलं त्वात धानीतं दुष्टस्य परमात्मना॥ पुनश्च शक्तिकाक्षिप्तासाचैवल क्षधाकृ
ता॥ पट्टिशं च ततस्तेन क्षिप्तं तस्मै महात्मने॥ तेनापि च त्रिशूलेन तिलशश्च कृतं क्षणा
त्॥ ततश्चैव गणानां च राक्षसानां परस्परं॥ युद्धमासीत्तदा घोरं पश्यतां दुःखमा[illegible]हं॥ तत
श्च पृथिवी सर्वा व्याकुला ह्यभवत्क्षणात्॥ समुद्राश्च तदा सर्वे चुक्षुभुः समहीधराः॥ ग्रह
नक्षत्रताराश्च द्यौश्चैव तथाविधा॥ देवाश्च ऋषयश्च सर्वे व्यर्थं वै प्रार्थितः शिवः॥ नारदश्च

265
1968

शिव० १३५ समागत्य लोकदुःखहारके॥ प्रार्थयामास तत्रैव वक्ष्यमाणो तां शोकरत्वया॥ त्वं लोकस्य कृते वारो वै
१३५ हस्यतां शीघ्रमेव हि॥ इति संप्रार्थितः शंभुः सर्वान् रक्षोगणानिति॥ हुंकारेणैव चास्त्रेण भस्म
सात्कृतवांस्तदा॥ सर्वे ते राक्षसा दग्धा न स्म राशय एव ते॥ दावानलगतो वह्निर्यथा च वनमा
दहेत्॥ तथा शिवेन क्रुद्धेन राक्षसानां वनं क्षणात्॥ भीमस्यैव किं न स्म न ज्ञातं केन चित्त
दा॥ सपरिवारस्ततो दग्धो नाम न श्रूयते तदा॥ ततः शिवस्य क्रोधेन शांतिं प्रापुर्मुनीश्वरा
॥ क्रोधजज्वालात्फुत्कारान्निःससार खनाद्दनम्॥ राक्षसानां च यन्न स्म सर्वं व्याप्तं वनेत
तेदा॥ ततस्त्वोषधयो जाता नाकार्यकरास्तथा॥ रूपांतरतो या यत्त्वेषां तरमथापि च॥ भूतप्रे राम०
तपिशाचादि दूर तस्मात्ततो व्रजेत्॥ तन्नकार्यं च यच्चैव ततोनभवति द्विजः॥ ते देवैः प्रार्थि १३५
तः शंभुः शांतिं समधिगच्छति॥ स्थातव्यं स्वामिना ह्यत्र लोकानां सुखहेतवे॥ अयं वै कुत्सितो

देश ओषध्या लोकदुःखदः॥ भवं तं च तदा दृष्ट्वा कल्याणं सन्तविष्यति॥ भीमशंकरनामा त्वं भविता
सर्वसाधकः॥ इत्येवं प्रार्थितः शंभुस्तत्रैव स्थितवांस्तदा॥ इति श्रीशिवपुराणे भीमेश्वरमाहा
त्म्यनाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥ ॥४७॥ ॥सूत उवाच॥ ॥अतः परं प्रवक्ष्यामि श्रूयतामृ
षिसत्तमाः॥ विश्वेश्वरस्य माहात्म्यं महापातकनाशनं॥ यदिदं दृश्यते किंचिज्जगत्यां वस्तुमा
त्रकं॥ तत्सर्वं च यदा नासीत्तं चक्रो शीतदा शुभा॥ तदेव कल्पयाम्यद्य तन्निर्माणं मुनीश्वराः॥
यदाकृतिर्गुणं तेजःसत्यं ज्ञानमनंतकं॥ चिदानंदस्वरूपं च निर्विकारं सनातनं॥ ततश्च प्रकृति
र्देवी साप्यरूपसमन्विता॥ आवाभ्यां किंच कर्त्तव्यमावां केनैव निर्मितौ॥ इति संज्ञायमापन्नो प्र
कृतिपूरुषौ यया॥ ताभ्यां वाणी समुत्पन्ना निर्गुणात्परमात्मनः॥ तपश्चैव प्रकर्त्तव्यं ततः सृष्टि
रुत्तमा॥ [illegible] कृति पूरुषावूचतुः॥ तपसा श्वस्य लेनास्ति कुत्र वा स्थीयते धुना॥ ततश्च तेजस

सारं पंचक्रोशात्मकं शुभं ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तं सुंदरं यथा ॥ निर्माय प्रेषितं तत्तां निर्गुणेन विरा
जता ॥ अंतरिक्षे स्थितं तच्च अभिदृश्य हरिः स्वयं ॥ तपश्चकार विविधं सृष्टिकामः सदाशया ॥
तेनैव बहुकालं तपस्तप्तं सुदारुणं ॥ तपसो करणाच्चैव श्रमस्तस्य महात्मनः ॥ श्रमेण जल
धाराश्च विविधाश्चाभवंस्तदा ॥ ताभिर्व्याप्तं च सर्वं वै नान्यत्किंचित्प्रदृश्यते ॥ ततश्च विष्णुना
दृष्टं अहो किमेतदद्भुतं ॥ स आश्चर्यं तदा दृष्ट्वा शिरसः कंपनं कृतं ॥ ततश्च पतितः कर्णान्मणि
श्च पुरतः प्रभोः ॥ यत्रासौ पतितस्तत्रैव तन्नाम मणिकर्णिका ॥ जलौघे प्लाव्यमाना सा पंचक्रोशी
पुरातना ॥ निर्गुणेन शिवेनैव त्रिशूलेन धृता तदा ॥ विष्णुरपि च तत्रैव सुष्वाप प्रकृत्यास
ह ॥ कियत् कायत् कालं जले तत्र सुप्तो सो च जनार्दनः ॥ तन्नाभिकमलाज्जातो ब्रह्मा लोकपि
तामहः ॥ शिवाज्ञां च समासाद्य सृष्टिं चकृतवांस्तदा ॥ यत्किंचिद्दृश्यते यत्र ब्रह्मांडे सचराचरं ॥

तथा पंचविशेषेण शिवेन तेजसा तदा ॥ चेतनाचेतनं यच्च व्याप्तमासीन्मुनीश्वराः ॥ ततश्च सृष्टिकार्यं च
प्रावर्त्तत समंततः ॥ चतुर्दश भुवनानीह जानाति गोकुलकेतदा ॥ योजनानां च पंचाशत् कोटिसंख्या
प्रमाणतः ॥ ब्रह्मांडस्यैव विस्तारो मुनिभिः परिकीर्त्तितः ॥ यथा चैव जले नौश्च तथा ब्रह्मांडकं जले ॥
यथा च भ्रमणं गोलस्तत्कैच परिदृश्यते ॥ दिग्गजैश्च धृतं चास्थिरं च परिवर्त्तते ॥ मध्ये प्रमाणं लंबं च
कूर्मस्य च कृषीश्वराः ॥ शेषस्यार्द्धं तथा चोर्द्धं तथाधः परिभाषितं ॥ मध्ये च भूर्त्रिलोकिस्यात्तदधः सप्तकं त
था ॥ तलं चैवातलं सुतलं तथा ॥ महातलं च पातालं रसातलमथापि च ॥ भूर्लोकादुपरि यो वै भुवर्लोक
प्रकीर्त्तितः ॥ स्वर्लोकश्च तृतीयश्च महर्लोकः प्रकल्पितः ॥ ततो जनपदश्चैव तपश्चैव ततः परं
॥ सत्यं चैव ततः प्राहुर्मर्यादा परिकीर्तिता ॥ एकैकशाश्च विस्तारो दृश्यते च मुनीश्वराः ॥ बहुतरश्च
विस्तारो बहुधा प्रोक्तो मुनीश्वरैः ॥ कथितश्च पुराणेषु पुनः किं कथयाम्यहं ॥ यस्य यस्याधिकारोस्ति तत

267/1968

त्रतेचनिवासिनः॥समुद्राःसप्तएवैतेद्वीपानिचतथापुनः॥मेर्वाद्यागिरयश्चान्येनद्यश्चविविधाःपुनः॥
वनानिचविचित्राणिक्षेत्राणिविविधानिच॥ब्रह्मांडेपरिवर्त्तंतेउक्तानिचपुरामया॥ब्रह्मणोद्विवि
धंरूपंनिर्गुणस्यपरात्मनः॥एकंचैवक्षरंचैवह्यक्षरंद्वितयंमतं॥क्षरंचैवक्षरंप्रोक्तंह्यक्ष
रंनिर्गुणंमतं॥द्वैतंमयंयच्चरूपंचब्रह्मणोविदुः॥निर्गुणःसगुणश्चैवसगुणोनिर्गुणस्तथा
॥परस्परंचसंलग्नंरूपद्वयमथापिवा॥यथाचमणिसूत्रंचसंलग्नंचपरस्परं॥पुष्पंचैवसुगंधश्चज्यो
तिस्तेजश्चएवच॥विवेकिनोहिजानंतितत्वज्ञागविचक्षणाः॥येज्ञातंसगुणंब्रह्मनिर्गुणंचततःप
रं॥निर्गुणेब्रह्मणिज्ञातेसगुणाद्विनिवर्त्तते॥तावद्ब्रसगुणंध्यायेयावन्निर्गुणंनहि॥निर्गुणंच
यदाल्लब्धंह्यहं॥जीवोनिवर्त्ततेनिहंतेचाप्यहंकानस्तदा॥विधिनिषेधरास्तेहिनवर्त्ततिसुनिश्चितं
॥एवंवेवापिब्रह्मांडंनिमितंगुणिनास्वयं॥तत्रशिवेनलोकानांहितायपरिचिंतितं॥ब्रह्मांडेक

र्मणावद्धाःप्राणिनोमोकथंपुनः॥प्राप्स्यंतीतिविचार्यतौपंचक्रोशीविनिर्मिता॥इयंचसंसदालोकेक
र्मनाशकरीमता॥अविमुक्तंस्वयंलिंगंस्थापितंपरमात्मना॥नकदापित्वयात्याज्यमिदंक्षेत्रंममा
त्मकं॥इत्युक्त्वात्रिशूलाच्चअवतार्यहरःस्वयं॥मोचयामासभुवनेमर्त्यलोकेमुनीश्वराः॥ब्रह्मणो
पिदिनेयत्रविनश्यतिसनिश्चितं॥तदाशिवस्त्रिशूलेनविदधातिचमुनीश्वराः॥पुनश्चब्रह्मणा
सृष्टेकृतायंस्थापितेप्पपुनः॥कर्मणांकर्षणान्नाश्याकाशीतिपरिपठ्यते॥अविमुक्तेश्वरंलिंगंकाश्यां
तिष्ठतिनित्यशः॥मुक्तिदाताचलोकानांमहापातकिनामपि॥अन्यत्रप्राप्यतेमुक्तिःसारूप्याद्यमुनी
श्वराः॥अत्रैवप्राप्यतेजीवैःसायुज्यामुक्तिरुत्तमा॥येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीपुरी॥पंचक्रो
शीमहापुण्याहत्याकोटिविनाशिनी॥अमराममरणंयत्रवांछंतिचमुनीश्वराः॥ब्रह्माचस्वाघतेचामु
ष्पतेचामुविष्णुश्चापितथैवच॥मुनयश्चतथान्येसिद्धाश्चैवतथापुनः॥वांछंतिमानुषानेवसर्वे

269
1968

शि॰कि॰
२३९

श्च परिसेव्यते॥ काश्यपाश्चैव महिमानं वक्तुं वर्षशतैरपि॥ न शक्तो मित्यहं सर्वं यथाशक्ति ब्रुवे
पुनः॥ कैलासस्य पतिर्यो वै निर्गुणो गुणवान्भव॥ आजगाम कदाचिद्वै काश्यपां वै म
हेश्वरः॥ वाराणसीमनुप्राप्य दर्शयामास शंकरः॥ अविमुक्तेश्वरं लिंगं दर्शनात्पापहारकं॥
अविमुक्तस्य माहात्म्यं यथाह भगवान्भव॥ विस्तरेण मयावक्तुं ब्रह्मणा च महात्मना॥ श
क्यतेनैव विप्रेन्द्रा वर्षकोटिशतैरपि॥ अविमुक्तोपि तं दृष्ट्वा आनंदं परमं गतः॥ पूजया
मास तं देवं पार्वत्या सह शंकरं॥ नमस्कारैः स्तवैर्मंत्रैर्देवदेवं जगत्पतिं॥ प्रणिपातैर
नेकैश्च तदीयेस्मिन्नसेन्नृप॥ कृपां कुरु त्वं देवेश लोकानां हितकाम्यया॥ स्थातव्यं
च त्वया देव प्रार्थयामि जगत्पते॥ अविमुक्तोपि हि तदा संप्रार्थ्य च पुनः॥ नेत्राश्रूणि प्र
मुंचेत्तत्र रणं नैव मोचितं॥ काश्यपाश्चैव त्वया देव राजधानी प्रगच्छतां॥ मयाध्यानतं॥

राम॰
२३९

स्थेयमचिंत्यसुखहेतवे॥ मुक्तिदाता नवानलोके वर्तते नान्यथा क्वचित्॥ तस्मात्त्वमुपकाराय
तिष्ठ मा सहितः पुरा॥ अखिलान्जीवसमूहान्तारयत्वं सदाशिव॥ इत्येवं वचनं श्रु
त्वा स ऋषयो निर्मलाशयाः॥ पप्रच्छुः परया भक्त्या कपालेकि ब्रवीषिनः॥ ॥सूत उवाच॥
॥साधु पृष्टं महर्षिश्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतं॥ पुरा कदाचिद्देवेशः शंकरप्रियकाम्यया॥
ब्रह्मा मगिरिजा सार्द्धं ब्रह्मलोकमुपागतः॥ ब्रह्मा चापि तदा तं वै बहुमानपुरःसरं॥
पूजयामास देवेशमातिथ्यधर्महेतवे॥ पश्चात्तु भगवंतं वै देवेश्च तुर्भिश्च मुखेनैडः
ग्रो स्तुतवांस्तदा॥ दृष्ट्वा चतुर्मुखानीह संतुष्टो भगवान्भव॥ पंचमेतु मुखं दृष्ट्वा
दुःखितः शंकरस्तदा॥ अहो दुष्टमुखं ह्येतत्छिनद्मि सुविचारयत्॥ इति विचा
र्य तत्रैव शिवोपि शिवकृन्नृणां॥ चिच्छेद तच्छिरस्तत्र ब्रह्मणो दुर्मानपिणः॥ अथ

271/1968

शि॰वि॰ १३९

२ यातत्र दृष्ट्वा ब्रह्माणं च विपीडयन्॥ जगाम पृष्टतो लग्नं कपालं ब्रह्मणस्तदा॥ समर्थोपि शि-
वस्तस्य दहने च मुनीश्वराः॥ लोकानामुपकारार्थं शिवो नो पृथिवीमिमां॥ बभ्राम सर्वलो-
केषु तेनैव सहितः शिवः॥ यत्र यत्र स वै याति तत्र तत्र गतं शिरः॥ विचार्य भगवांस्तत्र म-
हिमानं प्रकाशयन्॥ आजगाम यदा तत्र शिरः स्वह्नरतः स्थितं॥ अहो क्षेत्रस्य माहात्म्यं
कीदृशं मनसि स्वयं॥ विचारयंस्तदा लोके ख्यापयन्नेतन्महद्भुतं॥ तस्थौ तत्रैव लोकेशो अ-
विमुक्ते ईश्वराज्ञया॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुनस्ते च ऋषीश्वराः॥ पप्रच्छुः संशयात्मानः क-
थं ब्रह्ममुखं स्थिरं॥ ॥सूत उवाच॥ ॥पुरा ब्रह्मा विमोहेन भारत्या रूपमद्भुतं॥ दृष्ट्वा ज- राम॰
गाम तं पश्चात्तिष्ठ तिष्ठेति विह्वलः॥ तद्वचनेन तदा पुत्री क्रुद्धा कोपसमन्विता॥ उवाच १३९
किं ब्रवीषि त्वं मुखेन स्तुनभाषिणा॥ ब्रवीषि चेदिदं देव विनाशी न च सर्वदा॥ तद्दिने हि सभा-

रम्यपंचमेन मुखेन सः॥ ब्रह्मा च भाषते दुष्टं शंभुं स्वरतं दारं ते॥ पश्चाच्छिवेन तच्छिन्नं दुष्टभा-
षियतो न वत॥ शिवोपि स्मरणेनैव तज्जन्तेन परस्य च॥ पापं दूरीकरोतीह स्वयं दूरीकृतं
न हि॥ तत्र कराणां च श्रूयंतां ऋषयः कथयाम्यहं॥ शिवे दृष्ट्वा चरते यश्च तत्तदेव नरः पुनः॥
करोति चरते यश्च प्रमाणं रक्षणाय वै॥ ईश्वरस्य यदा लग्नं पातकं किं न रेणाहि॥ शिव-
स्य तीर्थसंयोगात् शिरः स्वह्नरतः स्थितं॥ तस्मात्तीर्थवरे ह्येतन्महापातकनाशने॥ कानं-
गरहनेचैव नक्के स्वोध्य चलाश्रियं॥ स्वसैन्यं च पिशाचांश्च नक्कानां च तुरंगिणीं॥ स्वांगे च
रूढमालां वै नक्कानां मौक्तिकानि च॥ स्वांगेषु च चितां भस्म नक्के त्यश्वरहेतु॥ स्ववाहने वृ-
षलाश्चैव नक्कानां हस्तिका नथा॥ स्ववाद्ये चैव गच्छादिनक्कानां चावकानथा॥ स्वशिर-
सि जटादिर्या नक्कानां मुकुटादिकं॥ स्वनूपुणं च सर्पादि नक्कानां कुंडलादिकं॥ स्वस्य व-

273
1968

खंवच्चमादिमके(न्यः) सुंदरांबरं॥ स्वयं दृष्टातिचान्यस्य तत्कानां चाप्सरे वच॥ यथाभिना
षं भक्तेः यो करः संप्रयच्छति येत स्मात्तच्चेष्टितं ने वज्ञातुं शक्यं मुनीश्वराः॥ पंचक्रोशपा
:परं नान्यत् क्षेत्रं च भुवनत्रये॥ अथ वापापिनां पापस्फोटनाय स्वयं हरः॥ मर्त्यलोके
मुक्तक्षेत्रं समास्थाय स्थितः सदा॥ यद्दिनं हि समागास हरः काश्यामुपागतः॥ तद्दिनं हि
समारभ्य काश्यां श्रेष्ठतरा ह्यभूत्॥ एतद्वस्य समाख्यातं यत्पृष्टोहं मुनीश्वराः॥ य इदं
शृणुयात् सुन्यं सर्वान् कामानवाप्नुयात्॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे ज्योतिर्लिंगमाहात्म्ये का
शीमाहात्म्यं नाम अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः॥४८॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥एवं वाराणसी
पुण्या यदि सूत महामुने॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं प्रभावं तस्य सांप्रतं॥१॥ ॥सूत उवाच
॥ ॥वक्ष्ये संक्षेपतः सम्यक् वाराणस्याः सुशोभनं॥ विश्वेश्वरस्य माहात्म्यं श्रूयतामृषि

सत्तमाः॥२॥ कदाचित् पार्वती देवं शंकरं परया मुदा॥ पंचक्रोश्याश्च माहात्म्यं पप्रच्छ लोककाम्यया॥३॥ पार्वत्युवाच॥ ॥अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं वक्तुमर्हस्यशेषतः॥ ममोपरि कृपां कृ
त्वा देवदेव वृषध्वज॥४॥ देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा देवो जनार्दनः॥ उवाच वचनं तत्र जी
वानां प्रियहेतवे॥५॥ ॥श्रीभगवानुवाच साधु पृष्टं त्वया भद्रे लोकानां सुखदं शुभं॥ कृ
पया प्रिय यद्येतस्य माहात्म्यं श्रूयतां पुनः॥ इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम॥ सर्वे
षामेव जंतूनां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा॥ अस्मिन् सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रतमास्थिताः॥
नानालिंगधरा नित्यं मम लोकाभिकांक्षिणः॥ अभ्यस्यंति परं योगं यतात्मानो जितेंद्रियाः॥ नाना
वृक्षसमाकीर्णं नानाविहगसेवितं॥ कमलोत्पलपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते॥ अप्सरोगः
णगंधर्वैः सदा संसेविते शुभे॥ रोचते मे सदा वासो येन कार्येण तच्छृणु॥ मन्मना मम भक्तश्च

275
1968

शि०वि० मयिसर्वार्पितक्रियः॥वीतरागभयक्रोधनिर्दंभश्चविमत्सरः॥अध्यात्मनिरतोनित्यंतत्वानां
१४१ चविवेचकः॥सर्वंचमन्मयंपश्यन्योयंसोहरः॥दुःखेदुःखीनवेन्नैवसुखेसुखीनकेन्न
हि॥शुभंप्राप्यनरूष्येतह्यशुभेनद्विषतेनहि॥तस्यैवममभक्तस्यक्षेत्रतीर्थमुत्तमं॥तृहत्कुं
नेक्ष्यहविघ्नुर्वत्याचापितथापुनः॥कामयंतिचतीर्थानिपावनोवेयात्मनस्तथा॥सोपि
तकालेयस्यैवपार्श्वेचपरिवर्त्ततो॥तस्यमुक्तिर्नवेन्नूनंस्वस्यकिंतुनवेत्पुनः॥तस्या
पेक्षानतीर्थस्यनममेवहरेरपि॥जीवन्मुक्तःसविज्ञेयोविहिताविहितेनसः॥यत्रय
त्रमृतःसोवैमोक्षमाप्नोतिनिश्चितं॥अत्रतीर्थंगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा॥ राम०
बालश्चैवकुमारश्चयौवनान्वितएवच॥अशुचिश्चाशुचिश्चैवकुमारीपरिणीततथा १४१
॥विधवाप्यथवंध्यावारजोदोषयुतापिवा॥सूतिकालिमतावापिसंस्कारैरहितातथा

॥अपापश्चसपापोवाकर्मबंधगतोपिवा॥अत्रैवचिन्मृतस्योद्वेमोक्षगामीनसंशयः॥स्वेदजश्चांडजो
वापिह्युद्भिदोथजरायुजः॥मृतोमोक्षमवाप्नोतिअत्रोन्यत्रतथाक्वचित्॥कर्मबंधगतोयोविदेही
मोक्षायकल्पते॥जातुपिस्नानवत्रैवध्यानापिक्षानकर्हिचित्॥नामापेक्षानचात्रैवस्वजनो
नोतथापुनः॥यथातथामृतःस्याश्चेन्मोक्षमाप्नोतिनिश्चितं॥एतन्ममपुरंहिव्यंगुह्यात्गु
ह्यतमंमहत्॥ब्रह्मादयोपिजानंतियेचसिद्धामुमुक्षवः॥अतःप्रियमिदंक्षेत्रमस्माच्चेहग
तिंशुभा॥विमुक्तंनमयायस्मान्मोक्षेहंकदाचन॥महत्क्षेत्रमिदंतस्मादविमुक्त
मितिस्मृतं॥नैमिषेचकुरुक्षेत्रेगंगाद्वारेचपुष्करेस्नानात्संसेवनाद्वापिमृतोमोक्षोन
विन्दहि॥इहसंप्राप्यतेयस्मादेतद्विशिष्यते॥प्रयागेवानवन्योक्षइहवामत्परिग्रहात्
॥योगेगादपितीर्थाग्र्यादितदेवविशिष्यते॥धर्मस्योपनिषत्सत्यंमोक्षस्योपनिषत्स

277/1968

शि.वि.
१४२

संमोक्षस्योपनिषत्समः॥ क्षेत्रतीर्थोपनिषदं अविमुक्तं विदुर्बुधाः॥ कामं भुंजन् स्वपन् क्री
डन् कुर्वन् हि विविधाः क्रियाः॥ अविमुक्ते त्यजन् प्राणान्॥ जंतुर्मोक्षाय कल्पते॥ कृ
त्वा पापसहस्राणि पिशाचत्वं वरं नृणां॥ न तु क्रतुसहस्रं तु स्वर्गे काशीपुरीं विना॥ तस्मा
त्संसेवनीयं वै अविमुक्तं विमुक्तये॥ अव्यक्तलिंगैर्मुनिभिर्ध्यायते च सदाशिवः॥ इह
संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभोन्यत्र कर्हिचित्॥ यद्यत्फलं समुद्दिश्य तपते च नरः प्रिये॥ ते
भ्यस्ताहं प्रयच्छामि विविधं फलकामिनां॥ आत्मनश्चैव सायुज्यं रीप्सितं स्थानमेव
च॥ कुबेरश्च महायक्षः सदा सर्वार्पितक्रियः॥ क्षेत्रसंसेवनादेव गाणेश्वर्यमवाप्तवान्॥ पु राम.
रा रास्तु यो योगी ऋषिर्व्यासो महातपाः॥ ममभक्तो भविष्यति वेदव्यासप्रवर्त्तकः॥ १४२
ईप्सते सोपि पश्याक्षि क्षेत्रेस्मिन्मुनिपुंगव॥ ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्द्धं विष्णुर्वापि दिवाक

राम २

रः॥ रविराजस्तथा शक्रो ये चान्येपि दिवौकसः॥ उपासंते महात्मानः सर्वे मामिह सुव्रताः॥ अ
न्येपि योगिनो ये वै छिन्नरूपा महाव्रताः॥ अनन्यमनसो नित्यं मामिहोपासते यतः॥ विषया
सक्तचित्तोपि त्यक्तधर्मरुचिर्नरः॥ इह क्षेत्रे मृतो यो वै संसारं न पुनर्विशेत्॥ ये पुनर्निर्म
मा धीराः सत्वस्था विजितेंद्रियाः॥ व्रतिनश्च निरारंभाः सर्वे ते मयि भाविताः॥ देहभेदं स
मासाद्य धीमंतः संगवर्जिताः॥ यांति मे परमं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते॥ जन्मांतरसहस्रे
षु युंजन् योगी समाप्नुयात्॥ तमिहैव परं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते॥ ॥ मरणाद्धि गच्छति गोप्रे
क्षकमिदं क्षेत्रं ब्रह्मणा स्थापितं पुरा॥ कैलासभवनं चात्र पद्मपदे विवरानने॥ गोप्रेक्षेश्वरं मा
म्य दृष्ट्वा मात्रेण मानवः॥ न दुर्गतिमवाप्नोति कल्मषैश्च विमुच्यते॥ कपिलाह्रदमिति ख्यातं ब्र
ह्मणा च तथा कृतं॥ तस्य दर्शनमात्रेण पातकात्स विमुच्यते॥ रुद्र रुद्रश्च परमं ब्रह्मणा च कृ
सर्वक्षेत्रप्रभावतः॥४

279
1968

शिवि.
१४३

तं पुरा॥ सर्वैर्देवैरहं देवि अस्मिन्देशे प्रसादितः॥ आजगाम पुरा देवि लिंगरूपी न संशयः॥
तत्राहं ब्रह्मणानीतः स्थापितः परमेष्ठिना॥ ब्रह्मणो चापि संगृह्य विष्णुना स्थापितः पुनः॥ ब्र
ह्मणा सततो विष्णुः प्रोक्तः संविग्नचेतसा॥ मयानीतमिदं लिंगं कस्मात् स्थापितवानसि॥
तमुवाच पुनर्विष्णुर्ब्रह्माणं तु पितामहं॥ रुद्रदेवे पुरा सेतं मम भक्तिर्महत्तरा मयैव स्था
पितं लिंगं तव नाम्ना न विष्यति॥ हिरण्यगर्भ इत्येवं तत्राहं समुपागतः॥ दृष्ट्वेनमपि देवे
शि मम लोकं व्रजेन्नरः॥ ततः पुनरपि ब्रह्मा ममलिंगमिदं शुभं॥ स्थापयामास विधिवद्भक्त्या
च परया पुनः॥ स्वलीनेश्वर इत्येवं तत्राहं स्वयमागतः॥ प्रणाम्निह नरस्तस्मान्न पुनर्जाय राम.
ते क्वचित्॥ अस्मिन्नेव मया देवि देशे दैत्यो देवकंटकः॥ व्याघ्ररूपं समास्थाय निहतो दर्पि १४३
तो बली॥ व्याघ्रेश्वरस्ततः ख्यातो महापातकनाशनः॥ पित्रा तेन शैलराजेन पुरा हिमव

ता स्वयं॥ मम प्रियतमे स्थाने ज्ञानालिंगप्रतिष्ठितो॥ शैलेश्वर इति ख्यातं दृष्ट्वा तामिदमादरात्॥
यदा वाराणसी चेयं पुण्या पापप्रमोचिनी॥ क्षेत्रमेतदलंकृत्य संजाकृव्यासहंस॥ गतो॥ तदा च
ब्रह्मणा तत्र स्थापितं लिंगमद्भुतं॥ संगमेश्वर इति ख्यातं दृष्ट्वा पतोसुंदरि त्वया॥ मध्यमेशं ततः
पश्य जंबुकेशं ततः पुनः॥ शुक्रेश्वरं च लिंगं च शुक्रेण स्थापितं पुरा॥ कृत्तिवासेश्वरं पश्य
वृद्धकालेश्वरं तथा॥ इंद्रादिदैवतैस्तत्र लिंगानि स्थापितान्यतः॥ तानि नामानि च विख्यातं लिं
गपापहरं तदा॥ पश्य लिंगानि पुण्यानि सर्वकामप्रदानि च॥ असंख्यातानि पूज्यानि संति स्था
नानि पार्वति॥ कथितानि मम क्षेत्रे गुह्यं चान्यदिदं शृणु॥ पंचक्रोशं चतुर्दिक्षु क्षेत्रमेत
न्मकीर्तितं॥ समंतात्त्वतयाजंतोर्मतिकोलिमतप्रदं॥ पंडितः श्रोत्रियो वापि चांडालः पति
तो थवा॥ संन्यासी वा मतः स्याद्वै सर्वे मोक्षमवाप्नुयात्॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पार्वती वाक्यमब्र

Z81
1968

शिवि.
१४४

वीत॥अत्रमेविस्मयोत्यंतंमहांश्चपरिवर्त्तते॥संन्यासीकर्महीनश्चधन्यःकर्मसमन्वितः॥एकश्च
पुण्यवान्लोकेएकःपापीनवेत्वरः॥उभयोःसमताप्रोक्तातेषांभोगःकृतोगतः॥अन्यश्चवसं
न्नायंद्वेवश्रूयतांशंकरत्वया॥अत्रैवब्रियमाणस्यमनश्चैवगृहेगतं॥पुत्रेस्त्रियेधनेवापि
अन्यद्दिष्टतमेपुनः॥श्रुतंचैवमयापूर्वेत्यंतकालेममोमतः॥गच्छंतेतत्रजन्मस्यान्ना का
र्यविचारणा॥तीर्थेचिवमृतस्यैवतीर्थजन्मफलंनवेत्॥उभयोःकिंचतथ्यंस्यात्त्रिवधेशंक
रत्वया॥एतछुत्वावचस्तस्यउवाचशंकरस्तदा॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेज्योतिर्लिंगनिरूपणे
काशीमाहात्म्यंनामएकोनपंचाशत्तमोध्यायः॥ ॥शंकरउवाच॥ ॥साधुपृष्टंत्वयसाध्वि राम.
श्रूयतांकथयामिते॥यत्श्रुत्वासर्वपापेभ्योमुच्यतेमानवःक्षणात्॥अपापश्चमृतोयोवै १४४
सद्यामृतेसमश्रुतोसपापश्चमृतोयःस्यात्कायव्यूहान्समुच्यते॥यातनामनुभूयैवपश्चा

न्मोक्षमवाप्नुयात्॥येनक्षेत्रेकृतंकर्मपिशाचोभवतिध्रुवं॥भैरवींयातनांप्राप्यवर्षाणांम
युतंपुनः॥ततोमोक्षमवाप्नोतिमुक्त्वापापंचसुंदरी॥इतितेचसमाख्यातापापायेचयागतिः
॥एवंज्ञात्वानरःसम्यक्सेवयेद्रविमुक्तकं॥यश्चैवनमृतस्तश्चैवअंतेमोक्षमवाप्नुयात्॥
अन्यच्चापीहवक्ष्यामिश्रूयताम्मृषिसत्तमाः॥कृतकर्मक्षयोनास्तिकल्पकोटिशतैरपि
॥अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभं॥केवलंचाशुभंकर्मनरकायभवेद्दिह॥शुभंस्व
र्गायजायेतउभाभ्यांमानुषंमतं॥जन्मस्पैसगरबन्धनाधिकोभवेद्दिह॥उभयोश्चक्षयेमु
क्तिर्वेविश्वसुंदरिध्रुवं॥एकंक्षेत्रकृतस्यैवकर्मणःसंक्षयायवै॥एकंचैवपुराजन्मकृ
तस्यसंक्षयायच॥एकंसर्वक्षयायैवभवतीतिसुनिश्चितं॥कर्मचत्रिविधंप्रोक्तंकिं
तच्चश्रूयतांपुनः॥संचितंक्रियमाणंचप्रारब्धंचत्रिधामतं॥पूर्वजन्मसमुद्भूतंसं

283
1962

चिंतं समुद्भूतं॥ एतेन जन्मना यच्च क्रियते कर्म सोंप्रतं॥ अनागतं च यच्चैवं क्रियमाणं वि-
दुर्बुधाः॥ भुज्यते च शरीरेण प्रारब्धं परिकीर्तितं॥ प्रारब्धकर्मणो भोगात् क्षयश्चैवं न चा-
न्यथा॥ पापं विना शरीरस्य दुःखं नास्ति पदे पदे॥ यत् किंचित् दृश्यते दुःखं सर्वपापसमु-
द्भवम्॥ स्थूलं वाप्यथवा स्वल्पं दुःखं पापसमुद्भवम्॥ अपापे च यदा स्याद्धि शरीरं सुखभा-
जनम्॥ कुत्रचिच्च शुभं वर्द्धेत कुत्रचित् पापसंक्षयः सर्वेषां कर्मणां नाशो नास्ति काशीपु-
रीं विना॥ सर्वं च सुलभं तीर्थं दुर्लभा काशिका काशिका पुरी॥ अहं काश्यां गमिष्यामि शतज-
न्मकृता मतिः॥ ततः काशी शुभं तीर्थं जायते नान्यथा क्वचित्॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि कृ-
तानि परजन्मनि॥ तदा मुक्तिं लभेत षट् सुचकांचना॥ पूर्वजन्मनि कृतान्येव हि मुक्तिपुर्यः
शुभानने॥ तदा काशी च लभ्येत नान्यथा सुजना प्रिये॥ परजन्मनि कृता चेद्वै काशीमु-

क्तिप्रदायिनी॥ तदा काशीं च संप्राप्य मतिः स्यान्नान्यथा क्वचित्॥ काशीं प्राप्य नरो यस्तु गंगायां स्ना-
नमाचरेत्॥ तदा च क्रियमाणस्य संचितस्यापि कर्मणः॥ क्षयश्चैव भवेत्तत्र प्रारब्धं नावि-
नश्यति॥ प्रारब्धं न विना भोगं गच्छतीति सुनिश्चितं॥ स्थितिश्च तत्र संजातस्य क्षयो भवेत्॥
अंतकाले मनश्चैव तदा गच्छति सुंदरि॥ यदा कर्म भवेन्नष्टं चालके मनसो ध्रुवं॥ कर्मणो
मनसः पाशः पाशश्छिन्नः कृतो व्रजेत्॥ तस्माद्विकाररहितं मनस्तीर्थे विलीयते॥ तथा दो-
षसमुद्भूतं फलं तस्य भवेदिह॥ तीर्थजन्यफलं चैव ध्यानेजन्यफलं पुनः दृश्यते तेन संप्रा-
क्तिरेषा सनातनी॥ पूर्वं चैवं कृता काशी पश्चात्तापं समाचरेत्॥ बलवत्तातेन बीजे भवनी
यते काशिकां पुनः॥ तदा सर्वाणि पापानि भस्मसाद्भवंतीह॥ तस्मात् काशीं नरः सेवेत् क-
र्मनिर्मूलिकां ध्रुवम्॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा गिरिजा वाक्यमब्रवीत्॥ कश्चित् कामी नरः स्वा

285
1968

शि॰वि॰
१४६

मिन् स्त्रियो राज्यधनस्य च॥ कामुकश्च तदा मत्वा प्रयागे देहमुत्सृजेत्॥ वेणीप्रवेशं वा कुर्या
त् शिरसः पूजनं शिवे॥ यन्निमित्तं कृतं तत्र तेन कारणमन्तं यदा॥ स्त्रियं वा पुरुषेणा
पि राज्यं चोद्धरतां गतं॥ तयोः संयोगतः कुत्र स्याद्देवं संशयो न वेत्॥ एकस्य मोक्षता प्राप्तस्त
न्यस्य कामुकः स्मृतः॥ मुक्तिदाता न वस्त्वं च कामदाता हरिः स्वयं॥ त्वं वा सदा शिवः साक्षा
त् कथं तस्य फलं न वेत्॥ एतन्मे संशयं छिंधि देवदेव महेश्वर॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा हरो
वाक्यमथाब्रवीत्॥ त्वया च श्रूयतां मन्ये यद्दहं कथयाम्यहं॥ कारूपा योवै मतश्चैव तत्स्वजं
न्म पुनर्नहि॥ प्रयागे च मृतो यो वै तस्य कामः सदा ध्रुवं॥ यदि संयोगतां प्राप्तः कार्यजन्य राम॰
फलं तथा॥ यदि न प्राप्यते तत्र तीर्थराजफलं गतं॥ तस्माद्वै वहरिः साक्षान्नविनास १४६
ष्टमुत्कमं॥ स्त्रियाय मनसो दृष्टं सिद्धिं यच्छति निश्चितं॥ स्त्रियं वा पितरं वापि वाहनं स्वमभि

बवा यत्किंचित् काममेवापि तत्तद्यच्छति वै हरिः॥ उभयोः सिद्धिरक्षार्थं क्रियते हरिणा स्वयं॥ इ
त्युक्त्वा स तदा देवी आगतं दैपरमं गता॥ तदिने हि समारस्तस्थौ तया सह॥ इति वक्ष्ये समाख्या
तं काश्यागमनकारणं॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि त्र्यंबकस्य समुद्भवः॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते
मानवः क्षणात्॥ इति श्रीशिवपुराणे विश्वेश्वरमहिमानिरूपणं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ॥
सूत उवाच॥ ॥ श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः कथां पापप्रणाशिनीं॥ कथयामि यथा व्यासात् श्रुता च
ऋषिभिः सह॥ पुरा ऋषिवरः श्रेष्ठो गौतमो नाम विश्रुतः॥ यस्य पत्नी परा साध्वी ह्यहल्या नाम सु
विश्रुता सह तया ऋषिश्रेष्ठेन कृतं तपः सुदारुणं॥ दक्षिणस्यां दिशि यो वै गिरिर्ब्रह्मविस
तृकः॥ तत्र तेन तपस्तप्तं वर्षाणामयुतं ध्रुवं॥ कदाचिच्च ह्यनावृष्टिरभवत्तत्र सुव्रत॥ वर्षाणि
च शतं रौद्रा लोका दुःखमुपागताः॥ आर्द्रं च पत्रं वै नैव दृश्यते पृथिवीतले॥ कुतो जलं विदृश्ये

287
1968

शि॰वि॰ तज्जीवानां प्राणधारकं॥ तदा ते ऋषयश्चैव मनुष्याः पशवस्तथा॥ पक्षिणश्च मृतास्तत्रा
१४७ नाश्चैव दिशो दश॥ तं दृष्ट्वा ऋषयो विप्राः प्राणायामपरायणाः॥ ध्यानेन च तदा केचित्तस्थु
र्निःसुखं सुदारुणं॥ गौतमोपि स्वयं तत्र वरुणस्यैव तपः शुभं॥ चकार चैव षण्मासं प्राणाया
मपरायणः॥ ततश्च वरुणस्तस्मै वरं दातुमुपागतः॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूहि ददामि ऋषि
सत्तमः॥ ततश्च गौतमस्तं वै वृष्टिं वै प्रार्थयत्तदा॥ ततः सोपि वचस्तस्मै उवाच ऋषिसत्त
मः॥ देवाज्ञा च समुल्लंघ्या ब्राह्मण न कथं मया॥ अन्यत्प्रार्थय सुज्ञोसि तदहं कर
वाणि ते॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा गौतमो वाक्यमब्रवीत्॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो व राम॰
रो मम॥ तदहं प्रार्थयाम्यद्य कर्त्तव्यं हि त्वया तदा॥ महतोश्चाश्रयः पुंसां महत्वायोप १४७
जायते॥ महान्तश्च स्वरूपं च पररूपं निनितरे शुभाः॥ अन्यस्याश्रयतो तु स्वाजनेतेविवि

धं फलं॥ दूरतो याति दारिद्र्यं सूर्यं दृष्ट्वा यथा तमः॥ दुःखं शोकं भयं पापं मुक्त्वा लभते नरः॥ यथान
रं च सेवेत तादृशं फलमश्नुते॥ सिंहस्य मंदिरे सेवा मुक्ताफलकरी मता॥ शृगालमंदिरे सेवा अस्थि
स्थिला भकरी॥ उत्तमानां स्वभावोयं परदुःखासहिष्णुता॥ स्व दुःखं च संप्राप्तं सह्यते न्यस्य वा
र्यते॥ कल्पवृक्षस्वभावा हि सज्जनाश्च जलाधिप॥ वृक्षकं च हाटकं चैव चंदनं चेक्षुकं तथा
॥ पत्रपन्नु विपरार्थं च कुशलाः संति केचन दुःखदग्धस्य यद्दुःखं नाशनं स्वसुखाय वै
॥ परोपकारिणं दृष्ट्वा पापं पापं विदूरतः॥ नैवं ति च ऋषिश्रेष्ठाः स्मृतिरेषा सनातनी
॥ इयं च पृथिवी चैव देवी च तु भिर्ध्रियते शुभा॥ ये दीनेषु दयां नित्यं कुर्वंति कृपया युताः॥
येषां चैव मदस्पर्शो जायते न कदाचन॥ उपकारपरा ये च जितेंद्रियतमास्तथा महायोद्
नव्याधो च स्वस्यास्ति हंति नित्यशः॥ एतैश्च पुन्यस्तंभैश्च धार्यते पृथिवी पुनः॥ नैकेव

289/1968

लेच त्रोषेण॥ धृताचैव धरास्वयं॥ तस्मात्त्वं जलराजोसि देयं संवर्द्धयाममम॥ इदं च प्रार्थ्यते मेघजले
नित्फफलप्रदं॥ देहि मह्यं महाराज ह्युपायं करिष्यसि॥ इति संप्रार्थितस्तेन गौतमेन महा
त्मना॥ उवाच वचनं स्तस्मै गर्त्तं च क्रियतां त्वया॥ इत्युक्ते च कृतं तेन जलेन पूरितं तदा॥ अक्ष
यं च जलं तेस्तु तीर्थभूतं भवेदिह॥ तव नाम्ना च विख्यातं ख्यातं चैव भविष्यति॥ अत्र दत्तं तु
तं जलं श्राद्धं चैवाक्षयं भवेत्॥ इत्युक्तो तर्द्धिते नस्तु तस्तेन महात्मना॥ ततश्च गौतमस्त
त्र जलं प्राप्य सुदुर्लभं॥ नित्यं नैमित्तिकं कर्म चकार विधिवत्तदा॥ व्रीहीश्चैव यवांश्चैव नी
वारान्नैष्टिकं धान्यवापयामास तत्रैव हवनार्थं मुनीश्वर॥ ... चैवाक्षयं तस्य खातस्य च क
षीश्वर॥ धान्यानि विविधानी ह्यत्र शाश्च विविधास्तदा॥ ... पक्षिणश्चैव समाजग्मुः सु
खाय वै॥ तद्वनं सुन्दरं ह्यासीत् पृथिव्यां मंडलेश्वर॥ ऋषयोपि वने तत्र ... कर्मपरायणाः

॥ वासं चक्रुरनेके च पुत्रशिष्यसमन्विताः॥ धान्यानि वा ... कर्मणा हे तदे॥ तैश्चैवा
त्र तेतस्य दुःखकालस्य नार्दिरन्॥ आनंदस्तद्वने ... गौतमस्य च॥ एवं जाते तदा
तत्र यज्ञा तेश्च ... यतां पुनः॥ कदाचिद्गौतमेनैव जल... गताः॥ शिष्या जलसमीपे तु ग
तान्दृष्ट्वान्य षेधयन्॥ ऋषिपत्न्यो वयं घत्र गृहीष्या ... दूरतः॥ पश्चाच्चैव जलं प्राप्य मित्येवं प
र्यभर्त्स्यत॥ परावृत्य तदा तेश्च ऋषिपत्न्यो निवेदितं॥ सा पितान् समादाय समाश्वास्यायताः स्वा
ये॥ जलं नीत्वा ददौ तस्मै गौतमायतपस्विनी॥ नित्यं संपादयामास जलेन ऋषिसत्तमः॥ तांश्चैव
ऋषिपत्न्यश्च क्रुद्धा स्तां पर्यभर्त्स्यत॥ स्वाम्यग्रे विपरीतं च ताभिः सर्वं निवेदितं॥ अहि ...
नवतीनार्यः परित्र ऋतिम्नित्यत्र॥ एवं यवजीवितायूयं निस्यलंता गता॥ आनन्तं सोह स
माया मूर्ध्न्यनित्वा॥ इत्वलमुष्टु विलं चस्वी णांदोषः॥ स्वभावजाधिकजीवितं च नवकव तां॥

शि॰वि॰ २५९ तपश्च किं फलप्रदं ॥ अस्माकं जीवितं धिक् च अहिंसा च प्रकुप्यति ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा गौतमीस्मि
बलेबिताः ॥ तस्या वाक्यमिदं नैव भविष्यति न वैरिव ॥ सत्यं वदति सा नो चेत् जीवितं वः कुतो भवेत्
॥ कृतघ्नाश्च वयं सर्वे यथेनो कुत्सितं वचः ॥ ब्रवीमि च कथं दुःशयया च जीविता वयं ॥ ताश्च परस्परं
निःसंतस्पेक्ष्यैत्रपत्रा परायणाः ॥ सा चापि विनयेनैव तासां च कोमलं वचः ॥ दुष्टास्ताः ऋषिपत्न्यश्च स्वा
मिन्यः पर्यमन्त्रयन् ॥ कदाचिल्लक्ष्य पर्यायो रुषमस्ते गता वयं ॥ दैवयोगात्तया तत्र तासां दुःखं निवेदि
तं ॥ गौतमाग्रे वचः श्रुत्वा दुःखेन च समन्विता ॥ सत्यं वदति पत्न्यश्च मे निरेते वचस्तदा ॥ सर्वैर्लेध
मिलिता तु पत्न्यः सर्वास्तथा पुनः ॥ नीवारतत्परा आसन् न्नाति[illegible]मसंगताः ॥ ॥ इति श्री शिवपुरा राम॰
णे त्र्यंबकमहिमानिरूपणं नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥५१॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तेश्च २५९
विचारितं यच्च श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ इदानीं कथ्यते नैव अन्वकथायिष्यति ॥ पूयं च जीवितामि

घमानश्चमानितः कथम् ॥ तदा दुःखं च वैदेवनात्र कार्यवि ॥ चारणा ॥ तस्मान्नयाच कर्तव्यं यथामानो न
वेन्नहि ॥ अंतरायैश्च तपसो न हन्मेतकदाचन ॥ तस्मात्सर्वैश्च कर्तव्यं यथा च आश्रमाद् हिः ॥ अस्मा
भिर्वृद्धिश्चान्नस्यभिः कान्त्रपेत यथा तथा ॥ एवं विचार्य ते सत्र[illegible]य विनायकः ॥ उपासने च तस्यै
वच कुर्वन्ते ऋषिसत्तमाः ॥ दूर्वादलैरनेकैश्च नानापत्रैः सतंदुलैः ॥ सिंहरैश्चैव हृदनैश्चैव धूपारात्रि
कपदजनैः ॥ मोदकैर्विविधैश्चैव पक्वान्नैः पायसैस्तथा ॥ प्रणिपातैः स्तवैर्दिव्यैः सिंतामणिजपैस्त
था ॥ होमैः प्रक्रमकैश्चैव पूजयामास वै तदा ॥ ततः प्रसन्नो हेरंबस्तेभ्यश्चेदं वचोऽब्रवीत् ॥ ॥ गणप
तिरुवाच ॥ प्रसन्नोऽस्मि वै रंब्रू यूत यं किं करवाणि वः ॥ तदीयं तद्वचः श्रुत्वा ऋषयो वाक्यं ब्रुवन् ॥ य
दि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरो मम ॥ तथा कार्यं त्वया देव गौतमो ह्याश्रमाद् हिः ॥ निःकास्यते
च ऋषिभिः परिभर्त्स्य पुनः पुनः ॥ एवं सम्प्रार्थितस्तैस्तु विहस्य वचनं पुनः ॥ श्रूयतामृषयः स

शि॰वि॰
१५०

वैअपुत्रैःक्रियतेधुना॥अपराधंविनाशो॥मवेदिह॥ईदृशंचतपःकृत्वासाध्यतेफलमुत्तमं॥स्वर्गफलं
स्वयंहित्वासाध्यतेनहितत्पुनः॥हत्वातुकांचनंचैवगृह्यतेकाचमेवच॥पश्चाद्युक्तंचयस्मादे
कर्त्तव्यंतत्तथापुनः॥इत्येवंवचनंतस्यश्रुत्वातेऋषिसत्तमाः॥बुद्धिमाहंतदाप्राप्ताइदमेवव
चोब्रवीत्॥कर्त्तव्यंहित्वयास्वामिन्निदमेवनचान्यथा॥इत्युक्तस्तुतदादेवोगौतमोवाक्यम
ब्रवीत्॥असाधुनांनैवयातिचैवकदाचन॥साधुश्चासाधुतांनैवप्राप्नोतीतिसुनिश्चितं॥अ
साधुसाधवेदुःखंददातिदुष्टयोगतः॥सुखंचमन्यतेसाधुरग्रेसुखविवृद्धये॥दुःखदातुस्त
स्यासाधुसुखंचैवप्रयच्छति॥दैवेचन्नवतोदुःखंजातंन [illegible] नमात्मनः॥तदासुखंप्रदत्तं राम॰
चगौतमेनमहर्षिणा॥इदानींतुमवद्भिश्चतस्मैदुःखंप्रदीयते॥नैतत्युक्ततमंलोकेस १५०
र्वथाऋषिसत्तमाः॥स्त्रीबलान्मोहितायूयंनूनमेवंकरिष्यथ॥एतद्धिततमंतस्यप्रवि

ष्पतिनसंशयः॥पुनश्चायमृषिश्रेष्ठोदास्यतेवःसुखंध्रुवं॥इत्येवंवचनंतेनयद्युक्तंनमेनिरे॥स्त
स्त्र्याधीनतयातेनकथंचश्रूयतापुनः॥नवद्भिःप्रार्थ्यतेयद्यत्करिष्येतत्तथाप्यहं॥पश्चाद्विघ्नवे
देवइत्युक्त्वांतरधीयत॥गौतमश्चनजानातिऋषिचित्तंदुराशयं॥आनंदमनसातेनक्रियतेनि
त्यकर्मतत्॥तदनंतरंचयत्जातंश्रूयतामृषिसत्तमाः॥गौतमस्यचकेदारस्तत्रासन्व्रीय
हयोयवाः॥गणपतिस्तत्रगौर्भूत्वाजगामदुर्बलाकिल॥कंपमानातदागत्वाकेदारेगौतमस्य
च॥व्रीहींश्चभक्षयामासयवांश्चऋषिसत्तमाः॥एतस्मिन्नंतरेदैवाद्गौतमश्चसमागतः॥के
दारेचैवतांदृष्ट्वादयालुर्गौतमःस्वयं॥तृणस्तंबेनसंधार्यवारयामासतांतदा॥तृणस्तंबे
नसास्पृष्टापपातपृथिवीतले॥मृताचतत्क्षणादेवऋषेश्चपश्यतस्तदा॥ऋषयश्छिन्न
रूपास्तेऋषिपुत्र्यस्तथापुनः॥ऊचुस्तेचतदासर्वेकिंकृतंगौतमेनच॥गौतमोपिस्वयंतत्रा

2015/1968

हत्यामाकर्ण्यविस्मितः॥किंजातेचकथंदेवकुपितोमधुसूदनः॥किंकर्त्तव्यंक्वगंतव्यंहत्याचस
मुपस्थिता॥एतस्मिन्नंतरेविप्रागौतमंपर्यतर्जयन्॥विप्रपत्न्यस्तथाहत्यांदुर्वचोभिर्यथारु
धुः॥॥ऋषिपत्न्यऊचुः॥धिक्तेज्ञानमृषिश्रेष्ठधिक्तपस्तेबहूर्जितं॥धिक्होमेतेत्रिकालेच
धिक्कर्मविविधंचयत्॥चातुर्यंधिक्गाहत्येतेधिक्मानेतेबहुश्रुतं॥सर्वंधिक्कारतोयातु
त्वदीयंगुणसंचयं॥इत्येवंतर्जितस्तैर्वैऋषयस्तेमलान्वयः॥मुखेनदर्पतामस्यगोघ्रस्योचु
:परस्परं॥अन्योन्यंचैवकुर्वंतेस्तुऋषिभिःसुदुरात्मभिः॥श्रूयतामृषयःश्रेष्ठाःकथयामियथा
श्रुतं॥ऋषयोऋषिपत्न्यश्चशिष्याःपुत्रास्तथापुनः॥गौतमे[illegible]यमिसंगतिगम्यतामिति॥मुखे
नदर्शनीयंचदृष्टास्तानेनवेदिह॥पापवदस्यमसमर्पितंतावद्देवाहविर्भुजः॥पितरश्चैवगृ
ह्णंतिअस्मद्दत्तंनकिंचन॥तस्माद्गच्छत्वंचपरिवारसमन्वितः॥इत्युक्तातेतदासर्वेपा

षाणैःसमताडयन्॥गौतमोपितदातत्राहकिंकिंतद्भविष्यति॥सत्यंचऋषयःश्रेष्ठगच्छामीतिवचोब्रवी
त्॥इत्युक्त्वागौतमस्तस्मात्स्थानाच्चनिर्गतस्तदा॥गत्वाक्रोशंतदाचक्रेआश्रमंतदनुज्ञया॥
यावद्धत्याभिशापौवैतावत्कार्यंनकिंचन॥कर्मणिनाधिकारोस्तिदैवेपित्र्येपवौदके॥तथैवसं
स्थितश्चैवगौतमोऋषिसत्तमः॥ऋषयोनैवनाशंतेऋषिपत्न्यस्तथैवच॥पश्चात्तेनमतंगा
छंतियत्रासाऋषिसत्तमः॥कदाचित्पथिदृष्टोयंवैऋषिपत्न्यायथापुनः॥वस्त्रंरुत्वातरीयं
चगछंतिमार्गिनस्तदा॥तदृष्ट्वाखंमहत्प्राप्तंगौतमेनमहर्षिणा॥मासार्द्धंचततोनीत्वाऋ
षीन्संप्रार्थयत्तदा॥अनुकंप्योनवद्भिश्चकथ्यतेक्रियतेमया॥यथामदीयंपापंचगछतीति
निवेद्यतां॥नोपदेशंविनासिद्धिर्जायतेकर्मणां॥इत्युक्तास्तेतदाविप्रानोचुश्चैवपरस्परं॥अ
न्योन्यंतेसेवयाकृष्टाभिलिताएकतःस्थिताः॥गौतमाद्दूरतःस्थित्वानत्वाचऋषिसत्तमान्॥

297
1968

शिवि.
१५२

पप्रच्छ विनया विप्रः किं कार्यं हि मयाधुना ॥ इत्युक्ते ऋषिणा तेन ऋषयो वाक्यमब्रुवन् ॥ ॥ ऋष
य ऊचुः ॥ ॥ निःकृतिर्हि विनाशुद्धि र्जायते न कदाचन ॥ तस्मात्त्वं देहशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं
समाचर ॥ कृत्वा च पृथिवीं सर्वां पापं स्वं च प्रकाशयन् ॥ पुनरागत्य चात्रैव चरेन्मासं व्रतं तत
था ॥ ज्ञातमेकोत्तरं चैव ब्रह्मणश्च गिरेस्तथा ॥ प्रक्रमणं विधायैव शुद्धिस्ते च भविष्यति ॥ अ
थवा तु समानीय गंगास्नानं समाचर ॥ पार्थिवानां तथा कोटिं कृत्वा देवं विसेवया ॥ गंगायां च
ततः स्नात्वा पुनश्चैव भविष्यति ॥ प्रथमं त्र्यंज्ञातथाकं गिरेः प्रक्रमणं कुरु ॥ ज्ञातुकं मेस्तथा
स्नात्वा पार्थिवोवि कृतिर्नवेत् ॥ इति वै ऋषिभिः प्रोक्तं तथेत्यभिमतं तदा ॥ पार्थिवानां तदा पू
जा गिरेः प्रक्रमणं तथा ॥ करिष्यामि ऋषिश्रेष्ठा आज्ञया श्रीमतामिह ॥ इत्युक्त्वा ऋषिव
र्य्यश्च कृत्वा प्रक्रमणं गिरेः ॥ ॥ तदाज्ञमस्तदा तत्र पार्थिवीनकरोत्तदा ॥ विधानपूर्वकं त

राम.
१५२

च्च चकार गौतमः स्वयं ॥ ध्यानेनैव शिवस्यैव कृत्वा विधिविधानतः ॥ अहिल्या च तथा साध्वी युक्त
: सर्वं चकार सः ॥ शिष्याश्च प्रतिशिष्याश्चाकुः सेवां तदा तयोः ॥ ॥ शिवः प्रसन्नतां यातः कदाचि
दृषिसत्तम ॥ किलाज्ञाच्छिवराजत्रागिरिजागणैः सह ॥ अगत्य वचनं तस्मै वरं ब्रूहि
यथेप्सितं ॥ तदीयं सुन्दरं रूपं शिवस्य परमात्मनः ॥ दृष्ट्वा ऋषिर्मुदा युक्त असाध्यं किं न
विन्मम ॥ नमस्कृत्वा शिवायैव स्तुतिं चक्रे स्वयं तदा ॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं शंकराय नमः पुन
मः पुनः ॥ पश्चात्प्रकृतिरूपाय पुरुषाय नमः पुनः ॥ पश्चाद्विष्णुस्वरूपाय ततश्च ब्रह्मणे नमः
॥ ब्रह्मणा विष्णुना चैव पूज्याय संज्ञायच्छिदे ॥ पश्चात् रुद्रस्वरूपाय ततश्च व्यापकाय च ॥
व्याप्याय नमस्तुभ्यं ब्रह्मणे परमात्मने ॥ अकारादिक्षकारांत बीजरूपाय ते नमः ॥ निर्गुणा
यास्मैस्वरूपाय नमो नमः ॥ नमस्कारं ततः कृत्वा बद्धांजलिपुटः स्थितः ॥ निःपापं कुरु मां देव

299/1968

शि॰वि॰
१५३

शिवो वाक्यमुपाददे ॥ धन्योसि कृतकृत्योसि निःपापोसी सदा मुने ॥ त्वं निर्दुष्टः किल त्वं च छलितो
सि महामुने ॥ न चैवं दर्शना छोकानि पापान्यत्र भवंति ह ॥ किं पुनस्त्वं सपापोसि येः कृतं तत्तु रा
त्मनि ॥ ते पापाश्च दुराचारा हत्यावंतस्तथा पुनः ॥ एतेषां दर्शना सर्वे पापपिष्टाः भवंति च ॥ कृत
घ्नाश्च तथा जातानि कृत्या नैव शुद्धिता ॥ मद्दर्शनाच्च शेषं यत् पापं तत्तु रतो गतं ॥ इत्युक्त्वा शं
करस्तस्मै तेषां दुश्चरितं तदा ॥ सर्वे निषेधयामासु श्रुत्वा विस्मितमानसाः ॥ आह पुनः शिवं
सोपि उपकारः कृतो महान्नाम्य धीवं न कृतं ते स्तु दर्शनं ते कुतो भवेत् ॥ धन्याश्च ऋषयश्चैव
मर्त्यश्च भतरं कृतं ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्रसन्नः शंकरः पुनः ॥ धन्योसि त्वं ऋषिश्रेष्ठ व्रियतां राम॰
वरमुत्तमं गौतमोपि विचार्यैव लोके विश्रुतमित्युत ॥ अन्यथा न भवेतस्मा उक्तं समाचरे १५३
त् ॥ निश्चित्यैवं मुनिश्रेष्ठः शंकरं वाक्यमब्रवीत् ॥ स संलाप्य ब्रवीषि त्वं तथापि पंचभिः कृतं

॥ नान्यथा भवतीत्यत्र यत्कृतं तेजायतां तु तत् ॥ यदि प्रसन्नो देवेश गंगा चरीयतां मेनः ॥ इत्युक्त्वा
देवं नत्वा स्पृध्वा च पाद पंकजे ॥ नमश्चकार देवेशं गौतमो लोककाम्यया ॥ ततस्तु शंकरो
देवः प्रथिव्याश्च दिवसः सारं चैव समुद्धृत्य रक्षितं पूर्वमेव यत् ॥ विवाहे ब्रह्मणो दत्तं विशि
ष्टं च न किंचन तस्मै दत्तवांस्तं संभुत्नेकं वसलतां स्वयं ॥ क्षापयन् भुवने तस्य गौतमस्य
महात्मनः ॥ गंगाजलं ततः तत्र स्त्रीरूपमनवद्यं ॥ तस्य चैव ऋषिश्रेष्ठ स्तुतिं कृत्वा नतिं
व्यधात् ॥ धन्यासि कृत्स्ना सि पावितं भुवनत्रयं ॥ मां च पावय गंगे त्वं पतंतं निरये ध्रुवं ॥ शंभुर
पि तदा तस्यै पावय त्वं महाज्ञया ॥ ऊचिवान् वचनं तत्र सर्वेषां हि तत्कृते नृणां ॥ इति श्रुत्वा व
चस्तस्य शंभोश्च गौतमस्य च ॥ उवाचैवं पुनर्गंगा श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ ऋषिं चापाव
यित्वाहं सपरिवारं तु शंकर ॥ गमिष्यामि वचः सत्यं ब्रवीमि ऋषिसत्तम ॥ इत्युक्तो गंगया

301/1968

तत्रईश्वरीवाक्यमब्रवीन्निऋषिसत्तम्॥त्वयाप्यत्रैवस्थातव्यंयावत्कलिःसमाव्रजेत्॥वैवस्व
तमनोर्देविह्यष्टविंशतिसप्रभुः॥तावत्त्वयाचस्थातव्यंलोकानांहितकाम्यया॥एवंश्रुत्वा
वचस्तस्यउवाचसासरिद्वरा॥मयाचैवस्थितेचात्रकाशंपाश्चपावनायवै॥पुनरत्रैवकिं
स्यास्येपावयित्वाऋषिंव्रजेत्॥तदानेतिऋषिश्चापिशंकरश्चतथापुनः॥स्थित्वाकिं
चपुनर्गंगावाक्यमूचेसुशोभने॥माहात्म्यमधिकंचैतस्याःसर्वेसश्चमुनीश्वराः॥अ
न्यच्चैवऋषिनेतान्स्थलकारणतत्परान्॥पावितुंनसमर्थास्मिअंतर्धानंऽव्रजेद्यहं॥
इतिचान्यशंकरश्चवपुषासुंदरेणह॥स्थीयतेमत्समीपेहिसगणोगिरिजासह॥एवंत
स्यावचःश्रुत्वाशंकरोवाक्यमाददे॥धन्यासिश्रूयतोदेविअहंभिन्नोनकर्हिचित्॥तथा
पिस्थीयतेह्यत्रस्थीयतांचत्वयापुनः॥इत्येवंवचनंश्रुत्वागंगाचप्रत्यपद्यत॥ ॥इति

श्रीशिवपुराणेत्र्यंबकज्योतिर्लिंगमहिमानिरूपणंनामद्विपंचाशत्तमोध्यायः॥५२॥ ॥सूतउ
वाच॥ ॥एतस्मिन्नंतरेदेवाऋषयश्चपुरातनाः॥सुतीर्थान्यप्यनेकानिक्षेत्राणिविविधानि
च॥आगत्यगौतमंचेतिगंगांचगिरिशंतथा॥जयजयेतिभाषंतोपूजयामाससादरं॥स्तु
तिंचविविधांतेषांचक्रुस्तेचमुदान्विताः॥गंगाप्रसन्नास्तेभ्यश्चगिरिशश्चतथैवच॥वरं
ब्रूतऋषिश्रेष्ठाददाम॥प्रियकाम्यया॥स्थातव्यमत्रयुष्माभिःप्रियार्थंक्रिमतान्नृणां॥ ॥
गंगाचैव॥ ॥पूर्ये सर्वप्रियार्थंचतिष्ठथकिंमयापुनः॥गौतमंरक्ष्यानयिष्यामिगमियथा
गते॥न्नस्वश्चसदाप्यस्तुपवित्रीक्रियतांजगत्॥इत्युक्तास्तेतदासर्वेऊचुःश्चनतरेव
स्थातव्यंनुवनेत्विह॥नवसुमेविशेषोत्रज्ञेयश्चैवकथंभवेत्॥इत्युक्तास्तेतदादेवाऋ
षयःसरितस्तथाक्षेत्राणितीर्थमुख्यानिप्रणिपत्याब्रुवन्निदं॥ ॥सर्वेऊचुः॥ ॥सिंहस्थो

303
1968

यदास्माद्दे गुरुः सर्वसुहृत्तमः॥ तदा वयं च सर्वे वै आगमिष्याम तां पुनः॥ एकादश च वर्षाणि लोका
नां पातकैस्त्विह॥ क्षालितं यत्र वै देव मलिनास्म सरिद्वरे॥ तस्यैव क्षालनार्थं च यास्यामः सर्वथा
प्रिये॥ अनुग्रहाय लोकानाम् अस्माकं प्रियकाम्यया॥ स्थातव्यं शंकरेणैव लयांश्चैव सरिद्वरे॥
यावत्सिंहे गुरुश्चैव स्थास्यामस्तावदेव हि॥ तयि स्थाने त्रिकालं च शंकरस्य च दर्शनं॥ कृत्वा पा
पैर्विमोक्ष्यामो नात्र कार्या विचारणा॥ इत्येवं प्रार्थिता ते तु गौतमेन महर्षिणा॥ स्थितो सौ
शंकरश्चैव स्थिता सा च सरिद्वरा॥ तद्दिने हि समारभ्य सिंहस्थे हि बृहस्पतौ॥ आयांति सर्वती
र्थानि क्षेत्राणि देवतानि च॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा॥ वासुदेवादयो देवाः
संति गोतमी तटे॥ यावत्तत्र स्थितानी हता वत्तेषां फलं न हि॥ स्वप्रदेशे समायाते षे तेषां च फ
लं लभेत्॥ गंगा गोदावरी गया चैव गोमती च ऋषीश्वराः॥ गंतव्यं नार्यो न्यया पि यावत्सिंहे गुरुर्भ

वेत्॥ गोमतीं प्रथमं गत्वा गोदावरीं ततो व्रजेत्॥ पुनश्च गोमतीं गत्वा हत्याभिः परिमुच्यते॥ त्र्यंब
कं नाम विख्यातं ज्योतिषो लिंगमुत्तमं॥ गौतम्यास्तु तटे प्रोक्तं महापातकनाशनं॥ एवं वश्चस
माख्यातं यत्पृष्टोहं मुनीश्वराः॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पुनरूचुस्तदा हि ते॥ ॥ ऋषय ऊचु
ः॥ ॥ गंगा च जलरूपेण कुतो जाता वद प्रभो॥ तन्माहात्म्यविशेषेण वक्तुमर्हस्यशेषतः॥ ये
दिव्ये गौतिमा ये वहंति दुष्टदुरात्मनि॥ तेषां किंच ततो जातमुच्यतां व्यास निश्चितं॥ एवं श्रुत्वा
वचस्तेषां उवाच रोमहर्षणः॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ श्रूयतामृषयः सम्यक् कथयामि यथा
श्रुतं॥ एवं संप्रार्थितो देवो गौतमेन तदा स्वयं॥ ब्रह्मणश्च गिरिस्तस्माद्देवतातार सरिद्वरा॥
औदुंबरस्य शाखायाः प्रवाहो निःसृतस्तदा॥ तत्र स्नानं ऋषिश्रेष्ठो गौतमो नाम विश्रुतः
॥ समागताश्च तेत त्र स्नानं चक्रुर्मुदान्विता॥ गंगाद्वारं च तन्नाम प्रसिद्धमभवत्तदा॥ पश्चात्ते ऋषयो ये

305
1968

शिवि.
१५६

च गौतमस्यार्द्धिन स्तदा॥ स्नानार्थमागतान्दृष्ट्वा अंतर्द्धानं गता स्वयं॥ मामेति गौतमो तत्र व्या
जहार मुनीश्वराः॥ गौतम उवाच॥ ॥इमे च श्रीमद्याश्च साधवो वाप्यसाधवः॥ एतत्तु एष प्रभा
वेनेदर्शनं दीयते त्वया॥ ॥गंगा उवाच॥ ॥एते दुष्टतमाश्चैव न द्रष्टव्या हि मया पुनः॥ कृत
घ्ना हि एश्चैव वव ए कामानि नो ध्रुवं॥ जाल्माः पाषंडिनश्चैते वर्ज्यास्ते ऋषिसत्तमाः॥
इति वाणी समुत्पन्ना आकाशे ऋषिसत्तमाः॥ तत्श्रुत्वा वचनं तत्र ऋषिर्वाक्यमुपांदरे
मातश्च श्रूयतामेतत्महतां रीति रेव च॥ अपकारिषु ये लोके उपकारं चरंति ये॥ ते न प्र
तीनवाप्यत्र त्वं भगवन्नाकुविश्रुते॥ तस्मात्त्वया च तत्कार्यं सत्यं भगवद्वचः॥ पुनर्वाणी स
मुत्पन्ना सत्यं च कथ्यते त्वया॥ तथापि संग्रहार्थं च प्रायश्चित्तं चरंति चेत्॥ ज्ञातमेकोत्र
रेचात्र कार्यं प्रक्रम ए गिरेः॥ ततश्चैधिवाकारं श्च जायते दुष्टकारिणां॥ ॥इति श्रुत्वा वच १५६

स्तस्याश्च कुंभेश्चैव तथा पुनः॥ गौतमं च ततः स्तुत्वा क्षंतव्यश्चापराधकः॥ एवं कृते तदा तेन
गौतमेन तदाज्ञया॥ कुशावर्त्तं तदा चक्रे गंगा धारा दृश्यो गतः॥ ततः प्रादुरभूत्तत्र तस्यैव श्री
तये पुनः॥ कुशावर्त्तं च विख्यातं तीर्थमासीदनुत्तमं॥ तत्र स्नानो नरो यस्तु मोक्षाय परि
कल्प्यते॥ तत्रैव ऋषयो दिव्यां स्तुतिं कृत्वा पुनः पुनः॥ ॥अहिल्यायाः पुनः कृत्वा ऋषि प
त्न्यस्तथा पुनः॥ ॥चक्रुस्ते तु तदा स्नानं कृतार्था अभवं स्तदा॥ शिवस्य दर्शनं कृत्वा अ
नेदे परमं गताः॥ गंगाक्षारे कुशावर्त्ते शिवस्य त्र्यंबकस्य च॥ निकटे कोटितीर्थे च स्ना
त्वा गर्भे न गच्छति॥ गंगां च सेवते विष्णुर्गंगां च सेवते हरः॥ गंगां च सेवते ब्रह्मा को
वा गंगा न सेवते॥ सामान्यो योभवेच्चैव सेवयित्वा सुखी भवेत्॥ मुक्तिमायाति निकटे
मुक्तिश्च निकटे स्थिता॥ गंगां चैव तदा दृष्ट्वा पंचवद्या हरिः स्वयं पावनार्थं व्रजत्॥ तः

307/1968

स्थितो सौ रघुनंदनः ॥ पूर्वं गंगा ततो विघ्नः स्थितः किं दुर्लभं भवेत् ॥ आजन्ममरणान्मासा
रात्रस्याश्च यत्फलं ॥ तत्फलं याममात्रेणापि च त्र्यंबके निवासितः ॥ पूर्वं रामं ततो देवं त्र्यंबकं
लोकशंकरं ॥ गंगाद्वारं च तत् दृष्ट्वा को वा पापेन मुच्यते ॥ ये स्नाता तत्र वै जीवन्मुक्ता भवंति ॥
ते इति वश्च समाख्यातं गौतम्या माहात्म्यमुत्तमं ॥ गौतमो ऋषयश्चान्ये मिलिताश्च पर
स्परं ॥ लज्जितास्ते तदा ये च कृतघ्ना अभवन् पुनः ॥ त्र्यंबकस्य च माहात्म्यं कथितं च ऋ
षीश्वराः ॥ यत् श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं
श्रूयतां पुनः ॥ वैद्यनाथेश्वरस्यैव वश्याणवती पापहारकं ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे त्र्यंबके
श्वरमाहात्म्यनिरूपणं नाम त्रिपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ रावणो रा
क्षसश्रेष्ठो मानी मानपरायणः ॥ आरराध हरं तत्र कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ १ ॥ कियत्का

लं समाराध्य प्रसन्नो न हरो यदा ॥ ततस्त्वायं हिमवतो दक्षिणे वृक्षखंडके ॥ तस्मिन् गर्ते तदा कृ
त्वा तत्राग्निं च समारधे ॥ तन्निकटे शिवस्याप्यह वनं विविधं तदा ॥ चकार राक्षसश्रेष्ठेन प्र
सन्नस्तथापि हि ॥ तदा शिरांसि छित्वा च पूजनं शंकरस्य च ॥ प्रारब्धं च यदा तेन छिन्नानि
नव वै यदा ॥ एकस्मिन् अवशिष्टे तु प्रसन्नः शंकरस्तदा ॥ मनोरथं ददौ तस्मै अतुलं
बलमुत्तमम् ॥ शिरांसि पूर्ववत् कृत्वा नीरुजानि तथा पुनः ॥ प्रसादं तस्य संप्राप्य जगा
म भवनं प्रति देवाश्च दुःखितास्तत्र ऋषयो ये च सत्तमाः ॥ किं कुर्मः क्व च गच्छामः किं भवि
ष्यति वा पुनः ॥ सार्थश्चपक्षता प्राप्तः किं किं न साधयिष्यति ॥ इति दुःखं समापन्नाः पप्रच्छुर्नार
दं तदा ॥ सर्वकार्यसमर्थो दुष्टः किं तु करिष्यति ॥ कृपया स्वामी वयं चात्र दुष्टेन पीडिताः भृशं ॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ दुःखं त्यजत भो देवा यु

309
1968

शि॰वि॰ १५८ किंचित्कथयाम्यहं॥ इत्युक्त्वा च प्रययौ ततो नगात्तत्रैव गम्यते पुन॥ वीणां च रणयन्यात
स्तावत्स राक्षसो गतः॥ क्षणं च ततो दृष्ट्वा नारदो वचनं पुनः॥ उवाच देवकार्यार्थं धन्योसि त्वं
राक्षसोत्तमः॥ त्वां दृष्ट्वा तु मनो मेद्य प्रसन्नं च यथा मया॥ वक्तुं नैव विज्ञातं पृच्छति लंक
तो गतः॥ चीर्णं कृष्टतरो यासि किं कृष्टोसि ब्रवीषि मे॥ श्रोतुं कुतूहलं मेद्य कथ्यतां राक्षसो
त्तम॥ इति पृष्टस्तदा तेन राक्षसो वाक्यमब्रवीत्॥ ॥राक्षस उवाच॥ ॥श्रूयतां वै ऋषिश्रे
ष्ठ कथयामि शृणुष्व तत्॥ अहं शिवं समाराध्य प्रसन्नं तं विधाय च॥ अतुलं च बलं दृष्ट्वा ग
च्छामि च गृहं प्रति॥ पुनः प्रपेछ स तत्र कथमाराधितः शिवः॥ तदेव कथ्यतां च आपन्ना राम॰
त्पृछ्छते मया॥ ॥रावण उवाच॥ ॥श्रूयतां त्वं ऋषिश्रेष्ठ कथयामि यथा गतं॥ पूर्वं मया १५८
तु कैलासे तपोर्थं च गतं श्रमे॥ तत्रैव बहुकालं च तपस्तप्तं सुदारुणं॥ यादा न च शंकर

स्तुष्टस्तदा परिवर्तितं॥ आगत्य हिमखंडे च पुनस्तप्तं मया मुने॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्ये तु व
र्षासु स्थंडिले शयः॥ शीते जलांतरस्थायी कृतं चैव त्रिधा तपः॥ एवं मया कृतं यद्यपि तप
श्चैव ऋषीश्वरः॥ तथापि शंकरो मह्यं न प्रसन्नो मुनीश्वर॥ तदा मया च क्रुद्धेन भूमौ ग
र्त्तं विधाय च तत्राग्निं च समाधाय पार्थिवं प्रकल्प्य च॥ गंधैश्च चंदनैश्चैव धूपैश्च विविधै
स्तदा॥ नैवेद्यैः पूजितः शंभुरारात्रिकविधानतः॥ प्रणिपातैः स्तवैः स्तोषितः शंकरो म
या॥ गीतैर्नृत्यैश्च वादित्रैर्मुखवाद्यसमर्पणैः॥ एतैश्च विविधैश्चान्यैः पूजितो भग
वान्हरः॥ न तुष्टिः सन्मुखो जातस्तदा च दुःखितो ह्यहं॥ धिक्च्छरीरं बलं चैव भिक्
तपः करणं मम॥ इत्युक्त्वा तु मया तत्र स्थापिते ग्नौ हुतं बहु॥ पुनश्चैव च वै शरीरं हित्स
स्याम्यग्नौ विचार्य च विष्णुपानि कृत्वा च च्छेदनादिनि॥ छित्वैकैकं कनाःसर्वे अर्पितानि

311/1968

मयानघ॥याश्चरन्मंछेतुंप्रारब्धमृषिसत्तम॥तावच्चैवस्वयंदेवोज्योतिरूपोहरःस्वयं
॥आविरासतदातत्रमामेतिव्याहरन्निव॥प्रसन्नश्चवरंब्रूहि दद्मिमनसेप्सितं
॥इत्युक्तेचत्वृषिश्रेष्ठमयादृष्टोमहेश्वरः॥दृष्ट्वाहृतंमयेतच्चअतुलंमेबलंप्रभो॥दे
हित्वंचप्रसन्नोसिमिउद्धर्तेचभवेन्ममः॥शिवेनपरितुष्टेनसर्वंदत्तमनेप्सितं॥अथो
रयाचदृष्ट्वावैवैद्यवत्त्योजितानिमे॥शिरांसिसंघयित्वातुदृष्टानिपरमात्मना॥
एवंकृतेतदातत्रचारीरेपूर्ववन्ममजातंतस्यप्रसादाच्चसर्वंप्राप्तंमयाफलं॥तदाच
प्रार्थितःसोवैस्थितोसौवृषभध्वजः॥वैद्यनाथेश्वरोलोकेप्रसिद्धोहितकारकः॥
प्रणिपत्यागतश्चाहंविजेतुंभुवनत्रयं॥॥इतिश्रीशिवपुराणेवैद्यनाथेश्वरज्यो
तिर्लिंगनिरूपणंनामचतुर्पंचाशत्तमोध्यायः॥॥सूतउवाच॥॥तदीयंतद्वचः

श्रुत्वाविहस्यनारदोब्रवीत्॥ ॥नारदउवाच॥ ॥श्रूयतांराक्षसश्रेष्ठकथयामिहितंतव॥
त्वयोक्तंयच्छिवेनैवहितंदत्तंममाद्याधुना॥तत्सर्वंचत्वयासत्यंनमंतव्यंकदाचमत्ततो
प्राप्तःकिंकिंनैवब्रवीतिच॥सत्यंनभविष्यतिनैवकथंज्ञेयंप्रियोसिमे॥इतोगत्वापुनश्चै
वंकुरुत्वंवहितायवै॥कैलासोद्धरणेयत्नःकर्त्तव्यश्चत्वयापुनः॥यदिचैवोद्धृतश्चा
पमुद्धेश्चैवभविष्यति॥तदावैसफलंसर्वंभविष्यतिनसंशयः॥पूर्ववत्स्थापयित्वा
मुंपुनरागच्छवैसुखं॥निश्चयंपरमंगत्वायथेच्छसितथाकुरु॥इत्युक्तःसहितंमे
नेरावणोविनिवर्तितः॥सत्यंमत्वामुनेर्वाक्यंकैलासमगमत्तदा॥गत्वातत्रसमुद्धा
रंचक्रेतस्यगिरेःरापि॥तत्रस्थंचैवतत्सर्वंविपर्यस्तंपरस्परं॥गिरिशोपिचततद्
दृष्ट्वाकिंजातंचतदाब्रवीत्॥गिरिजाचतदाशंभुंप्रत्युवाचविहस्यतं॥सम्यक्फल

312/1968

ऽज्जातं सम्यक्जातं सुशिष्यतः॥ पश्चाच्छिवेन शापः स रावणो बलदर्पितः॥ शीघ्रंचतव
हस्तानां दर्पघ्नश्च नवे दिह॥ इति तस्य तदा जातं नारदः श्रुतवांस्तदा॥ कैलाशं पूर्वस्था
प्ययं याग ते तथा ययौ॥ तिष्ठ यं परमं गत्वा बलविमोहितः॥ जगाद शीघ्रं तदा चक्रे रावणो
लोकरावणः॥ इत्येतच्च समाख्यातं वैद्यनाथेश्वरस्य च॥ माहात्म्यं श्रृण्वतां पापं गच्छ
ति न संसारात्तृणां॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि नागेशाख्य परात्मनः॥ ज्योतीरूपं तथा जातं
तथा च विनिषेव्यते॥ दारुका राक्षसी काचित्सा वर्त्याबलदर्पिता॥ दारुकश्च तदा तस्या
ःस्वामी च बलवन्नरः॥ बहुभि राक्षसैस्तत्र च कारकदनं महत्॥ यज्ञध्वंसे च लोका
नां धर्मध्वंसं तदाकरोत्॥ पश्चिमे सागरे तस्य वनं सर्वसमृद्धिमत्॥ योजनानां षोड
शानां विस्तृतं सर्वतो दिशं॥ दारुकायै तदा देवी नस्यलते बलं॥ दारुका यत्र सा यातित

त्र गच्छति तद्वनं॥ भूम्याश्च तरुभिस्तत्र सर्वोपकरणैः सह॥ प्रयाति तद्वनं देव्या तया दह्य
देवं छति॥ तत्र स्थित्वा तदा सोपि सर्वेषां च भयं ददौ॥ ते सर्वे पीडिता लोका और्वस्य शरणं
ययुः॥ महर्षे शरणं देहि नो चेत्तद्दुष्टेन मारिताः॥ सर्वं कर्तुं समर्थोसि तेजसा दीप्तिमा
नसि॥ पृथिव्यां वर्त्तते कश्चित्त्वां विना शरणं वयं॥ यामो यस्य समीपे स्थित्वा सुखमवाप्नुमः
॥ त्वं हि दुष्टा राक्षसाः सर्वे पलायंते विदूरतः॥ त्वयि शैवे स दातेजो नास तेज्वलनो यथा॥
रक्षिता च त्वया सुखं तेभ्यः प्रयच्छति॥ इत्येवं प्रार्थितः सोपि मुरू मुनीश्वरः॥ सोपि मा
नी शरणप स्वरक्षिष्यामि वचो ब्रवीत्॥ इत्युक्त्वा चक्र विप्रैष्टःकृत्वा शापं तेषां ददौ ऋषिः॥ पृ
थिव्यां यदि रक्षांसि हिंसंति प्राणिनो यदा॥ तदा प्राणैर्वियुज्यंत राक्षसा बलत्तराः॥ य
ज्ञान्विहिंसंति तदा प्राणैर्वियोजिताः॥ इत्युक्त्वा वचनं तेभ्यः समाश्वास्य प्रजाः पुनः॥

315/1968

शि॰वि॰
१६१

तपश्चकारादरविविधंमोर्वैलोकसुखावहं॥ तदादेवास्तदाज्ञाय तत्तपस्यकारणंहितं॥
युद्धायचसमुद्योगंचक्रुर्देवारिभिःसह॥ सर्वैश्चैवप्रयत्नैश्चयुद्धार्थसमुपागताः॥ ता
न्दृष्ट्वाराक्षसास्तत्रविचारेतत्पराःपुनः॥ किंकर्त्तव्यंघ्रुगंतमसंकटंसमुपागतं॥
युध्यतांम्रियतेचैवयुध्यतेनविहिंस्यते॥ तथैवस्थीयतेतत्रनश्यतेकिंपरस्परं॥ इ
तिविचार्यतेतत्रदुःखंप्राप्ताःसदाहिते॥ दारुकाराक्षसीचापिज्ञात्वादुःखंसमाग
तं॥ भवान्याश्चवरंतत्रकरैर्वैथयामाससातदा॥ मयाप्याराधितापूर्वंभवपत्नी
वरंददौ॥ वनंगच्छतिसार्द्धंतुयत्रगंतुंत्वमिच्छसि॥ तदारम्यंमयाप्राप्तःकथंदुःख
विसह्यते॥ भजलेवनंचनीत्वावैसुखंस्थेयंतुराक्षसैः॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाराक्ष
साहर्षमागताः॥ धन्येयंकृतकृत्सेयंराज्ञावैजीविताःस्वयं॥ औवैणमारितानोच

राम॰
१६१

317/1968

कागतिःस्यान्नसंशयः॥ इतिविचार्यतेसर्वेतांज्ञात्वाहितकारिणीं॥ तस्यैवंनत्वातत्सर्वंक
थयामासुःसादरं॥ यदिगंतुंभवेच्छक्तिर्गम्यतांकिंविचार्यते॥ तत्रगत्वाजलेदेविसुखंस्थास्या
मनित्यशः॥ एतस्मिन्नंतरेलोकादेवैःसार्द्धंसमागताः॥ युद्धायविविधैःक्रुद्धैःपीडि
taराक्षसैःपुरा॥ राक्षसीचतदातस्याभवान्याबलमाश्रिता॥ समग्रेनगरेनीत्वाजल
स्थलसमन्विते॥ जयजयेतितदादेव्याःस्तुतिमुच्चार्यराक्षसी॥ उड्डीयनेततःकृत्वास
पक्षोगिरिराट्यथा॥ समुद्रस्यचमध्येसासास्थितानिर्भयातदा॥ वनेचोपवनं
चैवजलेदुर्गंतियापुनः॥ विहाररस्यस्थानानिरम्याणिविविधानिच॥ स्वर्गादप्यधिकं
तत्रराजतेस्ममुनीश्वराः॥ तत्रसेधौचतेस्थित्वानगरेचविलासिनाः॥ राक्षसाश्चसु
खंप्रापुर्निर्भयाश्चविजह्रिरे॥ राक्षसाश्चपृथिव्यांवैनाजग्मुर्मुनिगवाः॥ मुनेःशापन

शिवि.
१६२
स्थिता:

यादेव जलेच बबन्धुस्तदा॥ नौषु स्थितान् जनान्नीत्वा नगरे तत्र तान् ततः॥ चिक्षिपुर्बंध
नागारे केचिच्छक्रघ्नुस्तदाहिते॥ यथा तथा पुनः पीडां चक्रुस्ते राक्षसास्तदा॥ यथा पूर्वं स्थले
के लोनयं चासीन्निरंतरं॥ तथा जलेनयं तेषामासीन्नित्यं मुनीश्वराः॥ एवं जाते तदा का
चिद्राक्षसाजलेनले॥ निस्सलोकपीडार्थं रुध्वा मार्गं जलेतथा॥ स्थितास्ते गुप्तरूपेणाधरणार्थं मु
नीश्वराः॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र नावो बहुतराः शुभाः॥ आगता बहुभास्तत्र लोकैश्च सर्वतो वृ
ताः॥ तानावश्च तदा दृष्ट्वा हर्षमाप्याततयाचतान्॥ जग्मुस्तेच तदा सर्वे वयं च राक्षसो॥ एवं
॥ गत्वा ते च तदा तेषां कृत्वा चाधरणं पुनः॥ आजग्मुर्नगरं ते च चिक्षिपुर्निगडे पुनः॥ ते राम.
दुःखितास्तदा दुःखमाजग्मुश्च मुनीश्वराः॥ तेषां धर्मे मयो अधीशास्त्रे वश्चासीत्सदा १६२
तुसः॥ विनाचशिवपूजां चनतिष्ठति कदाचनः॥ यदि पूजा न जाता वै तदा न भुंजते तु

सः॥ कारागृहगतः सोपि बहून्नशिक्षयत्तदा॥ शिवमंत्रं च पूजां च पार्थिवोवीमृषिसत्तमाः॥ तेस
र्वे च तदा तत्र पूजां शिवस्य मुद्भवां॥ चक्रुश्च विधिवत्तत्र यथादृष्टं यथाश्रुतं॥ केचित्तत्र स्थिता 319/1968
ध्यानेवध्वासनमनुत्तमं॥ मानसीं च तदा पूजां कृत्वा दुःखमपोहयन्॥ तद्धीशीनतंत्रेवप्र
त्यक्षं शिवपूजनं॥ कृतं च पार्थिवस्यैव विधानेन मुनीश्वराः॥ अन्ये च येन जानंति विधानं
स्मरणापरा॥ नमः शिवाय मंत्रेण ध्यायंतः शंकरं स्थिता॥ सुप्रियो नाम यश्चासीत् तद्वैश्यपवर्यः
शिवप्रियः॥ ध्यानेन मनसा तत्र मानसं चोपचोपरकं॥ चकार प्रतियुक्तोसौ प्रत्यक्षं शिवआ
ददे॥ यथोक्तरूपी शंभुश्च आगत्य सर्वमाददे॥ सोपि स्वयं न जानाति गृह्यते च शिवेन वै॥ एवं च
क्रियमाणस्य षण्मासाः संघयुस्तस्तदा॥ कदाचित्संकरस्तस्य राक्षसस्य पुरात्मनः॥ त
दग्रे सुंदरं रूपं दृष्ट्वा तु शंकरस्य च॥ निवेदितं तदा तस्मै राज्ञे सर्पयिया र्थकं॥ राजापि पुनर

शिवि.
१६३

गत्वैवं नृपायपर्यपृच्छत ॥ किं ध्यायसि त्वं वैश्याद्य संवद न चान्यथा ॥ तेनोक्तं वै न जानामि ता
तच्छ्रुत्वा कुपितः पुनः ॥ राक्षसान्प्रेरयामास हन्यतां राक्षसा इमे ॥ इत्युक्तास्ते न हि तं हन्तुं ना
नायुधधरा गताः ॥ तानागतांस्तदा दृष्ट्वा भयवित्रस्तलोचना ॥ पाहि शंकर देवेश पा
हि त्रिवृतिच ॥ सर्वस्वं च नवानद्य वर्त्तते देवसत्तम ॥ इति संप्रार्थितः शंभुर्विव
रान्निर्गतस्तदा ॥ भुवनेन सुन्दरेण चतुर्धारयुतेन वा ॥ चमध्ये च ज्योतीरूपं च
शिवरूपं तदद्भुतं ॥ परिवारसमायुक्तं दृष्ट्वा संपूजयत्तदा ॥ पूजितश्च तदा शंभु
नुः प्रसन्नो ह्यभवत्स्वयं ॥ पाशुपतं चैवमस्त्रं च दत्वा च राक्षसानेवं ॥ जघानापानेसो राम.
पकरान् ॥ तांस्तान्सर्वान्राक्षसोत्तमान् ॥ सर्वांस्तांश्च तदा हत्वा वरमादात्पुनश्च ॥ १६३
अस्मिन्वने सदा वर्णधर्माश्च संभवन्तु वै ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां धर्मिए

वच ॥ भवन्तत्र मुनिश्रेष्ठास्तामसानां कदाचन ॥ एतस्मिन्समये देव्या राक्षसाः स्तुतिमा
दधन् ॥ प्रसन्ना च तदा सा च उवाच किं करोम्यहं ॥ साप्युक्ता च पुनस्तत्र वंशश्च रक्ष्यतां मम
॥ रक्षयिष्यामि वंशं ते सत्यं च कथ्यते मया ॥ इत्युक्त्वा च शिवेनैव विग्रहं सा चकार ह ॥ शिवो
पि तां देवीं यथेच्छसि तथा ॥ कुरु ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य पार्वती वाक्यमब्रवीत् ॥ भवदीयं
वचस्तथ्यं युगान्ते च भविष्यति ॥ तावच्च तामसी सृष्टिर्भवत्विति मतं मम ॥ नान्यथा प्रलय
ः स्याद्देशस्य मे व्यारुतं शिव ॥ इयं च दारुका देवी राक्षसी शक्तिका मम ॥ बलिष्ठा राक्षसी
नां च राज्ञी राज्यं प्रशास्ति ॥ इमा राक्षसपत्न्यश्च प्रसविष्यन्ति पुत्रकांस्तान् ॥ ते सर्वे मिलि
ताश्चैव वनवासाय वै मताः ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा भक्तानां पालनाय च ॥ स्थास्यामि वने
ह्यत्र त्र्यंकरो वाक्यमब्रवीत् ॥ यदा वर्णाश्रमस्थो हि दर्शनं मत्र संस्थितं ॥ करिष्यति त

शि॰ कि॰ १६४ हसौ चैव चक्रवर्त्ती भवेन्नरः॥ अन्यथा क[illegible]निपर्याये सत्य स्यादीदृशं मुनीश्वराः॥ महासेनसु
तोयो वै वीरसेनेति विश्रुतः॥ दर्शनं मम कृत्वा च चक्रवर्त्ती भविष्यति॥ इत्येवं दंपती तौ
च कृत्वा हास्यं परस्परं॥ स्थितौ तत्र स्वयं साक्षात् नागेशो नाम शंकरः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥
वीरसेनः कथं तत्र यास्यते दारुका वने॥ ॥सूत उवाच॥ ॥निषधे सुंदरे देशे क्षत्रियाणां
कुले च सः॥ महासेनसुतो वीरसेनः शिवशिवप्रियः॥ पार्थिवं भजनं कृत्वा तपः परमदुःकरं
॥चकार वीरसेनो वै वर्षाणां द्वादशावधि॥ ततः प्रसन्नो देवेशः प्रत्यक्षं प्राह शंकरः॥ काष्ठ
स्य मक्षिकां कृत्वा त्रिपुधातुविलेपनं॥ विधाय योगमायां च दास्यामि वीरसेनक॥ तां गृ राम॰
हीत्वा प्रवेश्यैनां नौ निःसह व्रजेधुना॥ अन्ये च म्लेछरूपा वै भविष्यंति वने शुभाः॥ ए १६४
कस्त्वं तत्र गत्वा च विवरे च कृते मया प्रविश्य च तदा पूजां कृत्वा नागेश्वरस्य च॥ त

तः पाशुपते प्राप्य हत्वा च राक्षसी मुखात्॥ पार्वत्याश्च वजं चैव संपूर्णं च भविष्यति॥ मयि द
ष्टे तदा किंचित् स्फूर्तं तेनाविनष्यति॥ इति दत्त्वा वरः सोपि शिवेन परमात्मना॥ शक्तः सर्वत
दा कर्तुं भविष्यति न संशयः॥ एवं नागेश्वरो देवो ह्युत्पन्नो ज्योतिषां पतिः॥ एवंय शृणु
यान्नित्यं महापातकनाशनं॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि लिंगं रामेश्वरस्य च॥ उत्पन्नं
च यथा पूर्वं तथाहं कथयाम्यहं॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे नागेश्वरज्योतिर्लिंगमहि
मावर्णनो नाम पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥शृणुतामृषयः श्रेष्ठा
माहात्म्यं शंकरस्य च॥ दोषकृद्विप्रज्ञायवेदिवलक्ष्मणेन युतो यदा॥१॥ सुग्रीवप्रमुखैः पिं
गैर्वानरैर्बलवत्तरैः॥ पद्मेरशाद्राखिस्य यो तीरस्य यो निधेः॥ दक्षिणे सागरो यो वै
दृश्यते लवणाकरः॥ तत्र गत्वा स्वयं रामो वेलायां संस्थितो यदा॥ वानरैः सेव्यमानस्तु

322
1968

लक्ष्मणेन तथैव च॥ हा जानकि क्व तो जाता कदा चेयं मिलिष्यति॥ अगाधः सागरश्चैव तीर्त्वा सै
न्यं च वानरैः॥ राक्षसो गिरिधर्त्ता किं किं वा किंचन्न विष्यति॥ इत्येवं च विचार्यैव तीरे स्थित्वा स
लक्ष्मणः॥ आस्वस्तो वानरैः सर्वैः अंगदादिपुरःसरैः॥ उवाच राघवस्तत्र जलार्थी लक्ष्म
णानवे॥ इत्युक्त्वा वानरास्तत्र अधावंत दिशो दश॥ नीत्वा जलं समाजग्मुः पणिपत्य पुरः
स्थिताः॥ जलं च गृह्यतां स्वामिन् समानीतं तवाज्ञया॥ तत्कालं च स्वयं नीत्वा पातुमारब्ध
वान् यदा॥ तदा च स्मरणं जातं न कृतं दर्शनं मया॥ शिवस्य वानरश्रेष्ठाः कथं च गृह्य
ते जलं॥ इत्युक्त्वा च जलं मुक्तं रामेण परमात्मना॥ पश्चाच्च पार्थिवीं पूजां चकार रघु
नंदनः॥ आवाहनादिकांश्चैव उपचारान् प्रकल्प्य च॥ प्रणिपातैः स्तवैर्दिव्यैः संतो
ष्य शंकरं पुनः॥ प्रार्थयामास देवेशं शिवं करं मुदा॥ स्वामिन् जलमगाधं च राक्षसो

बलवत्तरः॥ वानराणां बलं चैतत् त्वं च लं युद्धसाधनं॥ तस्मात्त्वं नो त्वया कार्यं साहाय्यं मम सुव्रत
॥ त्वदीयो रावणश्चैव दुर्जयः सर्वथा न्वभिः॥ पुरापि च पक्षपाती वै त्वया कार्यः सदाशिव॥ इत्ये
वं च नमस्तुत्य प्रक्रम्य च पुनः॥ जय जय तदा प्रोच्चै उद्घोषैः शंकरेति च॥ इति स्तुत्वा शिवं तत्र
मंत्रध्यानपरायणः॥ पुनः पूजां तदा कृत्वा गच्छन्नादं यदाकरोत्॥ तदा च शंकरो देव ज्योती
रूपो महेश्वरः॥ सांगः सपरिवारश्च यथोक्तं रूपमुत्तमं॥ धृत्वा च प्रकटीभूय शिवमस्तु
तदाब्रवीत्॥ तद्रूपं च तदा दृष्ट्वा सर्वे पूजां पुनः स्वयं॥ कृतवान् राघवो देवः शिवं धर्मप
रायणः॥ स्तुतिं च विविधां कृत्वा प्रणिपत्य शिवं मुदा॥ जयं च प्रार्थयामास इह स्थेयं त्व
या विभो॥ लोकानामुपकारार्थं पावनाय शिव त्वया॥ इत्युक्तस्तु शिवस्तत्र लिंगरूपो न
वत्तदा॥ रामेश्वरश्च नाम्ना वै प्रसिद्धो जगतीतले॥ इति ते च समाख्यातं शृणु वतापापह

325
1968

रकं॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेरामेश्वरज्योतिर्लिंगमहिमानामषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥
सूतउवाच॥ ॥अतःपरंचघुश्मेशंज्योतिर्लिंगमुदाहृतं॥तस्यैवसुमाहात्म्यंचश्रूयतां
ऋषिसत्तमाः॥दक्षिणस्यांदिशिश्रेष्ठोगिरिर्देवगिरिसंज्ञिकः॥तस्यैवनिकटेकश्चिद्भारद्वा
जकुलोत्पन्नःसुधर्मानामविप्रश्चसर्वदाब्रह्मवित्तमः॥तस्यप्रियासुदेहाचसाध्वीधर्म
परायणा॥ ॥त्रिकालेसंध्ययायुक्तःसूर्यरूपसमद्युतिः॥शिष्याणांपावकश्चैववेदशास्त्र
विचक्षणः॥धनवांश्चपरोदातासौजन्यगुणभाजनः॥आयुर्बहुव्यतीयायतस्यधर्मंप्र
कुर्वतः॥पुत्रश्चनाभवत्तस्यऋतुःस्याद्फलःस्त्रियः॥तेनदुःखंकृतंनैववस्तुज्ञानपरायणः॥
आत्मनश्चरकश्चात्माआत्मनःपावनश्चसः॥इत्येवंनसंधत्वादुःखंनकृतवान्तदा॥सुदे
हाचतदादुःखंचकारपुत्रसंभवे॥नित्यंचस्वामिनेसावैप्रार्थयस्तत्रतांकुरु॥सोपिस्त्रियं

तदाजल्पन्किंपुत्रश्चकरिष्यति॥कामाताकःपितापुत्रःकोवाबंधुःप्रियश्चकः॥सर्वंस्वार्थपरंदे
विजानीहित्वंनसंशयः॥तस्माद्देविलयादुःखंत्यजनीयंसुनिश्चितं॥नित्यमग्रेत्वयानैवंकथ
नीयंशुभव्रते॥एवंतांसंनिवार्यैवतन्वंगौधर्मतत्परः॥आसीत्परमसंतुष्टोद्वंद्वदुःखंसमत्यगा
त्॥कदाचित्ससुदेहावैगृहेचसहवासिनः॥जगामप्रियगोष्ठ्यर्थंविवादस्तत्रसंत्यगातुः॥
तत्पत्न्यास्त्रीस्वनावाक्षनिर्भितासातयातदा॥अपुत्रिणिकथंगर्वंकरोषिपुत्रिणीह्यहंमद्धनंनो
क्ष्यतेपुत्रस्तेधनंकश्चैवभोक्ष्यते॥राजाहरिष्यतिह्यन्नंधिकमानंतेथवंध्यके॥तयाचतर्जिता
सावैगृहमागत्यदुःखिता॥स्वामिनेकथयामासतदुक्तंसर्वमादरात्॥ब्राह्मणोपितदादुःखं
नचकारसुबुद्धिमान्॥कथितंकथ्यतामेवयज्ञावितद्भवेत्प्रिये॥इत्येवंचतदातेनश्वासस्ता
पिपुनःपुनः॥नतत्याजतदादुःखंस्वाग्रहकृतवत्ससौ॥यथानंत्वायापुत्रःसुसंत्याग्रंप्रियोसि

320/1960

शि॰कि॰
१६९

मि॥अन्यथा च त्यजिष्यामि देहं देह मृतो वरः॥एवमुक्ते तया श्रुत्वा ब्राह्मणश्चिंतया पुनः॥अ
ग्नेरग्रे तदा क्षिप्तं पुष्पद्वयमतंद्रितः॥मनसि दक्षिणं पुष्पं ध्यातं पुत्रफलप्रदं॥एवं कृत्वा स्व
पत्नीं च उवाच ब्राह्मणस्तदा॥अनयोरेकतमं ग्राह्यं त्वया पुष्पफलाप्तये॥तया च मनसि ध्या
त्वा पुत्रश्चैव न विन्दामतः ताच स्वामिना यद्यधेते पुष्पं समेष्यतु॥इत्युक्त्वा च तया तत्र नमस्कृ
त्य रविं तदा॥तत्वा चाग्निं पुरः प्रार्थ्य गृहीतं पुष्पमेकतः॥पुरुषेण चिंतितं यच्च तत्र गृहीतं
तया नहि॥तं दृष्ट्वा पुरुषश्चैव निश्वासं पर्यमोचयत्॥निमित्तं श्वरेणैव कथं चेवान्यथा भवे
त्॥आत्मज्ञो त्यज प्रियेत्वं च परिचर्यां हरेः कुरु॥इत्युक्त्वा च स्वयं विप्रः आशां परिविहाय च॥
धर्मकार्यरतः सोभूत् न गवध्यानतत्परः॥इत्येयं चेवाग्रहं नैव मुमोच पुत्रकाम्यया॥मयि
पुत्रा न चास्ते त्वं अन्यां कुरु मदाज्ञया॥तस्मान्न विष्पति नूनं पुत्रश्चैव न संशयः॥तयैवं प्रार्थि

राम॰
१६९

तः सोपि उवाच प्रियां तदा॥त्वदीयं च मदीयं च तदा दुःखं गतं ध्रुवं॥तस्मात्त्वं धर्मविघ्नं च सां प्रतं कुरु मा
प्रिये॥इत्येवं वारिता सा च स्वभ्रातुः पुत्रिकां तदा॥कन्यां चानीय भर्तारं दृष्ट्वा एनां न संशयः॥रक्षा
नी वसिदेत्वं च मे प्रिये यं ततः पुनः पुनः॥पुत्रसूः श्वतदास्या दैन्तदास्पर्धां करिष्यसि॥इत्युक्त्वा सा
च च स्तत्र भगिनी च ये श्यामम॥घुज्ञामाना मसा विप्र अस्या दास्याम्यहं पुनः॥करिष्यामि न संदेह
स्त्वया कार्यः सुनिश्चितं॥इत्येवं प्रार्थितः सोपि बाला गृहीता प्रिया॥परिणमय्य ततस्तां तु
त्वदीयामि ति तां पुनः॥प्रार्थयामास धर्मात्मा इयं पोष्या त्वया न घे॥उक्त्वैवं स च काराश्रु धर्म
संग्रहमात्मनः॥सा चापि भ्रातृपुत्रीं च दास्यवत् पर्यचर्य॥ता॥कनिष्ठां चैव या पत्नी स्वस्या
नुज्ञामवाप्य च॥पार्थिवान् सा च काराशु नित्यमेकोत्तरं त्रातं॥विधानपूर्वं कं तच्च उपचार
समन्वितं॥कृत्वा सा प्राक्षिपत्तत्र तटाके निकटे स्थिते॥विसृज्य पुनरावाह्य पूजां कृत्वा वि

329
1968

धानतः॥एवंजातेतदाकालेलिंगलक्षमसंख्यया॥कृपयाचशिवस्यैवपुत्रस्तस्यामजायत॥
सुंदरःसुभगश्चैवकल्याणगुणभाजनं॥तंदृष्ट्वापरमप्रीतोब्राह्मणोविदुषांपतिः॥
अनासक्तःसुखंभेजेज्ञानधर्मपरायणः॥सुदेहातावदस्यास्तुस्पर्द्धांचैवचका
रसा॥प्रथमंनूतनेतस्याहृदयंचासिवत्सुनः॥तदनंतरंचयज्जातंश्रूयंतांऋषि
सत्तमाः॥पुत्रंदृष्ट्वाकनिष्ठायाज्येष्ठादुःखमुपागता॥सूतउवाच॥ ॥सर्वेपुत्रप्रसूते
त्रप्राचांसेतनिर॥नसह्यतेतयातेच्चरूपंचैवशिशोरथा॥सुप्रियंतनयंदृष्ट्वाहृ
दयंचाग्निसंयुतं॥एतस्मिन्नंतरेविप्राःकन्यादातुंसमागताः॥विवाहंतस्यतत्रैव
चकारविधिवन्मुसुधर्माघुश्मयासार्द्धमानंदंपरमंगतः॥सर्वेसंबंधिनस्तस्याघुश्मा
यांमाःतमादधुः॥तेदृष्ट्वाचसुदेहाचमनसिज्वलितातदा॥गृहमागत्यसुधर्माच

वधूंपुत्रंमुनीश्वराः॥उत्संगोदर्पयामाससप्रियायांहर्षयन्निव॥मनसाहर्षिताघुश्मा
सुदेहादुःखमागता॥गृहेचलंतमालोक्यवधूंपुत्रंसुदेहिका॥अत्यंतंदुःखमापन्ना
हाहताऽस्मितदापतत्॥घुश्मावदद्वधूश्चैयंत्वदीयानमदीयका॥पुत्रश्चैववधूश्चैव
स्वश्रुज्येष्ठाममन्यत॥नत्त्रांचयज्ञज्येष्ठांचमेनेनैवकनिष्ठिकां॥तथापिचततज्ज्ये
ष्ठाअंतर्मलतीक्ष्यभूत्॥तदाविचारयारयामासदुःखशांतिःकथंभवेत्॥मदी
योरुदयाग्निश्चघुश्मानेत्रजलेनच॥शांतोभविष्यतितन्नैनान्यथाशांतिमाप्नुयात्
॥एवंचमारयाम्यद्यसुप्रियंप्रियवादिनं॥अग्रेजाविनो॥वेदवनिश्चयंपरमंग
ता॥कदर्याणांविचारश्चकृत्याकृत्येनवेन्नहि॥एकस्मिन्दिवसेज्येष्ठसुघं॥पुत्रं
वधूयुतं॥छेदयामासचांगेषुगृहीत्वाक्षुरिकांचसा॥सर्वांगखंडमादायरात्रौसर

331 / 1968

सिप्रास्विपत्॥ यत्रक्षिप्तानि लिंगानि घुश्मयानित्यमेव च॥ तत्रक्षिप्रा समायाता सुषा
प सुखतोगता॥ प्रातश्चैव समुत्थाय घुश्मा नित्यं तदाकरोत्॥ सुधर्मा च स्वयं ज्येष्ठा नित्य
कर्म समाचरत्॥ स्नानादिकं तदा तौ च कृत्वा नित्यं प्रचक्रतु॥ एतस्मिन्नंतरे सा च ज्येष्ठ
कार्यं गृहस्य च॥ चकारानंदयुक्ता च अक्रोधःश्वातिमुदागनः॥ प्रेःश्वोति जोविष्यति॥ प्रा
तःकाले समुत्थाय वधूःश्वा शय्यां विलोक्य च॥ रुधिरार्द्रं देहखंडैर्युक्तां दुःखमुपागता स्वस्तु
निवेदयामास पुत्रस्ति क्वकुतोगतः॥ श्वश्र्वा च रुधिरार्द्रा वै दृश्यते देहखंडकः॥ हा हतास्मि
कृतं केन दुष्टं कर्मस्त्विचि व्रते॥ ज्येष्ठा दुःखं तदापन्ना हा हतास्मि किं जेति च॥ दुःखं च कार
सा तत्र मन मनसा हर्षसंयुता॥ घुश्मा चापि तदा तस्या वध्वा दुःखं निशम्य च॥ न च चा
ल व्रतात्तस्मान्नित्यं पार्थिवपूजनात्॥ मनश्चैवोत्सुकं नैव जातं तस्या मुनीश्वराः॥ मक्तपि

333
1968

च तथैवासीत्तद्व्रतविधिर्न्नवित्॥ मध्याह्ने चैव संज्या जाते दृष्ट्वा शय्यां भयावहां॥ तथापि च तया
तत्र कृतं दुःखी मुनीश्वराः॥ येनैवै प्रार्थितश्चायं स वै रक्षां करिष्यति॥ यदि न रक्षितश्चैव
ईश्वरःप्रभुरेव च॥ मालाकारश्च वांसीं वै॥ जातान्नयुक्ति वियुक्ति च॥ अत्रैव चिंतयाम्यद्य
किं स्यात्कृत्वा विचार्य च॥ न चकार तदा दुःखं नि वै धैर्यमुपागता॥ पार्थिवांश्च गृहीत्वा
वै जगाम सरस्तटे॥ क्षिप्त्वा च पार्थिवांस्तत्र परावर्त्तत सा यदा॥ तदा पुत्रस्तडागस्थो दृश्ये
ते स्म तटे तदा॥ मातरे हि मिलिष्यामि मृतश्च जीवितो ह्यहं॥ तं दृष्ट्वा हर्षिता नैव दुःखि
तान पुरा यथा॥ तदा त्रिविरश्च संतुष्टो ज्योतिरूपो महेश्वरः॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूहि दुष्ट
यामारितो ह्ययं॥ एनां च मारयिष्यामि त्रिशूलेन वरानने॥ घुश्मा चेमं वरं वव्रे रक्ष
णीयास्वसा मम॥ अपकारः कृतस्ताभ्यां मुपकारः कथं त्वया॥ क्रियते हननीया च पा

शि॰वि॰ १७०

पिशाचदुष्टकारिणी॥तवदर्शनमात्रेण पातकं नैवतिष्ठति॥इदानीं चैवत्वां दृष्ट्वा तत्पापं नस्म सात्
॥अपकारेषु यश्चैवउपकारं करोतिच॥तस्य दर्शनमात्रेण पापं हरं भवेत्॥इतिश्रुतं मया
देवभगवद्वाक्यमद्भुतं॥तस्माच्चैवं कृतं येन क्रियतां च सदाशिवा॥इत्युक्ते च तया तत्र प्रसन्न
:पुनरेवच॥अन्यच्च क्रियतां घुश्मेदं दासिच हितं तव॥सोवाचनेश्रुत्वा यदि देयो वरस्त्वया
॥लोकानां चैव रक्षार्थं त्वया स्थेयं सदा शिव तदा शिवावच शिवस्तत्र वैते नाम्ना सुमध्यमे॥घुश्मे
शा सुप्रसिद्धं वैनाम मे जायतां शुभे॥इदं सरस्तु लिंगानां आलयं समजायत॥तस्मात् शिवालयं
नाम प्रसिद्धं भुवनत्रये॥तव वंशो ज्ञाते चैकं पुरुषावधि सुव्रते॥इदृशाः पुत्रकावंशे भविष्यंति रम॰
न संशयः॥सस्त्रीकाः सधनाश्चैव आयुष्मंतो विचक्षणाः॥विद्यावंतो धुदाराश्च भुक्तिमुक्तिफला १७०
यते॥शतमेकोत्तरं चैव परा क्रम्य तथैव तदा॥प्रदक्षिणा शिवस्यैव कारयामास तु सदा॥पूजांकृ

त्वा समाश्वास्य मिलित्वाच परस्परं॥हित्वा चोत्मलं तन्मलं तत्र सुखं च लेभिरे हिते॥ईदृशं चैव लिंगं
दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते॥सुखं संवर्द्धते नित्यं शुक्लपक्षे यथा शशी॥इति ते च समाख्यातं लिंगानां कार
णं मया॥ज्योतिषां वा निलिंगानि कथितानि यथा श्रुतं॥यत् श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यंते मानवाः क्ष
णात्॥इति श्रुत्वा वचस्तस्य सूतस्य च मुनीश्वराः॥ऊचुः स्तस्मै पुनस्तत्र लोकालोकानां हित
काम्यया॥॥ऋषय ऊचुः॥॥अन्यान्यपि चरित्राणि शिवस्य परमात्मनः॥कथय त्वं प्रसादेन
तद्भावय मे वच॥चरित्रं च शिवस्यैव श्रुत्वा तृप्तिर्न जायते॥तस्मात्त्वं च विशेषेण ध्यात्वा देवप
रं मुदा॥कथयस्व महो हिताय जगतामिह॥॥इति श्रीशिवपुराणे घुश्मेश्वरज्योतिर्लिंगम
हिमा नाम सप्तपंचाशत्तमोध्यायः॥॥सूत उवाच॥ ॥शृण्वंतामृषयः श्रेष्ठाश्चरित्रं परमा
त्मनः॥आकाशस्यावताराणां नमेश्वर असीतया॥१॥हर्षेरासारकाणां च सुकल्पेश्वक

335/1968

शिवि. दापि च॥ संख्या विद्या काले कर्तुं गुणानां च शिवस्य च॥ तथापि च॥ तथैवैव बुद्धिकथया मियथा
१७१ श्रुतं नृसिंहस्य यदा क्रुद्धः क्रोधाच्च विरतो न हि॥ तदा शिवेन देवानां हितार्थं रूपमद्भुतम्॥
शारभं च धृतं तत्र तं दृष्ट्वा लीनतां गतः॥ शिवाङ्गं चैव संप्राप्य सर्वत्र स्थिति वै तदा॥ ॥ऋ
षय ऊचुः॥ ॥चरितं तु नृसिंहस्य वक्तुमर्हसि सुव्रत॥ ॥सूत उवाच॥ ॥लक्ष्म्याः स
दृष्टुं समुत्पन्ना युद्धमिच्छा मुनीश्वराः॥ कोमलेन शरीरेण कथं युद्धं चिकीर्षसि॥ इत्युक्ते
प्रभुणाप्युक्तं दर्शयिष्यामि सुव्रते॥ एकस्मिन् दिवसे विष्णुर्विचारे तत्परोऽभवत्॥ केन
युद्धं प्रकर्तव्यं मया च सुविचार्य च॥ जयश्च विजयश्चैव कुमारैः शापितौ तदा॥ तेषां को राम.
लाहले जाते भगवान् वाक्यमब्रवीत्॥ आगत्य द्वारपालौ च कुमारान् दृश्य तौ पुनः॥ १७१
अप्युक्तं च कृतं सर्वैर्जातं नैवान्यथा भवेत्॥ कुमारान् पुनरेवाह अनुग्राह्यौ विमोक्षणः

भक्तिमार्गं समासाद्य सप्तभिर्जन्मभिरिह॥ वैरभावे तथा त्रिभिरिदं स्थानमवाप्स्यथ॥ इत्युक्ते च त
दा तैस्तु विचार्य शीघ्रता वरा॥ यथेच्छा च हरेरासीत् तदन्ते नान्यां तथा पुनः॥ त्रिभिरेवावतारैश्च
वैरभावे पितृद्वरं॥ इत्युक्त्वा पतितौ तत्र कश्यपस्य गृहे तदा॥ अवतीर्णौ च दित्यां वै प्रसिद्धौ तौ
महाबलौ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो महाबलः॥ स्वयं चैव नृसिंहस्य कृपया राज्ञि
संपदा॥ प्रकाश्य दितदा दितदा जातौ पुनस्त्रेतायुगे भवे तदा॥ रावणः कुंभकर्णश्च तावेव च
बभूवतुः॥ रामश्चैव नृसिंहोऽपि कुमारस्य तदा भवन्॥ विभीषणपरे येन तेनैव पुरतो भ
वन्॥ अन्ये च बहवो देवाः संबभूवुर्मुनीश्वराः॥ शिशुपालदंतवक्रौ भगवद्द्वेषतत्परौ
॥दमघोषगृहे तत्र अवतीर्य महाबलौ॥ जातौ तौ च तदा कल्पेऽसनकाद्याः कुमारकाः
॥नृसिंहस्तु चरित्रं च स्वरूपं तापापहारकं॥ हिरण्याक्षस्य बाल्ये च क्रीडार्थं स्वयमानयत्

337/1762

शि॰वि॰ १७२ सिंहंचदंतिनंचैवआरुह्यखेलयत्तदा॥देवानांदुःखदंनार्यंपृथिवीमाहरत्तदा॥मुखेध
त्वाचतांसोवैस्वमुखेपिष्टपिंडकं॥यथागतोजलेतत्रब्रह्मादुःखमुपागतः॥ध्यानेनचैक्षत
दाविष्णोःस्तुतिंकुर्वन्मुहुर्मुहुः॥समुत्पन्नस्तदाविष्णुर्नासारंध्रात्विधेस्तथा॥वाराह
रूपमास्थायक्रमेणहृदितोगतः॥ततस्तुतस्यतेनैवगतश्चैवजलेतदा॥नारदश्चतदा
पत्रपत्रंसंध्ययासंयुतंहरिः॥नारदोपितदास्तुत्वाआज्ञादेयाममाधुना॥ ॥वाराहउवा
च॥ ॥यावद्युध्यतेतेनतावत्कालविशेषणं॥कर्तव्यंचत्वयाचात्रइत्येवंकथ्यतेमया
॥ततस्तंजलिनातेनजलंनीत्वामुखेतदा॥पीतंचऋषिणातावद्यावत्स्कंधेसमाप्यते॥त राम॰
तस्यविष्णुनातत्रपंचवर्षशतंजले॥स्थलेपंचशतंचैवकृतंयुद्धंमहात्मना॥तेनहत्वा १७२
चततश्चैवमुखेधृत्वाचगांतदा॥निःससारवराहस्यब्रह्मणोप्रदर्शेचतां॥लयंयातेह

रिस्तत्रकृत्वाकार्यंसुदुःकरं॥इतिदुःखविनाशायहिरण्यकशिपुस्तदा॥वर्षाणामयुतंते
पेब्रह्मणोवरकाम्यया॥वृक्षाश्चैवसमुत्पन्नाः॥पक्षिभिर्नीडकाःकृताः॥शरीरंचतदातस्य
विररामपरंनहिततोब्रह्माचदेवानामनुज्ञांसमवाप्यच॥धवरंदातुंसमायातोयत्रा
स्तेदितिजोसुरः॥प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिविचार्यासुरराट्तदा॥त्वयाचनिर्मितायेवैसृष्टौ
कश्चिन्नमारयेत्त्वा॥एतदस्तुवरंदत्वाजगामभवनंस्वकं॥शोणिताख्यपुरेगत्वादैत्या
नाहूयसर्वतः॥आज्ञांप्रवर्त्तयामासपृथिव्यांसर्वतोदिशं॥नकृतामारितातेनकृता
सुरक्षिताहिते॥स्वर्गोजितस्ततश्चैवपातालंचजितंतदा॥त्रिलोकींस्ववशीकृत्यराज्यंचै
वाप्यकंटकं॥चकाररिहविद्वेषीधर्मलोपपरायणः॥प्रह्लादोहिसमुत्पन्नःस्वकुलेहरि
सेवकः॥रोदनेपितदातेननत्यक्तंहरिसेवनं॥पंचवर्षेतदाजातेपाठनार्थंनियोजितः

339
1958

शिवि
१७३

॥वाद्यमानेषु तुर्येषु पावकस्य गृहे गताः॥ पावकेन तदा विद्या आसुरी पाठिता॥ प्रह्लादेन तदा
चैव नमो नारायणेति च॥ वारितः पावकेनापि पापे पठ च पुनः॥ इदानीं गम्यतां तावत् पुनर्नैवं
वं करिष्यति॥ यदा तदा तु प्रह्लादो हरिरेव न चान्यथा॥ पित्रोः संगे च संस्थाप्य किमधीतं त्वि
त्योक्तवा॥ इति पृष्टः पुनः सोपि नमो नारायणेति॥ हा हतोस्मि तदा श्रुत्वा किमधीतं दुरात्मना
॥ गुरुमाहूय तत्रैव दुष्टशिक्षिताः कथं॥ गुहे रुरा पुनस्तं च सर्वैर्निष्ठ दुरात्मना॥ ततः पुत्रं
प्रमथ्यैव वस्त्रियं कपाधुर्देत्य सत्तमः॥ कथयामास तां दुष्टे पुत्राधीतं शृणु षत तत्॥ तदधीतं
पुनस्तेन श्रुत्वा ब्रवीद्धरिं॥ सर्वांच पृथिवीं तस्त्वाकथं दुःखमावाप्यते॥ त्यज वक्त्राद्धरे नामि
आसुरीसमुपाश्रय॥ पुत्रस्तु मातरं प्रूचे श्रूयतां त्यते नहि॥ मत्वा कस्य तनयात् किं वै दारं रा
ज्ञो महागजः॥ वराकस्य तनये नैव त्यजिष्यामि हरिं पुनः॥ जिह्वा चैवाथ कर्णौ च मस्तकं क

राम·
१७३

र पादकाः॥ सार्थकानींद्रियाणीह भजनाच्च हरेरपि॥ न वक्तुं तद्वदेद्वै वनात्साज्यं हरिकीर्तनं॥ इ
त्येतद्वचनं श्रुत्वा माता दुःखमुपागता॥ स्वामिने कथयामास असाध्यो बालको मया॥ राजा च
मंत्रिणः सर्वान् समाहूय ब्रवीद्दिरं॥ कुलांगारः समुत्पन्नः पुत्ररूपेण मंत्रिणः॥ तस्माद्यं च
हे तन्मः सर्वथा कुलदूषणः॥ अग्नौ दाह्यश्च नाशे श्च छेदनीयो वयं पुनः॥ विषैश्च कल्पनीयो
दे मज्जनीयो जले पुनः॥ अनेकैश्च प्रकारैश्च मारणीयश्च प्रयत्नतः॥ हरिं त्यजति प्राणान्
वा इति मे निश्चयो मेते॥ इत्याज्ञां च समासाद्य प्रधाना बालकं तदा॥ वह्नौ च दमयामासुर्यथाज्ञ
प्तं तथा हिते॥ अग्निश्च शीततेजा तोजलं च स्थलतां गते॥ स्थलं च जलतां याति तेलं चामृततां
गते॥ शस्त्राणि पुष्पतां चैव हरितामप्रकीर्त्तनात्॥ पृथिव्यादीन् हरेश्चैव उपकारैः प्रबोधय
न्॥ प्राप्तवान्न तदा दुःखमानंदं परमं गतः॥ तदा ते च प्रधाना वै विस्मयं परमं गताः॥ एतैश्च

341/1968

पीड्यतेनैवकिंकार्यंगम्यतांपुनः॥राज्ञोग्रेचकथंचैवगमिष्यामःपरस्परं॥तथाविधांश्चतान्दृ
ष्ट्वाप्रह्लादोवाक्यमब्रवीत्॥कथंवैविस्मयाविष्टायूयंचेवनविष्टथ॥ममपार्श्वेचतद्वस्तुयतोवै
पीडनंनहि॥जनंचनारायणेतस्यहरेश्चपरमात्मनः॥अग्निश्चैवमुखंतस्यविषंचमातुलोम
म॥पृथिवीतुगुणान्तस्यविस्मारयतिकिंपुनः॥विनामत्पितुराज्ञांवैनकिंचित्कर्त्तुमीहते॥
सर्वंचैवेश्वराधीनंस्वतंत्रोनैवकश्चन॥इत्येवंवचनंश्रुत्वाप्रधानाविफलश्रमाः॥तत्राग
ताश्चतस्सर्वेराज्ञोग्रेविनिवेदितं॥एतादृशोंकस्यपापैश्श्रुतंदृष्टंनमेप्रभो॥असाध्योयंपात
नायाश्चयत्नेचसामभिःऊरु॥तदीयंतद्वचःश्रुत्वाराजादुःखमुपागतः॥समाहूयततश्चवि
प्रेलोजनयत्वाहनादिभिः॥तथापिचहरेर्नाममननमुक्तंतेनवैतदा॥येषांचतेतसिद्धेत
सुखंस्वप्रसंमतं॥नजनेसेवनंध्यानंपूजनंस्मरणंप्रभो॥अनंतसुखदंतेवैमन्यंतिकृत

343
1968

निश्चयाः॥नचलंतिचतेधर्मात्प्राणांतोयदिजायते॥किंपुनश्चैवप्रह्लादश्चलतीतिसुनिश्चि
तं॥राजापुत्रेतदाश्रेष्ठःपुनश्चगुरुवेश्मगः॥तयथातथाचबालोयंस्मरतेचहरिंयदा॥तथाका
र्यंत्वयास्वामिन्प्राणान्तोसिमेयतः॥गुरुस्तस्यवचःश्रुत्वागृहीत्वाबालकंपुनः॥पाठयामासवि
प्रास्तद्विद्यांबालकैःसह॥एतेबालाःकथंबालपठंतिपठ्यतांत्वया॥त्वमेवपठविद्यांचराज्ञाह
स्यचपरोधर्मःपित्राज्ञापरिपालनं॥पितुर्धुरंपुनस्त्वंचवहिष्यसिनसंशयः॥इत्येवंवचनंश्रु
त्वानमोनारायणेति॥पाठयामासतान्सर्वान्पाठ्यामासवैतदा॥परोक्षेचगुरोस्तस्यज्ञानंचै
वाप्यदर्शयत्॥नमातानेतापितावंधुर्नत्रातानचसोदरः॥नमित्रंनकलत्रंचअंतेसुखफलप्रदं
॥स्वप्नतुल्यंसुखंह्येतद्भजनीयोहरिःस्वयं॥प्रह्लादस्यवचःश्रुत्वातेपिनारायणेतिच॥ऊचुः
परस्परंसर्वेआनंदेपरमंगताः॥तच्छ्रुत्वाचगुरुर्दुःखंप्रापवान्तमतर्जयत्॥ताडयामा

शिवि॰
१७५

सकुद्दोवैजीवनंहरतःकथं॥तेपितत्राऽऽगतायेयान्नादेवचलिताःसर्वबालकाः॥प्रह्लादोनैवच
लितोधैर्यपरमसाश्रितः॥गुरुश्चैवपुनःप्राहगणपपतेनपितात्वया॥ताडयिष्याम्यवरूपंचतस्
ज्यतांचहरिस्त्वया॥इतिस्येवंवचनंश्रुत्वाप्रह्लादोवाक्यमब्रवीत्॥लयोक्तंचैवतत्तथ्यंजेष्यतेन
मयापिताः॥तावद्दवपिताचार्ययावन्नप्राप्यतेपिता॥जगतोनागपसंयोगात्सर्वदुःखहरंपरः
॥दीपस्यनिःस्वयातावन्मोहतेऋषिसत्तमाः॥यावत्सूर्यंनदृश्येतपुनर्दीपःकथंपिता॥सुखक
रश्चजीकानांजायतेनकदाचन॥इदंचयामंकनैवपितुर्दत्तंचपुत्रक॥करोतिसर्वथाचेदेअ
गस्त्योजज्वहारकः॥येनैवतुचरित्रेणप्राप्यतेशाश्वतंपदं॥तदेवचप्रकर्त्तव्यंनान्यथाकर्हिचि राम॰
त्पुमान्॥एवंचतान्यतेचेत्हैतान्यतांननिषिध्यते॥मत्पितायोऽत्रवेत्तित्यःसवैरक्षांकरि १७५
ष्यति॥प्राणाश्चयदिमेविप्रगमिष्यंतितथापुनः॥गछंतांचसुखेनैवसाज्येनहरिकीर्त्तनं॥

इत्येवंवचनंश्रुत्वागुरुःपीडांगतांकरोत्॥रोमापिवक्रितंनैवप्रतापाञ्चन्नहरेर्हरेः॥सामान्यस्यम
नुष्यस्यमानश्चैवनवेदिह॥किंपुनर्न्नहरेरेवजायतेऋषिसत्तमाः॥प्रयत्नंनिष्फलंज्ञात्वागृ
हीत्वाबालकंगुरुः॥आजगाममहोत्तेदैत्यंगृह्यतांपुत्रकस्त्वया॥अस्माकंबालकायेचतेसर्वेस
र्वेसहृद्याःकृताः॥प्रयोजनंननपुत्रेणयथेच्छसितथाकुरु॥इत्युक्त्वाचगतेतेश्चसोथराजादुः
खमुपागतः॥तदनंतरंचयतद्जातंश्रूयतामृषिसत्तमाः॥॥इतिश्रीशिवपुराणेनृसिंहचरि
त्रेवाक्यनिरूपणंनामअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥॥सूतउवाच॥॥समाहूयतदावैसमं
त्रिपुत्रानयाब्रवीत्॥धन्याःस्थकृत्याःस्थनयत्कैपितृशासनं॥मत्पुत्रंचयथापूर्यंशिक्षयेतुम
माज्ञया॥तथेतिवचनंगृह्यनीत्वातंरहसिस्वयं॥ऊचुःस्तेश्रूयतांमित्रक्रियतांवचनंपुनः
॥इदंत्वंपितरंचैरोषयित्वाकृतःसुखं॥तस्मात्त्वंचतदीयंचवचनंकुरुसर्वथा॥अस्माकंचम

तेद्य

345/1968

त्रिवि. १७६

तेस्यतत्रयथेच्छसितथाकुरु॥बहुधाशिक्षितःसोपिनमेनेवचनंपितुः॥प्रत्युवाचतदातातंश्रु
श्रूयतांमित्रसत्तमाः॥कःपिताकश्चबंधुर्वैकामाताभगिनीपुनः॥मित्रंकिंचकलत्रंवासर्वे
स्वार्थपरंत्विह॥यथासायंचवृक्षेषुपक्षिणोविविधास्थिताः॥प्रातःकालेचतेयत्रस्वीयंकार्यं
भवेदिह॥तत्रैवगमिष्यंतउड्डयंतियतस्ततः॥तद्वद्गृहेसुपित्रादिबध्यतेसंगयोगतः॥क
र्मभोगंस्वकंभुक्त्वागच्छतिहिवयंत्विता॥इदंसुखंचसंसारेहृद्रूपेतिग्महसंभवं॥सर्वस्वमस
मेवस्मनात्रकार्याविचारणा॥दिवामनोरथायाहृक्क्रियतेपुरुषेणच॥तथारात्रौप्रहृद्रूपेत
तथेदंसुखमुत्तमं॥एवंमत्वायथापूर्वंभजध्वंवैहरिंमुदा॥अन्यथायमपाशैश्चपतिष्यथ
नसंशयः॥कतियाचपितापुत्रेपितृत्वेपरिकल्पते॥पुत्रश्चकतिधातंवैपुत्रत्वेपरिकल्पते॥
जीवास्तुकर्मविंधावेत्रमंतेयोनिसंकटे॥किंवलंपातकंचेत्स्यात्तदासनरकंव्रजेत्॥केवलं

राम. १७६

चैवपुण्यंचस्वर्गंचलभतेतदा॥उभयोःसमतायांवैमानुषत्वंभवेदिह॥उभयोश्चक्षयेमुक्तिर्भव
तीतिसुनिश्चितं॥यावच्चकर्मसंबंधःसस्तावन्मुक्तिःसुदुर्लभा॥तस्मात्कर्मप्रणाशनार्थंभज
नीयोहरिःसदा॥हरेश्चभजनेनैवकर्महारीभवसुत॥भोगेनैवाथवाबालाःप्रायश्चित्तैःपु
नस्तथा॥देहीपवित्रतांयातिअन्यथाभ्रामणंभवेत्॥यावच्चमलिनंवस्त्रंतावद्रंगोनसज्यते
॥क्षालितेचपुनर्वस्त्रेरंगःसज्जतिवैदृढं॥तथेदंचशरीरंहिपापैर्मलिनतांगतं॥निर्मलंभ
जनेनैवजायतेनात्रसंशयः॥यूयंचबालिकाःसर्वेतदाज्ञापालकादृढं॥भवंतुचप्रकर्तव्यं
वचनंराजसत्तमं॥यदहंचकरोम्यत्रकरोमिगम्यतामितः॥इत्युक्तास्तेबालावैबोधिताःसम
मागमन्॥समागत्यतदातेचराज्ञानेचतथाब्रुवन्॥राजापिवचनंतेषांश्रुत्वातेचसमाह्व
यत्॥तमागतंस्वयंसोपिबोधयामाससत्तमाः॥शृणुपुत्रप्रवक्ष्यामिमूढभावंत्यजाधुना॥य

347
1968

हर्षं च हरिं लोका भजंते वै निरंतरं॥ तस्मै चैव त्वया प्राप्तं मत्तोहं हरिरेव च॥ देवाश्च दानवाः
सर्वे गंधर्वा नागसत्तमाः॥ ऋषयश्च परे येच वद्रूपाः संति ममाधुना॥ मत्तश्चैव हरिः कोत्र भ
जसि त्वं वदाधुना॥ निग्रहानुग्रहं कर्तुं सामर्थ्यं विद्यते मम॥ तस्मात्त्वं च विहायैव हरिं को
त्र भविष्यसि॥ कथं न भजसे मां च वाद्य दाधुना॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्रह्लादो वाक्यमब्रवी
त्॥ शृणु दैत्य कथं ब्रूषे अहं विष्णुर्न चापरः॥ अंतरं बहुधा प्रोक्तं तवैव च हरेरथ॥ मणे
र्यथा काचे मेरुके कोकिलेयथा॥ कर्दमे चंदने चैव सालिके तामसे तथा॥ सूर्ये चैव तु
खद्योते देवे च प्राकृते देवे च प्राकृते यथा॥ लोहे चैव सुवर्णे च गजे च शूकरे तथा॥ एवमे
तंतरं तरंता वक्तात्र कार्या विचारणा॥ अहं कृतिपरस्त्वं च मलमूत्रविदूषितः॥ कामी मानी
चक्षुरुश्चना त्रावान् परदोषकृत॥ त्वयि तुष्टे मतं नास्ति तस्मिन् तुष्टे मतं परं॥ तस्मात्त्वं ज

349/1968

सि त्वं च हरिं वक्तुं च साम्प्रते॥ इत्येवं निश्चयेत्वं च जानीहि दैत्यसत्तम॥ गजस्यारोहणं हित्वा शृंगा
लकः समाहरेत्॥ भजनीयो मम वात्र हरिर्हरिहरिः सदा॥ कर्तुमिच्छसि यत्त्वं च कुरु त्वं च
निरंतरं॥ इत्येवं न श्रितस्तेन सर्वे पुनरिदं वदेत्॥ यं पुत्र भजसि त्वं वै विद्यते कुत्र तद्द
॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्रह्लादो वचनं तदा॥ आदेदेश्च यतो श्रेष्ठाः श्रुत्वा पापेन वेल्लहि॥ ॥इति
श्रीशिवपुराणे नृसिंहचरित्रे हिरण्यकशिपुप्रह्लादपरस्परवार्त्तानामैकोनषष्टितमोध्याय
:॥ ॥५९॥ सूत उवाच॥ ॥शृयतामृषयः श्रेष्ठास्तेनोक्तं यद्वचोत्र वै॥ ॥प्रह्लाद उवाच॥ ॥य
त्पृष्टं च त्वया दैत्य शृयतां कथयामि ते॥ पृथिव्यां चैव यत् किंचित् स्थूलं सूक्ष्मं च दृश्यते॥
समुद्रे पर्वते वापि वृक्षे देवे सरित्सु च॥ चेतने चेतने चैव व्याप्तं च नगरे तथा॥ सूर्ये चैवाप्य
रण्ये च चैत्रे च पितृकानने॥ त्वय्येवास्ति सदा योवै मय्येव वचनं सं न्याय॥ पश्चात्पूर्वे च मध्ये च

शि॰वि॰
१७८

चांते चैव भविष्यति॥ तद्रूपं वर्लिभितुं नैव शक्यते दैत्यसत्तम॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा दैत्यश्चैवाब्र
वीदिदं॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि यदुक्तं हि त्वया पुनः॥ तत्स्थलं नैव विद्येत यत्र नैव हरिः स्वयं
॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य उवाच दैत्यसत्तमः॥ हरिः सर्वत्र यद्येवं स्तंभेस्मिन्वर्तते वद॥ इत्युक्त
:सोवदन्नैव वर्त्तते हि सुनिश्चितं इत्युक्तः स्तु पुनस्तं वैद्यब्रवीत् पररूपपूजनं॥ इत्युक्त्वा य
च्छ कारास्त्र श्रूयतामृषिसत्तमाः॥ नेत्रे चारक्तके कृत्वा दंतान्दंतैश्च घर्षयन्॥ उच्चचाला
सनात्तस्मात् खड्गमादाय वेतसा॥ विनेदं तं तदंतं तदास्तंभे पररूपपूजां करोम्यहं॥ तस्मिन्
स्तंभे यथा खंडे लयः शब्दो महानभूत्॥ पर्वताध्मानं संयोगे यथा जातः पुरानघा॥ तस्मात्स्तं राम॰
भात्स्वयं देवो विष्णुराविरभूत्तदा॥ संध्यायां क्रुध्यमानस्तु त्रासयन्दैत्यसत्तमान्॥ अर्द्धं दे १७८
वशरीरं च नरस्यार्द्धं हरेरपि॥ नृसिंहं च तदा रूपं धृत्वा स्मान्निःसमारहः॥ महाकाले यथा मे

घो गर्जते ऋषिसत्तमाः॥ तथा हुडहुडशब्दं गडेति पुनकः॥ किन्नाराद्गोम मानाश्चता निर्मेघा 251/1968
न खंड्यत॥ नादेन च दिशः सर्वाः प्रतिशब्दं प्रचक्रिरे॥ मुखस्य ज्वालया सर्वान् ज्वालयन् दैत्य
पुंगवान् ऊंकारं च तथा गर्जन्निपानश्शृण्वतो तदा॥ महद्भिश्च नखैश्चैव करालेन हरेर्वपुः॥
तं दृष्ट्वा नवमापन्नाः दैत्याः सर्वे पुरःस्थिताः॥ युद्धाय च कृतोद्योगाः संधे चक्रुः सुदारुणं॥ विष्णु
ना च तदा ते च हताः श्वासेन तत्क्षणं॥ हिरण्यकशिपुश्चैव युद्धं चक्रे सुदारुणं॥ पृथिवी संश
यं प्राप्ताः समुद्राश्चंचलास्तदा॥ द्यौश्चचाल स नक्षत्रा पर्वताश्चलतां गताः॥ एवं युद्धं तयोरासी
त् मुहूर्त्तं ऋषिसत्तमाः॥ पश्चात्सोपि स्वयं ज्ञात्वा लोकानां दुःखमद्भुतं॥ सायं च कर्षयामास दैदि
त्यादैत्यपुंगवं॥ उत्संगे च तदा धृत्वा नखैश्च हृदयं स्वयं॥ विदार्य रुधिरं तस्य पपौ च गर्जयन्त
दा॥ अंतराणि च तस्यैव कंठे चैवाधि विरयन्॥ मारितश्च तदा तेन पररूपेण हि दिक्रमसा॥ जय

शि॰वि॰ १७९ जयेतिनाषंतोपुष्पवृष्टिंपुरस्तदाचक्रुस्तेपरमप्रीतान्नृत्यंगीतेप्रचक्रिरे॥कियंतोमारितादैत्याः
कियंतश्चपलायिताः॥॥निर्दैत्यापृथिवीजातादुःखंचदूरतोगतं॥जगत्स्वास्थ्यंतदाजज्ञेआनं
दंपरमंगताः॥॥लक्ष्मीश्चापितदातंचदृष्ट्वाविस्मयमागता॥अहोहिकीदृशंरूपंप्रभुणासंप्रद
र्शितं॥देवदुंदुभयोनेदुःसर्वेनिश्चलतांगतं॥कयाधुश्चापिपुत्रंचज्ञात्वातयंतीवदुःखिता॥
प्रह्लादोविस्मयंप्राप्तअहोधन्यःस्वयंहरिः॥यद्यपिलहतःसोपिज्वालाचननिवर्तिता॥तया
चव्याकुलंजातंसर्वंचैवजगत्तदा॥देवाश्चदुःखमापन्नाःकिंभविष्यतिहापुनः॥इत्येवंचवदं
तस्तेनयादूरमुपस्थिताः॥परस्परंवदंतस्तेगंतव्यंहित्वयापुनः॥इंद्रंतेचब्रुवंतिस्म राम॰
गंतव्यंहित्वयापुरः॥मयाचैवकथंआसनंतुपुनः॥शुभं॥ब्रह्मावदतिस्मश्रीणिर्दहंति १७९
नमयासुरा॥॥लक्ष्मीर्वदतिरूपंनमयादृष्टंकथंस्तुवे॥ऋषयश्चागतानेवदेवाश्चनगतास्त

दा॥क्रोधज्वालातिःकथंतस्यजायतेऋषिसत्तमाः॥सर्वैर्मिलित्वाप्रह्लादःप्रार्थितोगतवान्पुरः॥तंदृष्ट्वा
नहरिस्तस्यगात्रंचजिह्वयालिहन्॥दुःखितंवस्वजनेषुव्यापयन्तदा॥उरसालिंगयामासशीत
लेरूदयंतदा॥दुष्टेनज्वलितंमिद्यरूदयंशीतलंमम॥जातंतेपुत्रसंयोगात्पुत्रसंयोगसुशीतलं॥
॥पितुश्चैवाद्यपुत्रस्यसंयोगेसुखकारणं॥इत्युक्त्वाचपुनस्तंचपुत्रपुत्रेतिलालयन्॥राज्यंचपुत्रपु
त्रकुरुत्वंपुत्रपौत्रविवर्द्धनं॥नविष्यतिचतेवंशोध्रुवंध्योमप्रसादतःसदाकिल॥इतिवरंतदाद
त्वाफुत्कारान्मोचयन्तदा॥एवंतस्मिन्नंतरेदेवाःगणपंप्रार्थयन्पुनः॥त्वंचबुद्धिमतांश्रेष्ठग
छदेवंज्ञामंनयइत्युक्तोसुसुस्वचास्तुसमारुह्यप्रचक्रमे॥गजाननस्वयंश्रेष्ठःप्राआसुप्रोदलघु
श्चवाहनंपुनः॥एवंचैवोदरंतस्यरूपंहास्यकरंतदा॥दृष्ट्वादेवास्तदातेचवर्णयंतोतिविस्मिताः
॥वाहनोत्फालनेसोपिपतितोवाहनात्तदा॥हास्यंप्रापुस्तदादेवान्हरिश्चविशेषतःहसितंचतदा

353. 1968

शिवि.
१८०

तदा हृष्टा देवाः सुखमुपागताः ॥ गतश्चैव हरेः क्रोधो हसिते रोवसुराः ॥ तथापि न निवर्त्तेत ज्वाला
च नरहरेः पुनः ॥ दुःखप्राप्तास्तदा देवाः शंभुं च शरणं ययुः ॥ गत्वा च स्तवयामासुर्लोकानां सुखहेत
वे ॥ नमस्तेस्तु नमस्तेस्तु नमस्तेस्तु सदाशिव ॥ पूर्वं दुःखं यदा जातं तदा च रक्षिता वयं ॥ समुद्रो
मथितश्चैव रत्नानि च विनागताः ॥ कृतो देवैस्तदा शंभो गृहीत्वा गरलं त्वया ॥ रक्षितास्तु तदा ना
थ नीलकंठ इति श्रुतं ॥ प्रसिद्धं च तदा यस्य दुःखं च जायते प्रभो ॥ तदा तु स्मे च नत्वा हि सर्वं दुःखं प्र
लीयते ॥ इदानीं नरहरेर्ज्वाला पीड्यते नः सदाशिव ॥ शामयितुं च त्वं देव शक्तोसीति सुनिश्चितं ॥ इति
स्तुतस्तदा शंभुर्गच्छेतु देवसत्तमाः ॥ शामयिष्यामि वो दुःखं सर्वथा हि व्रतं मम ॥ मच्छरणं राम.
ये गतश्चैव तस्य दुःखक्षयं गतं ॥ इत्युक्तास्ते तदा देवा आनंदं परं गताः ॥ यथागतं तथा १८०
गतं ते जग्मुः श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ शिवोपि च विचार्यैव शरभं रूपमद्भुतं ॥ धृत्वा जगाम यत्रै

व स्थितोसौ नरहरिः स्वयं ॥ दूरतश्च तदीयं वै दृष्टं रूपं भयंकरं ॥ उवाच वचनान्येव रक्षिता
देवसत्तमाः ॥ जयेति शंभुं वै नमस्कृत्य सव्यजीयत ॥ उद्यानि च विचित्राणि नृत्यानि विविधानि 355/1968
च ॥ पुष्पवर्षमनेकं च जातं तत्र महात्मनि ॥ इत्युक्ता च तदा देवा आनंदं परमं गताः ॥ वि
दृंतु शिवं च प्रकारं च नरहरे रूपमद्भुतं ॥ वर्षयित्वा ह्युपास्य च गतो धाम स्वकं ॥ शिवोपि
च तदा देवा उपास्य तं नरहरिं पुनः ॥ दास्यति सकलान्कामानुक्त्वैवांतरधीयत ॥ तौ दैत्यौ
तु पुनः श्रेष्ठौ जातौ च राक्षसोत्तमौ ॥ रावणः कुंभकर्णश्च रामेण निहतौ पुनः ॥ तावेव दमघो
षेण कृष्णेन मारितौ पुनः ॥ विकुंठं च पुनः प्राप्तौ ह्यासनात्सरमात्मनः ॥ इति वश्च समाख्या
तं चरितं नरहरेः पुनः ॥ शिवस्य च महच्चित्रं कथितं ऋषिसत्तमाः ॥ ये च एतन्महच्चित्रं विशे
षश्चैव शिवस्य चापकारस्य सुतकस्य श्रोष्यंति ऋषिसत्तमाः ॥ न ते दुःखस्य पात्रं वै न विष्यंति

शि॰वि॰ १८१ न संशयः॥ अनेकं च फलं तेषां पुत्रपौत्रादिसंपदं॥ न विद्यति न संदेहस्तस्मात्कथितं मया॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि श्रूयतामृषिसत्तमाः॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे नृसिंहचरित्रकथनं नाम
षष्टितमोऽध्यायः॥ ॥ ऋषय ऊचुः॥ ॥ सूत सूत महाबाहो ज्ञानवानसि सुव्रत॥ पुनरेव शिव
स्यैव चरित्रं ब्रूहि विस्तरात्॥ पुनः केन ते च राजान ऋषयो देवतास्तथा॥ आराधनं च कस्यैव
चक्रुस्ते परमर्षयः॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ साधु पृष्टमृषिश्रेष्ठाः श्रूयतां कथयामि वः॥ ब्रह्मा
पितामहश्चैव तत्सुताः परमर्षयः॥ अन्ये च ऋषयो ये च कश्यपादय एव ते॥ सर्वे चैव शि
वस्यैव पूजां चक्रुः पुरातनाः॥ पार्थिवीं धातुकीं वापि श्रूयतामृषिसत्तमाः॥ कृत्वा सिद्धिं च संप्रा राम॰
प्ताः इदानीमपि पूज्यते॥ नारदोपि विशेषेण वशिष्ठ ऋषिसत्तमः॥ अरुंधती तथा साध्वी क १८१
श्यपो मुनिपुंगवः॥ अदितिश्चापि नित्यं वै चकार पार्थिवं पुरा॥ मनवश्च सदा चक्रुः स्वायं

भुवपुरःसराः॥ प्रियव्रतश्च तत्सुतश्चकार पूजनं शुभं॥ इक्ष्वाकुश्चापि मांधाता सगरो नाघुषस्त
था॥ दिलीपश्चैव तत्पुत्रो राजा दशरथस्तथा॥ यदायुः सकलं तस्य किंचित्न्यूनेन पुत्रता॥ त
दा दुःखं समापन्नं पुत्रार्थे पार्थिवात्र दा॥ पुत्रेष्टिं च चकारासौ तदा मध्ये स्वयं हरिः॥ चतुर्नि
श्चैव रूपेश्च संभूयश्च स्वयं तदा॥ कौशल्या पार्थिवान् चक्रे ऋष्यादिष्टा स्वयं सती॥ रामश्चै
व तथा नित्यं पार्थिवं समपूजयत्॥ तद्वंशे च समुत्पन्नास्ते ते सर्वमपूजयन्॥ पुरूरवा
च राजा वै ऐलः सर्वस्वयंभुवाः॥ पार्वतीशापसंयोगात्स्त्रीत्वं तस्य न्यवर्त्तत॥ मासं स्त्री मा
समात्रं त्वे पुरुष एव न संशयः॥ पूजने पार्थिवांगेनां च जातस्याच महात्मनः॥ भरतश्चै
व महापूजां शिवस्यैव तथाकरोत्॥ अन्येपि ये महाभागाः पांडवाः प्रत्यपूजयत्॥ अर्जु
नश्च विशेषेण व्यासस्य वचनात्तथा॥ कृष्णेन च तदा नित्यं पञ्चकेपुर्वतोत्तमे॥ धूर्जनेतु

357/1901

शि॰वि॰
१८२

शिवस्यैवसमंमासावधिस्वयं॥प्रसन्नोभगवान्तस्यवरान्दत्वाननेकशः॥सप्राप्यचज
गत्सर्वंवशेनपतवैतदा॥विश्वेश्वरस्यसंपन्नोविश्वराशिर्मुनीश्वराः॥नलेनचतथा
पूजाकृताचशंकरस्यच॥पूर्वजन्मनिवैविप्रास्तेनराज्येसुशोभनं॥प्राप्तंचरक्षितस्ते
नराज्येसुशोभयतिहर्सिरेमीपतः॥तस्यपुण्यप्रभावेनराज्यंदत्तंहरेणच॥इतितस्यवचः
श्रुत्वापुनरूचुर्ऋषीश्वराः॥नलेनचकथंपूर्वंपूजितःशंकरोमुदा॥इहितत्कथयतिःकोवैतत्त्व
ब्रूहिसुविस्तरं॥अन्यच्चैवार्जुनस्यैवसेवनंशंकरस्यच॥ब्रूहित्वंचविशेषेणव्याससंस्थैवी
पदेशितः॥कथाजाताचतस्यैवकथंचपूजितस्तदा॥इतितेषांवचःश्रुत्वासूतोवाक्यम राम॰
याद्दे॥शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिनलस्यामिततेजसः॥अर्बुदाचलसंज्ञेतुपर्वतेभिल्लवंश १८२
जः॥आरुकश्चतदध्यासेवसतिस्ममुनीश्वराः॥तत्पत्नीआरुकीनाम्नीचकारशिवपूजनं॥

निरंतरंचकोटिशःकृत्वाचजलसेवनं॥योवनचतयोःश्रेष्ठस्तत्सुखचानिरंतरं॥आनंदे
नसदायुक्तोभुंजानोप्रीतमानसो॥कस्मिंश्चित्समयेस्वामीआराधनार्थंगतोयदा॥एतस्मिं
न्नंतरेकश्चिद्यतिर्जटिलआगतः॥संध्यायांदर्शनंकृत्वाशंकरस्यजलेछया॥इमांरात्रिं
समाक्रम्यप्रातश्चैवयथागते॥तथागतेगमिष्यामिविचार्यसमुपागतः॥एतस्मिन्स
मयेसोपिआजगामगृहाधिपः॥पूजनेतस्यकृत्वाचब्रूहिकार्यंप्रभोइति॥ ॥पतिरुवा
च॥ ॥अद्यस्थलेत्वयाच्चमह्यंचदीयतांभ्रातरेवचा॥गमिष्येसर्वथाभिल्लइतिचोक्तेधव
णुप्रभो॥स्वल्पंचैवस्थलेमेद्यवर्त्ततेनासमाकथं॥इत्युक्तश्चतदासोपि[illegible]गमनायम
तिंदधे॥तावद्भिल्लिपाल्यावचःप्रोक्तंधर्मश्चैवगमिष्यति॥स्वामिनंचतदाज्ञप्तंपूर्वाच
स्थीयतांगृहे॥अहंबहिःस्थितिंकुर्याआयुधानिदधत्सपि॥तच्चयश्चश्रुतंतेनस्वामिना

चविचारितं॥स्त्रियं बहिश्च निष्कास्य कंथस्थिये मया गृहे॥यद्भावितद्भवेद्दैव मयास्थियं बहिः
स्वयं॥इत्यागृहं तदाकृत्वा गृहे तौ च सुरक्षितौ॥स्वयं चैव वायुधान्यत्र धृत्वा तिष्ठद्वने चरः॥
योगी ध्यानपरो भूत्वा स्थितः कोणांतरे तदा॥सोपि निद्रां करोति स्म स्थितो बहिर्वने चरः॥
रात्रौ च पशवस्तं वै पीडयामासुः सुव्रताः॥तेनैव च धैर्येण भक्तिकृतो यत्नश्च निश्चलः॥
एतस्मिन्नंतरे दैवात् भित्त्वा व्याघ्रेण भक्षितः॥प्रातःकाले च योगी सो दृष्ट्वा भर्तृं च भक्षितं
॥दुःखं प्राप तदा तस्माच्च किमर्थं खिद्यसे प्रभो॥धर्मो यत्कृतकस्त्वायं यज्ञात मीदृशं त्वि
ह॥अहं चैवं गमिष्यामि स्त्रीणां धर्मः सनातनः॥इत्येवं च हितं मत्वा तथा कृत्वा स्वयं
यतिः॥विचार्यैत्थं स्वयं चाग्निं प्रविवेश हितायं वै॥एतस्मिन्नंतरे साक्षात् शिवः

प्रादुरभूत्तदा॥धन्ये धन्ये इति साध्वी प्रसन्नोस्मि तवानघे॥एतस्मिन्नंतरे चैव

सुखं प्राप्तं न किंचन॥तस्मात्त्वं जन्मतो यात एकवारं पुनर्नहि॥अयं योगी च हंसस्य रूप स
रूपी भविष्यति॥परे जन्मनि च युवयोः संयोगं च करिष्यति॥निषधस्य वीरसेनस्य नैषधे
नगरे वरे॥तत्सुतश्च नलो नाम भविष्यति नसंशयः॥त्वं चैव भीमराज्ञो वै वैदर्भे नगरे
शुभे॥दमयंती च विख्याता भविष्यति गुणान्विता॥युवयोश्च ततो मिलिता च राज्यभोगं सु
विस्तरं॥भुक्त्वा मुक्तिं च योगी हि दुःखं नाशो भविष्यति॥इत्युक्त्वा च स्वयं शंभुरचलेशो भवत्त
दा॥यस्मान्न चलितो धर्मादचलेश इति स्मृतः॥तदुक्तं च तदाख्यासीत्तेषां चैव महात्मनां
॥इति वश्च समाख्यातं श्रूयतां चार्जुनस्य च॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे अचलेश्वरमाहात्म्यकथ
ननाम एकषष्टितमोध्यायः॥ ॥६१॥ ॥सूत उवाच॥ ॥सुयोधनजितास्ते च पांडवाः पंच सं
तो द्रौपद्या च तया साध्व्या हेतारण्यं वनमाययुः॥तत्रैव सूर्य दत्तां वै स्थालीं वाश्रित्य ते तदा॥

शि॰वि॰ १८५

काश्चैववाहयामासुःसुखेनऋषिसत्तमाः॥दुर्वासाप्रेरितस्तेनछलार्थंचसमागतः॥शौचे
श्चैवायुतैःसार्द्धयाचयामासतान्तदा॥मनेप्सितंचभोज्यंवैश्रूयतामृषिसत्तमाः॥प्रेषि
सत्तमाः॥प्रेषितश्चैवस्नानार्थंतस्मिंश्चसमयेहिते॥दुःखिताश्चतदाप्राणान्नित्यंत्यक्तु
मुपाद्रधुः॥द्रौपद्याचस्मृतःकृष्णआजगामक्षणाद्रपि॥शाकंचभक्षयित्वातुतेषांतृप्तिंस
मारधत्॥दुर्वासाचतदाशिष्यान्तृप्तान्ज्ञात्वापलायने॥यस्यैवभगवान्तुष्टस्तस्य
न्यूनंकथंभवेत्॥धन्याश्चैवकृतार्थाश्चयेषांचभगवान्कृपा॥इत्युक्त्वासतुविप्रोपिआ
नंदंपरमंगतः॥पश्चात्तेपांडवाःकृष्णंपप्रच्छुःकिंभविष्यति॥बलवान्शत्रुरुत्पन्नः राम॰
किंकरिष्यामहेप्रभो॥इत्युक्तस्तुतदाकृष्णःपांडवानिदमब्रवीत्॥श्रीकृष्णउवाच १८५
॥ ॥श्रूयतांपांडवश्रेष्ठाःकृत्वाकर्त्तव्यमेवहि॥दारकांचमयागत्वाशत्रूणांचजिगी

षया॥विचार्यैवोपदेशाश्चउपमन्योर्महात्मनः॥मयाह्याराधितःशंभुःप्रसन्नःपरमेश्वरः॥ब 363/1968
दुर्केपर्वतश्रेष्ठेसप्तमासंसुसेवितः॥इष्टान्कामान्तदादत्वाबिल्वेबिल्वेश्वरःस्थितः॥त
त्प्रभावान्मयासर्वंसमर्थंलब्धमुत्तमम्॥इदानींसेव्यतेदेवोभुक्तिमुक्तिफलप्रदः॥एवं
चैवसुसेव्यंध्वंशिवंसर्वसुखावहं॥इत्युक्त्वांतर्दधेकृष्णआश्वास्यपांडवानथ॥पांड
वाअपिभिक्षंचप्रेषयामासुरोजसा॥गुणानांचपरीक्षार्थंतस्यदुर्योधनस्यच॥सोपि
सर्वंचतत्रत्यंदुर्योधनगुणान्हृये॥समीचीनंचतत्ज्ञात्वापुनःप्रापप्रन्प्रति॥तउ
क्तेतेनिशम्येवदुःपुर्मुनीश्वराः॥किंकर्त्तव्यंक्वगंतव्यंसस्पपाश्चिनयंत्रिताः॥तस्मि
न्समयेव्यासोजटाजूटविभूषितः॥तेजसाचस्वयंराशिःसाक्षाद्धर्मद्वापरः॥तेदृष्ट्वा
तेतेदाप्रीताउच्छायपुरतःस्थिताः॥दत्वासनंतदातस्मैकृत्वाजिनसुशोभितं॥तत्रो

शिवि॰ प्रविष्टंतेव्यासंसंपूजयंतिस्महर्षिताः॥पूजांकृत्वाविधानेनस्तुतिंचविविधंतदा॥कृत्वापुनिं
१८५ चसंतोष्यधन्याःस्मइतिचाब्रुवन्॥अद्यनःसफलंजन्मअद्यमेसफलाःक्रियाः॥अद्यमेस
फलादेवाब्राह्मणास्तत्सवादिन॥तपश्चैवजपश्चैवअद्यमेसफलंनवेत्॥दानंचविविधं
मेद्यपूजाचरि भास्तथा॥एतत्सर्वंचसफलंजातंतवदर्शनात्प्रभो॥दुःखंचदूरतोजा
तंदर्शनात्तेपितामह॥दुष्टैश्चैवमहत्दुःखंदत्तंनःक्रूरकर्मभिः॥श्रीमतोदर्शनेजाते
दुःखंनैवगमिष्यति॥कदाचिन्नगतंतच्चनिश्चयंमेविचारितं॥महदाश्रयेचसंप्राप्तो
महदर्थेसर्वकारिणि॥यदिदुःखंनगच्छेतदैवमंचैवकारणं॥निश्चयंचैवगच्छेतहरि राम॰
श्चंद्रेदुःखकारणे॥महतोचस्वभावोयंकल्पवृक्षसमोमतः॥तद्गुणानेवगण्येतम १८५
हिम्नोवस्तुमात्रतः॥आश्रयस्यवशाद्देवपुंसोवैजायतेप्रभो॥लघुत्वंचमहत्वंचमा

त्रकार्यविचारणात्॥उत्तमानांस्वभावोयंयद्दीनप्रतिपालनं॥रंकस्यरक्षणंलोकेअति
श्रेयस्करंमतं॥पुरुषस्यप्रयत्नोवैसुजनानांचसेवनं॥अतःपरंचभाग्यंवैदैवपश्चैवन
दीयते॥एतस्मात्कारणात्स्वामिन्त्वयिदृष्टेद्यनःसदा॥त्वदागमनमात्रेणसंतुष्टमा
नसंहिनः॥इत्येतद्वचनंश्रुत्वाव्यासश्चैवाब्रवीद्वचः॥॥इतिश्रीशिवपुराणेशिवमहि
मानिरूपणंनामद्विषष्टितमोध्यायः॥॥व्यासउवाच॥॥धन्यास्थकृतकृत्यास्थसत्यंनै
वविलोपितं॥सुजनानांस्वभावोयंप्राणांतेपिसुशोभनः॥धर्मश्चत्यजतेनैवससंस
त्फलताजनं॥अस्माकंचैवयूयंचतेनापितुल्यतांगताः॥तथापिपयोक्षतोवैधर्मिष्ठ
नोमतोबुधैः॥प्रथमंचैवदुष्टेनधृतराष्ट्रेणविचक्षुषा॥धर्मस्त्यक्तःस्वयंलोभात्पु
श्चाष्माकंराज्यमाहृतं॥तस्ययूयंचतेचापिपुत्राएवनसंशयः॥मृतेपितरिबाला

355
1968

शि॰वि॰
१९६

श्चानुकंपा महात्मनः ॥ पश्चात्पुत्रश्च ते नैव वारितो न कदाचन ॥ अनर्थो नैव जायेत
यद्येवं च कृतं तदा ॥ अतः परं च यत्कार्यं तन्नान्यथा भवेत् ॥ अयं दुष्टो भवं तस्य धर्मिष्ठाः सत्य
वादिनः ॥ तस्मात्तेषां भयं नैव युष्माकं चैव न भवेत् पुनः ॥ यच्च वः व्यापितं त्वजं तत्स्मरो — भवे
दिह ॥ तस्मात् दुःखं न कर्तव्यं न वद्भिः स्वयशस्विनाः ॥ इत्युक्ताः पांडवास्ते च पुनरेवाब्र
वन् वचः ॥ सत्यमुक्तं त्वया मातः पदुष्टे दुःखं निरंतरं ॥ दीयते च वनेत्रैव मुऊदुरात्मभिः ॥
तन्नाशाय यत्नं किंचित् ध्येयं रे यत्वा प्रभो ॥ रक्षेन्न कश्चितं कर्म मारार्थ्यं शंकरः ॥
सदा ॥ प्रमादश्च कृतोस्माभिरिदानीमुपदिश्यतां ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा व्यमोह र्षसिक्ति
यासो हर्षसमन्वितः ॥ उवाच श्रूयतां श्रेष्ठ स्मर्येसे भवते शिवः ॥ न दृष्टिर्नो व्यतो नित्यं
सुखस्या देवलं सदा ॥ पंचस्तु पांडवेषेषु प्रवोर्य शंकरार्चनं ॥ विचार्य वार्जुनं व्यासपु

राम॰
१९६

रातनमुनि स्त्विति ॥ तपस्थानं विचार्यैव पुनरेवाब्रवीदिदं ॥ श्रूयतां पांडवाः श्रेष्ठाः कथया
मि हितं सदा ॥ ब्रह्मादितृणपर्यंतं यत्किंचित् दृश्यते जगत् ॥ तत्सर्वं शिवरूपं च दृश्यं
ध्येयं च यत्पुनः ॥ सर्वेषां चैव सेव्यो वै शंकरः सर्वदुःखहा ॥ विद्युश्च वर्त्तते यो वै तस्यैवं
रूपमङ्गते ॥ परं तु दीर्घकालेन प्रसन्नो भवति स्फुटं ॥ शिवश्चैव तु स्वल्पेन कालेनैव प्रसीद
ति ॥ भुक्तिं दत्वा च मुक्तिं हि यच्छतीति सुनिश्चितं ॥ तस्माद्भव्यः सदा शंभुः भुक्तिमुक्तिफ
लेप्सुभिः ॥ क्षत्रियस्य परो क्षस्यर्स्स्रममेव दाहिनः ॥ सप्रसन्नश्च विघ्नेवेन करिष्यति स
र्वदा ॥ पुनश्चैवं शिवस्यैव मंत्रं चैव प्रदास्यति ॥ इत्युक्त्वार्जुनमाहूय लिंगविद्यामुपा
दिशत् ॥ स्नात्वा च प्राङ्मुखो भूत्वा जग्राह मुनिसत्तमात् ॥ पार्थिवस्य विधानं वै दो दे च न्न
विपुंगवः ॥ प्रथमं चेंद्रमाराध्य तदा ज्ञप्तः शिवं पुनः ॥ इतो गच्छाधुना पार्थ इंद्रकीलेसुयो

367
1968

शि॰वि॰ १८७ ननेः॥ जाह्नव्याश्च समीपे वै स्थित्वा चैव तपः कुरु॥ आयुधानि च सर्वाणि धृत्वा मार्गं निराप
पत्॥ कस्यापि च स्तवं नित्यं पठनीयं शिवस्य च॥ अहं त्वां चैव वृद्धिं च हत्वा च हि जकारि
णी॥ आशिषं च तदा सोऽवेदद्वेत स्मै महामुनिः॥ धर्ममास्थाय सर्वे वै तिष्ठंतु राजसत्तमाः॥ सि
द्धिः स्यात् सर्वथा श्रेष्ठ नात्र कार्या विचारणा॥ इति दत्वाशिषं तेभ्यो व्यासश्चांतरधायत॥ अ
र्जुनोऽपि तदा तत्र दीप्यमानो व्यदृश्यत॥ मंत्रेणाशिवरूपेण तेजस्याकुलमाह — त॥ तेस
र्वे च तदा ते तु दृष्ट्वा तु निश्चयं गताः॥ जयोऽस्माकं ध्रुवं जातस्तेजश्च विपुलं यतः॥ इति मत्वा
र्जुनं ते वै विरहेण सुभकातराः॥ अनिच्छंतोऽपि तत्रैव प्रेषयामास पांडवाः॥ द्रौपदी दुःख
संयुक्ता नेत्राश्रूणि निरुध्य च॥ प्रेषयं ता च्छुभे राजन् त्वया कार्यं प्रयत्नतः॥ तेऽस्तवं च तं त राम॰ १८७
त्र विसृज्यार्जुनमादरात्॥ असंते दुःखमापन्ना मिलित्वा पंच ते वचः॥ स्थितास्तत्रव

ने तिस्म श्रूयतामृषिसत्तम॥ दुःखेऽपि प्रियसंयोगो येन स्वायं प्रजायते॥ वियोगाद्द्विगुणं तत्र कष्टं धैर्यं
भवेदिह॥ कुर्वन्नेव तदा दुःखं ऋषिवर्यः समागमत्॥ तं नत्वा च संपूज्य दत्वासनं वचोऽब्रवीत्॥
श्रूयतामृषिश्रेष्ठ दग्धदुःखा वयं प्रभो॥ दर्शनं ते च संप्राप्य आनंदं प्राप्नुमो मुने॥ ३५॥ किय
त्कालं वसामात्रे व दुःखनाशाय वै प्रभो॥ इत्युक्तः स ऋषिश्रेष्ठः स्थित्वा च सन्नतं सुखाय च॥ कथानिर्वि
विधा धर्मिष्ठ दुःखं च नोदयत् तदा॥ वार्त्तायां क्रियमाणायां धर्मराजोऽब्रवीदिदं॥ धर्म उवाच
शृणु त्वं ऋषिश्रेष्ठोऽस्मि दुःखशोषिति कथं मम॥ पृच्छामि त्वां महाबाहो कथनीयं त्वया प्रभो॥ इदृशं
चैव दुःखं हि पुरा प्राप्तस्तु कश्चन॥ वयमेव परं दुःखं राजन् नेनापि कश्चन॥ इति पृष्ट ऋषि
श्रेष्ठः प्रत्युवाच पुनस्तदा॥ श्रूयतां धर्मराज त्वं तव दुःखं न किंचन॥ पूर्वं तु नलराज्ञा वै जातं
तस्य महात्मनः॥ हरिश्चंद्रे तथा राजन् रामस्यैवाथ पांडवाः॥ प्यज्ञातेव शिंद्रेनेव नाश्रितेनम

शिवि. १९९

यापुनः॥शरीरंदुःखराशिलंमत्वायाधुना॥यनेदेवधृतंतेनप्राप्तमेवनसंशयः॥प्रथमंमा
तृगर्भेविज्ञातस्यदुःखसंभवः॥ततोपियौवनेकामान्भुंजानोदुःखरूपिणः॥गतागतेदि
नस्यैवकार्यभारैरनेकशः॥आयुश्चक्षीयतेनित्यंनजानातिहितंपुनः॥अंतेचमरणं
चैवकुतोदुःखमनःपरं॥तस्मादिदमसत्यंचत्वातुसत्यंसमाचरेत्॥येनैवतुष्यतेशं
भुस्तथाकार्यंनिरेणच॥तस्यैवभजनेनैवसर्वंदुःखंप्रलीयते॥एवंचविविधैर्ज्ञानै
र्दिनातिवाहनेतदा॥चकुस्तेभ्रातरःसर्वेमनोरथपथैःपुनः॥अर्जुनोपिस्वयंगच्छन्
दुर्गाशिवाकुनान्यथा॥यक्षंलक्षावतेनैवपश्यन्हर्म्याण्यनेकशः॥मनसाहर्षसंयुक्तो राम. १९९
जगामाचलमुत्तमं॥तत्रगत्वाचगंगायाःसमीपेसुंदरेस्थले॥अशोककाननंयत्रति
ष्ठतिस्वर्गसन्निभः॥तत्रतस्थौस्वयंस्नात्वाप्नत्वाचगुरुसत्तमं॥यथोपदिष्टंवेषादित

371 / 1968

थाचैवाकरोत्स्वयं॥पुरश्चपार्थिवंकृत्वासुंदरंसमस्त्रकं॥तदग्रेचजपंकुर्वन्तेजसोरा
शिमुत्तमं॥त्रिकालंचैवसंस्नातःपूजनंविविधंतदा॥चकारोपासनंतत्रहरेरेवपुर
स्तदा॥तस्यैवशिरसोत्तेजोनिःसृतंतत्परास्तदा॥दृष्ट्वाभयंसमापन्नाःप्रविष्टश्चकदा
चयं॥पुनस्तेचविचार्यैवंकथनीयंद्विजौजसेतत्क्षणं॥तुकथास्तत्रकथायामासवै
तदा॥देवोवाथऋषिश्चैवसूर्योवाथविजानीमः॥तपस्तपस्यतेदेवनजानीमोवनेत
व॥तस्यैवतेजसादग्धाआगतास्तवसंनिधिं॥इत्युक्तस्तेश्वरैःसर्वंज्ञात्वापुत्रचिकी
र्षितं॥संगोप्यतान्विसृज्यैवस्वयंचरूपमद्भुतम्॥धृत्वाजगामतत्रैवदृश्यजटिलो
यथा॥हस्तेचयष्टिकांधृत्वावृद्धोजर्जरतांगतः॥मृगचर्मोत्तरीयंपैतचेन्नपतत्पदे॥
तमागतंतदादृष्ट्वापूजांचकृतवान्स्वयं॥स्थितोग्रेचस्तुतिंकृत्वाकंगतोसिवदाधुना

॥इत्युक्तो हरिः सोपि धैर्यार्थं च वचोब्रवीत्॥ न वेवयसि च स्वामिन् किं तपस्यसि सांप्रतं॥ मु
क्त्यर्थं न जयार्थं हि सर्वथा तप एव ते॥ इति पृष्टस्तदा तेन सर्वं संवेदितं पुनः॥ इंद्रः श्रुत्वा
पुनर्वाक्यं उवाच श्रूयतां त्वया॥ युक्तं न क्रियते ह्येवं सुखं स्वप्नसमं मतं॥ तदर्थं न तपो यु
क्तं मुक्त्यर्थं कुरु सांप्रतं॥ इंद्रश्च सुखदाता वै मुक्तिदाता न वै न हि॥ स्मात्त्वं सर्वथा श्रेष्ठ कर्तु
मर्हसि सुव्रतः॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा क्रोधं चक्रेर्जुनस्तदा॥ राज्यार्थी न च मुक्त्यर्थी किम
र्थं नाषसे हि त्विदं॥ व्यासस्य वचनेनैव क्रियते तप ईदृशं॥ स्वोपकरणसंयुक्तं द
र्शयामास वै तदा॥ इत्येवं च तदा दृष्ट्वा लज्जितश्चार्जुनस्तदा॥ इंद्रस्तं च समाश्वास्य पुन
रेव वचोब्रवीत्॥ धन्योसि कृतकृत्योसि सुस्थिरं हि मनस्तव॥ बलिष्ठाः शत्रवस्ते च दुर्यो
धनपुरःसराः॥ द्रोणो भीष्मश्च कर्णश्च सर्वे ते दुर्जया ध्रुवं॥ ममासाध्या न वै युद्धे सर्व

था च हितं शृणु॥ एतत्कार्यं च कर्तुं वै समर्थः कश्च नाधुना॥ वर्त्तते न शिवं ज्ञर्तस्माच्छंभुं भजा
धुना॥ सर्वं कर्तुं समर्थोस्ति भुक्तिमुक्तिफलप्रदः॥ अहं मन्ये च ब्रह्माद्या विष्णुः सर्ववरप्रदः॥ अ
न्ये जिगीषवो ये च ते सर्वे शिवपूजकाः॥ अद्यप्रभृति मन्मंत्रं हित्वा चैव शिवं भज॥ पार्थिवेन वि
धानेन ध्यानेनैव शिवस्य च॥ उपचारैरनेकैश्च सर्वभावेन नारत॥ सिद्धिः स्याद्बलात्ते ह्यना
त्र कार्या विचारणा॥ इत्युक्त्वा च वरान् सर्वान् समाहूयाब्रवीदिदं॥ सावधानतया स्थेयं एतस्य र
क्षतो ध्रुवं॥ राजंस्त्वया प्रमादो वै न कर्त्तव्यः कदाचन॥ श्रेयंसो बहवो विघ्ना नवैति राजसत्तम॥
धैर्यं च न त्वतें ह्येव तथैव रतोस्य त्वया॥ शिवः सम्यक्फलं तुभ्यं दास्यते नात्र संशयः॥ इति द
त्त्वा वरं तस्य जगाम त्रिदिवं स्वकं॥ अर्जुनोपि तपस्तेपे शिवमुद्दिश्य वै तदा॥॥ ॥ ॥ इति श्री शि
वपुराणे अर्जुनवरतपःकरणं नाम त्रिषष्टितमोध्यायः॥ ॥ स्नानं च विधिवत्कृत्वा न्यासादि वि

323
1958

शिवि. १८०

धिवस्त्रस्तथा॥ ध्यानं चैव यथोक्तं च व्यासोक्तं तेन तथा करोत्॥ एकपादतलेनैव तिष्ठन् मुनिवरो
यथा॥ सूर्ये दृष्टिं निबध्यैव मंत्रमावर्त्तयन् स्थितः॥ तपसस्तेजसा चासीत् यथा देवा विस्मिस्मयु
ः पुनश्चैव शिवं याताः त्वदर्थे तपआहितं॥ यदि च्छति नरः सोयं किं न यच्छसि वै प्रभो॥ इत्युक्त्वा
च स्तुतिं चक्रुर्विविधां देवतास्तथा॥ तदीयं तु वचः श्रुत्वा शिवो वचनमब्रवीत्॥ गम्यतां वश्च
कार्यं वै करिष्यामि न संशयः॥ परावृत्य गतास्ते वै निश्चयं परमं गताः॥ एतस्मिन्नंतरे दैत्यो
मूकनामा समागतः॥ शौकरं रूपमास्थाय प्रेषितश्च दुरात्मना॥ दुर्योधनेन विप्रेंद्र मायिनं वा
र्जुनं तदा॥ यत्रार्जुनस्तिष्ठते च तेन मार्गेण वै तदा॥ शृंगं च पर्वतस्येव छिंदन् वृक्षाननेक
शः॥ शब्दं च विविधं कुर्वन् शीघ्रवेगेन संयुतः॥ अर्जुनोपि च तं दृष्ट्वा विचारितत्परोभवेत् राम. १८०
॥ कोयं वा कुत आयाति क्रूरकर्मा च दृश्यते॥ ममानिष्टं ध्रुवं कर्तुं समागच्छत्यसंशयं॥ मन्ये

वैमनआख्याति शत्रुरेव न संशयः॥ इत्युक्त्वा मनसा पार्थो विचारपरमानसः॥ बहवो मे कृताः पा
र्थ दैत्याश्च दानवा ध्रुवं॥ तदीयः कश्चिदायाति वैरं शोधयितुं पुनः॥ अथवा च सखा कश्चित्
दुर्योधनहितावहः॥ यस्मिन् दृष्टे प्रसीदेत मनः सहितमावहेत्॥ यस्मिन् दृष्टे तदेवेह कलु
षं शत्रुरेव च॥ आचारः कुलमाख्याति वपुराख्याति भोजनं॥ वचनं श्रुतमाख्याति स्नेहमाख्याति
लोचन॥ आकारेण तथा गत्या चेष्टया भाषितेरिह॥ मनसश्च तथा वृत्या ज्ञायतेंतर्गतं पुनः
॥ उत्फुल्लसरसं चैव वक्त्रमारक्तकं तथा॥ तेत्रं चतुर्विधं प्रोक्तं तस्य भावाः पृथक् विधाः॥ उज्व
लमित्रसंयोगे सरसं पुत्रदर्शने॥ वक्रं च कामिनीयोगे आरक्तं शत्रुदर्शने॥ तस्मिन् मम
तु सर्वाणि कलुषाणींद्रियाणि च॥ अयं शत्रुर्न वैदैव मारणीयो न संशयः॥ गुरोश्च वचनं
मेद्य वर्त्तते दुःखदस्त्वया॥ हितव्यः सर्वथा राजन् नात्र कार्या विचारणा॥ एतदर्थे आयुध

375/1968

शि॰वि॰ १८२

निमयाचैवनसंशयः॥ इति विचार्य तत्रैव बाणं च संधयन्स्थितः॥ शिवोपि च गणैः सार्द्धं भिल्ल
रूपं विधाय वै॥ अर्जुनस्य च रक्षार्थं परीक्षार्थं समागतः॥ बद्धकक्षश्च वृत्तीभिः बुध्वा केश
नहरस्तच्छरीरे श्वेतरेखाश्च धनुर्बाणयुतः स्वयं॥ बाणानां तूणकं पृष्ठे धृत्वासौ वै जग
णैश्च वै तथा जाता भिल्लराजो भवेद्भवः॥ शब्दान्कृत्वा जगाम वाहिनीपतिः॥ सूकरस्य च
सेनायाः शब्दश्च प्रतिध्वनिरिशः॥ ध्वानेन सेवन शब्देन व्याकुलश्चार्जुनस्तदा॥ पर्वतस्याश्च ये
सर्वे ते सर्वे व्याकुलास्तदा॥ अहो किं च भवेदेव शिवः शुभं करोतु इति॥ मयाचैवश्रुतं पू
र्वं कृष्णेन कथितं पुनः॥ व्यासेन कथितं चैव स्मृत्वा वैरस्तथा पुनः॥ शिवः शुभंकरः राम॰
प्रोक्तः शिवः सुखकरः सदा॥ मुक्तिदश्च परं प्रोक्तो मुक्तिदो नात्र संशयः॥ तन्नामस्मरतां १८२
पुंसां कल्याणं जायते ध्रुवं॥ जतौ सर्वजनदुःखस्वप्नेन पश्यति॥ यदा कदाचिज्जीयते

ततद्यकर्मसंमुद्भवं॥ बद्धतिना विनिन्न नमस्यं चैव प्रयच्छति॥ अथवा प्रारब्धस्यैव तो गश्चैवनसंश
यः॥ उतवाबऊफलेन्येनभोगेनिस्तार्यशंकरः॥ कदाचिदिच्छया तस्य हरीकुर्यान्नसंशयः॥ वि
ष्ठं चैवामृतं कुर्याद्मृतं विषमेव वा॥ यदीच्छति करोत्येव समर्थः किं निषिध्यते॥ यथा चैव श्रु
मं तस्य भावितं च समाचरेत्॥ एतेन च व्रतेऽपूर्वं गृहीतं भक्तरक्षणं॥ ततश्चैव श्रुतं भाविना त्र
कार्या विचारणा॥ शुभस्याचरणे मानो भवतीति सुनिश्चितं॥ इति विचार्य मयापि अन्यैर्भक्तैः पु
रातनैः॥ नाविनिश्चसदा भक्तैरक्षणीयं मनः स्थिरं॥ लक्ष्मीर्गच्छतु वा तिष्ठन्मरणं निकटे पु
रः॥ निंदा वाथ प्रकुर्वंतु स्तुतिं वा दुःखसंचयं॥ जायतां यदि जायेत शंकरः सुखदः सदा॥ कदा
चिच्च परीक्षार्थं दुःख यच्छति वै शिवः॥ अंते च सुखदः प्रोक्तो दयालुत्वान्न संशयः॥ यथा चैव
सुवर्णं च शोधितं श्रुद्धतां व्रजेत्॥ एवं चैव मया पूर्वं श्रुतं मुनिमुखात्तदा॥ तस्मिन्नेन मयाद्येव

377/1968

शिवि.
१८२

श्रुतं तस्मान्नात्रवै मनः॥ इत्येवं तु विचारं च करोति यावदेव ह॥ तावच्च शूकरः प्राप्तो बाणस्य मो
चनावधि॥ शिवोपि दृष्टवांस्तत्रो ह्यायाति शूकर स्वह॥ तयोर्मध्ये तदा सोयं दंष्ट्रपतेः शृंगमद्भु
तं॥ मम नक्रं च मा हन्यात् शिवः शीघ्रतरं गतः॥ एतस्मिन् समये तास्मा कृतं बाणविमोक्षणं
॥ शिवबाणश्च पुच्छे वै अर्जुनस्य मुखे तथा॥ शिवस्य पुच्छतो गत्वा मुखेनिः सृतः शीघ्रतः॥
द्द्मो वलीयसां पातः स्तस्य वै पुच्छतो गतः॥ पपात पार्श्वतस्येव बाणश्चैवार्जुनस्य च॥ सू
करस्य स्तत्क्षणे श्रेष्ठः मृतो भूमौ पपात ह॥ देवा हर्षपरं प्रापुः पुष्पवृष्टिं प्रचक्रिरे॥ शि
वस्तु हृष्टमना आसीदर्जुनः सुखितां गतः॥ दैत्यस्य च तदा रूपं क्रूरं दृष्ट्वा च तौ तदा॥ अर्जु राम.
नश्च विशेषेण अहो कपरमद्भुतं॥ ईश्वरेण मा देव बुद्धिर्दत्तात संशयः॥ ॥ इति विचार्य १८२
तत्रैव तदा शिवोतिचा॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे अर्जुनदुःखशांति संज्ञवो नाम चतुर्षष्टितमो

ऽध्यायः॥ ॥ शिवोपि च स्वनृत्यं वै प्रेषयामास वै तदा॥ बाणार्थं च तदा श्रेष्ठ अर्जुनो ह्यागतस्तदा॥
१॥ एतस्मिन् समये प्राप्तो बाणार्थं च गणोर्जुनो॥ अर्जुनस्तं पराङ्नर्पबाणं चैवाग्रहीत्तत
दा॥ २॥ गण उवाच तेतत्र किमर्थं गृह्यते त्वया॥ बाणश्चैवास्मदीयो वै मुच्यतां मुनिसत्तमः
॥ इत्युक्तश्चार्जुनस्तेहि वचनं चेदमब्रवीत्॥ अज्ञात्वा वदसे किंच मृषोसि त्वं वनेचर॥ बाण
श्च मे चिन्तितो मेद त्वदीयश्च कथं पुनः॥ रेखारूपं च छित्वापि मन्त्रामांकित एव च॥ त्वदीयश्च
कथं जातः स्वजातो वा दुस्त्यजस्तव॥ इत्येवं च तदा श्रुत्वा भिल्लो वाक्यमुपाददे॥ विहस्य स्मृयतो
रे त्वं न तपः क्रियते त्वया वेष तश्च तपस्वी त्वं नय यार्थः प्रदृश्यते॥ तपस्वी च कथं मिथ्या ना
षणं कुरुषे नर॥ नैकाकि नेच मां त्वं च जानीहि वाहिनीपतिं॥ वहुभिर्वनभिल्लैश्च युक्तः स्वा
मी स आस्ते॥ समर्थः सर्वथा कर्तुं निग्रहानुग्रहं पुनः॥ तस्य बाणश्च वर्त्तेति यो नीतस्त्व

579/1968

शिवि.
१८३

याधुना॥ अयेबाणश्चैतेपार्श्वस्थास्यतिनकराचनतपःफलंकथंत्वंचहन्तुमिछसितापस॥
चौर्याछिलब्धमानाद्यविस्मयाऽसत्यमोचनात्॥ तपश्चक्षीयतेसत्यमेतदेवश्रुतंमया॥ त
स्मात्वंतपसस्तेद्यनविष्यतिफलंकृतः॥ तस्माच्चमुंचतंबाणः कृतघ्नस्त्वंनविष्यसि॥
ममैवस्वामिनाबाणस्त्वयार्थेमोचितोध्रुवं॥ शत्रुश्चमारितस्तेनपुनर्बाणश्चरक्षितः॥ अ
संतंचकृतघ्नोसितपःश्रुत्तरंतथा॥ संत्यजवानप्रस्थसेत्वंचकिमतःसिद्धिरिछसि॥ प्र
योजनेतेबाणेनस्वामीचयाच्यतांमम॥ ईदृशंश्चतथाबाणोनबकून्दातुंक्षमःस्वयं॥ रा
जाचवर्त्ततेनिघ्नकिंनेवयाच्यतेत्वया॥ प्रार्थनीयोविशेषेणदास्यतेविविधंफलं॥ उपका
रंपरित्यज्यअपकारेसमीहसे॥ नतथुक्तंत्वयाधैवक्रियतेत्यजचोचपलं॥ इत्येवंवचनं
श्रुत्वापार्थोवाक्यमथाब्रवीत्॥ शृणुमित्रप्रवक्ष्यामिअससंतपनाषणं॥ यथाजातिस्त

राम.
१८३

यात्वंचजानासित्वंवनेचर॥ अहंराजानवांश्चोरःकथंयुक्तमयुक्तता॥ युद्धंमेत्वंसमेःकार्यंनाध
मेहिकदाचन॥ तस्मात्तेचतथास्वामीभविष्यतिवांछितः॥ दातारश्चवयंप्रोक्ताःचोराःप्रोक्ताव
नेचराः॥ कथंयाच्योमयामित्राराजावचसांप्रतं॥ त्वमेवयाचसेनैवबाणंमोत्वंवनेचर॥ द
दामितेतथाबाणःसंतिमेबहवोध्रुवं॥ राज्ञाचग्रहणेनैवनदास्यतिनणंनवेत्॥ किंपुन
श्चतथाबाणंप्रयछामिवनेचर॥ यदिमेत्वामिकीर्षास्यात्कथंनागम्यतेधुना॥ यद्याग
छतितेनर्त्ताकिमर्थंनाषसेधुना॥ आगत्यचमयासार्द्धंयुद्धजित्वाचमांपुनः॥ नीत्वाबाणंसु
खंयातुविलंबःक्रियतेकथं॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वामित्त्वावाक्यमथाब्रवीत्॥ अज्ञोसित्वंकृ
षिर्नासीत्वरणंचिहसकथं॥ देहिबाणंसुखेतिष्ठअन्यथाक्रियतांजनम्॥ इत्युक्तस्तेपुनः
प्राहशृणुत्वंचवनेचर॥ आगमिष्यतियदास्वामीदृश्यिष्येफलंतदा॥ सिंहश्रृगालयोर्युद्ध

381
1968

शि॰वि॰ मुपहासकरं तथा॥श्रुतं च पत्रपसेलं च यच्छेच्छसि तथा कुरु॥इत्युक्तस्तु गतस्तत्र यत्रास्ते वाहि
१९४ नीपतिः॥सर्वं निवेदयामास श्रुत्वा हर्षमुपागतः॥आजगाम स्वसैन्येन शंकरो भिल्लरू
पधृक्॥अर्जुनश्च तदा सेनां दृष्ट्वा सन्मुखमाययौ॥पुनश्चरं शिवः रुचं प्रेषयामास वै तदा
॥पत्रपत्रेण्येतं पश्चिं स्वं मुंच बाणं व्रजाधुना॥मरणे स्वल्पकार्यार्थे किमिच्छसि सांप्रतं॥
भ्रातरस्तव दुःखार्ता कलत्रं च ततः परं॥पृथिवी हस्ततस्ते द्य यास्यतीव मतिर्मम॥इ
त्युक्तस्ते तथा गत्वा अर्जुनाय निवेदितं॥तच्छ्रुत्वा तु पुनः प्राह विपरीतं न विष्यति॥यद्य
हं चेद्वते बाणं च यमिच्छां च महीयके॥कुलस्य दूषणं चाहं न वामीति निसंशय॥भ्रातर राम
श्चैव दुःखार्ता निवर्तिता मया ध्रुवं॥विद्या च निष्फला सुमेतस्मात्त्वं गच्छ वै ध्रुवं॥सिंह १९५
श्चैवात्र मृगाजा ह्रीतौ नैव मया श्रुता॥इत्युक्तस्तं पुनर्गत्वा तदुक्तं च निवेदितं॥सोपि

हर्षसमायुक्तं अर्जुनं चागमत्तदा॥॥इति श्रीशिवपुराणे शिवागमने नाम पंचषष्टितमोऽध्या
यः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥तमागतं तदा दृष्ट्वा ध्यानं कृत्वा शिवस्य च॥गत्वा तत्र पुनः सोपि युद्धं च 383/1968
क्रे सुदारुणं॥१॥गणाश्च विविधैस्तत्र युद्धैस्तं तु न्यपीडयन्॥शिवोपि च स्वयं तत्र युद्धं च
क्रे सुदारुणं॥२॥अर्जुनश्च तदा तेषां बाणावलिमथाछिनत्॥महायुधे च तैः क्षिप्रं तत्र
सर्वे पराङ्मुखात्॥पीडितास्ते गणास्तेन ययुश्चैव दिशो दश॥गणैश्च वारितास्ते च नार्जु
नं संमगुस्तदा॥शिवश्चैवार्जुनश्चैव युयुधाते परस्परम्॥शिवोपि मनसानंदं कृत्वार्जु
नमथागात्॥अर्जुनश्च दृढं तत्र प्रहारं कृतवान् तदा॥आयुधानि शिवश्चैव अर्जुनस्याहर
त्तदा॥कवचं च कृतं तेन शरीरं केवलं स्थितं तदर्जुनः शिवेनैव युद्धं महत्तरमुत्तम
॥चकार मेदिनी दुःखं प्राप्ता च सुसमुद्रका॥देवा दुःखं समापन्नाः किं भविष्यति हा पु

नः॥ एतस्मिन्नंतरे देवः शिवो गगतमौनस्थितः॥ युद्धं चकार तत्रस्थ अर्जुनश्च तथाकरोत्॥ उ
ड्डीयोड्डीयतौ युद्धं चक्रतुर्देवपार्थिवौ॥ अर्जुनोप्यंतरं ज्ञात्वा दधार पादयोः शिवं॥ धृत्वा पादं
तद्दासोपि भ्रामयामास वै शिरः॥ वत्रूपत्वद्दर्शनार्थाय शिवेनैव कृतं तदा॥ पश्चाद्दिव्यस्वतंत्रे
च शंकरो रूपमद्भुतं॥ दर्शयामास हस्ताच्च चलित्वा सुंदरेस्तमाः॥ यथोक्तं वेदशास्त्रेषु पुरा
णे पुरुषोत्तमं तं दृष्ट्वा च ऋषिश्रेष्ठ अर्जुनो लज्जितः स्वयं॥ अहो शिवः शिव सोयं येषे
प्रभुतया हतः॥ त्रिलोकीशः स्वयं साक्षात्तदा कृतं किं मयाधुना॥ प्रभो मया बलवतीमा
पिनाम पि मोहिनी॥ किं कृतं रूपमाच्छाद्य छलितो हं शिवेन च॥ इत्थं विचार्य क्षंतव्यं क्षंत
व्यं च पुनः पुनः॥ उवाच पादयोस्तस्य पतित्वा शंकरस्य च॥ शंकरोसि महादेव मद्देहे नैव
मया कृतं॥ इति श्रुत्वा तदा हास्यं कृत्वा च शंकरः पुनः॥ अर्जुनं च समाश्वास्य मन्कोसि पुत्र

सत्तम॥ परीक्षार्थं मया तेद्य कृतमेवेस्मृचेजहि॥ इत्युक्त्वा तं च हस्ताभ्यामुद्धा॥ सार्जुनमेव च॥
विलजं कारयामास गणेश्च स्वामिनो गुणैः॥ पुनः शिवोर्जुनं प्राह प्रसन्नोस्मि वरं वृणु
॥ प्रहारैस्तादुनं तेद्य पूजनं मानितं मया॥ इच्छया च कृतं मेद्य नापराधस्तवाधुना॥ नादेयं वि
द्यते तुभ्यं यदिच्छसि वृणु सत्तम॥ राजेस्तेत्रानुपुयत्राःस्थापनायाद्भुतं कृतम्॥ दुःखं नैव प्रकर्त्त
व्यं दैत्य कृत्यं च त्यजाधुना॥ इत्युक्तश्च पुनस्तत्र सावधानतया स्थितः॥ उवाच शंकरं सोपि प्रणम्
किं समीहितं वर्णनीयं महादेव कृपालुस्त्वं सदाशिव॥ इत्युक्त्वा च स्तुतिं तस्य चकार वेदसंम
तां॥ ॥अर्जुन उवाच नमस्ते देवदेवाय केजापदेवदेवैलाशवासिने नमः॥ सदाशिवाय च न
मः पंचवक्त्राय ते नमः॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यं त्रिनेत्राय नमोस्तु ते॥ कुंडलिने नमस्तुभ्यं मुखाय
च नमोस्तु ते॥ प्रसन्नाय सदा तुभ्यं सहास्यवदनाय च॥ नीलकंठ नमस्ते स्तु सद्योजाताय ते नमः॥

तेन

शिवि.
१९६

वृषध्वजनमस्तेस्तुवामांगगिरिजायच॥दक्षजापतेदेवनमस्तुभ्यंपरात्मने॥डमरुकपालहस्ता
यनमस्तेरुंडरुंडमालिने॥शुद्धस्फटिकसंकाशकर्पूरगौरकायच॥पिनाकपाणयेतुभ्यंत्रिशूल
वरधारिणे॥व्याघ्रचर्मोत्तरीयायगजांबरविधारिणे॥नागांगायनमस्तुभ्यंगंगाधरनमोस्तु
ते॥सुपादायनमस्तेस्तुआरक्तचरणायच॥नंद्यादिगणसेव्यायसिद्धसेव्यायतेनमः॥गणेश्
वरपुत्रायकार्तिकानुगतायच॥मुक्तिदायनमस्तेस्तुभुक्तिदायनमोस्तुते॥अगुणायनमस्ते
स्तुसगुणायनमोस्तुते॥यत्किंचित्दृश्यतेरूपंतत्तेजस्तावकंस्मृतं॥गुणास्तवनसंख्या
तुंवेदाश्चप्रभवंतिह॥किंपुनर्मेस्वबुद्धिश्चवर्णयामिसदाशिव॥योसिसोसिनमस्तेस्तुकृपां
कर्तुमिहार्हसि॥इतिश्रुत्वापुनःशंभुःप्रोवाचार्जुनमेवच॥किंवरंत्वंवृणोषीहशीघ्रंवर
ददामिते॥इत्युक्तश्चार्जुनस्तत्रप्रणिपत्यसदाशिवं॥उवाचत्रिपतेत्वंचअंतर्यामितयास्थि

राम.
१९६

तः॥तथापिवर्णयेमेघश्रूयतांचप्रभोत्वया॥शत्रूणांसंकटंयच्चतत्तेदर्शनात्तव॥तेहिकांच
परांसिद्धिंप्राप्नुयोत्वंततथाकुरु॥इत्युक्त्वातेनमस्कृत्यबद्धांजलिपुटः॥स्थितः॥शिवोपितंतथाद्
तंज्ञात्वास्वीयंतस्यददौअस्त्रंपाशुपतंनामब्रह्मांडेदुर्जयंपरं॥तस्मैददौतदाशंभुर्दुर्जय
स्त्वंनविष्यसि॥अनेनसर्वशत्रूणांजयंकृत्वाशुनेकुरु॥कृष्णंचकथयिष्यामिसाहाय्यंतेक
रिष्यति॥सर्वेममांशानतश्चसतेकार्यंकरिष्यति॥राज्यंनिःकंटकंप्राप्यधर्मान्नानाविनोभा
नकुरु॥हस्तंशिरसिधृत्वाचपूजयित्वार्जुनंतदा॥हृदयालिंगनंकृत्वातत्रैवस्नंतोपुन
॥दर्शयित्वाजयंदत्वापूजितोंतरधीयत॥देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिःपपातह॥अप्सर
ोतयानृत्यंजातंतत्रऋषीश्वराः॥देवाश्चैवतदासर्वेआयुधानिददुःस्वयं॥पूजितश्चव
वरंप्राप्यत्वात्तेनैवागमत्तदा॥सर्वेतेभ्रातरश्चैवतत्वःप्राणमिवागते॥मिलित्वाचसुखंप्रापु

शि॰वि॰
१८७

श्चैपिरीसुखमालनत्॥आश्रमेपुष्पहष्टिश्चचंदनेनसमन्विता॥पपातशुकनार्थंचतेषांचैवमहा
त्मनां॥नतत्पमनःसर्वहृत्तांतंश्रुत्वाहर्षमुपागमत्॥शिवेपरमेसंतुष्टेपांडवाःसर्वएवहि॥धनंजय
श्चकरस्यैवनमस्कृत्यशिवेमुदा॥अवधिंचागतंज्ञात्वाजयश्चैवजनैर्विख्याति॥एतस्मिन्नंतरेकृ
ष्णःश्रुत्वार्जुनमुपागतं॥मिलनायसमायातःश्रुत्वासुखमुपागतः॥अतश्चैवममाप्रोक्तःशं
करःसर्वदुःखहा॥मयाचसेव्यतेसोपिनरद्भिरपिसेव्यतां॥इत्युक्त्वाचगतस्तत्रकृष्णस्वद्वार
कांप्रति॥॥इतिश्रीशिवपुराणेअर्जुनवरप्रदानोनामषष्टितमोऽध्यायः॥ ॥ऋषयऊवाच
॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सूतमहाभागसाधूक्तंहित्वयानघ॥विधानेपार्थिवस्यैवयथोक्तंमयषि
णातदा॥१॥अर्जुनायसुखार्थंचतत्त्वंब्रूहिविशेषतः॥ ॥सूतउवाच॥ ॥सम्यक्पृष्टमृषि
श्रेष्टास्तदहंकथयाम्यहं॥यथादुःखंतुसाध्यंवैजायतेऋषिसत्तमाः॥दुःखस्यनाशनायैव

सुखार्थंमुक्तयेथवा॥सगुरुंचप्रपद्येतमंत्रप्राप्यपुनस्ततः॥विन्यासेपरमंलब्ध्वाशिवस्याराध
नंचरेत्॥ब्राह्मेमुहूर्तेचोत्थायनत्वाचगुरुमेवच॥शिवस्यैवाथवानामतीर्थानामथवाश्रु
त्वा॥शुद्धिंचैवशरीरस्यपादप्रक्षालनेचरेत्॥मलोत्सर्गंततःकृत्वाचैरंतधावनमाचरेत्
॥मुखेप्रक्षाल्यतत्रैवस्नानकालावधिस्वयं॥आचमनंततःकृत्वामंत्रैर्नामपदैरपि॥ति
लकंचततःप्रोक्तंद्वादशांगेषुवैनरः॥प्रोक्तंचतथानित्यसेवाद्यविधिवत्पुनः॥भूतशु
द्धिंविधायैवप्रतिष्ठांप्राणसंज्ञांकृत्वाचसेवनंतस्यसिद्धिदंसर्वदानृणां॥मंत्रेणानेन
तत्सर्वंसंपाद्यऋषिसत्तमाः॥ज्योतीरूपीसदाशंभुर्हृदयेतिष्ठतेमम॥हृदयस्थःशरी
रेमेपुनातुजपसिद्धये॥एवंकृत्वाशिवस्यैवकृत्यंचैवसमाचरेत्॥पित्रकार्यंचप्रथ
मेसूर्यार्घंचततःपरं॥गणपस्यततःपूजांपश्चाद्धिष्णोस्तथैवच॥भवानीपूजनंचका

384
1968

शिवि.
१९८

रयेद्विधिवत्सुमान्॥ पश्चाच्चैव पार्थिवं चैव विधानेन विधि क्षरेत्॥ शुचिर्दिव्यासमुद्भूतां मृदमाहारये
त्ततः॥ अहमत्र्यं येन मइत्यनेन मंत्रेण मृदमाहारयन्नतः॥ संशोध्य मृत्तिकां तत्र स्थापयेद्विधिव
त्सुमान्॥ अथवा कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां समानयेत्॥ पुनश्च मासमात्रेण आहरेत्तावदेव हि॥
आचमनं च विधायैव प्रयोगं तिथिपूर्वकं॥ कृत्वा न्यासविधिं कुर्यादंगानां करयोस्तथा॥ त
त्र शिवाय अंगुष्ठाभ्यां नमः॥ भवाय तर्जनीभ्यां नमः॥ शर्वाय मध्यमाभ्यां नमः॥ पशुपतये
अनामिकाभ्यां नमः॥ महादेवाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः॥ ईशानाय करतलपृष्ठाभ्यां न
मः॥ एवं हृदयादिन्यासः॥ ॥शिवाय हृदयाय नमः भवाय शिरसे स्वाहा॥ शर्वाय शिखा राम.
यै वषट्॥ पशुपतये नमः कवचाय हुं॥ महादेवाय नमः नेत्रत्रयाय वौषट्॥ ईशानाय १९८
अस्त्राय फट्॥॥ ततो ध्यानं॥ ॥ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचंद्रावतंसं

रत्नाकल्पोज्ज्वलांगं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नं॥ पद्मासीनं समंतात् स्तुतममरग
णैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्वरूपं निखिलभयहरं पंचवक्त्रं त्रिनेत्रम्॥१॥ कर्पूर
गौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेंद्रहारं॥ सदा रमंते हृदयारविंदे भवं भवानीसहि
तं नमामि॥२॥ कैलासपीठासनमध्यसंस्थं भक्तैश्च नंद्यादिभिरर्च्यमानं॥ भक्तार्तिदावा
नलमप्रमेयं ध्यायेदुमालिंगितविश्वभूषणं॥ एवं ध्यात्वा हरं पश्चात्पूजनं समाचरेत्॥ अ
थवा यथोक्तरूपिणं ध्यायामि च शिवं मुदा॥ एवं ध्यात्वा च यत्कार्यं तद्देवं शृणुत द्विजाः
॥हरो महेश्वरो देवः शूलपाणिः पिनाकधृक्॥ पशुपतिः शिवश्चैव यजमान इति क्र
मात्॥ मृदाहरणं संघट्टप्रतिष्ठा स्नानमेव च॥ स्नपनं पूजनं चैव क्षमस्वेति विसर्जनं॥ ह
राय नमः इति मृदाहरणं॥ महेश्वराय नमः संघट्टनं॥ शूलपाणये नमः॥ इति प्रति

391
1968

शि.वि.
१८८

स्नपनं॥ [stain]नुकपाणये नमः आकाने॥ कैलासशिखराद्रम्यात्समागच्छ मम सन्निधौ॥ पूजां जपं
गृहीत्वा च यथोक्तफलदो भव॥ यथोक्तरूपिणं शंभुमावाहयामीति आकृतिस्तद्वत् शीर्षाकां
नोजंघचतुंचरंतौ शंचा॥ मनोहरं च हर्षनेगणान्प्रियतरां तथा॥ पूजयित्वा च यतत्क्रसं
कुर्याच्छिवाकरस्य च॥ श्री पशुपतये नमः इति स्नपनं॥ नामभिर्विविधैः स्तोत्रैर्मृत्युंज
यमुरःसरेः॥ स्नापयेच्छिवसम्यक्देहीत्यमोदकेन च॥ श्री शिवाय नमः इति विविध
प्रचारोपणं॥ धूपं च दीपं च नैवेद्यं प्र आरात्रिकमतःपरं॥ यजमानाय नमः॥ इति
क्षमस्वेति पूर्वोक्तं पुनर्ध्यानं कृत्वा तु स्मरणं चरेत्॥ अस्य श्रीसदाशिवमंत्रस्य वामदे
वऋषिः देवीपंक्तिछंदः श्रीशिवो देवता मम भुक्तिमुक्तिफलप्राप्तये जपे विनियोगः॥ मयो
क्तगुरुणा मंत्रे जपेच्च शिवसन्निधौ॥ अनंतफलसिद्ध्यर्थं जपेच्च विधिवत्सुमान्॥ अ

राम.
१८९

नेन मनसा तत्र ध्यायेद्देवं त्रियंबकं यथाशक्तिं जपं कृत्वा तर्पणं॥ तद्दशांशाकं॥ मार्जनं च दशां
शं च कुर्याच्छिवहितेच्छया॥ अष्टमूर्तिं प्रपूज्येत सांगपूजाफलाय च श्री शर्वाय क्षितिमूर्तये न
मः॥ रुद्राय तेजोमूर्तये नमः॥ उग्राय वायुमूर्तये नमः॥ भीमाय आकाशमूर्तये नमः॥ प
शुपतये यजमानमूर्तये नमः॥ महादेवाय सोममूर्तये नमः॥ ईशानाय सूर्यमूर्तये नमः
॥ अक्षतैश्चंदनैर्वापि पूजां कुर्यात्सदा बुधः॥ पश्चात्नृत्यं च गीतं च गहन्नारदादिकं तथा
पुनश्चाक्षतपुष्पं च गृहीत्वांजलिना ततः॥ प्रार्थयेच्छंकरं तत्र मंत्रैरेतैः ऋषीश्वराः॥
तावकस्त्वद्गतप्राणस्त्वच्चित्तोहं सदा मृड॥ कृपानिधे इहागच्छ पावनश्च महान्भ
वान्॥ इति विज्ञाय देवेशाय दीक्षासितथाकुरु॥ वेदैः पुराणैः सिद्धांतैः ऋषिभिर्विवि
धैरपि॥ अज्ञातोसि महादेव कुतस्त्वा च सदाशिव॥ यथातथा त्वदीयोस्मि सर्वभावेन मे

393
1988

शि॰वि॰
२००

हेश्वरान्मूर्तिस्थेषु चाक्षतान्पुष्पाण्यारोप्य च शिवोपरि॥ प्रार्थनां विविधां कृत्वा विसर्जेच्च शि
वं ततः॥ यथेष्टानीचरेद्वेश्रा कूपार्थं समुपागतः॥ तथा त्वया पुनर्देव समागंतव्यमेव च॥
पुनर्मासिंदिने गच्छ प्रयोगं सम्भवाप्य वा॥ संसारसंतवं कार्यं कुर्याच्चेव विचक्षणः॥ एवं
चैव विधानेन कृतो पूजाफलप्रदः॥ अज्ञाने ब्राह्मणेनात्र मेव पूजां समाचरेत्॥ स्वयं च
पार्थिवं कुर्यात् सांगं पूजाफलं लभेत्॥ गच्छ ते चाशिषं चैव गृहस्थौ पार्श्वकराज्ञया॥ नरो
वाप्यथ नारी वा यः करोति ह॥ तस्यैव सकलासिद्धिर्जायते नात्र संशयः॥ तस्य मूर्तं न
वेयेन्नैव नैवं पूजितो हरः॥ षण्मासं यो नरश्चैवं पूजां चैव शिवस्य च॥ कुर्याद्विविधिव
तश्रेष्ठः जीवन्मुक्तो न चेन्नरः॥ त्वपा [illegible] यह तात स जायते नात्र संशयः॥ तस्य दर्शन
मात्रेण शिवंदर्शनजं फलं॥ प्राप्नोति नात्र संदेह ऋषीणां व्यासन त्विह॥ इत्येवं चस

राम॰
२००

माख्यातं यथाबुध्यनुसारतः॥ एवं च क्रियते सर्वैः कृत्स्नेन्द्र मुनिसत्तमैः॥ इदं यः शृणुयात्तु एवं सि
द्धिः स्यादनपायिनी॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे पार्थिवपूजाविधानं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः॥
॥ऋषय ऊचुः॥ ॥पृष्टुमिच्छामहे सूत सर्वज्ञस्त्वं यतस्मृतः॥ कृष्णेनोक्तं मया नित्यं सेव्यते शं
करप्रतो॥ कदा च सेवितः सोपि तत्त्वं ब्रूहि विचक्षणः॥ सूत उवाच॥ श्रूयतां कथयाम्य
द्य यथा व सेवितः शिवः॥ गोकुलान्मथुरां गत्वा मातुले मारिते स्वयं॥ मोचयित्वा वसुदेवा
न आहूय यादवानथ॥ राज्यं चैवोग्रसेनाय दत्त्वा कृष्णः स्वाज्ञापतः॥ उपवीतं पितुः प्रा
प्य अवंतीं गतवांस्तदा॥ सांदीपिनीं समाराध्य ततश्च शिवमंत्रकं॥ संप्राप्य तत्प्रभावे
न विद्याः सर्वाः स स्वयं प्रभुः॥ स्वल्पेनैव तु कालेन पुत्रं दत्वा गुरोरथ॥ मथुरां च स
मायाद्विं द्वैत्यैसु दुर्गं चकार सः॥ द्वैत्यैश्च सर्वतो व्याप्तं नगरी मविसत्तमा॥ एतस्मिन्

395/1968

तरेतेन कारीतान गरिष्ठमाः॥ सुमुक्तेयोजनोनोत्र सौख्यमाप्तादृश्यावधि॥ प्रातत्रतान्
योगमायायः प्रभावात्परे मेश्वरः॥ गृहं वर्जं च तत्रत्यान्सर्वोपकरणैः सह॥ अरोप्या
नुग्रहं कृत्वा मुचुकुंदं स्वयं गतः॥ दैत्यैश्च पीडितः सोपि तत्रैव बलवत्तरैः॥ कदाचित्य
र्तितत्र नाम्ना वैरेवते गतः॥ उपमन्युं शिवगणं नंदं चैव शिवस्पृहं॥ पप्रच्छ परमप्रीत
ः कथं लोकं जयाम्यहं॥ इति श्रुत्वा तु तस्यैव वचनं गणसत्तमः॥ त्वमपि विष्णुरूपोसि
कथं न सेव्यते शिवः॥ सदा सहायः शार्वश्च विद्यते तव निश्चितं॥ सर्वं त्वं प्राप्स्यसे तस्मात्पू
जां कुरु निरंतरं॥ इत्येवं च ततः प्राप्य मंत्रमाराधनं कवि॥ सेवयामास विप्रेंद्र प्रासन्नमा
सावधि स्वयं॥ कुसुमैर्विविधैः स्तोत्रैः सेवयामास शंकरं॥ कमलैर्बिल्वपत्रैश्च शतपत्रैः
कुशैस्तथा॥ करवीरैश्च हृद्यैश्च नीरकर्पुष्पैः कुशोद्भवैः॥ त्रिखिपर्ष्पैस्तथा देवं संतोष्य पु

रुषोत्तमं॥ आसनैर्विविधैर्ध्यानैः प्रसन्नः शंकरस्तदा॥ उवाच विष्णुं तत्रैव व्रियतां वर मुत्तमं
॥ विष्णुरुवाच॥ सर्वं च सफलं जातं प्रभावात्तव शंकर॥ दैत्यैश्च पीडितश्चाहं भगवान्पाहि मां प्र
भो॥ पूर्वं च सेवितश्चैव ब्राह्मणः सेव्यते धुना॥ एवं च प्रार्थितस्तेन पुनः प्रोग च वै शिव॥ धनं धा
न्यं तथा पुत्रान्स्त्रियश्च विविधास्तथा॥ सामर्थ्यमतुलं ते द्य भवतास्तवथा हरे॥ भवान्या विवि
धं तस्य फलं दत्तं मुनीश्वराः॥ तदीयं तद्वचः श्रुत्वा आनंदं परमं गतः॥ पूर्वं चैव त्वयैवाहं पालि
तो रेवसत्तमः॥ चक्रं सुदर्शनं नाम दत्तं च प्रभुणा त्वया॥ तेनैव सर्वदैवारीन्जयाम्यहं च नि
रंतरं॥ इदानीं च त्वया दत्तं फलं नैवमनीप्सितं॥ इत्युक्त्वा पूजितस्तेन प्रसन्नः परमेश्वरः
॥ गच्छ कृष्ण शिवो वैते द्यवर्द्धिष्यसि निरंतरं॥ तदाज्ञमेस्वयं कृष्णो जगाम ब्रह्मरकां प्रति॥ संतु
ष्टमनसा सर्वं पालयामास वै तदा॥ बिल्वेश्वरस्तु नाम्ना वै जातस्तत्र सुरोत्तमः॥ अद्यापि व

392
1968

शि॰वि॰
२०२

र्त्ततेसोपिलोकानांसुखदायकः॥सप्तमासावधिस्तेननिसंबिल्वीदलानिच॥उत्तार्यचशि
वात्तत्रक्षिप्तानिचैकतः॥प्रभो॥ततःस्वंडाखत्वंदेवसंजातोनुग्रहायच॥तत्प्रार्थित
स्तदातत्रतस्थौलोकहितायवै॥तुडिदेवेहिसमाख्यस्वरूपेनपरमात्मनासेव्यतेनॄणांकु
शिनित्यंभुक्तिफलप्रदः॥एतत्सर्वंसमाख्यातंयत्पृष्टोहंऋषीश्वराः॥यत्श्रुत्वासर्वपापे
भ्योमुच्यंतेमानवाध्रुवं॥॥इतिश्रीशिवपुराणेशिवाराधनविविधरूपहस्तोतनिरूप
णंनामअष्टषष्टितमोध्यायः॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सूतसर्वंहिजानासिपुनःपृछामहेव
यंकथंसुदर्शनंप्राप्तंविष्णुनाप्रभविष्णुना॥कथंतुष्टस्तदाशंभुस्तस्मैचक्रंददत्तवान्वद राम॰
॥इत्येवंचततःश्रुत्वासूतोवचनमब्रवीत्॥ ॥सूतउवाच॥ ॥श्रूयतांचमुनिश्रेष्टाःक २०२
थयामियथाश्रुतं॥कस्मिंश्चित्समयेदैत्याःसंजाताबलवत्तराः॥लोकांस्तेपीडयामासुर्धर्मं

लोपंतथापुनः॥तेदेवाःपीडिताविष्णुंप्रार्थयामासुरंजसा॥कृपांकुरुप्रभोत्वंचमारितादैत्यकै
र्वयं॥कुत्रयामश्चकिंकुर्मःशरणंत्वांसमागताः॥बलिष्ठाःशत्रवोह्येतेविजेतव्याःप्रयत्नत
ः॥इत्युक्तास्तेतदातेनययुर्धामस्वकंस्वकं॥विष्णुश्चापिजयार्थंचसुराणामनजच्छिवं॥किला
शनिकटेगत्वातपस्तेपेस्वयंहरिः॥कृत्वाकुंडंचसंस्थाप्यजातवेदसमग्रतः॥पार्थिवेनविधा
नेनमंत्रैर्नानाविधैरपि॥स्तोत्रैश्चैवाप्यनेकैश्चनेजिनूशंकरंमुदा॥कमलैःसरसोजातैर्मान
साख्यात्मुनीश्वराः॥बध्वाचैवासनंनत्रचचालहरिःस्वयं॥प्रसन्नावधिमेवात्रस्थेयंच
सर्वथामया॥इत्येवंनिश्चयंकृत्वापूजयामासवैहरिः॥यदानैवहरस्तुष्टोविचारतत्परोह
रिः॥विचार्य्येवंविचार्येवसेवनंबहुधाकृतं॥तथापिनयदातुष्टः॥सहस्रेणनाम्नांस्तुतः
॥प्रत्येकंकमलंतस्मैनाममात्रमुदीर्यच॥जेपूयामासवैशंभुंतदाचशंकरेणच॥परीक्षा

329
1968

शिवि॰
२०३

र्पंचतेनैवकृतेतच्छ्रूयतामिति॥कमलानांसहस्रात्तुकृतमेकंहरेणच॥नज्ञातंविष्णुनातच्च
मायाकारणमद्भुतं॥न्यूनंतच्चापिनज्ञातंनेत्रमेकमुदाहरेत्॥तेनचहृष्टःप्रसन्नोभूत्शंकरः
सर्वदुःखहा॥प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहियत्तेदेयंविद्यतेतव॥तदाहर्षसमापन्नोब्रवीद्वचनंपुनः॥क
थ्यतेकिंत्वदग्रेचअंतर्यामितयास्थितः॥दैत्यैश्चपीडितंविश्वंसुखंतस्मैसदाशिव॥दैत्यान्हंतुं
कथंदेवचायुधंनप्रवर्त्तते॥किंकरोमिक्वगच्छामिशरणंतेसमागतः॥इत्युक्त्वाचनमस्कृत्य
शिवायपरमात्मने॥स्थितश्चैवायतोदेवःस्वयंशंभुरपिपीडितः॥तदातस्मैस्वयंशंभुश्चक्रंच
दत्तवान्प्रभुः॥नैवपीड्यतेविष्णुर्वैदैत्याश्चबलवत्तराः॥इतितस्यवचःश्रुत्वापुनरूचु राम॰
र्ऋषीश्वराः॥किंतन्नामसहस्रंवःकथयत्वंसुशोभनं॥येनतुष्टःस्वयंदेवोहरःसाक्षान्महेश्वरः २०३
॥चक्रंचदत्तवान्तस्मैहरयेप्रीतमानसः॥इतितेषांवचःश्रुत्वासूतोवाक्यमथाब्रवीत्॥ ॥

इतिश्रीशिवपुराणेविष्णुसुदर्शनवरदानोनामएकोनषष्टितमोध्यायः॥ ॥सूतउवाच॥ ॥श्रूय
तामृषयःश्रेष्ठाःकथयामियथाश्रुतम्॥विष्णुनाप्रार्थितोयेनसंतुष्टःपरमेश्वरः॥तदहंकथ
याम्यघपुण्यंनामसहस्रकम्॥१॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॐनमःशिवाय॥ ॥नमःशिवोहरोरुद्रोपुष्करः
पुष्करलोचनः॥अर्थिगम्यःसदाचारःसर्वशंभुर्महेश्वरः॥चंद्रापीडश्चंद्रमौलिर्विश्वंविश्वामरे
श्वरः॥वेदांतसारसंदोहःकपालीनीललोहितः॥ध्यानाधारोपरिच्छेद्योगौरीभर्त्तागणेश्वरः
॥अष्टमूर्त्तिर्विश्वमूर्त्तिस्त्रिवर्गःस्वर्गसाधनः॥ज्ञानगम्योदृढप्रज्ञोदेवदेवस्त्रिलोचनः॥वामदेवोमहा
देवोपटुःपरिवृढोदृढः॥विश्वरूपोविरूपाक्षोवागीशःशुचिमत्तरः॥सर्वप्रमाणसंवादीवृ
षांकोवृषवाहनः॥ईशःपिनाकीखट्वांगीचित्रवेषश्चिरंतनः॥तमोहरोमहायोगीगोप्ताब्रह्मांड
हृज्जटी॥कालकालःकृत्तिवासासुभगःप्रणवात्मकः॥उन्नध्रःपुरुषोजुष्योदुर्वासापुरशास

401
1966

शि॰वि॰
२०४

नः॥दिव्यायुधःस्कंधगुरुःपरमेष्टीपरात्परः॥अनादिमध्यनिधनोगिरीशोगिरिबांधवः॥कुबेर
बंधुःश्रीकंठोलोकवर्णोत्तमोमृदुः॥समाधिवेद्यःकोदंडीनीलकंठःपरश्वधी॥विशालाक्षोमृ
गव्याधःसुरेशःसूर्यमानसः॥धर्मधामाक्षमाक्षेत्रंभगवान्भगनेत्रजित्॥उग्रःपशुपतिस्ता
र्क्ष्यःप्रियभक्तःप्रियंवदः॥दातादयाकरोदक्षःकपर्दीकामशासनः॥श्मशाननिलयःसूक्ष्म
ःश्मतनः॥नीतिःसुनीतिःशुद्धात्मासोमःसोमतरःसुखी॥सोमपोमपोऽमृतपःसौम्योमहा
तेजामहाद्युतिः॥तेजोमयोऽमृतमयोऽन्नमयश्चसुधापतिः॥अजातशत्रुरालोकःसंभाव्यो
हव्यवाहनः॥लोककरोवेदकृत्सूत्रकारःसनातनः॥महर्षिःकपिलाचार्योविश्वदीप्ति
विलोचनः॥पिनाकपाणिर्भूदेवःस्वस्तिदःस्वस्तिकृत्सुधीः॥धातृधामाधामकरःसर्व
गःसर्वगोचरः॥ब्रह्मसृग्विश्वसृक्सर्गःकर्णिकारःप्रियःकविः॥शाखोविशाखोगोशा

राम॰
२०४

खःशिवोभिषगनुत्तमः॥गंगाप्लवोदकोभव्यःपुष्कलःस्थपतिःस्थिरः॥विजितात्माविषयात्माभू
तवाहनसारथिः॥सगणोगणकायश्चसुकीर्तिश्छिन्नसंशयः॥कामदेवःकामपालोभस्मोद्धूलि
तविग्रहः॥भस्मप्रियोभस्मशायीकामीकांतःकृतागमः॥समावर्तोनिवृत्तात्माधर्मपुंजःस
दाशिवः॥अकल्मषश्चपुण्यात्माचतुर्बाहुर्दुरासदः॥दुर्लभोदुर्गमोदुर्गःसर्वायुधविशार
दः॥अध्यात्मयोगनिलयःसुतंतुस्तंतुवर्धनः॥शुभांगोलोकसारंगोजगदीशोजनार्दनः॥
भस्मशुद्धिकरोमेरुरोजस्वीशुद्धविग्रहः॥असाध्यःसाधुसाध्यश्चभृत्यमर्कटरूपधृक्॥हि
रण्यरेताःपौराणोरिपुजीवहरोबलः॥महाह्रदोमहागर्तःसिद्धवृंदारवंदितः॥व्याघ्रचर्मां
बरोव्यालीमहाभूतोमहानिधिः॥अमृतोऽमृतवपुःश्रीमान्पांचजन्यःप्रभंजनः॥पंचविंश
तितत्त्वस्थःपारिजातःपरात्परः॥सुलभःसुव्रतःशूरोवाङ्मयैकनिधिर्निधिः॥वर्णाश्रमगु

403
1465

शि॰वि॰
२०५

रूर्वेणीशत्रुजिच्छत्रुतापनः॥आश्रमःश्रमणःक्षामोज्ञानवानचलेश्वरः॥प्रमाणभूतोदुर्ज्ञेयः
सुपर्णोवायुवाहनः॥धनुर्धरोधनुर्वेदोगुणःशशिगुणाकरः॥सत्यःसत्यपरोदीनोधर्मगो
धर्मसाधनः॥अनंतदृष्टिरानंदोदंडोदमयितादमः॥अभिचार्योमहायोगीविश्वकर्माविशा
रदः॥वीतरागोविनीतात्मातपस्वीभूतभावनः॥उन्मत्तवेषःप्रच्छन्नोजितकामोजितप्रि
यः॥कल्याणप्रकृतिःकल्पःसर्वलोकप्रजापतिः॥तरस्वीतारकोधीमान्प्रधानप्रभुरव्यय
॥लोकपालोंतर्हितात्माकल्पादिःकमलेक्षणः॥विदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञोनियमोनियमा
श्रयः॥चंद्रःसूर्यःशनिःकेतुर्वरांगोविद्रुमच्छविः॥भक्तिवश्यःपरंब्रह्ममृगबाणार्पणो राम॰
नयः॥अद्रिरद्र्यालयःकांतःपरमात्माजगद्गुरुः॥सर्वकर्मालयस्तुष्टोमांगल्योमंगला २०५
वृतः॥महातपादीर्घतपाःस्थविष्ठःस्थविरोद्रुमः॥अहःसंवत्सरोव्याप्तिःप्रमाणंपरमं

तपः॥संवत्सरकरोमंत्रःप्रत्ययःसर्वदर्शनः॥अजःसर्वेश्वरःसिद्धोमहारेतामहाबलः॥योग्या
योगोमहातेजाःसिद्धिःसर्वादिरग्रहः॥वसुर्वसुमनाःसत्यःसर्वपापहरोहरः॥सुकीर्तिःशो
भनःश्रीवाङ्मनसगोचरः॥अमृतःशाश्वतःशांतोबाणहस्तःप्रतापवान्॥कमंडलुधरोधन्वी
वेदांगोवेदविन्मुनिः॥भ्राजिष्णुर्भोजनंभोक्तालोकनाथोदुराधरः॥अतींद्रियोमहामायःसर्वा
सश्चतुःपथः॥कालयोगीमहानादोमहोत्साहोमहाबलः॥महाबुद्धिर्महावीर्योभूतचारीपुरंदरः॥
निशाचरःप्रेतचारीमहाशक्तिर्महाद्युतिः॥अनिर्देश्यवपुःश्रीमान्सर्वाचार्यमनोगति
॥बहुश्रुतोमहामायोनियतात्माध्रुवोध्रुवः॥तेजस्तेजोद्युतिधरोजनकःसर्वशासकः॥नृ
त्यप्रियोनृत्यनित्यःप्रकाशात्माप्रकाशकः॥स्पष्टाक्षरोबुधोमंत्रःसमानःसारसंप्लवः॥
युगादिकृद्युगावर्तोगंभीरोवृषवाहनः॥इष्टोविशिष्टःशिष्टेष्टःशरभःशरभोधनुः॥

405/1968

तीर्थरूपस्तीर्थनामातीर्थदृश्यस्तुतीर्थदः॥अपांनिधिरधिष्ठानंविजयोजयकालवित्॥प्रतिष्ठितःप्रमा
णज्ञोहिरण्यकवचोहरिः॥विमोचनःसुरगणोविद्येशोबिंदुसंश्रयः॥बालरूपोबलोन्मत्तोवि
कर्तागहनोगुरुः॥करणंकारणंकर्तासर्वबंधविमोचनः॥व्यवसायोव्यवस्थानंस्थानदो
जगदादिजः॥गुरुदोललितोभेदोभावात्मात्मनिसंस्थितः॥वीरेश्वरोवीरभद्रोवीरासनवि
धिर्विराट्॥वीरचूडामणिर्वेत्ताचिदानंदोनदीधरः॥आज्ञाधारस्त्रिशूलीचशिपिविष्टःशिवा
लयः॥वालखिल्योमहावीरस्तिग्मांशुर्बधिरःखगः॥अभिरामःसुशरणःसुब्रह्मण्यःसुरा
धिपः॥मघवान्कौशिकोगोमान्विरामःसर्वसाधनः॥ललाटाक्षोविश्वदेहःसारःसंसारच
क्रभृत्॥अमोघदंडीमध्यस्थोहिरण्योब्रह्मवर्चसः॥परमार्थःपरमयःशंवरोव्याघ्रकोनल
॥रुचिर्वररुचिर्वंद्योवाचस्पतिरहर्पतिः॥रविर्विरोचनःस्कंदःशास्तावैवस्वतोयमः॥यु

क्तिरुन्नतकीर्तिश्चसानुरागःपरंजयः॥कैलासाधिपतिःकांतःसवितारविलोचनः॥विश्वात्तमा
वीतभयोविश्वभर्त्तानिवारितः॥नित्योनियतकल्याणःपुण्यश्रवणकीर्तनः॥दूरश्रवाविश्व
सहोध्येयोदुःस्वप्ननाशनः॥उत्तारणोदुष्कृतिहाविज्ञेयोदुःसहोभवः॥अनादिर्भूर्भुवोलक्ष्मी
ःकिरीटीत्रिरीटीत्रिरीटीत्रिदशाधिपः॥विश्वगोप्ताविश्वकर्तासुवीरोभीमपराक्रमः॥प्रण
वःसत्पथाचारोमहाकोशोमहाधनः॥जन्माधिपोमहादेवःसकलागमपारगः॥तत्त्वंतत्त्व
विदेकात्माविभुर्विश्वविभूषणः॥ऋषिर्ब्राह्मणऐश्वर्यजन्ममृत्युजरातिगः॥पंचयज्ञस
मुत्पत्तिर्विश्वेशोविमलोदयः॥अनाद्यंतआत्मयोनिर्वत्सलोलोकधृक्॥गायत्रीवल्लभः
प्रांशुर्विश्वावासःप्रभाकरः॥शिशुर्गिरिरतःसम्राट्सुषेणःसुरशत्रुहा॥अनेमिरिष्टने
मिश्चमुकुंदोविगतज्वरः॥स्वयंज्योतिस्तनुज्योतिरचंचलः॥पिंगलःकपिलश्मश्रुर्भालने

407
1968

शिवि·
२०१

यीतनुः॥ज्ञानस्कंदोमहानीतिर्विश्वोत्पत्तिरुपप्लवः॥भगोविवस्वानादित्योयोगपारोदिवस्पति
॥कल्याणगुणनामाचपापहापुण्यदर्शनः॥उदारकीर्त्तिरुद्योगीसद्योगामहसन्मयः॥नक्ष
त्रमालीनाकेशःस्वाधिष्ठानपदाश्रयः॥पवित्रःपापनाशश्चमणिपूरोनभोगतिः॥हृत्पुंड
रीकमासीनःशक्रःशांतोवृषाकपिः॥ऊष्णोगृहपतिःकृष्णःसमर्थोनर्थनाशनः॥अधर्म
शत्रुरज्ञेयःपुरुहूतःपुरुश्रुतः॥ब्रह्मगर्भोबृहद्गर्भोधर्मधेनुर्धनागमः॥जगद्धितैषीसुग
तःकुमारःकुशलागमः॥हिरण्यवर्णोज्योतिष्मान्नानाभूतरतोध्वनिः॥अरोगोनियमा
ध्यक्षोविश्वामित्रोद्विजेश्वरः॥ब्रह्मज्योतिर्वसुधामामहाज्योतिरनुत्तमः॥मातामहोमात राम·
रिश्वानभस्वान्नागहारधृक्॥पुलस्त्यःपुलहोगस्त्योजातूकर्ण्यःपराशरः॥निरावरण २०१
निर्वारोवैरंच्योविष्टरश्रवाः॥आत्मभूरनिरुद्धोत्रिर्ज्ञानमूर्त्तिर्महायशाः॥लोकवीरा

ग्रणीवीरश्चंडःसत्यपराक्रमः॥व्यालकल्पोमहाकल्पःकल्पवृक्षःकलाधरः॥अलंकरिष्णुरचलो
रोचिष्णुर्विक्रमोन्नतः॥आयुःशब्दपतिर्वेगीप्लवनःशिखिसारथिः॥असंसृष्टोतिथिःशक्र
ःप्रमाथीपादपासनः॥वसुश्रवाहव्यवाहःप्रतप्ताविश्वभोजनः॥जप्योजरादिशमनोलो
हितात्मातनूनपात्॥बृहदश्वोनभोयोनिःसुप्रतीकस्तमिस्रहा॥निदाघस्तपनोमेघःस्व
क्षःपरपुरंजयः॥सुखानिलःसुनिष्पन्नःसुरभिःशिशिरात्मकः॥वसंतोमाधवोग्रीष्मोनभ
स्योबीजवाहनः॥अंगिरागुरुरात्रेयोविमलोविश्ववाहनः॥पावनःपुरुजिच्छक्रस्त्रिविद्यो
नरवाहनः॥मनोबुद्धिरहंकारःक्षेत्रज्ञःक्षेत्रपालकः॥जमदग्निर्जलनिधिर्विगालोविश्व
गालवः॥अघोरोनुत्तरोयज्ञःश्रेयोनिश्श्रेयसालयः॥शैलोगगनकुंदाभोदानवारिररिं
दमः॥चामुंडाजीवकश्चारुर्निःशल्योलोकशल्यधृक्॥चतुर्वेदश्चतुर्भावश्चतुरश्चतुरप्रियः॥आम्ना

ग्रोप्यसमाम्नायस्तीर्थदेवश्शिवाजयः॥बहुरूपो महारूपः सर्वरूपाश्चराचरः॥न्यायनिर्मा
यको न्यायी न्यायगम्यो निरंजनः॥सहस्रमूर्द्धा देवेंद्रः सर्वशास्त्रप्रभंजनः॥मुंडो विरूपो वि
कृतो दंडी दांतो गुणोत्तमः॥पिंगलाक्षो बहुलाक्षो नीलग्रीवो निरामयः॥सहस्रबाहुः सर्वे
शः शरण्यः सर्वलोकधृक्॥पद्मासनः परंज्योतिः परंपारं परं फलं॥पद्मगर्भो महागर्भो वि
श्वगर्भो विचक्षणः॥चराचरज्ञो वरदो वरेशस्तु महाबलः॥देवासुरगुरुर्देवो देवासुरन
मस्कृतः॥देवासुरमहामात्रो देवासुरमहाश्रयः॥देवादिदेवो देवर्षिर्देवासुरवरप्रद
॥देवासुरेश्वरो दिव्यो देवासुरमहेश्वरः॥देवदेवमहाचिंत्यो देवतात्मात्मसंभवः॥स
द्योनस्यसुरव्याघ्रो देवसिंहो दिवाकरः॥विबुधाग्रचरश्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः॥
शिवज्ञानरतः श्रीमान् शिखी श्रीपर्वतप्रियः॥वज्रहस्तः सिद्धखड्गी नरसिंहनिपात

नः॥ब्रह्मचारी लोकचारी धर्मचारी धनाधिपः॥नंदी नंदीश्वरो नंतो नग्नव्रतधरः शुचिः॥लिं
गाध्यक्षः सुराध्यक्षो योगाध्यक्षः सुराध्यक्षो योगाध्यक्षो युगावहः॥स्वधर्मा स्वर्गतः स्वामी
स्वरः स्वरमयः स्वनः॥बाधाध्यक्षो बीजकर्त्ता धर्मकृत् धर्मसंभवः॥दंभोऽलोभोऽर्थवेच्छं
भुः सर्वभूतमहेश्वरः॥श्मशाननिलयस्त्र्यक्षः सेतुरप्रतिमाकृतिः॥लोकोत्तरः स्फुटालोक
स्त्र्यंबको नागभूषणः॥अंधकारिर्मखद्वेषी विष्णोः स्कंधरवात्मनः॥हीनदोषोऽक्षयगुणो
दक्षारिः पूषदंतभित्॥धूर्जटिः खंडपरशुः सकलो निःकलोनलः॥अकालः सकला
धारः पांडुरांगो मृडो नगः॥पूर्णः पूरयिता पुण्यः सुकुमारः सुलोचनः॥सामगेयः प्रियो
क्रूरः पुण्यकीर्तिरनामयः॥मनोजवस्तीर्थकरो जटिलो जीवितेश्वरः॥जीवितांतकरो नि
त्यो वसुरेता वसुप्रदः॥सद्गतिः सत्कृतिः सिद्धिः सज्जातिः कालकंटकः॥कलाधरो महा

411
1968

त्रिवि॰ २०५

कालज्ञः सत्यपरायणः ॥ लोकनाथ एककर्त्ता च लोकोत्तरसुखालयः ॥ चंद्रसेनतीव्रते
जोमयो द्युतिधरो लोकमानाग्रणीरणुः ॥ शुचिस्मृतः प्रसन्नात्मा रजोपांडुरतिक्रमः ॥ ज्योति
र्मयो ॥ निरोजो मोगंधाष्टो मजलेश्वरः ॥ तुंबवीणो महाकायो विशोकः शोकनाशनः ॥ त्रिलो
केशः सर्वशुद्धिरधोक्षजः ॥ अव्यक्तलक्षणो देवो व्यक्तो विशांपतिः ॥ परःशिवो वसुर्नासा
रो ॥ मानेंधनोपमः ॥ ब्रह्मा विष्णुः प्रजापालो हंसो हंसगतिर्वयः ॥ वेधा विधाता स्रष्टा
च संहर्त्ता चतुर्मुखः ॥ कैलासशिखरावासी सर्ववासी सदागतिः ॥ हिरण्यगर्भो द्रुहि
णो भूतालोपोथ भूपतिः ॥ सद्योगी योगविद्योगी वरदो ब्राह्मणप्रियः ॥ देवप्रियो देवनाथो राम॰
देवको देवचिंतकः ॥ विषमाक्षो विरूपाक्षो वृषदो वृषवर्द्धनः ॥ निर्ममो निरहंकारो २०५
निर्मोहो निरुपद्रवः ॥ दर्पहा दर्पदो दृप्तः सर्वर्षिपरिवर्त्तकः ॥ सहस्रजित्सहस्रार्चिः

स्निग्धप्रकृतिदक्षिणः ॥ भूतभव्यभवन्नाथः प्रभवो भूतिनाशनः ॥ अर्थो नर्थो महाकोशः परका
र्यैकपंडितः ॥ निष्कंटकः कृतानंदो निर्व्याजो व्याजमर्दनः ॥ सत्ववान् सात्विकः सत्यः कीर्तिस्नेह
कृतागमः ॥ अकंपितो गुणग्राही नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ सुप्रीतः सुमुखः सूक्ष्मः सुकरो
दक्षिणानिलः ॥ नंदिस्कंधधरो धुर्यः प्रकटः प्रीतिवर्द्धनः ॥ अपराजितः सर्वसत्वो गोविंदः
सत्ववाहनः ॥ अधृतः सिद्धः पूतमूर्त्तिर्यशोधनः ॥ वाराहशृंगधृग्बलवानेकनायकः ॥ श्रु
तिमानेकबंधुरनेककृत् ॥ श्रीवत्सलः शिवारंभः शांतभद्रः समो यशः ॥ भूशयो भूषणो भू
तिर्भूतिकृद्भूतिभावनः ॥ अकंपो भक्तिकायस्तु कालहानिः कलाविदुः ॥ सत्यव्रतो महात्यागी
निस्त्रांतिपरायणः ॥ परार्थवृत्तिर्वरदो विविक्षुस्तुविशारदः ॥ शुभदः शुभकर्त्ता च शुभ
नामा शुभः स्वयं ॥ अनर्थितो गुणग्राही अकर्त्ता कनकप्रभः ॥ स्वभावभद्रो मध्यस्थः शा

493 / 1968

चुघ्नो विघ्ननाशनः ॥ शिखंडी कवची शूली जटी मुंडी च कुंडली ॥ अमृत्युः सर्वदृक् सिंहस्तेजोरा
शिर्महामणिः ॥ असंख्येयो प्रमेयात्मा वीर्यवान्वीर्यकोविदः ॥ वेद्यश्चैव वियोगात्मा सप्तावर
मुनीश्वरः ॥ अनुत्तमो दुराधर्षो मधुरः प्रियदर्शनः ॥ सुरेशः शरणः सर्वः शब्दः प्रतप
तांगतिः ॥ कालपक्षः कालकारी सुकृतिः कृतवासुकी ॥ महेष्वासो महीभर्त्ता निःकलंको विशृं
खलः ॥ द्युमणिस्तरणिर्धन्यः सिद्धिदः सिद्धसाधनः ॥ निश्चितः संहृतः स्तुत्यो व्यूढोरस्को म
हाभुजः ॥ सर्वयोनिर्निरातंको नरनारायणप्रियः ॥ निर्लेपो निःप्रसंगात्मा निर्व्यंगो व्यंग
नाशनः ॥ स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोता व्याप्तमूर्त्तिर्निराकुलः ॥ निरवद्यपदे विद्याराशिरसत्कृतः ॥
प्रशांतबुद्धिरक्षुण्णः संग्रहो नित्यसुंदरः ॥ वैयाघ्रधुर्यो धात्रीशः साकल्यः शर्वरीपतिः ॥ पर
मार्थगुरुर्दृष्टिः सुरेराश्रितवत्सलः ॥ सोमो रसज्ञो रसदः सर्वसत्वावलंबनः ॥ एवं नाम्नां स

हस्रेण तुष्टाव वृषभध्वजः ॥ प्रार्थयामास शंभुं वै पूजयामास शंकरं ॥ परीक्षार्थं हरीशः कम
लेषु महेश्वरः ॥ गोपयामास कमलं तदेकं भुवनेश्वरः ॥ हृदि विचारितं तेन ऊनतो वै कमलं ग
तं ॥ यातु यातु सुखेनैव नेत्रं किं कमलं न हि ॥ ज्ञात्वा तु नेत्रमुद्धृत्य सर्वसत्वावलंबनं पूजया
मास भावेन स्तवेनानेन सर्वथा ॥ मामेति व्याहरन्नेव प्रादुरासीज्जगद्गुरुः ॥ ततस्तं भवो
दृष्ट्वा तथाभूतं हरो हरिं ॥ तस्मादवताराश्च मंडलात्पार्थिवस्य सः ॥ यथोक्तरूपिणं शंभुं
तेजोराशिं समुत्थितं ॥ नमस्कृत्य पुरः स्थित्वा स्तुतिं कृत्वा विशेषतः ॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा शं
भुश्च संमुखः स्थितः ॥ स्तंभूतं हरिर्दृष्ट्वा कोटिभास्करभूषितं ॥ प्रणामामीश्वरं शंभुं देवं
जनार्दनं ॥ तदा प्राह महादेवं प्रहसन्निव शंकरः ॥ संप्रेक्ष्यमाणया दिव्यं कृतांजलिपुरः
स्थितं ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ ज्ञातं मयेदं सकलं देवकार्यं जनार्दन ॥ सुदर्शनाख्यं चक्रं

415
1968

त्रि॰वि॰
२११

चरद्दासितवक्त्रोऽनेने॥ यद्रूपंनवतादृष्टंसर्वलोकसुखावहं॥ हितायात्रवदेवेशाकृतेनावय
सुव्रत॥ रण॥ शिरेपिसंस्मृत्यदेवानांदुःखनाशनं॥ इदंचक्रमिदंरूपमिदंनामसहस्रकं॥ येश्र
ण्वंतिवैसदा तेषांसिद्धिःस्यादनपायिनी॥ एवमुक्त्वाहरौदेवचक्रंसूर्यायुतसमप्रभं॥ विष्णुर
पिचसंस्नात्वाजप्राहृष्टोहृष्टमुखस्तदा॥ नमस्कृत्यतदादेवंपुनर्वचनमब्रवीत्॥ शृणुदेव
मयाध्येयंपठनीयंचकिंप्रभो॥ दुःखनाशार्थंहिवदत्वंलोकशंकर॥ इतिपृष्टस्तदातेनसं
तुष्टस्तुशिवोब्रवीत्॥ रूपंध्येयंमदीयंचैवसर्वानर्थविनाशनं॥ अनेकदुःखनाशार्थंपठ्यं
नामसहस्रकं॥ धार्यंचक्रंसदाभेद्यसर्वानर्थप्रशांतये॥ अन्येचयेपठिष्यंतिपाठयि
ष्यंतिनित्यशः॥ तस्यदुःखंनस्वप्नेपिजायतेनात्रसंशय॥ राज्ञांचसंकटेप्राप्तेशातादृ
तिंचरेद्यदा॥ संग्रामेचविधियुक्तोचकल्याणंलभतेनरः॥ रोगनाशकरंचैतत्सर्वविद्यानाय

कमुत्तमं॥ येपुंदिव्यफलंयेषांपठिष्यंतिनरास्त्विह॥ लभतेनात्रसंदेहफलंसत्समनुत्तमं॥
ममप्रातःसमुत्थायपूजांकृत्वामदीयकं॥ पठ्यतेममसक्षेत्रेवैसिनित्यंसिद्धिर्नदूरतःऐहिकं
सिद्धिमासाद्यपरलोकसमुद्भवां॥ प्राप्नोतिपावकीनित्यंमत्प्रसादात्सुरेश्वर॥ सायुज्यो
मुक्तिमायातिनात्रकार्यविचारणा॥ एवमुक्त्वातदाविष्णुंशंकरःप्रीतमानसः॥ उपस्थ
तृपकरास्मांहिउवाचशंकरःपुनः॥ वरदोस्मिसुरश्रेष्ठवरान्वृणुयथोप्सितान्॥ तन्नावश्री
कृतोन्नतेस्तवेनानेनतेतदा॥ इत्युक्तोदेवेनदेवंप्रणम्यते॥ यंपिदानींकृपादेवंक्रियतेवान्य
तःपरं॥ कार्यश्चैवविशेषेणकृपालुत्वात्त्वयाप्रभो॥ त्वयिनक्तिर्महादेवप्रसीदवरमुत्तमं॥
नान्यदिच्छामिनक्तानोआत्तर्यिनैवयत्प्रभो॥ तत्श्रुत्वावचनंतस्यदयावान्सुतरांभवः॥
पस्पर्शचितदातस्मिन्श्रद्धोशीतांशुलक्षणःप्राहत्वेनंमहादेवंपरमोनेदमच्युतं॥ भयिन

राम॰
२११

417/1968

शिवस्यं बंधस्य पूज्यश्चैव सुरैरपि॥ विश्वंतर स्त्वदीयं वै नाम पापहरं परं॥ भविष्यति न संदेहो
मत्प्रसादान्मुनीसत्तम॥ इत्युक्त्वांतर्दधे रुद्रो भगवान्नीललोहितः॥ जनार्दनोपि भगवान्स्व
वनाछंकरस्य च॥ प्राप्य चक्रं सुलं ध्यानं स्तोत्रं च भेतन्निरंतरं॥ पपाठ॥ ध्यापयामास भक्तेस्त
दुपपादितं॥ अन्येपि ये पठिष्यंति ते विंदंतु तथा फलं॥ इति पृष्टं समाख्यातं स्तोत्रमेवं तापापहार
कं॥ अतःपरं च किं श्रेष्ठाः कथयामि वचः पुनः॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे शिवसहस्रनामनि
रूपणं नाम सप्ततितमोध्यायः॥ ॥ ऋषय ऊचुः॥ ॥ धन्योस्मि कृतकृत्योस्मि जीवितं सफलं
तव॥ वक्तुस्यस्य ऋषिस्यस्य श्रुतं यद्यपि नोगतः॥ १॥ संदेह स्मभवानद्य पृछ्यते हितंभी
प्सुभिः कृत्वालः शिवकृत्येषु तस्मात् पृछामहे वयं॥ केन व्रतेन संतुष्टः शिवो यछति
तत्सुखं॥ यद्दनं तं प्रवक्ष्येतत्त्वं ब्रूहि विशेषतः॥ भुक्तिर्मुक्तिश्च लभ्येत येनैव व्यासशि

ष्यक॥ एतद्वचस्त्वदीयं वै श्रुत्वा वचनमादरे॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ सम्यक् पृष्टं मुनिश्रेष्ठाः कथयामि य
था श्रुतं॥ यथा त्वद्भिः पृछितं तथा पृष्टं हि वेधसा॥ हरिणा च शिवायै व शिवया च तथा पुनः॥ क
स्मिंश्चित्समये तैस्तु पृष्टं च परमात्मने॥ केन व्रतेन संतुष्टो भुक्तिं मुक्तिं च प्रयछति॥ इति पृष्ट
स्तदा तैस्तु यदुक्तं तेन वै तदा॥ तदहं कथयाम्यद्य श्रृणवंतां पापहारकं॥ ॥ शिव उवाच॥ ॥ शृ
णु विष्णो प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ वेदानामुपवेदानां स्मृतीनां च तथा पुनः॥ पुराणां च
सर्वेषां धर्माणां देवसत्तम॥ गुह्यानां चैव सर्वेषां सारमेकं समुद्धृतं॥ व्रतिनां चैव सर्वेषां मेतद्दे
वहितं मम॥ ॥ शिव उवाच॥ ॥ भुक्तेश्च प्रापकं ह्येतत् चतुष्टयमुदाहृतं॥ शिवार्चनं रुद्रजप
उपोष्यं च शिवालये॥ वाराणस्यां च मरणं भुक्तिरेषा सनातनी॥ अष्टमी सोमवारश्च कृष्णप
क्षे चतुर्दशी॥ शिवतुष्टिकरं चैतन्नात्र कार्या विचारणा॥ चतुर्थपि बलिष्टं हि शिवरात्रिव्रतं

419
1968

शि.वि. २१३

हरे॥ तस्मात्त्वदेव कर्तव्यं भुक्तिफलेप्सुभिः॥ एतस्माच्च व्रतादन्यत्‌ नास्ति हितत्तरं मम॥ इत्येतद्वच
नं श्रुत्वा हरिराह शिवं प्रति॥ देवदेव महादेव कथयत्वं ममाधुना॥ कथं कार्यं व्रतं चैतत्‌ कस्मि
न्मासेथवा पुनः॥ केनैव विधिना देव कथयत्वं विशेषतः॥ लोकानामुपकाराय पृच्छामि त्वां स
दाशिव॥ कस्मिन्‌ काले तथा कार्या पूजा समाचरेत्‌॥ चतुर्दशी कथं तेद्य वक्तव्या च सदाशिव॥ ए
तत्सर्वं लयादेव कथनीयं हितार्थिने॥ एतच्च वचनं श्रुत्वा शिवो वचनमब्रवीत्‌॥॥ शिव उवाच॥॥ ए
वं व्रतं तु सर्वेषां धर्मसाधनमुत्तमं॥ वर्णानामाश्रमाणां चैव स्त्रीणां च शिशुनां तथा॥ दासानां
दासिकानां च हितं व्रतमुत्तमम्‌॥ दिवानां दानवानां च सर्वेषां च शरीरिणां॥ सकामानां च स
र्वेषां भुक्तिमुक्तिप्रदायकं॥ माघस्यैवासिते पक्षे या कृष्णा च चतुर्दशी॥ निक्षिप्या चैवाहम्रा राम २१३
ह्याहत्याकोटिविनाशिनी॥ तद्दिने चैव यत्कार्यं श्रूयतां कथयामि ते॥ प्रातश्चैव समुच्छाय

आनंदं परमं गतः॥ दुर्लभं मानुषं जन्म असारं चंचलं पुनः॥ सार्थकं च करोम्यद्य व्रतेनानेन वै
पुनः॥ इति निश्चित्य मनसा अन्यान्‌ संप्रेरयेन्नरः॥ शिवरात्रिव्रतं त्वद्य कर्तव्यं हितमीप्सुभि
॥ श्रुत्वं च दंतकाष्ठं च कृष्ण कार्यं नरेण च॥ नद्यादौ स्नानमात्रं हि देशकालाविरोधतः॥ स्वी
यं कर्मप्रकृत्स्यैव कृत्वा नैव समाचरेत्‌॥ शिवस्याग्रे तदा कृत्वा एवं कुरु सुरोत्तमः॥ समर्पि
त शिव यत्कृतं तत्तनंतकं॥ तस्माच्च संनिधिं गच्छेदनंतफलहेतवे॥ पूजां च प्रथमं कु
र्याद्उपचारैर्यथोत्तमं॥ नमस्कृत्य शिवं पश्चात्‌ प्रीति पूर्वं नरोत्तम॥ देवदेव महादेव नी
लकंठ सदाशिव॥ कर्तुमिच्छाम्यहं देव शिवरात्रिव्रतस्य च॥ तव प्रभावाद्देवेशा नीति घ्नोन
भवेति॥ कामाद्याः शत्रवो मां वै पीडां दद्यतु मा पुनः॥ दृष्टालापे च दुःस्वप्नो वासना विविधा पु
नः॥ देवसायं हम्हं देव जलनैव व्रताविधि॥ करिष्यामि च हे देवेश व्रतं तव च सुव्रत॥ एवं

421/1968

शिवि. २१४

नियमसमाप्त्याय पूजाद्रव्यं समाहरेत्॥ सुवर्णं चैव यल्लिंगं प्रसिद्धं चागमेषु वा॥ रात्रौ तत्र स्वयं
गत्वा सेवाद्यं विश्वमुत्तमं॥ शिवस्य पश्चिमे नोगे दक्षिणे वास्य लक्ष्मणे॥ विधाय चैव तत्र
द्रव्याणि ध्यायच्छिवसन्निधौ॥ पुनः स्नायात्तदा तत्र विधिपूर्वेण रोत्तमः॥ योवै व्रती न वेस्स
द्यः कृत्वा स्नानादिकं मुदा॥ परिधाय शुभे वस्त्रे तत्र सिंहासने तथा॥ आचम्य च त्रिवारं हि
पूजारंभे समाचरेत्॥ लिंगपूजां प्रयत्नेन उपचारैः समंत्रकैः॥ अमंत्रकेन कर्तव्यं पूज
नं तु हरस्य च॥ यस्य द्रव्यस्य यो मंत्रस्तेन पूजां समाचरेत्॥ गीतैर्वाद्यैस्तथा नृत्यैर्नक्तिला
वसमन्विते॥ पूजने प्रथमे यामे कृत्वा मंत्रं जपेद्बुधः॥ पार्थिवं च तदा श्रेष्ठं विधाय मे
त्रवान्यदि॥ नित्यं च क्रियते चैतत्पार्थिवं च तदार्चयेत्॥ प्रथमे पार्थिवस्यैव पश्चा
च्च स्थापिते चरेत्॥ पार्थिवं च विधाने हि कर्तव्यं हितमिच्छता॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्देवतो राम. २१५

षयेत् वृषभध्वजं॥ माहात्म्यं व्रतसंभूतं श्रोतव्यं व्रतकारणं॥ चतुर्ष्वपि च यामेषु मंत्राणां च चतुष्ट
यं॥ कृत्वावाहनपूर्वं वै विसर्जनावधिक्रमात्॥ जागरेण तदा कृत्वा महोत्सवसमन्विते॥ प्रा
तःकाले पुनस्तत्र स्थापितं पूजयेच्छिवं॥ पुनः स्नात्वा शिवस्यैव नियमं च विमोचयेत्॥ निय
मोद्यमया देव कृतस्त्वेव तवाज्ञया॥ विसर्ज्येनं मया स्वामिन् जातं व्रतमुत्तमं॥ व्रतेनानेन दे
वेश यथाशक्तिकृतेन च॥ संतुष्टो नव त्राव्यरव्य कृपां कुरु ममोपरि॥ पुष्पांजलिं शिवे दत्वा
नियमं च विसृज्य च॥ नमस्कृत्य शिवायैव दत्वा दानं यथाविधि॥ संकल्प्य च ततः॥ कृत्वा जलं
गृह्य ततः परं॥ यामे यामे च या पूजा तां चैव कथयाम्यहं॥ प्रथमे चैव यामे तु स्थापितं पार्थि
वं मुने॥ पूजयेत् परया भक्त्या उपचारैरनेकशः॥ प्रयोगादि विधायैव कामनां विनियुज्य
च॥ यं च द्रव्येश्च प्रथमे पूजनीयो हि नः सदा॥ दुग्धं दधि मधु सर्पिः शर्करा क्रमेण च॥

423/1968

तस्यतस्यचमंत्रेणतत्रद्रव्यंसमर्पयेत्॥तद्द्रव्यंतुसमर्प्यैवजलधारांप्रदापयेत्॥पश्चाज्जलधारां
प्रदापयेत्शिरस्याणुनाम्यवैनेपुः॥शतमष्टोत्तरंमंत्रंपठित्वाजलधारया॥पूजयेच्चशिवंतत्रनि
र्गुणंगुणरूपिणः॥गुरुदत्तेनमंत्रेणपूजयेद्वृषभध्वजं॥अन्यथानाममंत्रेणपूज्यश्चायंसदा
शिवः॥चंदनेनविचित्रेणतंडुलैश्चाप्यखंडितैः॥ततश्चैवतिलैःपूजाकार्यातस्यमहात्मनः॥
पुष्पैश्चशतपत्रैश्चकणवीरैस्तथापुनः॥अष्टभिर्नाममंत्रैश्चपुष्पाण्यारोपयेच्छिवे॥भवः
शर्वस्तथारुद्रःपुनःपशुपतिस्तथा॥उग्रश्चैवततःप्रोक्तोमहान्प्रोक्तस्ततःपरं॥भीमश्चैव
तथेशानःश्रीपदंपूर्ववत्तदा॥चतुर्थ्यंतपदेनैवपूजयेत्पंचवक्त्रकं॥पश्चाद्धूपंचदीपं रात्र.
चनैवेद्यंततःपरं॥प्रथमेचैवनैवेद्यंपक्वान्नंकारयेत्तदा॥अर्घंचश्रीफलंदत्त्वातांबूलंचनि २१५
वेदयेत्॥नमस्कारंततोध्यानंजपःप्रोक्तस्ततःपरं॥गुरूपदिष्टमंत्रेणतोषयेत्परमेश्वरं॥स्तु

त्वाजपंततःपश्चाद्धेनुमुद्रांप्रदर्शयेत्॥पश्चाद्धतर्पणंतत्रब्राह्मणान्पंचशक्तितः॥एकस्त्वावरपक
ःप्रोक्तःपतिरेकस्ततःपुनः॥संकल्पंचतथाकृत्वागीतवाद्यंतथापुनः॥नृत्यंचैवतथाचात्रगानेचवि
विधंतदा॥कर्तव्यंयामसमात्रेतुयावद्यामेनवेदिह॥तत्रपूजाफलंतस्मैनिवेद्यपरमात्मने॥नम
स्कारंततःकृत्वासंकल्पंसंविधायच॥पुनश्चद्वितीयेयामेविसर्जयन्यासमाचरेत्॥अथवैकस्मि
न्रूपेणपार्थिवंद्वितीयेपुनःऊर्ध्वस्वांतथाविदिमोर्मुक्तिफलाप्तये॥द्रव्यैःपूर्ववत्तथापूजांकृत्वाध्य
र्घंसमर्पयेत्॥पूर्ववत्तोद्विगुणंमंत्रमुच्चार्यपूजयेच्छिवं॥चंदनेनततःपूजांतुदलैःपूजनंपुनः
॥यवैश्चैवततःपूजाकर्तव्याशंकरस्य॥पुष्पैश्चैवप्रकर्तव्याकमलैःपूजयेच्छिवं॥बिल्वपत्रैस्तथा
वाचाकर्तव्यंपूजनंशिवे॥एवंकृतेष्टतेयेनतज्जन्मसफलंभवेत्॥भुक्तिंरत्वाथमुक्तिंचयच्छास्य
त्रनसंशयः॥इतिश्रीवचनंनिशम्यविधुर्हितरतमद्भुतव्रतमाजगाम॥धर्मतरवनुव्रतमनु

425/1968

त्तमंविष्णुव्यारतसर्वाहितेषुएतद्देवकहाचिन्तारद्दायेवकथयामासवैहरिः॥॥विष्णुरुवाच
॥॥अर्घंचबीजपूरेणकुर्याद्यामेद्वितीयके॥यथापूर्वंयथापूर्वंकथितंतत्तथैवहि॥धूपंदी
पंचनैवेद्यंपायसान्नंप्रकल्पयेत्॥दत्वातांबूलकंतत्रदक्षिणांचसमर्पयेत्॥ध्यानंचैव
पुनस्तत्रकृत्वाजाप्यंततःपुनः॥मंत्रावर्त्तितुद्विगुणंपूर्वतोपिजनार्दनः॥ततश्चब्राह्मण
नांहिभोज्यंसंकल्प्यसमाचरेत्॥पूर्वंचैवनमस्कारंगीतंनृत्यंतथापुनः॥कुर्याद्दानंरसंपु
नःयावच्चद्वितीयावधि॥यामेचैवद्वितीयेजातेतृतीयेचसमागते॥विसर्ज्यचशिवंतत्रपु
नर्मूर्तिंप्रकल्पयेत्॥स्थापितेवाततःकुर्यात्पुनःपूजाविधिंहरेः॥द्रव्यैःपूजांपुराकृत्वा
पश्चाद्धारांप्रदापयेत्॥पूर्वतोद्विगुणंकुर्यात्मंत्रेणविधिपूर्वकं॥ततश्चचंदनेनैवसंपू
ज्यंतंडुलैस्तथा॥गोधूमैःपूजनंकुर्यात्शिवप्रीणनतत्परः॥पुष्पैश्चैवार्घ्यसंयुतैःपूर्वोक्तै

र्मंत्रसत्तमैः॥धूपैश्चविविधैस्तत्रदीपैर्नानाविधैरपि॥नैवेद्यंपूपकैस्तत्रशाकैर्नानाविधैर
पि॥कृत्वाचैवाथकर्पूरैरारात्रिकविधिंचरेत्॥अर्घंचदाडिमेनैवदद्याच्छंकरायच॥नमस्का
रंततोनेध्यानंकृत्वामंत्रंजपेत्ततः॥ततोपिद्विगुणंजाप्यंकृत्वाचब्रह्मभोजनं॥संकल्पितेदक्षिणां
दत्वागीतंतथानृत्यंकृत्वायामावधिर्भवेत्॥यामेतृतीयेजातेचचतुर्थेनसमागते॥विसर्ज्यच
पुनःपूजांकृत्वाचपार्थिवीहरेः॥प्रयोगादिपुनःकृत्वापूजाविधिसमाचरेत्॥द्रव्यैश्चपूजनं
कृत्वाजलधारांप्रदापयेत्॥पूर्वतोद्विगुणेनैवमंत्रजाप्येनवापुनः॥चंदनाद्यवसंभूतांपूजां
चतंडुलैःस्तथा॥माषैश्चैवाथमुद्गैश्चप्रियंगुभिश्चवापुनः॥अथवासप्तधान्यैश्चपूजयेत्प
रमेश्वरं॥पुष्पैश्चप्रथमेपूज्यजातीजैःप्रतीयामकं॥कह्लारैकणवीरैश्चद्रोखपुष्पैस्तथा
पुनः॥चंपकैर्वाविधानंचरुद्रस्यहितामिच्छया॥पूर्वोक्तैर्मंत्रवर्यैश्चनामभिर्वाविशेषतः॥

427
1968

शिवि. २१७

संपूज्य शंकरं देवं धूपं दीपक्रमेण च॥ नैवेद्यं तत्र दद्याद्वै माधुर्यैर्विविधैरपि॥ अथवान्नैर्वमाषान्नै
स्तोषयेच्च सदा शिवं॥ अर्घं दद्यात्कदल्याश्च फलेनैवाथवा हरेः॥ विविधैश्च फलैस्तत्र दद्याद्वै धंशि
वाय च॥ नमस्कारं ततो ध्यानं कृत्वा जाप्यं समाचरेत्॥ पूर्वतो दिग्मुखस्तत्र कुर्याज्जाप्यं नरोत्तम
॥नमस्कारं ततश्चैव संकल्पपूर्वकं तथा॥ गीतं वाद्यं पुनश्चैव यावत्स्यादरुणोदयः॥ उदये च कृत
था जाते संप्राप्य शंकरं पुनः॥ स्नात्वा पूज्य ज्ञां पुनः कृत्वा तु पुष्पाक्षतैरपि॥ नानाधूपार्घनैवेद्यै
रन्निघोषो यथा भवेत्॥ सर्वभावेन तं पूज्य तोषयेच्छंकरं मुदा॥ नानाविधानि दानानि भोज्यं च विवि
धं तदा॥ ब्राह्मणानां यतीनां च कर्तव्यं प्रहरसंख्यया॥ शंकराय नमस्कृत्य स्तुतिं नानाविधां तदा रात्र.
॥पुष्पांजलिं तदा तत्र मंत्रैरेतैः सुरोत्तम॥ दद्यात्स हितार्थाय शिवाय परमात्मने॥ तावकस्त्व २१७
द्गतप्राणस्त्वच्चित्तोऽहं सदा नृप॥ कृपानिधइति ज्ञात्वा यथायोग्यं यथा कुरु॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञा

नाज्जपपूजादिकं मया॥ कृपानिधइति ज्ञात्वा भूतनाथ प्रसीद मे॥ अनेनैवोपवासेन यज्जातं फलमे
व॥ चतेनैव प्रीयतां देवः शंकरः सुखदायकः॥ अनेनैव च पुष्पाणामंजलीनां प्रतोमम॥ न्यूनं सं
पूर्णतां यातु व्रतेचैव महेश्वरः॥ पुष्पांजलिं समर्प्येवं तिलकं शिषमेव च॥ गृह्णीयात्त्र ब्राह्म
णेभ्यश्च कृत्वा तान्नु शंकराय॥ च॥ विसर्जयेच्छिवं पश्चात्पुनरागमनाय च॥ ममकुले सदा दे
वम्नजनतेस्तु सर्वदा॥ मानसान्मम देवेश दूरं नैव कदाचन॥ अहर्निशं क्षणं चापि विना च
स्मरणं तव॥ स्वसनं तेस्तु सर्वदा॥ मानसान्मम देवेश दूरं नैव कदाचन॥ अहर्निशं क्षणं
चापि विना च स्मरणं तव॥ स्वसनं न भवेद्देव तदास्तु कृपया मे वच॥ इत्येवं वचनमं स्कृत्य विस
र्ज्य शंकरं मुदा॥ जजनोजयं तदा कृत्वा सर्वपापक्षयो भवेत्॥ एवं व्रतं कृतं येन तस्मात्
दूरे हरोहनं॥ फलं वक्तुं न शक्नोति तन्नारद्यं विधते मम॥ अनायासतया चेद्वैकृतं व्रतंतु

429/1968

त्तमं॥ तस्यैमुक्तिबीजं च जातं नात्र विचारणा॥ व्रतमेतत्प्रतिमासे कर्तव्यमृषिसत्तमाः॥ उद्याप
नविधिं पश्चात्कृत्वा सांगं फलं लभेत्॥ व्रतस्य करणात्सूतेन शंकरः सर्वदुःखहा भुक्तिं मुक्तिं च
दत्वा च रतेनात्र संशयः॥ इति व्रतफलं श्रुत्वा देवा विष्णुमुखास्तदा॥ आनंदं परमं प्राप्य स्वं स्वं
धाम ययुस्तदा॥ इति श्रीशिवपुराणे शिवरात्रिव्रतमहिमानिरूपणं नाम एकसप्ततितमो
ऽध्यायः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥उद्यापनविधिं ब्रूहि शिवरात्रिव्रतस्य हे॥ यत्कृत्वा शंक
रः साक्षात्प्रसन्नो भवति ध्रुवं॥१॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा सूतो वचनमाददे॥ ॥सूत उवा
च॥ ॥श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठा विधिं वक्ष्ये यथाश्रुतं॥ शिवरात्रिदिने प्राप्ते नित्यं संपाद्य वै तदा॥
शिवालयं ततो गत्वा पूजां कृत्वा यथाविधि॥ गृह्णीयान्नियमं तत्र व्रतस्य विधिवन्नरः॥ रात्रौ
जागरणं कर्यात्कृत्वा पूजां यामचतुष्टये॥ लिंगे च पार्थिवे वापि कृत्वा च विधिपूर्वकं॥ प्रातःकाले

समुत्थाय संकल्प्य शिवसंन्निधौ॥ कुर्याच्छिव प्रसादाच्च करिष्ये व्रतमुत्तमम्॥ प्रतिमासे चैकैकेत
प्तत्तव्यमयादेव त्वदाज्ञया॥ निर्विघ्नेन व्रतं चैतत्पूर्यतां कृपया तव॥ इति नियमं शिवस्याग्रे कृत्वा
उन्नोज्यादिकं चरेत्॥ एवंविधा वर्षमेकं कुर्याद्विधिन्नरः॥ विप्राञ्शिषं ततो गृह्य नियमं परिसमा
प्य च॥ पश्चाच्चतुर्दशीं प्राप्य कृष्णपक्षसमुद्भवां॥ प्रातःकाले समुत्थाय तीर्थादौ वा गृहे पुनः॥ स्ना
नादि सर्वं नित्यं च समाप्य नियमं चरेत्॥ शिवस्य संनिधिं गत्वा पूजां कृत्वा यथाविधिं॥ अद्यव्र
तमयादेव कर्तव्यं च तवाज्ञया॥ निराहारतया देव निर्जलं विधिवत्प्रभो॥ कर्तुमिच्छाम्यहं देव द
धैर्यं रक्षस्व मे प्रभो॥ नमस्कृत्य तदा शंभुं कामक्रोधविवर्जितं॥ दिनं नीत्वा तथा रात्रौ पूजां यामस
समुद्भवां॥ कृत्वा जागरणं तत्र प्रातःकालावधि स्वयं॥ जपमंत्रवरेणैव गीतं नृत्यं तथा पुनः॥ कृ
त्वा पुनस्तदा स्नात्वा पूजां चैव शिवस्य च॥ विधाय ब्राह्मणान्पंच भोजयेन्न्यासिनं तदा॥ प्रत्येके

431
1968

शि॰वि॰
२१९९

कंतदा भोज्यं ततः अपाहि सपरं॥ तदा त्रिषंत दागत्य नानाकार्यं समाचरेत्॥ एवं च प्रति मासं च कृ
त्वा व्रतमनुत्तमं॥ यावच्छिवरात्रिर्वै पुनरायाति वै सर्जन तस्मिन् दिने स्वयं कार्यं मुद्यापनविधिं चरेत्॥ ब्राह्मणांश्च तदा द्वादश शास्त्रा रोपरि शोध्य च॥ कर्तव्यं च तत्रैव सर्वथा कारयेत् ध्रुवम्॥ तदहं कथयाम्यद्य विधानं विधिपूर्वकं॥ उद्यापदिनेनैव कर्तव्यं श्रूयतां शुभाः॥ प्रातर्नित्यं च संपाद्य मंडलं तत्र कारयेत्॥ गौरी तिलकनाम्ना वै प्रसिद्धं भुवनत्रये॥ कुंभास्तत्र प्रकर्तव्या प्राजापत्यविसंज्ञया॥ सवस्त्राः सफलास्तत्र दक्षिणा सहिताः शुभाः॥ मंडलस्य च पार्श्वे वै मोऽस्यापनीया चनीयाः प्रयत्नतः॥ मध्ये चैकश्च संस्थाप्यस्तत्रोमो सहितः शिवः॥ दीपश्च दक्षिणे भागे कृत्वा रात्रौ प्रपूजयेत्॥ जागरणं च तदा कृत्वा पूजां यामोद्भवां नरः॥ रात्रिमाक्रामयेत्तत्र नृत्यगीता दिना व्रती॥ संपूज्य विधिवद्देवं संतोष्य प्रातरेव च॥ पुनः

राम॰
२१९९

पूजां तदा कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ध्रुवं दानानि च विचित्राणि कुर्यात्तत्र शिवाज्ञया॥ यथाशक्ति विधानं च प्राजापत्यविधिं चरेत्॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु शिवाय फलमर्पयेत्॥ देवदेव महादेव शंभो शंकर वै हर॥ व्रतेनानेन देवेश कृपां कुरु ममोपरि॥ मम श्रद्धानुसारेण व्रतमेतत्कृतं शिव॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात् जपपूजादिकं मया॥ कृतं तदस्तु सफलं कृपया तव शंकर॥ एवं पुष्पांजलिं दत्वा शिवाय परमात्मने॥ नमस्कारं ततः कृत्वा प्रार्थना पुनरेव च॥ चरणौ चलयोर्योमे चित्तात् दूरं न कर्हिचित्॥ एवं व्रतं कृतं येन नश्यंनं तस्य न किंचन॥ मनेप्सितांश्च सिद्धिं च जना तेनात्र सं शाय॥ यथा तथा व्रतं ह्येतत् मुक्तिबीजं प्रशस्यते॥ अज्ञानात् ज्ञानतो वापि व्रतेन तुष्यते शिवः॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे शिवरात्रि व्रतविधिनिरूपणो नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥७२॥ ॥
ऋषय ऊचुः॥ ॥ सूतस्य वचनं श्रुत्वा आनंदं परमं गताः॥ प्रभावश्च व्रतस्यास्य कृतो विस्तरात्

435/1468

पुनः॥११॥ कथयत्वं महाबाहो केनेह फलमुत्तमं॥ अज्ञानतश्च कृत्वा हि प्राप्तं किंच वदाधुना॥१२॥
॥सूत उवाच॥ ॥श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः कथयामि पुरातनं॥ इतिहासं निषादस्य सर्वपापप्रणाशनं
॥पुरा कश्चिद्वने भिल्ल आसीन्नाम्ना गुरुद्रुहः॥ कुटुंबी बलवान् क्रूरः सर्वकर्मपरायणः॥ निरं
तरं वने गत्वा मृगान् हन्याद् अनेकशः॥ चौर्यं च विविधं तत्र करोति स वनेचरः॥ बाल्यादारभ्य
तेनेह न किंचिन्नश्शुभं कृतम्॥ महान् कालो व्यतीतो हि वने तस्य दुरात्मनः॥ कदाचिच्छिवरा
त्रिश्चैवासीत्तत्र सुशोभना॥ न दुरात्मा स जानाति महद्व्रतमनुत्तमम्॥ एतस्मिंश्च दि
ने भिल्लो मात्रा पित्रा स्त्रियाश्चना॥ प्रार्थितः क्षुधयाविष्टैर्भक्ष्यं देहि वनेचर॥ इति संप्रार्थितः
सोऽपि धनुरादाय सत्वरं॥ जगाम मृगहिंसार्थं बभ्राम सकले वने॥ दैवयोगात्तदा तेन न प्रा
प्तं किंचिदेव हि॥ अस्तं प्राप्तस्तदा सूर्यः स वै दुःखमुपागतः॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं न प्राप्तं वे

तं ने मया॥ बालश्च मे गृहे यो वै पित्रोश्च किं भविष्यति॥ मदीयं च कलत्रं च तस्य किं तु भविष्यति॥ किं
चित् गृहीत्वा च मया गंतव्यं न तथा परं॥ इत्थं विचार्य तत्रैव जलाशयसमीपगः॥ जलावतरणं
यत्र गत्वा स्वयं स्थितः॥ अवश्यमत्र कश्चिद्वै जीवश्चैवागमिष्यति॥ इति मत्वा तदा वृक्षमेतं बि
ल्वेति संज्ञितं॥ समारुह्य स्थितस्तत्र जलमादाय वै तदा॥ रात्रौ तत्र तदा स्थित्वा दृष्टिं बध्वा तु सत्व
के॥ कदा यास्यति कश्चिद्वै कदा हन्म्याम्यहं पुनः॥ इति बुद्धिं समास्थाय स्थितोऽसौ क्षुधया पुनः॥ दि
वसे चोपवासेनैव न प्राप्तं वेतनेयदा॥ प्रथमे चैव यामे च मृगी चैका समागता॥ तृषार्ता चकिता
चैव उत्प्लुत्यं कुर्वती तदा॥ तां दृष्ट्वा च तदा तेन शरो धनुषि संदधे॥ तस्यैवं कुर्वतस्तत्र जलं बिल्वी
दलानि च॥ पतितानि ह्यधस्तत्र शिवलिंगमभूत्तबुधाः॥ यामस्य प्रथमस्यैव पूजा जाता शिव
स्य च॥ अन्महिम्ना च तस्यैव पातकं ज्वलितं तदा॥ तत्रत्यं चैव तच्छब्दं तु श्रुत्वा सा हरिणी भि

487/1968

या॥ व्याकुला व्याधकं दृष्ट्वा बाणेन च त्तविष्यति॥ किं करोमि क्व गच्छामि उपायः स्व यास्य हे॥ इति
विचार्य सा तत्र वचनं चेदमब्रवीत्॥ मृग्युवाच॥ किं कर्तुमिच्छसि व्याध श्रुत्वा व्याधो ब्रवीदि
दं॥ व्याध उवाच॥ कुटुंबं क्षुधितं मे ग्रह त्वां तर्पयाम्यहं॥ दारुणं तद्वचः श्रुत्वा दुर्दरं तं
वनेचरं॥ तत् श्रुत्वा सा मृगी रुष्ट धन्याहं व्याध सत्तम॥ मृगी उवाच॥ मन्मांसेन तु सुखं स्या
द्देहस्यानर्थकारिणः॥ उपकारकरस्यैव तत्पुण्यं जायते त्विह॥ तत्पुण्यं शक्यते नैव व
क्तुं वर्षशतैरपि॥ असारस्य शरीरस्य साफल्यं मे भविष्यति॥ परं तु शिशवो मेद्य वर्तते ह्याश्रमे
मम॥ भगिनीं च समर्प्यैव स्वामिने विधिवत्तदा॥ आयास्ये च पुनर्मासात् हृष्टिस्ते सर्वथाश्रुता॥ राम.
इत्युक्तोपि तदा व्याधो न मेने वचनं ततः॥ व्याध उवाच॥ संकटे समनुप्राप्ते सर्वे मिथ्याभिभा २२१
सिनः॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा मृगयोर्वचनं पुनः॥ सत्येन सर्वथा देवी सत्येनैव समुद्रकः॥ सत्ये

न जलधाराश्च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितं॥ न मे मिथ्या वचस्त्वं हि जानीहि सर्वथा च॥ २॥ इत्युक्तोपि न मेने तत्
वचनं पुनरब्रवीत्॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि पापं मे शिरसो नवेत्॥ यद्यहं नागमे ह्यत्र एतेषां पातं
कं मम॥ ब्राह्मणो वेदविक्रेता संध्याहीनस्त्रिकालकं॥ स्त्रियद्य स्वामिनोप्याज्ञां समुल्लंघ्य गच्छय
त॥ कृतघ्ने नैव यत्पापं कथापां वि मुखे हरेः॥ हि द्रोणपिच यत् पापं द्रोहे वै वतुधने॥ तेन पापेन लि
प्ता भियद्यहं नागमे पुनः॥ इत्यादि निश्चने कान्मि मृगीकृत्वा स्थिता तदा॥ व्याधकोपि स्वयं तत्र ग
च्छ शीघ्रं वचो ब्रवीत्॥ मृगी रुष्ट जलं पीत्वा गता चाश्रममंडलम्॥ तावत्तु प्रथमो याम्यो गतो निप्रा
विनाशुना॥ तदीया भगिनी या वै मृगी च परिभाषिता॥ तस्या मार्गं वितत्वती आजगाम जलार्थिनी 439/1968
तां दृष्ट्वा तु स्वयं भिल्लो दृष्ट्वा बाणस्य कर्षणं॥ पूर्ववज्जलपत्राणि पतितानि शिवोपरि॥ यामस्य द्वि
तीयस्यैव पूजा तेजा महात्मनः॥ सा मृग्यपि च तं दृष्ट्वा किं करोषि वनेचर॥ पूर्ववत्कथितं तेन

शि॰ वि॰ २२२ श्रुत्वा तुष्टिसमन्विता ॥ धन्याहं श्रूयतां श्रेष्ठ सफलं देहधारणं ॥ अनित्येन शरीरेण ह्युपकारो
भविष्यति ॥ परं तु मम बालश्च गृहे तिष्ठति चार्भकः ॥ तेभ्यस्तान् वै समर्प्यैव आगमिष्याम्य
हं ध्रुवं ॥ तेनोक्तं न च मन्येऽहं हन्यामिति न संशयः ॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि यद्यहं नागमे पुनः ॥
एतेषां पातकं मे स्यान्न वदामीति न संशयः ॥ वाचा विचलिता यस्य सुकृतं तेन हारितं ॥ मेदिनी
सत्यपात्रेण क्षिरेत्या तिष्ठति ध्रुवं ॥ परिणीतां स्त्रियं हित्वा अन्यां गच्छति यः पुमान् ॥ तत्पापं
मे ध्रुवं शिरसि यद्यहं नागमे पुनः ॥ वेदधर्मान् समुल्लंघ्य कल्पितेन पथा ॥ व्रजेत् ॥ विष्णुभक्ति
समायुक्तः शिवनिंदां करोति यः ॥ पित्रोः क्षयाहमासाद्य श्राद्धं यश्चैव नाचरेत् ॥ दत्त्वा च परि
हृतां पश्चात् करोति वचनं पुनः ॥ तेन पापेन लिप्यामि यद्यहं नागमे पुनः ॥ इत्युक्तश्च तदा व्याधो राम॰ २२२
गच्छ त्वं पुनरागमे सा मृगी च जलं पीत्वा हृष्टा सा च स्वमाश्रमे ॥ जगाम तावच्च मृगो धर्मज्ञो लिं

तयन् गतः ॥ तावद् द्वितीया या मृगी तान्निरीक्ष्य विना श्रमा ॥ मृगोपि च मृगीं पश्यन् जलमार्गे समा
गतः ॥ पुष्टं मृगं च दृष्ट्वा स रुष्टो वने चरस्तदा ॥ बभूमीसं च विद्धं तत्तत्र स्यादनपायिनी ॥ म
त्वा च बाणं मार्कण्डप्रयत्नं कृतवान् यदा ॥ तदा च जलयुक्तानि पत्राणि च शिवोपरि ॥ तेनैव तत्
तीयस्यैव यामस्य रूपि सत्तमाः ॥ पूजा जाता शिवस्यैव कृपालुत्वं च पश्यत ॥ तदीयं वै वृत्तं त्रा
ह्यं किं करोषि मृगोऽब्रवीत् ॥ क्रूरं वा वर्धितं च तं हन्यां धीरेपि वचनं पुनः ॥ तत् श्रुत्वा हरिणः सोऽपि
हृष्टो वचनमब्रवीत् ॥ धन्योहं पुष्टिवानद्य अन्नतृप्तिर्न वा यतः ॥ यस्यांगेनोपकारार्थं गतं तेन चे
व परमागतः ॥ तस्य पूर्वं तत्त्व मर्थं नात्र कार्या विचारणा ॥ सम्यक् जातं शरीरेण तत्पश्चिवेश्चन
विष्यति ॥ परं तु बालकाश्चास मर्प्य जननी पुनः ॥ आश्वास्याथ च तान् सर्वानागमिष्याम्य
हं ध्रुवम् ॥ इत्युक्तो वै पुनस्तत्र व्याधो वचनमब्रवीत् ॥ ये ये समागता अत्र ते ते सर्वे त्वयोक्ता म

441/1968

शिवि॰ २२३

॥कश्चिद्भ्रातुगतास्तेवैनायांत्यद्यापिवंचिता॥त्वंचापिसंकटेउत्काव्यलीकंचगमिष्यसि॥ममै
वजीवनंचाद्यन्नविष्यतिकथंमृग॥इत्येवंवचनंश्रुत्वामृगोवाक्यमुपाददे॥शृणुव्याधप्रव
क्ष्यामिनानृतंविद्यतेमयिसत्येनसर्वंब्रह्मांडंतिष्ठत्येवचराचरं॥यस्यवाणीव्यलीकाहितत्
पुण्यंज्वलितंक्षणात्॥तथापिमन्यतेनैवसांप्रतंमृगमिष्टक॥संध्यायांभोजनेनैवबशिव
वरात्रिव्रतेकृते॥कूटसाक्ष्येन्यासहारिसंध्याहीनेद्विजेथवा॥शिवहीनेमुखेयस्यनोपका
रःक्षमोपिसत्॥दिवामैथुनकारीचतस्यैवपातकंचयत्॥पर्वणिश्रीकलादौचव्रतस्यैवदि
नेथवा॥अन्नस्यकारकेयच्चतत्पापंशिरसोमम॥यद्यहंनागमेदत्रवंचयित्वाचत्वांपु
नः॥तदेतिवचःश्रुत्वागच्छशीघ्रंसमाव्रज॥व्याधकेनैवमुक्तस्तुजलंसंपीत्वागतोमृग
॥तेसर्वेमिलितास्तत्रआत्मेक्षषिसत्तमाः॥हृत्नातेचैवतत्रैवपरस्परं॥गतश्चनिश्चये

राम॰ २२३

नैवसत्यपाशेनयंत्रिताः॥आश्वास्यबालकांस्तत्रगंतुमुत्कंवितास्तदा॥मृगीचिंतयातत्रस्वामिनंवा
क्यमब्रवीत्॥अनाथाबालकाअत्रकथंस्थास्यंतिवैमृग॥प्रथमेचमयातत्रप्रतिज्ञाचकृताप्मम॥
तस्मान्मयाचगंतव्यंनवस्थास्यतेविह॥इत्येवंचस्तदाश्रुत्वाकनिष्ठवाक्यमब्रवीत्॥अहंचसे
वकीवाचगच्छामीस्थीयतांत्वया॥मृगोपिवचनंश्रुत्वागम्यतेचमयापुनः॥इतिश्रुत्वावचस्तस्यैवे
धव्यंजीवितेहिधिक्॥बालानाश्वास्यतांस्तत्रसमर्प्यसहवासिनः॥गतास्तेसर्वएवात्रयत्रास्ते
व्याधसत्तमः॥प्रतीक्षांक्रियमाणश्चमार्गंचैवनिरीक्षयन्॥तावत्तान्वीक्ष्यतेसर्वेसत्यपाशसु
यंत्रिताः॥तान्दृष्ट्वाहर्षितोव्याधोबाणंधनुषिवादधे॥तेबालाअपितेसर्वेपित्रोरनुसमा
गताः॥एतेषांयागतिःस्यान्मेअस्माकंसाभवेत्तदा॥पुनश्चजलपत्राणिपातितानिशिवो
परि॥ततोजाताचतुर्थस्यप्रजायामस्यप्रजायामस्यैवैश्रुभाः॥तस्यपापंतदासर्वंतस्मात्

443
1968

भवत्क्षणात् ॥ मृगीमृगीमृगाश्चैववत्सौघंचव्याधसत्तम ॥ अस्माकंसार्थकंदेहं कुरुत्वंव्याध
सत्तम ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाव्याधोविस्मितोपरि ॥ तेनज्ञस्मयमागतः ॥ शिवजोपूप्रभावेन
ज्ञानेतस्यसमागतं ॥ धन्याएतेमृगाश्चैवज्ञानहीनासुसंमताः ॥ स्वीयेनैवशरीरेणपरोप
करणेरताः ॥ मानुष्यंजन्मसंप्राप्यसाधितंकिंमयाधुना ॥ परकार्यंचसंपीड्यशरीरंपोषितं
मया ॥ कुटुंबंपोषितंमेद्यपूर्वंचबहुपीडनैः ॥ कृत्वाचपोषितंसर्वंहागतिर्मेत्रविपत्ति ॥ कां
वागतिंगमिष्यामिपातकंजन्मतःकृतं ॥ इतिदानींचिंतयाम्यधिधिक्कारोजीवनेमम ॥ इति
ज्ञानसमापन्नोबाणंसंचारयन्तदा ॥ गम्यतांचमृगश्रेष्ठाधन्यास्थइतिचाब्रवीत् ॥ इत्युक्तेच
तदातेनप्रसन्नःशंकरस्तदा ॥ पूजितश्चस्वरूपंहिदर्शयामाससंमतं ॥ पंचवक्त्रादिकंय
च्चतद्रूपंरूपयात्तदा ॥ दर्शयित्वावरंब्रूहिप्रसन्नोस्मिव्रतेनच ॥ व्याधोपिशिवरूपंचजीव

न्मुक्तोभवत्क्षणात् ॥ पपातशिवपादाग्रेसर्वंप्राप्तंमयाधुना ॥ शिवोपिचगुहंनामस्थापयित्वा
परंह्यदात् ॥ शृणुव्याधइदानींचमुक्तिंभुंक्ष्वमनेप्सितं ॥ राजधानींचसंभुज्यवेशाह्विस्तरा
श्रुभा ॥ अनपायिनीभवेन्नित्यंश्लाघिनीदेवतेरामसत्वव्याधसमायास्यसिसंशयं ॥ तत्पू
जांतस्यमुक्तिंचकर्तव्यास्यत्यसंशयं ॥ मुक्तिंसर्वजनैःसद्भिइच्छन्तीमुनिसत्तमैः ॥ म
मपूजारतास्तेचवेदपासुबलवत्तराः ॥ एतस्मिन्नंतरेतेतुशिवस्यदर्शनंकृतं ॥ सर्वेते
चतदामुक्तिंमृगयोनेःप्रापिदिरे ॥ विमानेचसमारुह्यदिव्यपोनिगतीस्तदा ॥ शिवदर्शन
मात्रेणशापान्मुक्तादिवंगताः ॥ व्याधेश्वरःशिवोजातःपर्वतेह्यर्बुदाचले ॥ व्याधोपितद्दिना
तन्नंमुक्तिंचसुरसत्तम ॥ मुक्ताराम कृपांप्राप्यशिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ अज्ञात्वाचव्रतंह्ये
तत्कृत्वासायुज्यमाप्नुयात् ॥ किंपुनर्भक्तिसंपन्नायेतितन्मयतांगताः ॥ विचार्यसर्वशा

445
1968

त्रि॰वि॰ २२५

ख्योस्मिंश्च मेरुश्चैवाप्यनेकशः॥ व्रतानि विविधान्यत्र तीर्थानि विविधान्यथा॥ दानानि च विविधानि हि
तमिमुनिः॥ एतत्सर्वं समाख्यातं पुनश्च कथयाम्यहं॥ इतिहासमृषिश्रेष्ठा व्रतं पापहरं परं
॥॥सूत उवाच॥ ॥अवंतीनगरे रम्ये दीक्षितो ऋषिर्वै राज॥ सुकुलीनः सदाचारः शुभ
कर्मपरायणः॥ वेदेषु चैव शास्त्रेषु परिस्नातो विचक्षणः॥ तस्य भार्या किलीनासीत्प
तिधर्मपरायणा॥ स्मृताध्यपाठयामास भक्तिभावसमन्वितः॥ राज्ञो मान्यमतीवासी
त्प्राप्यते धनमुत्तमं॥ तस्य पुत्रद्वयं चासीत्सुनिधिर्वेदनिधिस्तथा॥ ज्येष्ठश्च सुनिधिर्यो
वै पितृधर्मपरायः॥ वेदनिधिश्च यः प्रोक्तो वेदशास्त्रविशारद आसीत्दुर्व्यसनं तस्य न राम॰
त्तकाक्रीडनकादिकं॥ पेयं खाद्यं च तत्रैव करोति स निरंतरं॥ पित्रा ज्ञातं निपा॥ वो २२५
पि न निवृत्तस्तदा तु सः॥ मात्रा चापि तथा चात्रा भर्त्सितः स पुनः पुनः॥ न त्यक्तं व्यसनं ते

न पापिष्ठेन॥ दुरात्मना॥ कदाचिद्दीक्षितायैव रत्नं राज्ञा स्वयं कृतं॥ अंगुल्याभरणं श्रेष्ठं प्रसंवेष्टनेन तद्वस
या॥ द्विजेन तच गृहे गत्वा स्त्रियै रत्नं सुगोपितं॥ स्त्रिया मुक्तं गृहे चैव तेन दृष्टं दुरात्मना॥ कृतं रात्रौ च तत्रै
व नर्त्तक्यै विनिवेदितं॥ कदाचिन्नर्त्तकी सा च राज्ञे नृत्यं ह्यदर्शयत्॥ तस्मिंश्च समये राज्ञा दृष्टं चाभू
षणं शुभं मम॥ राज्ञा तस्यै तदा पृष्टं कुतो लब्धं त्वया शुभं॥ तया प्रतारितः सोपि नर्त्तक्या मासतो पुनः॥ अत्या
ग्रहात्तया यच्चैव बलतोपि तदा तदा॥ कथितं च ताम्यध्यमात विप्रं समाकयत्॥ समाहूयाब्रवीत्तं वै
वलयं नीयतां पुनः॥ कार्यं च वर्त्तते किंचित्तु नश्च नीयतां त्वया॥ इत्युक्तोथ द्विजश्चैव गृहमागम्य तां
पुनः॥ उवाच रे प्रिये रत्नं मया तन्नीयतां पुनः॥ तथेति सा वचः श्रुत्वा गता मुक्तवती यतु पुनः॥ स वै
गवेषयामास न लब्धं तु यतस्तदा॥ स्वामिने कथयामस लब्धं तेन मयाप्यतो॥ श्रुत्वा दुःखं समापन्नो
राज्ञे स तन्निवेदितं॥ न लब्धं तु मया राजन् किं करोमि कृतो गतं॥ तत् श्रुत्वा च तदा राज्ञा सर्वं च वि

447/1968

शिवि.
२२६

निवेदितं ॥ दुःखितो ब्राह्मणः श्रुत्वा स्वगृहे गत्वा स्त्रियं तदा ॥ भर्त्सयामास पापिष्ठे कुपुत्रे किं कृतं त्वया ॥ उन्मा
र्गे नर्तितः पुत्रो गच्छ त्वं गृहादिति ॥ त्वया प्रयोजनं नैव अस्माकं कुलदूषण ॥ निःकासितश्च
पुत्रो वै ताभ्यां वेदनिधिस्तदा ॥ गतो बहिस्तथासौ पितृभ्यां चिह्नमावहन् ॥ क्षुधितस्तृषित
श्चैव नर्तकः पितिरस्कृतः ॥ रात्रिर्जाता तदा तत्र क्षुधितस्तृषितस्तदा ॥ तद्दिने शिवरात्रि
श्च लोकानां पावनी शुभा ॥ कश्चिद्राजा बहुविधां पूजामादाय सत्वगंधनैवेद्यविविधैर्गच्छन्ग
तवान् शिवमंदिरे ॥ दृष्ट्वा तं च तदा रूढो भक्षयिष्याम्यहं पुनः ॥ इत्थं विचार्य दुष्टोपि जगामा
नुपदं तदा ॥ शिवस्य मंदिरं गत्वा पूजालोकजनैः सह ॥ ददर्श क्षुधया विष्टः अन्नभक्ष्यपरा राम.
यणः ॥ एकेनैव गमिष्यंति करान्नं भक्षयाम्यहं ॥ यथा तथा मया चान्नं गृहीतव्यं यथाधुना २२६
॥ इति बुध्वा तदा तेन जाग्रतं न परार्थतः ॥ लोकास्ति च तदा तत्र पूजां याम समुद्भवां ॥ कृत्वा

गीतं च नृत्यं च यामे चैव सुनिद्रिताः ॥ केचित् गृहं गतास्तत्र सुप्ताः केचन मंदिरे ॥ निद्रितांश्च तदा
दृष्ट्वा विप्रो वेदनिधिस्तदा ॥ अन्नं निवेदितं तत्र पक्वान्नं विविधं तदा ॥ तत् जिघृक्षुस्तदा तत्र स
मीपं तु शिवस्य च ॥ शनैः शनैः समागच्छन् विच्छाया दीपकास्तदा ॥ स सगन्नं न दृश्येत दीपच्छाया
शिवोपरि ॥ तेनैव वस्त्रखंडेहि शिरो वेष्टनजे तदा ॥ दीपश्चिरो ज्वलितस्तत्र अन्नार्थेन परार्थतः ॥ अं
धकारं शिवे दूरीभूतस्तदा शुभाः ॥ संदीप्य दीपकं तत्र अन्नं दृष्टं सुसुंदरं ॥ सर्वत्रैव गृहीत्वा 449/1968
च शनैः शनै रूपाच्चरे ॥ शयानेषु यदा स्पृष्टो विकलाः स्फुच्छितास्तदा ॥ कोयं कोयं ब्रुवंतश्च
चौरोयमिति चापरे ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा नीतो विप्रः प्रधावितः ॥ तेपि पश्चात् गतास्तत्र राज्ञ
श्च सेवकास्तदा ॥ पलायमानेनं तं दृष्ट्वा बाणास्ते प्राक्षिपंस्तदा ॥ बाणास्ते चेगृहस्ते लग्नस्तस्मा
त्सोपि पपात ह ॥ पतितश्च मृताः सोपि श्रूयतां मुषिसत्तमाः ॥ अज्ञानाच्च व्रतं जातं रात्रौ जागा

रणौ तदा॥ कृपालुत्वाच्छिवस्यैव सर्वं जातं सुशोभनं॥ एतस्मिन्नेव समये प्राप्तास्ते वै वस्वतस्य ह॥ किं
करस्य गणास्तत्र आजग्मुर्बलवत्तराः॥ उभयेषां तदा वादः समजायत वै तदा॥ गणाः शिवस्य ये
तत्र वनं चेदमब्रुवन्॥ कथं समागता यूयं रे दुर्नायरता यदि॥ ते चोचुर्गणा वयं तत्रा यूयं किं च समा
गताः॥ ॥यमगणा ऊचुः॥ ॥जन्मप्रभृति पापं च न पुण्यं चाणुमात्रकं॥ ॥शिवगणा ऊचुः॥ ॥
पापं बहुतरं चासीत्तस्य सारं न वत्क्षणात्॥ शिवस्य च व्रतेनैव दीपच्छायानिवारणात्॥ अ
द्यापि पातकं तिष्ठेत्गतं सर्वं दुरासदं रत्ते वैवि वैरं तस्य धर्मराजगतास्तदा॥ धर्मेणोक्तं च
सत्यं वै पापं च नष्टं तागतं॥ नमस्कारं तदा कृत्वा कलिंगाधिपतिं तदा॥ यातनां नच कारा
सौ प्रणाम्य नाग्यवान्तदा॥ कलिंगाधिगाधिपतिं तदा॥ यातनां न च कारात्वा शिवपूजापरा
यणः दीपपूजापरो नित्यं शिवरात्रिव्रतेरतः॥ स्वराज्ये शिवपूजां च दीपांश्चैव तदालये॥ कृ

रयित्वा तदा मुक्तिं लेभे च ऋषिसत्तमाः॥ एतद्रूपं तु व्रतमाहात्म्यमनायासतया कृतं॥ ये पुनः पर
या भक्त्या कुर्वंति व्रतमुत्तमं लभंते च परां मुक्तिं किं तत्र विस्मयः पुनः॥ चोरार्थिनः सुबुद्ध्या हि
दीपं तु कृतवान्हि सः॥ ज्ञात्वा दीपं च ये कुर्युस्ते लभंते शुभं पदं॥ एतस्मात्कारणात्श्रेष्ठा व्रतं
त्वेतादृशं न हि॥ शिवात्परो न दयालुः पावनो न परः स्मृतः॥ एतद्वृश्च समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं
मुनीश्वराः॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात्॥ अतः परं न नास्त्येव मुक्तिः स्याद
नपायिनी॥ शिव एव परो देवः शिव एव परं पदं॥ शिव एव क्तिमुपरान्नातः परतरं व्रतं॥ ॥इति
श्रीशिवपुराणे शिवरात्रिव्रतनिरूपणं नमश्रीव्याधसंवादे नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥७३॥ ॥
ऋषय ऊचुः॥ ॥मुक्तिर्नाम त्वया प्रोक्ता तस्याः किं तु भवेदिह॥ अवस्था कीदृशी सूत भवेदिति
॥वद त्वं नः॥१॥ ॥सूत उवाच॥ ॥मुक्तिश्च चतुर्विधा प्रोक्ता श्रूयतां कथयामि वः॥ सारूप्यं चे

451/1968

शिवि· २२९

वसालोक्यासौनिध्यातेचयथापुनः॥सायुज्याचऋषिश्रेष्ठव्रतेनानेनयानवै॥तत्किंलक्षणंहि
तस्यैवश्रूयतामृषिसत्तमाः॥यतःसर्वंसमुत्पन्नंयेनैवपाल्यतेहितत्॥यस्मिंश्चजीयतेसर्वं
येनसर्वमिदंततं॥तदेवशिवरूपंहिपठ्यतेचमुनीश्वराः॥विष्णुनातच्चनज्ञातंनज्ञातंब्र
ह्मणानच॥तथैवचकुमारैश्चनारदेनैवनश्रुतं॥शुकेनव्यासशिष्येणव्यासेनैवपुनः
॥तत्सर्वैश्चतदादेवैर्नज्ञातंनेतिनेतिच॥सत्यंज्ञानमनंतंचविदानंदउदाहृतः॥निर्गु
णोनिरुपाधिश्चनिरंजनोव्ययस्तथा॥नरक्तोनचपीतश्चनश्वेतोनीलएवच॥यतोवाचोनि
वर्त्तंतेमनसासहएव॥तदेवपरमंप्रोक्तंब्रह्मैवसंज्ञितं॥आकाशंव्यापकंचैवतथाचव्या राम·
पकमिदं॥नस्थूलंनचसूक्ष्मंचद्वंद्वातीतंविमत्सरं॥विकाररहितंतच्चदृष्टास्तीतिपर २२९
च॥तत्प्राप्तिश्चभवेदत्रशिवस्यभजनादिह॥तस्माच्छिवंचभजेतमुक्त्यर्थमृषिसत्तमः॥३

तिपृष्टंभवद्भिश्चतदेवकथितंमया॥यत्श्रुत्वासर्वपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयः॥॥इतिश्रीशिव
पुराणेमुक्तिनिरूपणंनामचतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥॥७४॥॥ऋषयऊचुः॥॥शिवःकोवाहरिः
कोवारुद्रःकोवासमारुतः॥ब्रह्माकोवाभवेत्तेषांवैकर्त्ताचजगतःस्मृतः॥तेषुनिर्गुणःकोवासंश
यंछेत्तुमर्हसि॥निर्गुणःकोवागुणीचैवसर्वंचकथ्यतांत्वया॥॥सूतउवाच॥॥यतःसर्वंसमुत्प
न्नंनिर्गुणात्परमात्मनः॥तदेवशिवसंज्ञंहिवेदवेदांतिनोविदुः॥तस्माच्चप्रकृतिरुत्पन्नापुरुषेणस
कलेनमन्विता॥ताभ्यांतपःकृतंतत्रमूलछेचजलेषुधीः॥पंचक्रोशीतिविख्यातेहर्षाच्चप्रसृतेनदं
च॥व्याप्तंचसकलंचैतत्तत्रसुप्तोहरिःस्वयं॥नारायणेतिविख्यातोवदंतिमुनयस्तथा॥नाराय
णीतिविख्याताप्रकृतिस्तुपुरोगता॥तत्रानिकलेयोवैजातःसचपितामहः॥तेनैवतरसादृष्टः
सवैविष्णुःसनातनः॥वैकुंठवासीयःप्रोक्तःमहालयेविलीयते॥उभयोर्वरदानार्थंयद्रूपंद

453
1968

र्नंबुधाः॥महादेवेतिविख्यातंशिवाचार्यान्निर्गुणादितेह॥अन्येचयेसंतितेनप्रोक्तंह्यहंरुद्रोभविष्यामि
रूपोलतः॥रुद्रोनामसविख्यातोलोकानुग्रहकारतः॥अन्येचयेसमुत्पन्नायथानुक्रमतोलयं॥
यांतिनैवतथारुद्रोमिशिवरुद्रोविजीयते॥सर्वेरुद्रेमिलित्वातुनयांतिप्राकृतान्इमे॥रुद्रोरमान्मि
लित्वातुनयतिश्रुतिशासनं॥सर्वेरुद्रान्नजंत्येवरुद्राःकेचित्नवेन्नहि॥अनंतजंतियेनित्यंत
स्मिंस्तेलीनतांगतांगताः॥तेनैवमहतंप्राप्ताःकालेनमहतापुनः॥रुद्रतत्कास्तुयेकेचित्तत्क्ष
णंशिवतांगताः॥तेनैव॥अन्यापेक्षानवैतेषांश्रुतिरेषासनातनी॥अज्ञातंविविद्येनत्वि
ज्ञानेविधंनहि॥ब्रह्मादितृणपर्यंतंयत्किंचित्दृश्यतेत्विह॥तत्सर्वंशिवएवास्तिनान्यत्का
र्यविचारणा॥सृष्टेःपूर्वशिवःप्रोक्तःसृष्टेर्मध्येशिवस्तथा॥सृष्ट्यंतेतुशिवःप्रोक्तस्तेनप्रो
क्तःसदाशिवः॥तस्मात्त्वनिर्गुणःप्रोक्तःशिवारावरूपीश्वराः॥येनैवविघ्नविदत्वास्वासनक्रिद

संज्ञिताः॥वाणीमंत्राद्यनेकैश्चध्यानेनचयजंतेबुधाः॥ईशानःसर्वविद्यानांश्रुतिरेषासनातनी॥सए
वशंकरःसाक्षात्सर्वानुग्रहकारकः॥कर्त्तापालयितासाक्षीसंहर्त्तासउदाहृतः॥अन्येषांकालम
नंचकालस्यकलनातथा॥तस्यमानंचकालस्यकलनानहि॥महाकालस्वयंसाक्षात्महाका
लीसमाश्रिता॥यथाचब्रह्मणोरुद्रोस्तथाकालीप्रवर्तते॥सर्वेतास्यांतथाप्राप्तमिच्छयोस्त
स्मिंल्लीनत[?]॥नोत्पादकश्चकश्चिद्देनहर्त्ताकश्चनप्रियः॥स्वयंचकारणंतेवैकार्यभूतास्सुतादयः
॥कार्येचकारणंकार्येस्वस्मिन्नेवकदाचन॥एकोप्यनेकतांयातअनेकोप्येकतांव्रजेत्॥एकं
बीजंवृक्षभूत्वापुनर्बीजंचजायते॥वस्तुत्वेचस्वयंसर्वेशिवरूपीमहेश्वरः॥जानातिज्ञान
वनान्नैवनान्यःकश्चित्रूपीश्वराः॥इत्येवंवचनंश्रुत्वापुनरूचुर्मुनीश्वराः॥ज्ञानंचलक्ष
णंब्रूहियत्ज्ञात्वाशिवतांव्रजेत्॥कथंशिवस्यसर्वेचशिवएवच॥एतत्सर्वंत्वयासूत

455
1968

शिवि.
२३०

कथनीयं हितायवै ॥ ॥सूतउवाच॥ ॥श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतं ॥ ब्रह्मनारद
कुमाराणां व्यासस्य कपिलस्य च ॥ एतेषां च समाजे वै निश्चित्य समुदाहृतं ॥ इत्युक्त्वा कथया
मास नमस्कृत्य गुरोरथ ॥ ॥सूत उवाच ॥ ॥ इति ज्ञानेन तद्विज्ञेयं सर्वं शिवमयं जगत् ॥ य
दिच्छा तस्य जायेत तदा च क्रियते त्विदं ॥ सर्वं स एव जानाति नैनं जानाति कश्चन ॥ रचित्वा
च स्वयं तत्र प्रविष्टः पदूरतः स्थितः ॥ यथा च ज्योतिषश्चैव जवाजातो प्रतिबिंबता ॥ वस्तुतो
न प्रवेशो वै तथैव च शिवः स्वयम् ॥ वस्तुतस्तु स्वयं सर्वक्रमो हि भासते शुभाः ॥ अज्ञा
नं च मतेर्भेदो नास्त्यन्यस्य द्वयं पुनः ॥ दर्शनेषु च सर्वेषु मतिभेदः प्रदर्श्यते ॥ परं वेदांति
नो नित्यमद्वैतं प्रतिपादितं ॥ स्वस्यांशा जीवा वै अविद्या मोहिता वशाः ॥ अहमन्य
च जानाति तया मुक्तो भवेच्छिवः ॥ सर्वव्यापी शिवः साक्षाद्व्यापकः सर्वजंतुषु ॥ चेतना

राम.
२३०

चेतने सोपि सर्वत्र शंकरः स्वयं ॥ उपायं यः करोत्यस्य दर्शनं स लभेद् ध्रुवं ॥ यथाग्निर्व्यापकश्चै
को वह्निः काष्ठे च तिष्ठति ॥ यो वै मथति तत्काष्ठं स वै पश्यत्यसंशयं ॥ भक्त्यादिसाधनानीह क
रोति ऋषिसत्तमाः ॥ स वै मथ्या पश्यत्स [illegible] वै नात्र कार्या विचारणा ॥ शिवः शिवश्चैव नान्य
दस्तीति किंचित् ॥ नाना भाति स्वरूपो हि भासते शंकरः सदा ॥ यथा समुद्रो मृच्चैव सुवर्णमथ
वा पुनः ॥ उपाधितो हि नानात्वं लभते च तथैव च कार्यकारणयोर्भेदो वस्तुतो न प्रवर्त्तते ॥ यथा बी
जात्प्ररोहश्च नानाविधप्रकाशयेत् ॥ अज्ञश्च बीजमेव स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ज्ञानी बीज
मेव स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ सर्वं शिवः शिवः सर्वं नास्ति भेदश्च कश्चन ॥ कथं च विविधं यत्रैप
देकत्वं न कथं पुनः ॥ यथैकं चैव सूर्यबिंबं जातिर्नानाविधं पुमान् ॥ जलादौ च विदृश्यन्ते(?) शेषेण
दृश्यते च तथैव सः ॥ सर्वत्र व्यापकश्चैव स्पर्शत्वेन विबुध्यते ॥ तथैव व्यापको देवो न च भाति

457/1968

शिवि. २३१

पुनःफचित्॥अहंकारतयाजीवस्तत्मुक्तःशंकरःस्वयं॥यथैकंचसुवर्णादिरजादितामिलितं
परं॥अल्पमूल्यंप्रजायेततथाजीवोप्यहंयुतः॥तदेवचसुवर्णंचक्षारादिशोधितंयदा॥पूर्ववन्मूल्य
तांयातितथाजीवस्यसंमतं॥यथाचसद्गुरुंप्राप्यभक्तिभावसमन्वितः॥शिवबुध्याकरोत्युच्चैःपू
जनंस्मरणंशुभं॥ध्यानंस्तवंचबुध्यापापादिदूरतोगतं॥तदज्ञानंचनश्येतशरीरंचास्थिरंबु
धः॥मत्वाचशिवरूपंचनित्यमेवसनातनं॥अज्ञानान्तदूरतोरेमत्वाज्ञानवान्जायतेतदा॥तदा
हंकारनिर्मुक्तोयातिशंकरतांतुसः॥यथादर्शस्वरूपंचस्वीयंचैवप्रदृश्यते॥तथासर्वत्रगं
शंभुंपश्यतीतिसुनिश्चितं॥जीवन्मुक्तायसौवादेहशौर्येभिविलयेत्॥श्रुतंलध्वानरूपंतल राम.
धाश्रुतंनकुप्यति॥द्वंद्वदुःखेसमश्चन्यंज्ञानवानंजायतेतदा॥अथवाआत्मयोगेनतत्वानां २३१
चविवेकतः॥यथेच्छचारीसोपिस्यात्शरीरेमुक्तिमिच्छता॥तदाशिवेविलीयेतमुक्तोविरहमे

वच॥ज्ञानमलंतथाप्यातंमतस्यतत्किंशिवस्यच॥भक्तेश्चप्रेमसंप्रोक्तमेनसुश्रवणंतथा॥श्रवण
स्यसतांसंगःसंगस्यसद्गुरुर्बुधा॥संपन्नेचतथाज्ञानेमुक्तोभवतिसुनिश्चितं॥इतिचेतज्ञानवान्
नोवैशंभुमेवसदाभजन्॥अनन्ययाचभक्त्यावैशंभुंप्राप्नोत्यसंशयं॥भक्त्यंतरामतश्चैतत्वैपुन
बीजिनसंयुतः॥उत्पद्यतेचभक्त्यावैयुक्तःशंभुंभजेत्पुनः॥अंतेचमुक्तिमायातिनात्रकार्याविचा
रणा॥अतोधिकोनदेवोस्तियंप्राप्यनतिवर्त्तते॥इतिमेविविधंवाक्यमृषीणांचसमागमे॥नि
श्चित्यचपुनश्चैवंकुमारेनारदादिभिः॥व्यासायैकथितंतैस्तुतन्मयंव्यासेनपालितं॥प्रथमंवि
ष्णवेदत्तंशिवेनलिंगसंभवे॥विष्णुनाब्रह्मणेदत्तंब्रह्मणासनदिकेषु॥नारदायततस्तेश्च
कथितंनारदेनच॥व्यासायचकृपितैश्चशस्तेनमह्यंकृपालुना॥मयाचैवभवद्भ्यश्चनदिवेलो
कहेतवे॥ख्यापनीयंप्रयत्नेनशिवप्राप्तिकरंपरं॥इतिविश्वसमारभ्यातेयतःप्रष्टोहमृषीश्वराः

459
1968

॥एतत्छ्रुत्वा च ते सर्वे आनंदं परमं गताः॥ हर्षगद्गदया वाचा प्रोचुस्ते पुनः पुनः॥ अस्माकंचे
तसोभ्रांतिर्गतात्वत्कृपयातव॥ ततश्छ्रुत्वा पुनर्वाक्यमुवाच ऋषिसत्तमान्॥ व्यासशिष्यस्तदुक्तंच
कथयामासतान्प्रति॥ नास्तिकायनवक्तव्यं श्रद्धाहीनाय वा तथा॥ अतत्काव्यनवाच्यं हि नवा
श्रुश्रुषवे श्रुताः॥ अष्टादशपुराणानि इतिहासाननेकशः॥ विद्यार्थ्यश्चाप्यनेकांश्च विचार्य
च पुनः पुनः॥ सारमेतत्समुद्धृत्य व्यासेन परिभाषितं॥ अभक्तो भक्तिमायाति भक्तस्य भ
क्तिवर्द्धनं॥ एकवारं तथा श्रुत्वा पापिनो भस्मतां ब्रजेत्॥ पुनः श्रुते च भक्तिश्च जायते पुरुष
स्य च॥ पुनः श्रुते विवर्द्धेत भक्तिश्चैव न संशयः॥ पुनः श्रुते शिवः साक्षात्स्वयं पश्यति तं मुनीश्व
रा॥ पुनः श्रुते भवंतो वै पश्यतीति सुनिश्चितं॥ तस्मात्पुनः पुनः श्राव्यं भुक्तिमुक्तिफलेप्सु
भिः॥ पंचावृत्तिः प्रकर्तव्या सस्य वचनेन विदः॥ समुद्दिश्य फलं श्रेष्ठास्तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयं॥

न उर्जन्मं तु लंस्येव येनेदं श्रुतमुत्तमं॥ इत्युक्तास्ते ऋषिश्रेष्ठास्तस्तुः परया मुदा॥ पंचकृत्वस्तदाकृत्वा
लब्धं च शिवदर्शनं॥ पुरातनाश्च राजानः श्रुत्वा सिद्धिं परां गताः॥ इदानीं श्रोष्यते यो वै स वै सिद्धिं प
रां ब्रजेत्॥ इतितस्य वचः श्रुत्वा आनंदं परमं गताः॥ तं चैव पूजयामासुर्नानावस्त्रैः सुशोभनैः
॥ चंदनैश्च विचित्रैश्च नानालंकरणैस्तथा॥ नमस्कारैः स्तवैश्चैव स्वस्तिवाचनपूर्वकम्॥ ए
च संतुष्टः शिवभक्तिपः॥ आत्रीनि विविधानि च वर्द्धयामासुरं जसा॥ संतुष्टाश्चैव ते सर्वे संतुष्टः
स्त एव च॥ परस्परं च संतुष्टाः शिवभक्तिपरायणाः॥ एवं देवं परमं लानं मतिच भजंति च॥ ए
वं च सूत एवाद त्र सर्वान्कामानवाप्य यात्॥ अंते भक्तिं परां प्राप्य मुक्तिं प्रावेष्यु यास्तु नः॥ ॥इ
ति श्रीशिवपुराणे व्यासप्रोक्ते सूतशौनकसंवादे ज्ञानप्रकरणनिरूपणं नाम पंचसप्तति
तमोऽध्यायः॥ ॥७५॥ ॥संवत्॥१७॥२६॥ वर्षे ज्येष्ठवदि कादशपामो मवासरे लिखितमिदं शि

461
1968

शिव०
२३३

राम०
२३३

463
1968

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ज्ञा·व·
२३३

1164
1968

२३३